

ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน

กรณีศึกษา: บ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนสาร จังหวัดสระบุรี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2543

ISBN 974-663-797-5

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

Copyright by Mahidol University

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน

กรณีศึกษา : บ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนสาร จังหวัดสระบุรี

.....
.....
.....

นางสาวกชกร ชินะวงศ์

ผู้วิจัย

.....
.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์โอภาส ปัญญา

B.A., M.A., Ph.D.

ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประภาพรณ อุ่นอบ

ศษ.บ., ค.ม., ศษ.ด.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
.....

อาจารย์ทิพย์วัลย์ สัจจันทร์

วท.บ., วท.ม., Ph.D.

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....
.....

ศาสตราจารย์เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

.....
.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สิทธิพงษ์ ดิลกวณิช Ph.D.

รักษาราชการแทน

ประธานคณะกรรมการประจำหลักสูตร

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยี

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

ผลกระทบของแรงงานกึ่งถิ่นฐานต่อฐานทรัพยากรในชุมชน

กรณีศึกษา : บ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอดอนพุด จังหวัดสระบุรี

ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท

วันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2543

ศาสตราจารย์ ดร. ชินะวงศ์

นางสาวกชกร ชินะวงศ์

ผู้วิจัย

[Signature]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์โอภาส ปัญญา Ph.D.

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

[Signature]

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประภาพร ณ อุบ ศษ.ด.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

[Signature]

อาจารย์โสฬส ศิริไสย์ M.A.

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

[Signature]

อาจารย์ทิพวัลย์ สัจจันทร์

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ Ph.D.

[Signature]

ศาสตราจารย์เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหิดล

[Signature]

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.

คณบดี

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก คณาจารย์และทุกคนที่คอยเป็นกำลังใจให้เสมอมา โดยเฉพาะอาจารย์โอภาส ปัญญา ผู้จุดประกายความคิดและคอยให้คำปรึกษาในทุก ๆ เรื่อง อาจารย์ประภาพรณ อุณอบ ผู้ที่คอยชี้แนะทั้งข้อเด่นและข้อบกพร่องในงานวิจัย ทำให้งานวิจัยครั้งนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อาจารย์ทิพวัลย์ สัจจันทร์ ผู้ที่คอยให้คำปรึกษา เป็นกำลังใจ ตลอดจนให้โอกาสแก่ผู้วิจัยในการฝึกฝนฝีมือทดลองทำงานภาคสนาม ก่อนที่จะลงเก็บข้อมูลในพื้นที่จริง และขอขอบพระคุณอาจารย์โสฬส ศิริไสย์ ที่ได้สละเวลาอันมีค่ามาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ที่สำคัญยังขอขอบคุณโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาระบบเกษตร (DORAS) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัยในครั้งนี้ นับตั้งแต่เริ่มต้นทำการวิจัย จนกระทั่งถึงวันที่งานวิจัยฉบับนี้ได้สำเร็จเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์

ขอบคุณพี่น้องชาวหนองมนทุก ๆ คน ไม่ว่าจะเป็น ครอบครัวคุณลุงเพิ่ม พี่แจ้ว ทิดบะ พี่เหลียว ทิดกล่อง หมอตุ๋ พี่ตุ๊กตา พี่นคร พี่จ่านงค์ พี่ประพัฒน์ และอีกหลายชีวิตที่ไม่สามารถจะกล่าวชื่อได้หมดในที่นี้ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและประทับใจในน้ำใจไมตรีของชาวหนองมนที่ได้ให้ความรัก ความเอื้ออาทร ตลอดจนที่พักอาศัยและอาหารการกินที่เอร็ดอร่อยทุกมื้อ ขอขอบคุณสายน้ำในลำคลองหนองมนที่เย็นฉ่ำ ชื่นใจทุกครั้งที่ลงไปสัมผัส ขอขอบคุณเจ้าป๊อปคันเล็กที่อาสาเป็นสารพัดที่ซื่อสัตย์ แม้จะเกรบบ้างในบางครั้งก็ตาม ขอขอบคุณเด็ก ๆ ทุกคนที่อยู่เป็นเพื่อนเล่นในวันที่เหงาและคิดถึงบ้าน

ขอบคุณพี่ ๆ น้อง ๆ ชาวเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมทุกคน ที่คอยเป็นกำลังใจให้เสมอ โดยเฉพาะคุณศุภไท วงศ์อนุตรโรจน์ ที่คอยช่วยเหลือ ให้กำลังใจและคอยว่ากล่าวตักเตือนทุกครั้งที่คุณผู้วิจัยเริ่มท้อแท้

ขอบคุณเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์สาวสวยทั้งสองคน ที่ให้บริการอย่างดีเยี่ยมทุกครั้งที่เราเข้ามาหยิบยืมหนังสือ ขอขอบคุณหนังสือดี ๆ ในห้องสมุดคณะสิ่งแวดล้อมฯ ที่สำคัญขอบคุณพี่ต้อมเจ้าหน้าที่ฝ่ายการศึกษา ที่คอยช่วยเหลือและให้คำแนะนำทางด้านวิชาการมาโดยตลอด

ท้ายที่สุดวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สำเร็จลุล่วงไปได้ถ้าไม่มี คุณพ่อชูเกียรติ คุณแม่สุดานันท์ และญาติพี่น้องทุกคน พี่ก้อย น้อง ต้ม คุณปู่พิเชษฐ คุณลุงวิทยา คุณย่า และคุณตาคุณยาย ที่คอยเป็นกำลังใจ ตลอดจนให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่ผู้วิจัยเสมอมา ถึงแม้ว่าคุณปู่พิเชษฐและคุณลุงวิทยา จะไม่มีโอกาสอยู่ร่วมแสดงความยินดี ในความสำเร็จครั้งนี้ก็ตาม

กชกร ชินะวงศ์

4036840 ENRD/M : สาขาวิชา : เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท ;

วท.ม. (เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท)

คำสำคัญ : ผลกระทบ / แรงงานคืนถิ่น / ฐานทรัพยากร

กชกร ชินะวงศ์ : ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน กรณีศึกษา บ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอดอนพุด จังหวัดสระบุรี (THE IMPACT OF RETURNING MIGRANTS ON COMMUNITY – BASED RESOURCES: A CASE STUDY OF BAN NONGMON BAN LUANG SUB – DISTRICT, DONPHUT DISTRICT, SARABURI PROVINCE) คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์: โอภาส ปัญญา, Ph.D., ประภาพรรณ อุ๋นอบ, ศษ.ด., ทิพวัลย์ สีสันทร, Ph.D., 266 หน้า. ISBN 974-663-797-5

ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศที่เกิดขึ้น นับตั้งแต่ปลายปี 2539 ส่งผลให้เกิดการเลิกจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก แรงงานที่ถูกเลิกจ้างหลายคนเดินทางกลับภูมิลำเนา เนื่องจากไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ การศึกษาครั้งนี้ ต้องการตรวจสอบถึงผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นที่มีต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งนี้เพื่อนำมาสู่การตอบคำถามการวิจัยที่ว่า ฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ในการศึกษาจะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่ง โครงสร้างเป็นแนวทางในการศึกษา กลุ่มเป้าหมายที่สำคัญคือแรงงานคืนถิ่นจำนวน 30 คน ที่อาศัยอยู่ในบ้านหนองมน ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง

แรงงานคืนถิ่นที่พบในบ้านหนองมน แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ประเภทที่หนึ่งเป็นแรงงานคืนถิ่นที่สามารถปรับตัวได้ดี มีการนำเอาทักษะและแนวความคิดใหม่ ๆ มาใช้ในการจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในครอบครัว เช่นที่ดิน แรงงาน ทุน เป็นต้น ทำให้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้มีอยู่น้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สอง ที่กลับเข้ามาเผชิญกับความยากลำบากในชุมชน เนื่องจากแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้มิได้กลับมาพร้อมกับแนวความคิดใหม่ หากยังคงกลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลักเช่นเดิม ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นที่มีที่ดินทำกินน้อย จะกลับมารับจ้างและหาปลาขาย

แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่คาดหวังว่า เศรษฐกิจของประเทศจะดีขึ้น และพวกเขาก็พร้อมที่จะกลับออกไปหางานทำอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้เองทำให้แรงงานคืนถิ่นไม่ได้ตระหนักถึง ความจำเป็นที่จะต้องพัฒนารูปแบบการทำเกษตรให้ดีขึ้น ยังคงทำการเกษตรแบบกระแสหลักอยู่ต่อไป ลักษณะดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ ดังนั้นการพิจารณาความสามารถในการรองรับแรงงานคืนถิ่นของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน จะขึ้นอยู่กับชนิดและเงื่อนไขในการกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ โครงการระยะสั้น เช่น การส่งเสริมและฝึกอบรมอาชีพ การจัดทำร้านค้าชุมชน การทำบัญชีรายรับ – รายจ่ายของครอบครัว การให้ความรู้เกี่ยวกับระบบตลาด และโครงการระยะยาว เช่น การฟื้นฟูทุนทางสังคม การปรับวิถีคิดของแรงงานคืนถิ่น การส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน และการส่งเสริมการศึกษาวิจัยในชุมชน

4036840 ENRD/M : MAJOR : TECHNOLOGY OF ENVIRONMENTAL PLANNING FOR
RURAL DEVELOPMENT ; M. Sc. (TECHNOLOGY OF
ENVIRONMENTAL PLANNING FOR RURAL DEVELOPMENT)

KEY WORDS : IMPACT / RETURNING MIGRANTS / COMMUNITY
RESOURCES

KOACHAKON CHINAWONG : THE IMPACT OF RETURNING MIGRANTS
ON COMMUNITY – BASED RESOURCES: A CASE STUDY OF BAN NONGMON BAN
LUANG SUB – DISTRICT, DONPHUT DISTRICT, SARABURI PROVINCE. THESIS
ADVISORS : OPART PANYA, Ph.D. (Human Geography). PRAPHAPHAN UN-OB, Ph.D.
(Population Study), THIPPAWAL SRIJANTR, Ph.D. (Agricultural Development). 266 P.
ISBN 974 – 663 – 797 – 5

The Thai economic crisis which occurred towards the end of 1996 created a great number of unemployed people, many of whom had no alternatives but to return to their home-villages in rural areas. This study is set to examine the impact of these returning migrants on the natural resources in their home communities. It is an attempt to address the currently debated issue regarding whether or not the rural society can absorb the returning, unemployed population from the city. The study employs a qualitative approach, focusing on semi-structured interviewing of 30 key informants, all of whom are returning migrants who live in the village of Nongmon, located in a Central province of Thailand.

Two types of returning migrants are identified: those who are well adapted and those facing a great deal of difficulties. The well-adapted returnees are found to have taken advantages of their new ideas and skills in managing their family resources (land, labor and capital). This has improved family-based resources. This type is found in a very small number, as compared to the group that is still struggling. The second group faces a great deal of difficulties, as they cannot find better options. Some come back with the conventional idea of exploiting the mainstream agriculture; a few of them, especially the land-less, continue seeking daily wages, and others earn income from catching fish and selling them in market.

It seems that these are the people who still hope for the country's economic recovery and thus are ready to leave the village any moment. They fail to see the need to improve the existing mainstream agriculture, considered the main cause of resource degradation and environmental problems in the rural areas. Land, water and air remain heavily contaminated with chemical fertilizers and pesticides they have used. In sum, the absorbing capacity of the rural village—whether or not the community-based resources can help solve urban unemployment, depends on the types and conditions attained by the returning migrants themselves.

Finally, two types of assistance policies are recommended. An immediate program is needed, aiming to improve basic skills to be used in understanding household incomes and expenses, and community cooperation. Knowledge of marketing systems is highly recommended. Long-term assistance should involve many of the following schemes: rebuilding the social capital at the community level, changing the way of the returnees' thinking, promoting integrated agriculture, and finally encouraging community, action research.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ก
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
1.3 แนวคำถามในการวิจัย.....	5
1.4 ขอบเขตในการวิจัย.....	6
1.5 กรอบแนวความคิดการวิจัย.....	6
1.6 ตัวแปรในการศึกษา.....	8
1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
2. การทบทวนวรรณกรรม.....	12
2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างฐานทรัพยากรธรรมชาติกับชุมชน.....	12
2.2 วิถีชีวิตฐานทรัพยากรในชุมชนและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเกษตรกรรม....	16
2.3 ผลกระทบจากระบบเกษตรที่มีต่อฐานทรัพยากรและระบบนิเวศ.....	22
2.4 เกษตรกรรมทางเลือกกับการสร้างสมดุลของระบบนิเวศและสภาวะแวดล้อม...	30
2.5 แนวคิดเรื่องการย้ายถิ่นแบบ “ วกกลับ ”	33
2.6 กรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นกลับ.....	35
2.7 ความสัมพันธ์วัฒนธรรมกับชุมชน.....	37
2.8 ชนบทไทยกับการเปลี่ยนแปลง.....	40
3. ระเบียบวิธีวิจัย.....	44
3.1 กลุ่มเป้าหมายในการศึกษา.....	44
3.2 พื้นที่ศึกษา.....	47
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	50

สารบัญ (ต่อ)

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	52
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	53
4. สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	54
4.1 โครงสร้างของตำบลบ้านหลวง.....	54
4.2 ความสัมพันธ์ของบ้านหนองมนกับฐานทรัพยากรในชุมชน.....	70
4.3 วิธีการทำนาในอดีตของบ้านหนองมน.....	78
4.4 สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในอดีตของชาวบ้านหนองมน.....	84
4.5 บ้านหนองมนกับการเปลี่ยนแปลง.....	88
4.6 การเปลี่ยนแปลงระบบเกษตร.....	107
5. แรงงานคืนถิ่นกับความสัมพันธ์ในชุมชน.....	118
5.1 ข้อมูลส่วนบุคคลและสถานภาพครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น.....	122
5.2 การปรับตัวของแรงงานคืนถิ่นในชุมชน.....	130
5.3 ผลกระทบจากโครงการของรัฐที่มีต่อแรงงานคืนถิ่น.....	137
5.4 จุดอ่อนของโครงการของรัฐที่เข้ามาในบ้านหนองมน.....	152
6. ฐานทรัพยากรในชุมชนกับการรองรับแรงงานคืนถิ่น.....	154
6.1 สมมุติฐานและความเข้าใจเดิม.....	154
6.2 แรงงานคืนถิ่นกับการกลับเข้าสู่ภาคเกษตร.....	155
6.3 สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น.....	166
6.4 การปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น.....	174
6.5 รูปแบบวิถีคิดของแรงงานคืนถิ่นกับการกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรในบ้านหนองมน.....	194
6.6 การวิเคราะห์ความสามารถของฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่น.....	203
7. สรุปและข้อเสนอแนะ.....	216
7.1 ผลสรุปความสามารถของฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่น.....	216
7.2 ข้อเสนอแนะ.....	221
บรรณานุกรม.....	230
ภาคผนวก.....	237
ประวัติผู้วิจัย.....	261
Executive Summary.....	262

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1. ปฏิทินการทำนาในอดีตของบ้านหนองมนในรอบ 1 ปี.....	79
2. สรุปขั้นตอนการทำนาในอดีตของชาวบ้านหนองมน.....	79
3. ค่าใช้จ่ายในการทำนาแต่ละครั้งต่อ 1 ไร่ของบ้านหนองมน.....	103
4. ค่าใช้จ่ายในการทำพริกต่อ 1 ไร่ ของชาวบ้านหนองมน.....	104
5. รายชื่อแรงงานคีนถิ่นของบ้านหนองมน.....	126
6. ข้อมูลส่วนบุคคลของแรงงานคีนถิ่นในบ้านหนองมน.....	127
7. ข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคีนถิ่น.....	173
8. ปฏิทินการเกษตรของครอบครัวแรงงานคีนถิ่น และชาวบ้านหนองมน.....	175
9. กระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ของ.. บ้านหนองมน	176
10. ขั้นตอนการทำพริกของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านหนองมน.....	182

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1. ที่ตั้งของพื้นที่ศึกษา.....	55
2. ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา.....	56
3. ระบบลำน้ำ และโครงการชลประทาน จังหวัดสระบุรี.....	59
4. แหล่งน้ำธรรมชาติและคลองชลประทาน ต. บ้านหลวง.....	60
5. ภาพหน้าตัดแสดงความสัมพันธ์ของหน่วยดินต่าง ๆ กันธรณีสัณฐาน และวัตถุดินกำเนิด จ.สระบุรี.....	61
6. ปริมาณจำนวนประชากรใน ตำบลบ้านหลวง ปี 2542.....	64
7. ลักษณะการถือครองที่ดินของประชากรในตำบลบ้านหลวง ปี 2539.....	65
8. ชุมชนต่าง ๆ ในตำบลบ้านหลวง.....	68
9. ปริมาณน้ำฝนในตำบลบ้านหลวง ในรอบปี.....	69
10. ภาพวิถีชีวิตของแรงงานคีนถิ่น และครอบครัวที่กำลังเดินย้อยกลับรอยทางเดิม.....	163
11. ภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากร..... ในชุมชนบ้านหนองมน	193
12. ภาพแสดงปัจจัยที่ทำให้การเพาะเลี้ยงปลาของทะเลนต์ ฉัตรแก้ว..... ไม่ประสบความสำเร็จ	198
13. ภาพแสดงวงจรการทำเกษตรแบบผสมผสาน ของสราวุฒิ คุ้มมานนท์.....	200

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยวางแผนเป้าหมายส่งเสริมให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ และได้เลือกพัฒนาอุตสาหกรรมให้เป็นสาขาเศรษฐกิจหลักในการบรรลุเป้าหมาย ส่งผลให้ภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นสาขาทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศมาแต่อดีตได้ลดความสำคัญลง จากข้อมูลสถิติรายได้ประชาชาติ ปี 2537 พบว่าสัดส่วนของผลผลิตภาคเกษตรคิดเป็นร้อยละ 11 ของการผลิตรวมของประเทศ ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและบริการคิดเป็นสัดส่วนถึงร้อยละ 40 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2537 : 61) การเจริญเติบโตของสังคมอุตสาหกรรม ส่งผลกระทบต่อสังคมเกษตรและชนบทโดยส่วนรวม เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมืองเป็นจำนวนมาก โดยคุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวมีอายุอยู่ในวัยทำงาน อัตราการย้ายถิ่นมักจะแปรผันตามระดับการศึกษา พบว่า ถ้าประชากรมีการศึกษาสูงขึ้น อัตราการย้ายถิ่นจะสูงขึ้น ผู้ว่างงานจะมีแนวโน้มในการย้ายถิ่น มากกว่าผู้มีงานทำ และการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมืองส่วนมาก จะเป็นผู้มีการศึกษาน้อย (บุญคง หันจางสิทธิ์, 2540 : 10)

อย่างไรก็ตามเศรษฐกิจของประเทศไทยเริ่มชะลอตัวในช่วงครึ่งหลังของปี 2538 และต่อเนื่องถึงปี 2539 ซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศไทยต้องประสบกับภาวะวิกฤติหลายประการ ทั้งปัญหาภาคส่งออกและภาวะเงินเฟ้อสูงขึ้น การขาดบัญชีเดินสะพัดสูงถึงร้อยละ 8 ต่อ GDP อัตราดอกเบี้ยขึ้นอยู่ในระดับสูงจากมาตรการทางการเงินที่เข้มงวด ภาวะเศรษฐกิจดังกล่าวส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ประเทศไทยต้องตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น ปัญหาด้านเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ปัญหาความมั่นคงของสถาบันการเงิน และปัญหาเสถียรภาพค่าเงินบาท (วณิดา สุวรรณวัฒน์ , 2540 : 14-18)

การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสะท้อนให้เห็น ความต้องการแรงงานที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยตลาดแรงงานต้องการแรงงานที่มีการศึกษาที่สูงขึ้น เพราะมีการนำเอาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ โดยเฉพาะในยุคที่ต้องมีการแข่งขันกับต่างประเทศ ในภาคอุตสาหกรรมจึงมีความต้องการแรงงานที่จบการศึกษาระดับมัธยมต้นมากกว่าระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า ดังนั้นทิศทางการพัฒนาตลาดแรงงานไทยในปัจจุบันและในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ 8 จึงได้ให้ความสำคัญด้านการปรับปรุงคุณภาพทักษะ และฝีมือแรงงานของกำลังแรงงานทั้งประเทศ ทิศทางการพัฒนาดังกล่าวทำให้การเพิ่มของกำลังแรงงานใหม่ ที่เข้าสู่ตลาดแรงงานใหม่มีแนวโน้มลดลง โดยพบว่าตลาดแรงงานไทยช่วงปี 2532 - 2536 นั้น กำลังแรงงานใหม่เข้าสู่ตลาดแรงงานประมาณปีละ 400,000 คน และเริ่มเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังปี 2537 โดยมีกำลังแรงงานใหม่ลดลงจาก 291,000 คน เป็น 151,000 คน ในปี 2539 (เยาวลักษณ์ ราชแพทยาคม , 2539 : 279 – 287)

ยิ่งไปกว่านี้สภาพวิกฤติทางเศรษฐกิจหลังพองสบู่แตก ยังส่งผลให้เกิดภาวะคนว่างงานเพิ่มขึ้น โดยจากสถิติของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ในปี 2539 พบว่า มีสถานประกอบการที่มีการเลิกจ้างจำนวน 79 แห่ง มีคนงานที่ถูกเลิกจ้าง 5,008 คน ในขณะที่ปี 2540 พบว่า มีสถานประกอบการที่มีการเลิกจ้างจำนวน 903 แห่ง มีคนงานถูกเลิกจ้าง 44,753 คน และสถานประกอบการที่มีการเลิกจ้างมากที่สุดเป็นกิจกรรมประเภท เสื้อผ้าสำเร็จรูป สิ่งทอ รองเท้าของเด็กเล่นอาหารแช่แข็ง และอัญมณี เมื่อเปรียบเทียบสถานการณ์ในปี 2539 และ 2540 แล้ว จะเห็นได้ว่าการเลิกจ้างมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงขึ้นกว่า 3 เท่าตัว โดยแรงงานที่ถูกเลิกจ้างส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานไร้ฝีมือ และจากรายงานข้อมูลด้านแรงงาน ของศูนย์ช่วยเหลือประชาชนในสถานะเศรษฐกิจตกต่ำ ของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ณ วันที่ 31 มีนาคม 2541 พบว่า มีผู้ว่างงานทั้งหมดในหมู่บ้าน โดยแบ่งเป็นภาคเกษตร ร้อยละ 72 และภาคอุตสาหกรรม ร้อยละ 13 ส่วนผู้ว่างงานนอกพื้นที่อพยพกลับภูมิลำเนา จำนวน 193,079 คน คิดเป็นร้อยละ 15 ซึ่งในจำนวนนี้กระจายอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด เป็นจำนวน 120,871 คน คิดเป็นร้อยละ 63 (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2541 : 239)

นอกจากนี้จากการสำรวจข้อมูลผู้ว่างงานที่อพยพกลับภูมิลำเนา ของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ปี 2541 พบว่า ผู้ว่างงานที่อพยพกลับภูมิลำเนาในพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ น่าน พิจิตร อุทัยธานี สระแก้ว หนองคาย บุรีรัมย์ นครศรีธรรมราช และสงขลา จำนวน 169 ราย พบว่า ผู้ว่างงานอพยพกลับภูมิลำเนาส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมีอายุ ระหว่าง 26 - 40 ปี การศึกษาไม่เกินระดับประถมศึกษาและอาชีพที่นิยมทำกันมากที่สุด คือ ก่อสร้าง มีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 5,464 บาท และสาเหตุที่ถูกเลิกจ้าง ได้แก่ เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ ผู้ตกงานส่วนใหญ่ไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ จึงต้องเดินทางกลับไปภูมิลำเนา เพื่อรอเวลาที่จะหางานใหม่ทำ และพบว่าในระหว่างที่ยังหางานใหม่ไม่ได้ ผู้ตกงานจะทำงานในท้องถิ่น โดยการรับจ้างทั่วไปทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร เนื่องจากครัวเรือนของคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะไม่มีที่ดินทำการเกษตร ตลอดจนสภาพการจ้างงานในพื้นที่ชนบทจะมีระดับการจ้างงานต่ำกว่าในพื้นที่เขตเมือง ดังนั้น ผู้ว่างงานที่อพยพกลับภูมิลำเนา จำนวนร้อยละ 81 ต้องพึ่งตนเองในการหางานทำ และจากการสำรวจความคาดหวังของผู้ว่างงานอพยพกลับภูมิลำเนา พบว่า ส่วนใหญ่ยังมีความต้องการที่จะประกอบอาชีพทางการเกษตรเนื่องจาก ในช่วงที่เกิด

วิกฤติทางเศรษฐกิจอาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่ค่อนข้างจะมีความมั่นคง (มานิตย์ ทวีกลีกรรม, 2541 : 7-9)

ความคาดหวังของผู้ว่างงานอพยพกลับภูมิลำเนาจึงมีความสอดคล้องกับแนวทางการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล โดยรัฐบาลได้กล่าวถึงกลไกการช่วยเหลือผู้ว่างงานในระบบประกันสังคมว่า ต้องอาศัยความสัมพันธ์ของระบบการจัดหางานและการพัฒนาฝีมือแรงงานควบคู่กันไป นอกจากนี้ประเทศไทยยังมีภาคเศรษฐกิจเชิงเกษตรกรรมขนาดใหญ่ที่แรงงานระดับล่างหรือกลุ่มแรงงานไร้ฝีมือที่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ สามารถปรับตัวเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพดั้งเดิมได้โดยไม่ต้องรอนจากการครองชีพจนเกินไปนัก (อารักษ์ พรหมมณี, 2541 : 4 - 11) ดังนั้นรัฐบาลจึงได้มีมาตรการรองรับปัญหาการว่างงานที่เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นให้ผู้ว่างงานที่เดินทางกลับภูมิลำเนาสามารถที่จะเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ รัฐจึงพยายามผลักดันให้ผู้ว่างงานกลับคืนสู่ภูมิลำเนา และให้แรงงานคืนถิ่นประกอบอาชีพในภาคการเกษตร รัฐบาลได้ส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืนตามโครงการตามแนวพระราชดำริ “เกษตรทฤษฎีใหม่” โครงการนี้อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยเหลือแรงงานที่ถูกเลิกจ้างแล้วเดินทางกลับภูมิลำเนา และมีความต้องการที่จะประกอบอาชีพด้านการเกษตร (ญัฐพร มีชุกุล , 2541: 17 - 24) นอกเหนือจากโครงการดังกล่าวแล้ว รัฐบาลยังมีการส่งเสริมให้มีการทำเกษตรกรรมทางเลือก อาทิเช่น เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน และเกษตรกรรมอินทรีย์ เป็นต้น อันเป็นรูปแบบการทำเกษตรกรรมที่ต้องหันกลับมาพึ่งพิงระบบนิเวศและฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

อย่างไรก็ตามในขณะที่รัฐและหน่วยงานต่าง ๆ ได้ตั้งความหวังไว้กับภาคเกษตรและระบบฐานทรัพยากรในชนบทว่าจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่นได้ แต่หากพิจารณาถึงสภาพหมู่บ้านในชนบทไทยแล้วจะเห็นได้ว่านับตั้งแต่เศรษฐกิจของประเทศไทย เปลี่ยนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมก็ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรม กล่าวคือ แรงงานในภาคเกษตรมีจำนวนลดลงนับตั้งแต่ปี 2533 โดยมีสาเหตุสำคัญมาจากการบุกเบิกป่าไม้จนหมดไม่สามารถเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกได้อีก และมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วของกิจกรรมนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานหญิง และงานก่อสร้างทำให้เกิดการแย่งชิงแรงงานจากภาคการเกษตร ก่อให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรมากขึ้น (นิพนธ์ พัวพงศกร , 2535 : 9) ส่งผลให้จำนวนผู้ประกอบอาชีพในภาคเกษตรลดจำนวนลงเหลือเพียงร้อยละ 64 ในปี 2533 และในปี 2534 ได้ลดจำนวนลงเหลือต่ำกว่าร้อยละ 50 และเมื่อพิจารณาเป็นรายภาค พบว่า ภาคที่มีผู้ประกอบอาชีพเกษตรมากที่สุด ในปี 2534 คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 82 รองลงมาคือภาคเหนือ ร้อยละ 69 และภาคใต้ ร้อยละ 60 ส่วนภาคกลางไม่รวมกรุงเทพมหานครนั้นเหลือเพียงร้อยละ 45 เท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538 : 21 - 22)

นอกจากนี้ผู้ที่อพยพเข้ามาในเมืองมักจะเป็นผู้ที่ล้มเหลวในภาคเกษตร และส่วนใหญ่เป็น ผู้ที่ไม่มีที่ดินทำการเกษตรเป็นของตนเอง อันเนื่องจากระบบทุนนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินที่ทำให้ต้องขายที่ดินของตนเอง หรือ อาจต้องเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร (อภิชัย พันธเสน, 2539 : 89) ดังเช่น สภาพหมู่บ้านในเขตภาคกลาง ซึ่งเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบจากการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปมากที่สุด ส่งผลต่อระดับความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจหมู่บ้านกับเศรษฐกิจโลก และทำให้เศรษฐกิจของหมู่บ้านภาคกลางต้องพึ่งพิงเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในลักษณะที่ชาวชนบทภาคกลางต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบถูกดักดวงผลผลิตส่วนเกินมากขึ้น โดยเฉพาะในการผลิตของภาคเกษตรภาคกลาง ที่เน้นการเพาะปลูกเพื่อการค้าเป็นหลัก เมื่อระบบทุนนิยมเข้าครอบงำแล้วทำให้เงินทุนเข้ามาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เกษตรกรในภาคกลางพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้รับผลผลิตสูงสุด ไม่ว่าจะเป็นการใช้ปุ๋ย สารเคมี ยาฆ่าแมลง ในปริมาณที่มากเกินไปโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดกับสิ่งแวดล้อมและสุขภาพร่างกาย รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรที่ทันสมัยต่าง ๆ เพื่อช่วยให้การทำเกษตรสะดวกรวดเร็วและได้รับผลผลิตเพิ่มสูงขึ้น และในขณะที่ความต้องการผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ย่อมทำให้ความต้องการที่ดินในการเพาะปลูกเพิ่ม ตามไปด้วย ก่อให้เกิดการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า

นอกจากจะมีการบุกเบิกป่าเพื่อใช้เป็นที่ดินทำกินแล้ว สาเหตุสำคัญที่ทำให้จำนวนป่าไม้ในเขตภาคกลางลดลงอย่างรวดเร็ว คือ การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ เผาถ่าน การสัมปทานป่าไม้ตามด้วยการขยายตัวของพืชไร่ และโครงการพัฒนาของรัฐ เช่น การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำและการตั้งนิคมสร้างตนเองหรือนิคมสหกรณ์ ตลอดจนการสร้างถนนหนทาง เป็นต้น ส่งผลให้พื้นที่ป่าไม้ในภาคกลางในช่วงปี 2504 – 2531 ลดลงถึง 23 ล้านไร่ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534 : 47 – 50) ซึ่งสาเหตุดังกล่าวข้างต้น ทำให้ฐานทรัพยากรในชุมชนของภาคกลางถูกจำกัดลง และก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานของภาคกลางเข้าสู่เขตเมืองในที่สุด โดยมีปัจจัยสำคัญของการเคลื่อนย้ายแรงงาน คือ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการบีบคั้นของการขูดรีดแบบทุนนิยม นอกจากนี้การแผ่ขยายของทุนนิยม ยังทำให้ค่านิยมในความต้องการบริโภคสินค้า และมีความต้องการชีวิตที่สนุกสนานในเมืองเพิ่มมากขึ้น (วิทยากร เชิงภู, 2525 : 82 – 83)

จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านภาคกลาง ทำให้มองเห็นความไม่สอดคล้องกันระหว่าง แนวคิด มาตรการ หรือโครงการต่าง ๆ ที่รัฐ พยายามจะส่งเสริมและผลักดันให้แรงงานคืนถิ่นกลับเข้าสู่ภูมิลำเนาเดิม เพื่อประกอบอาชีพในภาคเกษตรกับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชนบท กล่าวคือ กลุ่มแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ไม่ได้มีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ประกอบกับฐานทรัพยากรในชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดและการเข้ามาทำงานในเมือง อาจส่งผลให้แนวความคิดต่อการทำเกษตรเปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นที่น่าสนใจว่า แรงงานคืนถิ่นในภาคกลางนั้น จะกลับเข้าสู่

ภูมิลำเนาเดิม โดยประกอบอาชีพเกษตรอันเป็นอาชีพดั้งเดิม ดังที่รัฐได้คาดหวังไว้หรือไม่ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิจัยจึงจำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจระบบฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก ระบบฐานทรัพยากร เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการประกอบอาชีพเกษตรและระบบฐานทรัพยากรยังเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ของแรงงานคืนถิ่นซึ่งกลับเข้ามาใช้ฐานทรัพยากรที่อยู่ภายใต้บริบทของชุมชนเดิมอีกครั้งหนึ่ง

คำตอบที่ได้จากงานวิจัยในครั้งนี้ จะสามารถตอบคำถามที่ว่า “ฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ” การศึกษาข้อมูลจากพื้นที่เพื่อตอบคำถามในประเด็นข้างต้นให้ได้นั้น อาศัยวิเคราะห์ได้จากผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจเป็นผลกระทบทางด้านบวกหรือผลกระทบด้านลบก็ได้ ทั้งนี้ การรับรู้และเข้าใจกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในวางแผนรองรับแรงงานคืนถิ่น ตลอดจนสามารถปรับนโยบายหรือมาตรการรองรับแรงงานคืนถิ่นที่มีอยู่แล้วให้สอดคล้อง เหมาะสมกับระบบฐานทรัพยากรในชุมชนต่อไปในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการกลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น
2. เพื่อศึกษาแนวโน้มของระบบฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่น
3. เพื่อศึกษาผลกระทบของแรงงานคืนถิ่น ต่อฐานทรัพยากรในชุมชน

1.3 แนวคำถามในการวิจัย

1. ระบบฐานทรัพยากรในพื้นที่ศึกษาเป็นอย่างไรบ้าง ทั้งสภาพที่ดิน สภาพแหล่งน้ำ สภาพพื้นที่สาธารณะในชุมชน เป็นต้น
2. แรงงานคืนถิ่นกลับเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำการเกษตร การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ หรือการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น
3. ลักษณะการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่นมีลักษณะอย่างไรบ้าง
4. การกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมของแรงงานคืนถิ่น ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง
5. ในกรณีที่แรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนในการทำเกษตรนั้น แรงงานคืนถิ่นมีรูปแบบการทำเกษตรอย่างไร ทั้งในด้าน ระบบการผลิต แรงงานที่ใช้ การจัดการ เทคโนโลยีที่ใช้และระบบตลาด

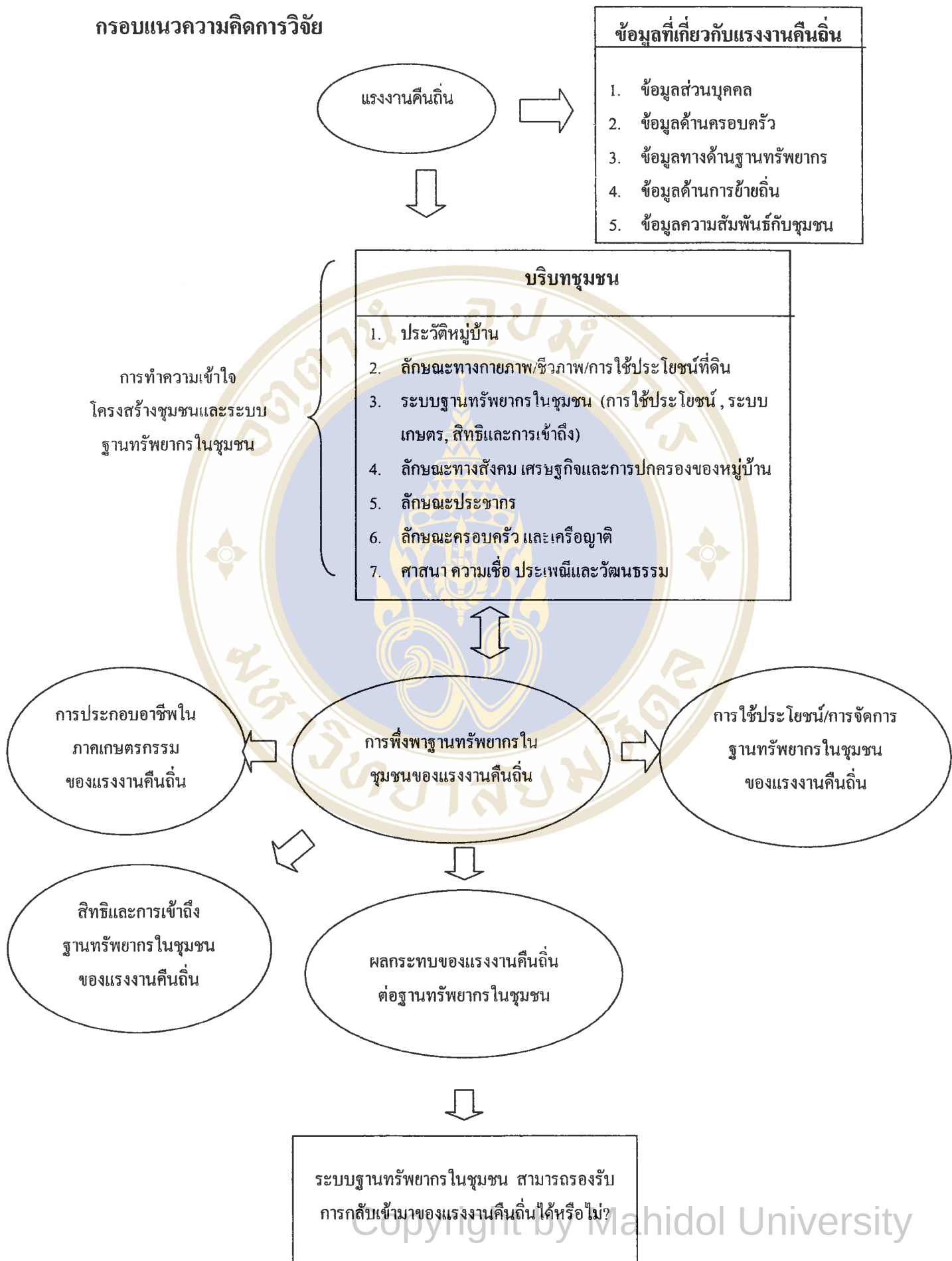
1.4 ขอบเขตในการวิจัย

1. ความหมายของแรงงานคืนถิ่น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ หมายถึงแรงงานที่มีการเคลื่อนย้ายแรงงาน ออกไปทำงานที่อื่น และเมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปัจจุบัน (ช่วงปี พ.ศ. 2539 – 2542) ส่งผลให้แรงงานเหล่านี้ประสบกับปัญหาการว่างงาน หรือถูกเลิกจ้าง จึงมีความจำเป็นต้องกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมของตนเอง
2. การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ มุ่งเน้นที่จะหาคำตอบในประเด็นที่ว่า “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับ แรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ” ซึ่งการตอบคำถามในประเด็นนี้นั้น จำเป็นจะต้องเข้าใจบริบทของชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะระบบฐานทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งการศึกษาถึงผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน อันจะทำให้ได้มาซึ่งคำตอบของประเด็นปัญหาข้างต้น
3. หมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ศึกษา จะเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางที่มีแรงงาน คืนถิ่น เป็นหมู่บ้านที่มีชนบทธรรมนิยมประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิม และเป็นหมู่บ้าน ที่มีฐานทรัพยากรในชุมชน ที่ชาวบ้านได้พึ่งพิงตลอดจนใช้ประโยชน์ในการทำการเกษตร เช่น ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ เป็นต้น

1.5 กรอบแนวความคิดการวิจัย

ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศไทย นำไปสู่ปัญหาการถูกเลิกจ้างของแรงงานเป็นจำนวนมาก ผลจากปัญหาทำให้แรงงานที่ตกงานจำนวนไม่น้อยหวนกลับคืนสู่ภูมิลำเนาเดิม ซึ่งการกลับคืนสู่ภูมิลำเนาเดิมของแรงงานคืนถิ่นนั้น แรงงานคืนถิ่นย่อมต้องกลับเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตและการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชน อันเนื่องมาจากการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น อย่างไรก็ตามผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรจะเป็นข้อมูลที่สำคัญ ที่จะนำไปสู่การหาคำตอบในประเด็นคำถามที่ว่า “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชน สามารถที่จะรองรับกลุ่ม แรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร ” โดยมีกรอบแนวความคิดในการวิจัย ดังนี้

กรอบแนวความคิดการวิจัย

การอธิบาย “กรอบแนวความคิดการวิจัย”

การศึกษาวิจัยในประเด็น “แนวโน้มของระบบฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่น” นั้น การที่จะสามารถตอบคำถามได้ว่า ชุมชนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจกับบริบทของชุมชน ทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งการทำความเข้าใจกับบริบทชุมชน ดังกล่าว จะทำให้สามารถวิเคราะห์สภาพพื้นที่ของชุมชน ตลอดจนนำไปสู่การเข้าใจระบบฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในชุมชน และ กลุ่มแรงงานคืนถิ่น อีกทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่จำเป็นต้องพึ่งพิงฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำเกษตร ดังนั้นฐานทรัพยากรในชุมชนจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นปัจจัยที่ช่วยเกื้อกูล และเอื้อประโยชน์ให้แก่คนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มแรงงานคืนถิ่น ที่กลับเข้ามาอยู่ภายใต้บริบทของชุมชนเดิมอีกครั้ง ซึ่งกลุ่มแรงงานคืนถิ่นย่อมต้องกลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ และเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต โดยการเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่นอาจมีรูปแบบของการเข้าถึงฐานทรัพยากรหรือการถือครอง ที่ดิน น้ำ ป่า ในหลากหลายรูปแบบ เช่น เป็นเจ้าของที่ดินเป็นผู้เช่าที่ดิน หรืออาจเป็นผู้ให้เช่าที่ดิน(นายทุน) ก็ได้ โดยสิทธิในการถือครองฐานทรัพยากรแต่ละประเภท อาจแตกต่างกันไป เช่น สิทธิบนที่ดินอาจปรากฏในรูปโฉนดที่ดิน หรือ สิทธิในการใช้แหล่งน้ำสาธารณะ อาจปรากฏในรูปแบบของการใช้กรรมสิทธิ์ร่วมกันของคนในชุมชน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการเข้าไปใช้ประโยชน์ หรือ การเข้าไปจัดการฐานทรัพยากรในชุมชน ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบด้านบวกหรือทางด้านลบก็ตาม ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นมานั้นจะเป็นตัวบ่งชี้ว่า “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชน จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ” โดยคำตอบที่ได้จากงานวิจัยในครั้งนี้ จะช่วยให้การวางแผนรองรับแรงงานคืนถิ่น เป็นไปอย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้การวางแผนหรือการกำหนดมาตรการต่าง ๆ เป็นไปได้อย่างสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ และระบบฐานทรัพยากรในชุมชนที่แรงงานคืนถิ่นอาศัยพึ่งพิงอยู่

1.6 ตัวแปรในการศึกษา

1. ข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานคืนถิ่น แบ่งได้เป็น

1.1 ข้อมูลส่วนบุคคลของแรงงานคืนถิ่น ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพ เป็นต้น

1.2 ข้อมูลทางด้านการครอบครั

ได้แก่ จำนวนสมาชิกในครอบครัว การประกอบอาชีพของครอบครัว การลำดับ
เครือญาติของครอบครัวแรงงานคืนถิ่น ผู้ที่หารายได้เลี้ยงครอบครัว รายได้ รายจ่าย
ภาระหนี้สินของครอบครัว จำนวนสมาชิกที่เป็นวัยทำงาน เป็นต้น

1.3 ข้อมูลทางด้านฐานทรัพยากร ซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยเอื้อต่อการผลิต ที่แรงงานคืนถิ่น
หรือครอบครัวมีไว้ในครอบครอง โดยแบ่งเป็น

- ฐานทรัพยากรที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ ที่ดิน (จำนวนไร่ จำนวนแปลง
สภาพที่ดิน) น้ำ (จำนวนแหล่งน้ำ สภาพน้ำ การใช้ประโยชน์)
- ฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ อุปกรณ์เครื่องมือ
เครื่องใช้ เงินลงทุน ความรู้ ทักษะ(Skill) เทคโนโลยีการผลิต เป็นต้น

1.4 ข้อมูลด้านการย้ายถิ่น

- ปัจจัย/เหตุผลของการย้ายถิ่นออกไปทำงานที่อื่น
- ลักษณะของการย้ายถิ่น (ย้ายถิ่นตามฤดูกาล ย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองหรือ
ต่างจังหวัด หรือการย้ายถิ่นแบบไป – กลับ เป็นต้น)
- การประกอบอาชีพเมื่อย้ายถิ่นออกไปทำงานที่อื่น
- อาชีพเดิมก่อนการย้ายถิ่น และรายได้ของอาชีพเดิม
- รายได้ของการประกอบอาชีพเมื่อย้ายถิ่นออกไปทำงานที่อื่น
- รายจ่าย ภาระหนี้สิน เงินเก็บ
- จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น หรือย้ายถิ่นไปอยู่ด้วย
- การส่งเงินกลับมาให้แก่ครอบครัวในภูมิลำเนาเดิม
- ความรู้/ความชำนาญ/ทักษะพิเศษและประสบการณ์ที่ได้รับจากการย้ายถิ่น
- ปัจจัย / เหตุผล ในการย้ายถิ่นกลับภูมิลำเนา

1.5 ข้อมูลด้านความสัมพันธ์กับชุมชน เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแรงงาน
คืนถิ่นกับคนในชุมชน ภายหลังจากการได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจแล้ว
กลับเข้ามาอยู่ในชุมชน โดยพิจารณาได้จาก การติดต่อหรือการไปมาหาสู่กัน ตลอด
จนการพุดจากัน การปรึกษาหารือหรือการขอความช่วยเหลือจากคนในชุมชน
 เป็นต้น

2. ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน แบ่งเป็น

- 2.1 ด้านกายภาพ ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ ปริมาณน้ำฝน
ลักษณะดิน ศักยภาพในการผลิตทางการเกษตร ระบบการส่งน้ำทางชลประทาน
และโครงสร้างด้านการคมนาคม เป็นต้น

- 2.2 ด้านชีวภาพ ได้แก่ ชนิดและพันธุ์พืชที่นิยมปลูกในพื้นที่ฤดูกาลหรือระบบการปลูกพืชที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติในพื้นที่ การใช้ปัจจัยในการผลิต (ทุน ปุ๋ยเคมี สารเคมีที่ใช้กำจัดศัตรูพืช ฯลฯ) ชนิดและพันธุ์สัตว์ที่ชาวบ้านเลี้ยง เป็นต้น
- 2.3 ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน ได้แก่ การใช้ที่ดินในกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา เช่น เขตที่อยู่อาศัย พื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่รกร้าง พื้นที่สาธารณะและเขตเกษตรกรรม ซึ่งแบ่งได้เป็น ที่นา ไร่ สวน โดยต้องระบุชนิดของพืชสวนหรือพืชไร่ ให้ชัดเจนด้วย
- 2.4 ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ได้แก่ ลักษณะประชากร ลักษณะครอบครัว และเครือญาติ ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม ลักษณะการปกครองของหมู่บ้าน การประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นต้น
3. ข้อมูลเกี่ยวกับการพึ่งพิงฐานทรัพยากรของแรงงานคืนถิ่น ได้แก่
- 3.1 การประกอบอาชีพในภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่น
- ลักษณะการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่น เช่น ทำงานรับจ้างในภาคเกษตร ลงทุนทำการเกษตรเอง หรือ เช่าที่ดินทำกิน เป็นต้น
 - รูปแบบการทำเกษตรกรรมของแรงงานคืนถิ่น เช่น นา ไร่ สวน ฟาร์ม เป็นต้น
 - จำนวนและขนาดที่ดิน (ไร่)
 - แรงงานที่ใช้ในการผลิต
 - ระบบการตลาด (จำนวนผลผลิต ราคา ค่าใช้จ่าย รายได้สุทธิ ฯลฯ)
 - ปัญหา/อุปสรรค ในการทำเกษตร
- 3.2 รูปแบบการจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ (ในดิน น้ำ ป่า) ในชุมชน หมายถึง ลักษณะการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร เช่น การใช้พื้นที่สาธารณะ (แหล่งน้ำ, ป่าชุมชน ทุ่งหญ้า พื้นที่รกร้าง ฯลฯ) การใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก การขุดบ่อเลี้ยงปลา การขุดร่องน้ำเพื่อใช้รดน้ำพืชผัก วิธีการทำเกษตร (เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรแผนใหม่ ฯลฯ) เป็นต้น
- 3.3 สิทธิการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น หมายถึง ลักษณะการถือครองที่ดิน น้ำ ป่า ในชุมชน เช่น เป็นเจ้าของที่ดิน ใช้ที่ดินร่วมกับครอบครัว หรือ เช่าที่ดินผู้อื่น ฯลฯ

4. ผลกระทบของแรงงานคีนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน

หมายถึง การกลับเข้ามายังภูมิถิ่นเดิมของแรงงานคีนถิ่นนั้น แรงงานคีนถิ่นต้องกลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ และเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตซึ่งการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรดังกล่าว ย่อมส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ตัวอย่าง เช่น

- มีการขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้น
- มีการขยายบ่อน้ำเพื่อทำการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เพิ่มมากขึ้น
- มีการเปลี่ยนแปลงเทคนิคการทำเกษตร เช่น การเปลี่ยนจากการดำนาไปเป็นการใช้วิธีการหว่าน
- เกิดการแย่งชิงฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
- เกิดการเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้สารเคมี มากเกินความจำเป็น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพ หรือการชะล้างสารเคมี / ยาฆ่าแมลงลงสู่แหล่งน้ำ เป็นต้น ฯลฯ

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงแนวโน้มของระบบฐานทรัพยากร ในการรองรับแรงงานคีนถิ่น
2. ทำให้ทราบถึงผลกระทบของแรงงานคีนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน
3. ทำให้ทราบและเข้าใจระบบเกษตรกรรมในชุมชน ตลอดจนรูปแบบทำการเกษตรของแรงงานคีนถิ่น
4. เพื่อใช้ผลจากการศึกษาวิจัยในการวางแผนรองรับแรงงานคีนถิ่น ได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับระบบฐานทรัพยากรในชุมชนต่อไป

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างฐานทรัพยากรธรรมชาติกับชุมชน

ในอดีตเศรษฐกิจพื้นฐานของชนบทเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพ กล่าวคือเป็นการผลิตเพื่อการใช้สอยมิใช่เพื่อการแลกเปลี่ยน ดังจะเห็นได้จากการผลิตข้าวส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อการบริโภค ในครัวเรือน นอกจากข้าวแล้ว ผลผลิตอื่น ๆ ยังสามารถหาได้จากสภาพธรรมชาติที่อยู่รอบตัว เช่น การทอดผ้าฝ้ายขึ้นใช้จากฝ้ายที่ปลูกเอง หรือการทำอาหาร จากพืชผักพื้นบ้านนานาชนิด การผลิตสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการผลิตเพื่อพึ่งตนเองในระดับหน่วยหมู่บ้าน มิใช่ในหน่วยของครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องจากการในการผลิต ต้องมีการร่วมมือกันและพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านแรงงาน การพึ่งพากันระหว่างครอบครัวในหมู่บ้านจึงเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งการรวมตัวกันเป็นหมู่บ้านนั้น เป็นผลมาจากการครอบครองพื้นที่เพาะปลูกและทรัพยากรในหมู่บ้านร่วมกัน (อภิชัย พันธเสน , 2539 : 61)

ระบบการผลิตในชุมชนชนบท จัดได้ว่า เป็นวัฒนธรรมการผลิต ที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน การเพาะปลูกพืชผลการเกษตรมีปัจจัยที่สำคัญในการผลิต คือ ดิน น้ำ และแรงงาน (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ , 2533 : 23) ชุมชนชนบทแต่ละแห่งจึงมีการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างเหมาะสมภายใต้วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การจัดการที่ดิน ทำกิน ให้แต่ละครัวเรือนมีที่ดินเพื่อเพาะปลูกอย่างพอเพียงนั้น ทำให้แต่ละชุมชนเลือกสรรผู้นำชุมชนขึ้นมาเพื่อช่วยจัดการเรื่องที่ดิน โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป ทางภาคอีสานมี กำนันบ้าน ทางภาคเหนือมี พ่อหลวง และทางภาคใต้มีนายบ้าน ซึ่งต่อมาถูกปรับเปลี่ยนเป็น “ ผู้ใหญ่บ้าน ” ตามระเบียบการปกครองใหม่ พ.ศ. 2457 เหมือนกันหมดทั่วประเทศ ในอดีตราษฎรเบียดงาป่า นอกจากจะได้รับกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ยังได้รับบำเหน็จรางวัลในฐานะผู้บุกเบิกหักล้างถางพงอีกด้วย ทั้งนี้เพราะชุมชนยังต้องการที่ดินเพื่อใช้ทำการเกษตรอีกเป็นจำนวนมากและในขณะเดียวกัน พื้นที่ป่ายังมีอยู่มาก (เจริญศักดิ์ ปิ่นทอง , 2540 : 50) ฉะนั้นครอบครัวหนึ่งอาจมีที่นาเพียง 10 - 15 ไร่ ก็เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกในครอบครัว เพราะไม่ได้ทำนาเพื่อขาย และการครอบครอง ที่นาก็มีความสัมพันธ์กับการเป็นสมาชิกของชุมชน เพราะเมื่อออกจากหมู่บ้านไปแล้ว สิทธิในการครอบครอง ที่นาก็จะหมดไปด้วย แม้ในสมัยที่ชุมชนหมู่บ้านอยู่ภายใต้ การปกครองของรัฐ ในระบบศักดินา โดยรัฐเป็นเจ้าของที่ดินโดยอ้างสิทธิตามกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติแล้วการจัดการเรื่อง ที่ดินทำกิน ก็ยังคงเป็นเรื่องที่ชุมชนต้องเป็นผู้จัดการเช่นเดิม (พิทยา ว่องกุล , 2532 : 45)

นอกเหนือจากทรัพยากรที่ดินแล้ว ทรัพยากรน้ำก็จัดได้ว่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญยิ่งในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนเกษตรกรรมที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรน้ำมาตั้งแต่อดีต มีการให้คุณค่าในการใช้และการรักษาน้ำอย่างเชื่อมโยง เป็นองค์รวมเดียวกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิถีการผลิตการเกษตร รวมถึงจารีตประเพณีและระบบความเชื่อ ที่มีการจัดปรับและสืบเนื่องกันมาในรูปแบบของพิธีกรรม อันอยู่ภายใต้การได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำในชุมชนร่วมกัน

การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน ที่สามารถเห็นได้อย่างเด่นชัด คือ ระบบชลประทานเหมืองฝาย ซึ่งเป็นระบบที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการ ภูมิปัญญาของชาวบ้านและชาวนาในภาคเหนือ อันมีการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันรูปแบบความสัมพันธ์ของเหมืองฝายกับชุมชนเกิดขึ้น เนื่องจากการใช้แม่น้ำเดียวกัน หรือที่เรียกว่า “ หมู่กินน้ำแม่เดียวกัน ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเกษตรกรรมเหมือนกัน อันเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความร่วมมือกันของคนที่ทำนาบริเวณใกล้เคียงกัน หรือมีการบุกเบิกมาร่วมกัน สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานเชื่อมโยงไปถึงความร่วมมือกัน เพื่อแสวงหา วิธีการที่จะนำเอาน้ำในแม่น้ำมาใช้ ชาวบ้านจึงต้องรวมกำลังแรงงานกันเพื่อบุกเบิกป่าให้เป็นนา และร่วมกันทำเหมืองฝาย ขึ้นเพื่อผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นรากฐานอันมั่นคงของวัฒนธรรมเหมืองฝาย ที่ยังคงมีอยู่ หากแต่รูปแบบนั้นได้ปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม (สงวน ปัทมธรรมกุล , 2532 : 5)

การจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบ เหมืองฝาย มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการใช้แรงงานในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก เหมืองฝาย เป็นสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วย ไม้ไผ่ ดิน หิน อันเป็นผลพวงจากการถ่ายทอดระบบความคิดและปัญญาการคิดค้นของชาวบ้าน ในการที่จะเอาชนะควบคุมธรรมชาติ และนำปัจจัยทางธรรมชาติเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อเป้าหมายในการดำรงอยู่และความปลอดภัยของชีวิตและชุมชน การก่อสร้างเหมืองฝายให้ขึ้นไปตามความต้องการของท้องถิ่นนั้น ต้องอาศัยการร่วมแรงงาน แรงใจ ของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อร่วมมือกันในการขุดเหมือง อันเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกคนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำร่วมกัน ตลอดจนช่วยดูแลรักษาเหมืองฝายให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า ยาวนาน และจากการที่ทุกคนในชุมชนมีโอกาสในการ ใช้ประโยชน์จากเหมืองฝายได้อย่างทั่วถึง ระบบเหมืองฝายจึงมีการถ่ายทอดวิทยาการต่อกันมาเป็นการสืบทอดที่มีพื้นฐานมั่นคงที่ทำให้ชาวบ้านมั่นใจที่จะเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการคิดค้นและคัดเลือกรากฐานวิทยาการเดิม วิทยาการเหมืองฝาย จึงเป็นกลไกสำคัญต่อการอยู่รอดและความต่อเนื่องของสังคมวัฒนธรรมชุมชนภาคเหนือ (อุไรวรรณ ตันกิมขง , 2536 : 339)

อย่างไรก็ตามการคิดค้นระบบชลประทานเหมืองฝายขึ้นมานั้น มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุด คือ การใช้น้ำเพื่อการทำเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนชนบท และน้ำจัดได้ว่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญยิ่งในการผลิต เพราะถ้าหากพื้นที่ใดขาดแคลนน้ำ ผลผลิตที่ชุมชนนั้น

ได้รับก็จะตกต่ำ ส่งผลกระทบต่อรายได้และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ฉะนั้นหลักการสำคัญของข้อตกลงเหมืองฝาย ก็คือ เพื่อความอยู่รอดของทุกคน ภายใต้ระบบเหมืองฝายเดียวกัน ทุกคนจะต้องได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึง และเพียงพอต่อการทำนา ยิ่งไปกว่านั้น ข้อตกลงเหมืองฝายยังมีหลักแห่งความเป็นธรรมให้แก่ทุกคน แม้จะมีที่นาหรือไม่มีก็ตาม คนที่มีนามากใช้น้ำมาก ย่อมต้องทำงานมาก ในขณะที่คนมีนายน้อยใช้น้ำน้อย ย่อมต้องทำงานน้อยตามสัดส่วน และหลักความยืดหยุ่น ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ระบบชลประทานเหมืองฝายสามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากการที่เหมืองฝายมีลักษณะที่ยืดหยุ่นจะเอื้อให้เกิดความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ สภาพชุมชนที่อยู่กระจัดกระจายตามที่ราบและหุบเขาที่มีความสูงแตกต่างกัน ระบบการชลประทานเหมืองฝาย จึงนับได้ว่าเป็นการจัดการใช้ที่ดินเพื่อการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ บริเวณที่ราบลุ่มทุกแห่งหนไม่ว่าจะสูงหรือต่ำ ขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ก็สามารถถูกเบิกเป็นพื้นที่นาแปลงเล็กแปลงน้อย หรือที่นาขั้นบันได ที่นาขนาดใหญ่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับศักยภาพของพื้นที่ที่เอื้ออำนวย (มนตรี จันทะวงศ์, 2536 : 25)

ยิ่งไปกว่านี้การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนในรูปแบบของระบบเหมืองฝาย ยังสามารถเชื่อมโยง ที่ดิน , น้ำ , ป่า และการผลิต ให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นองค์รวม สามารถคงความสมดุลอยู่ตลอดไป ซึ่งหากมองโดยภาพรวมแล้ว ระบบชลประทานเหมืองฝายได้สร้างรูปแบบและระบบของพฤติกรรม โดยสามารถควบคุมธรรมชาติและมนุษย์ให้เข้าสู่เป้าหมาย ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองเพื่อการอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงของชุมชนส่วนรวมตลอดไป (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536 : 38)

ระบบธรรมชาติที่มีความมั่นคงหรือมีความสมดุล จะก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะชุมชนในท้องถิ่นเพราะนอกจากจะได้รับประโยชน์จากการเข้าไปใช้ประโยชน์โดยตรง เช่น เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย เป็นที่ทำมาหากิน เป็นแหล่งรายได้ และเป็นที่มาของปัจจัยที่จำเป็นอื่น ๆ สำหรับการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติเหล่านี้ คนในท้องถิ่นได้เรียนรู้ที่จะใช้และอนุรักษ์อย่างเหมาะสม โดยไม่เกิดการทำลายจนเสียสมดุล ตัวอย่างเช่น การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของ “ป่าชุมชน” จัดเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการจัดการทรัพยากรน้ำ ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการจัดทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่น ถือได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือ ผู้ใช้ประโยชน์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การกำหนดกฎระเบียบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการยอมรับอำนาจหรือสิทธิของท้องถิ่น เป็นการกระจายอำนาจในการจัดการให้แก่ชุมชนท้องถิ่น และการที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ตลอดจนสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น การกำหนดและยอมรับถือปฏิบัติตามกฎระเบียบร่วมกัน ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถควบคุมกันเองได้

“ ป่าชุมชน ” มีประวัติความเป็นมายาวนานและปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบทภาคเหนือและภาคอีสาน ชาวบ้านอาจเรียกป่าชุมชน โดยใช้ชื่อที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละภูมิภาคและตามประโยชน์ใช้สอยหรือลักษณะที่ตั้งของป่า เช่น ป่าต้นน้ำในภาคเหนือ หรือป่าโคกป่าทาม ในภาคอีสาน เป็นต้น แต่ความหมายโดยรวม คือ ป่าที่ชาวบ้านถือว่าเป็นของส่วนรวม หรือ “ ป่าหน้าหมู่บ้าน ” ตามคำเรียกขานของชาวบ้านในภาคเหนือ ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน ซึ่งเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคเกษตร โดยมีจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ (ศยามล ไกรยูรวงศ์, 2541 : 94 – 98)

ความเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อม ยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า ป่าที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่า เป็นความเชื่อที่พบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น ดอนปู่ตา ป่าช้า หรือความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำซึ่งสถิตดูแล รักษาป่าต้นน้ำของทางภาคเหนือ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบการผลิตในภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ภาคเหนือที่เต็มไปด้วยภูเขาสูง ที่ดินทำกินจึงจำกัดแต่เฉพาะในเขตที่ราบขนาดเล็กกระหว่างภูเขา และเกษตรกรจำเป็นต้องพึ่งพิงการควบคุมการจัดทรัพยากรน้ำในการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตภายในบริเวณของระบบนิเวศเช่นนี้ ทำให้ชุมชนภาคเหนือมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำที่เรียกว่า กลุ่มเหมืองฝาย องค์กรชุมชนนี้กลายเป็นสื่อกลางที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรมระหว่างการพัฒนาพิทักษ์รักษาป่าต้นน้ำ กับ การสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน (ยศ สันตสมบัติ , 2536 : 180) จึงอาจกล่าวได้ว่า ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชนที่มีความสำคัญต่อระบบเกษตรกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาป่า ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการผลิตในภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เองหลายชุมชนในภาคเหนือและภาคอีสาน ต่างร่วมแรงร่วมใจกันรักษาป่าต้นน้ำ หรือ แหล่งน้ำซับของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิตส่งผลให้การรักษาป่าชุมชน คือการรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

ดังนั้น ป่าชุมชน จึงเป็นส่วนหนึ่งที่แยกออกไม่ได้ ของรูปแบบการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของการเกษตรในชนบททั้งที่อยู่ใกล้ป่าหรือในป่า การดำรงอยู่ของนา ไร่และสวน โดยป่าทำหน้าที่ผลิตแหล่งปุ๋ยธรรมชาติที่ไหลจากป่าสู่พื้นที่เพาะปลูก นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งที่มาของวัตถุดิบเป็นต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต รวมทั้งมีความสำคัญต่อความเชื่อและพิธีกรรมด้วย ด้วยเหตุนี้กิจกรรมต่าง ๆ ของป่าชุมชน จึงมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารของประเทศ

โดยที่ชาวบ้านสามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปในพื้นที่นั้น โดยไม่ทำลายธรรมชาติ และยังเป็นการช่วยรักษาและฟื้นฟูธรรมชาติอีกด้วย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536 : 355)

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแสดงให้เห็นคุณค่าของฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน แหล่งน้ำ หรือป่าไม้ ที่ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อฐานการผลิตในระบบเกษตรกรรม ทั้งในอดีตและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างชุมชนกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เนื่องจากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนและขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมต่างมีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น การสร้างศาลปู่ตาไว้ในป่าทึบใกล้หมู่บ้าน เพื่อเป็นการรักษาป่าบริเวณคอนปู่ตา พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ หรือ การบวชป่า เป็นต้น ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน และช่วยหล่อเลี้ยงให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่

2.2 วิถีฐานทรัพยากรในชุมชนและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเกษตรกรรม

นโยบายการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่พยายามทำชนบทให้กลายเป็นเมือง โดยได้ปรากฏเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยมาโดยตลอด ตั้งแต่มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ แผนที่ 1 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ในทางปฏิบัติการพัฒนาชนบทได้กระทำควบคู่ไปกับการพัฒนาเมือง ทั้งนี้เพื่อให้เมืองขยายตัวเจริญเติบโตทัดเทียมกับเมืองสำคัญ ๆ ของโลก เช่น นิวยอร์ก ลอนดอน เบอร์ลิน โซน โตเกียว เป็นต้น ส่วนเมืองอื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ หาดใหญ่ ขอนแก่น และโคราช ก็ต้องพัฒนาให้เหมือนกับกรุงเทพมหานครเมืองหลวงของประเทศไทย

ผลจากการพัฒนาตามแนวความคิดดังกล่าว ทำให้เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วเกิดช่องว่างระหว่างความเจริญของเมืองและชนบทมากยิ่งขึ้น และยังเมืองขยายตัวมากขึ้นเท่าใดความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรจากชนบท เพื่อหล่อเลี้ยงการขยายตัวของเมือง ไม่ว่าจะเป็น แรงงานคน ผลผลิตทางการเกษตร และผลิตผลทางอุตสาหกรรมพื้นบ้านตลอดจนถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชนบท อันได้แก่ ป่า คุณภาพดิน และน้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่อยู่ในดิน (สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2536 : 98) ฐานทรัพยากรในชนบทต่างร่อยหรอสิ้นเปลืองและหมดไปอย่างรวดเร็ว ฐานทรัพยากรเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งต่อการเพาะปลูกในภาคเกษตรกรรม และเมื่อทรัพยากรธรรมชาติในชนบทหมดไปอย่างรวดเร็ว การเสียสมดุลของสภาวะแวดล้อมก็ปรากฏตัวขึ้นอย่างชัดเจน ในรูปของฝนแล้ง น้ำท่วม พื้นดินขาดความชุ่มชื้น ธาตุอาหารในดินหมดไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีน้ำพอใช้สำหรับการเพาะปลูก และรวมถึงเพื่อบริโภคใช้สอยในครัวเรือนด้วย การปรับปรุงคุณภาพของดินและน้ำเพื่อให้มีเพียงพอกับการเพาะปลูกที่เคยทำได้ในอดีต มีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

เกิดมีการระบาดของโรคพืชและสัตว์ชนิดใหม่ ๆ เนื่องจากศัตรูตามธรรมชาติของโรคที่ระบาด ไม่ว่าจะเป็นมาจาก จุลินทรีย์ พืชหรือสัตว์ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วของสภาพแวดล้อม ประกอบกับการใช้สารเคมีในการปราบพืชและสัตว์ที่เป็นอันตรายต่อศัตรูตามธรรมชาติของโรคระบาดนั้น ๆ การปราบโรคระบาดในลักษณะที่เป็นการเพิ่มสารเคมีที่เป็นอันตรายดังกล่าว จึงเพิ่มต้นทุนในการผลิตของเกษตรกรให้สูงมากยิ่งขึ้น และการที่การผลิตมีต้นทุนสูงขึ้นอยู่ตลอดเวลา นั้นจากสภาพข้อเท็จจริงที่เกิดจากการทำลายทรัพยากรที่มีอยู่เดิม และการเสื่อมดุลของระบบนิเวศวิทยา โดยมีได้มีปัจจัยเกี่ยวข้องกับราคาเพียงอย่างเดียว ซึ่งในขณะที่ราคาของผลผลิตในตลาดโลกมีแนวโน้มที่ลดต่ำลง หรือมิได้เพิ่มขึ้นรวดเร็วเท่ากับต้นทุนการผลิต ผลที่เกิดขึ้นตามมาย่อมทำให้ผู้ผลิตตกอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุปัจจัยสำคัญให้ผู้ผลิตต้องประสบปัญหาหนี้สินที่เพิ่มมากขึ้นอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ และเมื่อหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นตลอดเวลา สถานะการสูญเสียที่ดินทำกินจึงเป็นเรื่องเกิดขึ้นตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (โกมล สนั่นก้อน , 2538 : 119)

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว ย่อมเกิดผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤติการณ์ทางนิเวศวิทยาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชนบทที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด และการดำรงชีวิตส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับการผลิตภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก ซึ่งการผลิตภาคเกษตรกรรมจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยทางธรรมชาติหลากหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน แหล่งน้ำ แรงงาน และป่าไม้ ที่เป็นฐานทรัพยากรอันมีค่าของชุมชน ดังนั้นความเสื่อมโทรมและการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อภาคเกษตรกรรมในชนบท ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนชนบท ย่อมต้องมีสาเหตุสำคัญแห่งการเสื่อมโทรม และสาเหตุเหล่านั้นจะส่งผลเสียหายต่อภาคเกษตรกรรมในชนบทในรูปแบบใดนั้น สามารถแสดงให้เห็นในรายละเอียดได้ ดังนี้

“ ที่ดิน ” จัดเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญยิ่งในการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร ในอดีตการจัดการที่ดินทำกินโดยชาวบ้านในชนบท เป็นไปในลักษณะที่ชาวบ้านสามารถจะบุกเบิกถางป่า เพื่อใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ด้วยตนเอง ตามความเหมาะสมต่อจำนวนผู้บริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งนอกจากจะได้รับกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ยังจะได้รับบำเหน็จรางวัลในฐานะผู้บุกเบิกหักล้างถางพงอีกด้วย ทั้งนี้เพราะชุมชนยังมีความต้องการที่ดินเพื่อใช้ทำการเกษตรอีกจำนวนมาก ประกอบกับพื้นที่ป่ายังมีอยู่อีกมาก (เจมส์ คัด ปิ่นทอง , 2534) แต่ในภาวะปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่ประสบปัญหาการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองต้องตกอยู่ในฐานะผู้เช่าที่ดินทำกิน ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเริ่มปรากฏชัดในระยะเวลาประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา และส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อรัฐบาล มีนโยบายกดราคาข้าวและพืชผลการเกษตรอื่น ๆ ให้มีราคาต่ำอย่างต่อเนื่อง และแม้ว่ารัฐบาลจะเริ่มตระหนักและให้ความสำคัญต่อปัญหานี้ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง

ชาติ ฉบับที่ 2 (2510 – 2515) แต่ผลจากการดำเนินนโยบายก็ยังมิได้ทำให้ประชาชนชนบท หลุดพ้นจากปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน ทั้งที่ในอดีตนั้นรัฐ ได้มีนโยบาย ส่งเสริมและสนับสนุนให้ราษฎรเข้าครอบครองที่ป่าเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ การเข้าครอบครองพื้นที่ป่าถือว่าเป็นการบุกเบิก หรือการพัฒนา ในความหมายที่ทำให้เป็นสวน ไร่ นา ซึ่งต่างจากในยุคปัจจุบัน ที่การเข้าไปอยู่ในป่าของราษฎรนั้นถูกมองว่าเป็นการบุกรุก ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วราษฎรอาจจะเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่ามานานแล้ว ก่อนที่รัฐบาลจะมีพระราชบัญญัติป่าสงวนและจัดเส้นบนแผนที่กำหนดใช้ โดยที่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม่มีส่วนรู้เห็นด้วย (ประเทือง นรินทรางกูร ณ อุทยาน, 2532 : 133)

ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินนอกจากจะสร้างความเดือดร้อนให้แก่เกษตรกรในชนบทแล้วปัญหานี้ยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของป่าและที่ดิน ซึ่งหากสิ่งหนึ่งถูกทำลายลงไปอีกสิ่งหนึ่งก็ย่อมจะเสื่อมโทรมและสูญสิ้นตามไปด้วย ดังเช่นในปัจจุบันที่จำนวนป่าไม้ลดน้อยลงเป็นผลให้ที่ดินทำกินลดน้อยตามลงไป โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้เริ่มปรากฏขึ้นนับตั้งแต่ปี 2504 ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจเป็นปีแรกโดยพบว่า พื้นที่ป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดลงมากที่สุดในช่วงที่มีการให้สัมปทานทำไม้ ในช่วงปี 2516 - 2519 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเฉลี่ยปีละประมาณ 2.6 ล้านไร่ และช่วงปี 2516 - 2519 เป็นช่วงที่พื้นที่ป่าไม้ลดลงมากที่สุดเฉลี่ยปีละ 3.2 ล้านไร่ และมีอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าเรื่อยมาในปี 2531 พื้นที่ป่าเหลืออยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพียง 14.8 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ทั้งหมดของภาค (กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ , 2532 : 18)

สถานการณ์ลดลงของพื้นที่ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังคงดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดลงอย่างรวดเร็วทั้ง ๆ ที่การให้สัมปทานป่าได้เริ่มขึ้นที่ภาคเหนือก่อน เพราะป่าอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้สักที่มีมูลค่าสูง แต่ป่ากับหมดไปจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนภาคเหนืออย่างรวดเร็ว เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ราบสูงมิใช่เขาสูงชันทำให้การชักลากไม้ทำได้สะดวก ทุนแรงงานและค่าใช้จ่ายมากกว่า มีการชักลากตัดไม้ออกเป็นแห่งแรกที่จังหวัดนครราชสีมา โดยเฉพาะป่าที่มีเสียงในเรื่องของการเสี่ยงภัยอันตรายอย่างมากคือ ป่าดงพญาไฟและเมื่อมีการสร้างทางรถไฟมายังจังหวัดนครราชสีมา ในปี 2460 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคอีสาน เพราะมีการขนสินค้าต่าง ๆ หลายแห่ง เพื่อทำไม้หมอน สร้างสะพาน เสาโทรเลข และทำเชื้อเพลิงสำหรับรถจักรไอน้ำ เป็นต้น ในช่วงนี้จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของทรัพยากรป่าไม้จากทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นเงินตรา และที่ดินป่าก็ถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่พาณิชย์จำนวนมาก (โสภณ ชมชาญ , 2533 : 128)

ความต้องการพืชเพื่อส่งออกเป็นตัวเร่งให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น พืชพาณิชย์เหล่านี้ ได้แก่ ข้าว ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพดและอ้อย ซึ่งจำเป็นต้องใช้พื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก

ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่า ประกอบกับการให้บริษัททำไม้สามารถทำสัมปทานเข้าไปตัดไม้ได้อย่างเสรี ผลจากการเปิดป่าทำให้ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ มีการอพยพของชาวบ้านเข้ามายังพื้นที่ป่า เพื่อเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำกิน เพราะเมื่อนานของครอบครัวขยายมากขึ้น ทำให้พื้นที่ทำกินในหมู่บ้านไม่เพียงพอ การเพิ่มผลผลิต จะสามารถทำได้ โดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก จึงมีความจำเป็นต้องหาที่ทำกินใหม่ ก่อให้เกิดการ มุ่งขยายพื้นที่ทำกินของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้พื้นที่ดินในการปลูกพืชพาณิชย์ ซึ่งพืชเหล่านี้ มีผลผลิตที่ผันแปรไปตามปริมาณและช่วงที่ฝนตก ผลติภาพ เสถียรภาพและถาวรภาพของผลผลิตพืชจึงไม่แน่นอน ในช่วงที่ฝนแล้งจะทำให้ผลผลิตเสียหาย ดังนั้นเมื่อรายได้จากพืชมีอันต้องหยุดชะงัก จึงก่อให้เกิดการเปิดพื้นที่ป่าเพื่อชดเชยกับขนาดผลผลิตที่เสียหายไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากพื้นที่ดินที่ต้องใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์เป็นจำนวนมาก ทำให้ฐานทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ลงไปด้วย (บุญชนะ กลั่นคำสอน , 2533 : 363) สาเหตุหนึ่งเนื่องจากมีชาวบ้านที่แต่เดิมเป็นคนพื้นราบแต่ได้อพยพเข้าสู่พื้นที่ป่าในพื้นที่สูง จึงได้นำประสบการณ์ปลูกพืชที่เคยใช้ในพื้นที่ราบมาใช้ในพื้นที่สูง กล่าวคือ มีการเผาวัชพืช ผืนดินถูกนำมาใช้ปลูก พืชไร่ เช่น ข้าวโพด หรือ มันสำปะหลัง ซึ่งเป็นพืชล้มลุก ต้องทำการปลูกใหม่ทุกปี ก่อนจะปลูกพืชโดยเฉพาะหญ้าคา จากนั้นจะไถที่ดินโดยทำตามความสะดวก คือ ไถตามแนวขึ้น - ลง กับความลาดชัน เพื่อการเพาะปลูกพืชต้นฤดูฝน ส่งผลให้เมื่อตกลงมากระทบกับหน้าดินโดยตรง ดินจะถูกชะล้างได้ง่ายและพังทลายไหลลงตามแนวร่องไถลงสู่ลำห้วย ก่อให้เกิดปัญหาที่ตามมาคือหน้าดินเกือบทุกพื้นที่ถูกชะล้างอย่างหนัก และต่อเนื่องจนเกิดปัญหาหินโผล่ทำให้ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ บางพื้นที่ที่พอทำการแก้ไขได้ชาวบ้านก็ต้องใช้ปุ๋ยเคมีอย่างหนัก เพราะปุ๋ยที่หน้าดินถูกชะล้างจนแทบหมดสิ้นไปหมดเป็นเหตุให้ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นมาก และสิ่งที่เป็นอันตรายมากที่สุดก็คือ สารเคมีที่ตกค้างถูกชะล้างลงสู่พื้นล่างทุก ๆ ปี (คน วิสามัญ , 2532 : 10)

พืชพาณิชย์ที่นิยมปลูกกันในชุมชนชนบท มักจะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะพืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพืชไร่ที่ต้องใช้ปุ๋ยมาก ดังเช่น มันสำปะหลังที่เป็นพืชที่นิยมปลูกในทุกพื้นที่ มันสำปะหลังเป็นพืชที่เติบโตที่หัว และหัวนี้จะถูกนำไปแปรรูปเป็นอาหารคนและอาหารสัตว์ ซึ่งข้อมูลทางวิชาการระบุว่าพืชที่เจริญทางหัวจะใช้ปุ๋ยในดินสูง และข้อมูลนี้ก็ตรงกับสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ป่า คือ ในช่วงแรก ๆ ที่เปิดป่า ผลผลิตมันสำปะหลังจะสูงถึงไร่ละประมาณ 2,000 - 3,000 กิโลกรัม แต่ในอีกประมาณ 5 ปีต่อมา ผลผลิตจะเหลือเพียงไร่ละ 700 - 1,500 กิโลกรัม ฉะนั้นเพื่อให้ได้ผลผลิตมาชดเชยส่วนที่สูญเสียไป ชาวบ้านจึงทำการเปิดที่ใหม่อยู่เรื่อย ๆ และการที่ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง ย่อมแสดงให้เห็นว่า โครงสร้างของดินในป่าได้เปลี่ยนสภาพเป็นดินฟุ้งทราย ซึ่งดินที่มีโครงสร้างลักษณะนี้จะถูกน้ำชะหน้าดินไปอย่างรวดเร็ว

โดยทั่วไปจะพบว่าพื้นที่บนป่า ที่มีลักษณะเป็น ดินพื้นที่ลูกคลื่น ทั้งพื้นที่สูงชัน ที่มีการปลูกพืชไร่ จะมีการพังทลายของดินอย่างเห็นได้ชัด พร้อมกับจะปรากฏให้เห็นร่องน้ำขนาดลึกที่นำดินไหลลงสู่พื้นที่ล่าง ๆ อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความตื้นเขินของกลุ่มน้ำในสายน้ำนั้น ๆ (เสน่ห์ จามริก , บรรณาธิการ , 2536 : 43)

สภาพป่าไม้ที่ถูกบุกรุกเบิกเพื่อใช้เป็นที่ทำกินของราษฎรหรือเพื่อใช้ในการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มนายทุน นักธุรกิจต่าง ๆ ถือเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้สภาพธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป นำไปสู่ภาวะภัยแล้งหรือวิกฤติการณ์น้ำที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธาร ที่เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญสำหรับการเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร เพราะเมื่อป่าไม้ ถูกทำลายลงไป เป็นผลให้ไม่มีน้ำเพียงพอในการเพาะปลูก โดยเฉพาะในฤดูแล้งทำให้ราษฎรต้องประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตร และในสังคมปัจจุบันจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ ดังตัวอย่าง เช่น การแย่งชิงน้ำระหว่างคนพื้นที่ราบกับคนบนพื้นที่สูงในภาคเหนือ เป็นต้น ทั้งนี้ทั้งนี้ก็เนื่องจาก น้ำเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อประชากรทั่วประเทศนั่นเอง (คณะกรรมการสภาพัฒน์แห่งชาติ สาขาเกษตรศาสตร์และชีววิทยา , 2536 : 46) ผลสืบเนื่องจากภัยแล้ง นำมาซึ่งความไม่แน่นอนของรายได้จากภาคการเกษตร ทำให้เกษตรกรที่ได้รับผลโดยตรงจากปัญหาภัยแล้งต้องดิ้นรนหางานภายนอกหมู่บ้าน การอพยพแรงงานจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นให้เห็นทั่วไปในช่วงก่อนที่เศรษฐกิจจะตกต่ำ จากการสำรวจในภาคอีสานพบว่า จำนวนครัวเรือนที่มีการอพยพแรงงาน ในปี พ.ศ. 2532 - 2533 มีถึง 63.4% (วิฑูรย์ ปัญญากุล , บรรณาธิการ , 2534 : 521)

ผลกระทบสำคัญที่เกิดจากการอพยพแรงงานในภาคเกษตรกรรม เป็นผลกระทบในเชิงสังคมโดยตรง แหล่งชุมชนแออัดในเมืองหลวง เป็นผลพวงจากความล้มเหลวในภาคการเกษตร และที่สำคัญยิ่งสภาวะการณ์ของการอพยพแรงงานที่เพิ่มปริมาณมากขึ้น ทำให้ครอบครัวและชุมชนแตกสลาย พ่อ แม่ ลูก ไม่ได้อยู่กันพร้อมหน้า ดังเช่นอดีต วัฒนธรรมดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่วัฒนธรรมสมัยใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่พร้อมกับผู้คนที่ย้ายมาเยี่ยมบ้าน ค่านิยมการบริโภคแบบเมืองถูกซึมซับเข้ามาหลายทาง นำไปสู่ความต้องการรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น และเพื่อรองรับค่านิยมเหล่านี้การอพยพแรงงานจึงเป็นหนทางที่ดีที่สุด ที่จะทำรายได้ให้แก่ครอบครัว

นอกจากนี้นโยบายการพัฒนาของประเทศที่ผ่านมา ประกอบกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในชนบท ยังทำให้ระบบการผลิตในชุมชนเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงไป ในอดีตวิถีชีวิตของเกษตรกรจะดำเนินควบคู่ไปกับวิถีทางการผลิต แต่ในสังคมปัจจุบัน ระบบเกษตรกรรมดั้งเดิมที่เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัย 4 กลับแปรเปลี่ยนไปเมื่อระบบเกษตรแบบสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ การพึ่งตนเองในด้านปัจจัย 4 ของเกษตรกรจึงลดน้อยลง จนในปัจจุบันไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทุกอย่างต้องพึ่งพิงตลาดแทบทั้งสิ้น โดยระบบเกษตรสมัยใหม่ ได้ย้ายฐาน

การตัดสินใจในการผลิตไปที่คนภายนอกชุมชนโดยสิ้นเชิง โดยผ่านระบบเทคโนโลยีด้านข่าวสาร ทำให้เกษตรกรหันมาตัดสินใจผลิตในสิ่งที่คนภายนอกต้องการ ไม่เพียงเฉพาะด้านการผลิตเท่านั้น ราคาตลาดของผลิตผลต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นมาเอง ก็ไม่สามารถกำหนดราคาได้เช่นเดียวกัน และยังพึ่งพิงภายนอกมากเท่าใด อิสระในการตัดสินใจและกำหนดวิถีชีวิตของตนเองก็ยิ่งลดน้อยลงไปด้วย

การพัฒนาระบบเกษตรสมัยใหม่ที่ดำเนินอยู่ในชุมชนชนบทเป็นระบบเกษตรที่ทำให้วิถีชีวิตอิสระของเกษตรกรถูกทำลายลงไป เนื่องจากระบบเกษตรที่ครบวงจรพยายามที่จะเข้ามามีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตของเกษตรกร โดยพยายามทำลายเกษตรกรรมรายย่อยให้พึ่งพิงกับบริษัทให้มากที่สุด เกษตรกรจะต้องพึ่งพิงบริษัทนับตั้งแต่ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยา และวัสดุอุปกรณ์ทางการผลิตต่าง ๆ โดยจะต้องซื้อจากบริษัทในราคาที่สูง รวมทั้งวิธีการผลิต ตลอดจนถึงการขายผลผลิตให้แก่บริษัทจะไม่สามารถต่อรองราคาได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรเปรียบเสมือนคนงานของบริษัท เพียงแต่ทำงานในไร่นาของตนเองเท่านั้น (เปลื้อง คงแก้ว, 2531 : 125 – 128) ผลที่สุดวิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีเวลาไปมาหาสู่กัน กลับต้องรีบเร่งทำการผลิต โดยมุ่งการแข่งขันกันเป็นหลัก จนไม่มีเวลาได้พบกันดังเช่นแต่ก่อน ดังเช่น การปลูกหญ้าหวานในเขตภาคเหนือ ที่ต้องทำการผลิตกันนับตั้งแต่เช้ามืด ไปจนกระทั่งถึงเที่ยงคืน รวมทั้งการรับรู้ข่าวสารความเป็นไปของคนในชุมชนลดน้อยลงไปด้วยตามลำดับ

โสภณ ทองปาน (2531 : 133) ได้ชี้ให้เห็นผลกระทบหรือปัญหาที่สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเกษตรกรรม โดยสรุปไว้ ดังนี้

1. ปัญหาการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต รวมทั้งการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ ที่นับวันจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะการขยายเนื้อที่เพาะปลูกทำได้จำกัด และถ้าหากยังปล่อยให้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกอยู่ต่อไป ปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และที่ดินก็จะเกิดขึ้นตามมา
2. ปัญหาการปรับตัวในด้านการผลิต โดยเฉพาะสินค้าที่ราคาลดลงเพราะภาวะตลาดไม่เอื้ออำนวย เฉพาะพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกพืชบางชนิด แต่ตลาดไม่ต้องการซึ่งจะต้องหาพืชใหม่หรือกิจการใหม่ รวมถึงการเลี้ยงสัตว์และการประมง ซึ่งถ้าประสิทธิภาพในการผลิต และรายได้ยังต่ำความสามารถที่จะทำการปรับตัวจะมีจำกัด
3. ปัญหาเรื่องความยากจนของเกษตรกร และปัญหาระดับความเป็นอยู่ของคนในชนบท ที่อยู่ในสภาพที่ประสบกับความเดือดร้อนทั้งในด้านการทำมาหากิน และสุขภาพอนามัย
4. ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาด้านต่าง ๆ เช่น ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ปัญหาความยากจน จึงต้องมีการบุกรุกทำลายป่า
5. ปัญหาการไม่มีงานทำของแรงงานในภาคชนบท โดยเฉพาะในฤดูแล้ง ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของขนาดแรงงาน ทำให้มีแรงงานในชนบทจำนวนมากที่ประสบกับภาวะไม่มีงานทำ

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ย่อมแสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเกษตรกรรมในชนบท ที่สำคัญที่สุดคือการทำลายป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งรวมของทรัพยากรอันทรงคุณค่า ทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ และความชุ่มชื้น จัดเป็นทุนในการผลิตที่สำคัญของระบบการผลิตในภาคการเกษตร และเมื่อฐานทรัพยากรในชุมชนอยู่ในภาวะวิกฤติแล้ว ผลกระทบที่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นต่อประชากรในชนบท เพราะวิถีชีวิตของพวกเขาผูกพันกับธรรมชาติ และต้องพึ่งพิงธรรมชาติในฐานะผู้ให้มานับแต่อดีต ฉะนั้นเมื่อฐานทรัพยากรและระบบนิเวศถูกทำลายลงไปในขณะที่รูปแบบการผลิตถูกเปลี่ยนแปลงไปจากระบบเกษตรแบบยังชีพ ไปสู่ระบบเกษตรกรรมกระแสหลัก ทำให้เกษตรกรต้องประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทั้งปัญหาการพึ่งพิงตนเองลดลง ปัญหาการอพยพแรงงาน และปัญหาการบุกรุกที่ดินทำกินในเขตป่า อันเนื่องมาจากความต้องการขยายพื้นที่ทำกินของเกษตรกร เป็นต้น ผลกระทบดังกล่าวจะยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าจะมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้ระบบนิเวศและฐานทรัพยากรในชุมชนกลับคืนมาอีกครั้ง เพื่อตอบสนองความต้องการของประชากรในชุมชนได้อย่างสมดุล

2.3 ผลกระทบจากระบบเกษตรที่มีต่อฐานทรัพยากรและระบบนิเวศ

ในการพิจารณาและวิเคราะห์ระบบการเกษตรหลักของโลกและระบบการเกษตรของประเทศไทยนั้น วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2538 : 28) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ภูมิศาสตร์การเกษตรเชิงวิเคราะห์ว่า ระบบเกษตรหลักของโลกและระบบการเกษตรของประเทศไทยไม่สามารถแยกออกมาได้อย่างชัดเจนว่า เป็นระบบการเกษตรที่แบ่งตามในปริมาณผลผลิตตามระบบการดำเนินงานและตามชนิดของพืชและสัตว์เป็นหลัก หากแต่จะเป็นไปตามหลักลักษณะของกิจกรรมแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก โดยเริ่มจากการเกษตรแบบยังชีพ ไปจนกระทั่งถึงเกษตรธรรมชาติ ที่เป็นการอนุรักษ์ระบบนิเวศของท้องถิ่นหรือสังคมนั้นให้ยั่งยืนตลอดไป ซึ่งสามารถจัดระบบการเกษตรของโลกและระบบการเกษตรของประเทศไทยได้ตามลำดับ ดังนี้

1. การเกษตรแบบยังชีพ แบ่งได้ดังนี้
 - 1.1. การเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยหรือแบบไร่ย้ายที่
 - 1.2. การเกษตรแบบยังชีพอยู่กับที่
2. การเกษตรแบบขยายพื้นที่ (การเกษตรแบบเคี้ยวและการทำฟาร์มปศุสัตว์เพื่อการค้า)
3. การเกษตรแบบเข้มข้นหรือแบบประณีต แบ่งได้เป็น
 - 3.1. การเกษตรแบบผสม
 - 3.2. การเกษตรแบบปลูกพืชหมุนเวียน
 - 3.3. การเกษตรแบบปลูกพืชตลอดปี
4. การเกษตรแบบธุรกิจหรือธุรกิจการเกษตร แบ่งได้เป็น

4.1 การเกษตรเพื่อการค้า

4.2 การเกษตรอุตสาหกรรม

4.3 การเกษตรแบบไร้ขนาดใหญ่

5. การเกษตรแบบรวมกลุ่ม แบ่งได้เป็น

5.1. การเกษตรนาร่วมและนาของรัฐ

5.2. การเกษตรสหกรณ์

6. การเกษตรนิเวศ แบ่งได้เป็น

6.1. วนเกษตร

6.2. การเกษตรธรรมชาติ

ระบบการเกษตรได้มีพัฒนาการเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งการกำหนดรูปแบบการเกษตรนั้น อาจขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่หรือลักษณะทางกายภาพจำนวนแรงงาน และที่สำคัญคือในปริมาณปัจจัยทางธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการเลือกกำหนดรูปแบบของระบบการเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่แล้ว แต่ระบบการเกษตรบางประเภทก็ ยังคงส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนรวมทั้งระบบนิเวศให้สูญเสียความสมดุลลงไปด้วย ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดดังนี้

การเกษตรแบบยังชีพ หรือเรียกอีกอย่างว่า “Subsistence Agriculture” นักวิชาการเกษตรของไทย มนตรี เพ็ชรทองคำและคณะ (2519) ได้ให้ความหมายของการเกษตรแบบยังชีพว่าเป็นการเกษตรที่มีจุดมุ่งหมายให้ได้ผลผลิต เพื่อนำมาใช้ในครอบครัว ซึ่งอาจหมายถึง การปลูกพืชไม้ผล ไม้ดอก พืชไร่ ชนิดต่างๆ หรือการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ขนาดเล็ก ผลผลิตที่ได้มีปริมาณไม่มากนัก เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบนี้ไม่จำเป็นต้องมีความสามารถและเงินทุนมากเท่าใดนัก วิธีการปฏิบัติจะเป็นแบบง่าย โดยปกติจะใช้แรงงานจากคนหรือสัตว์ตลอดระยะเวลาในการดำเนินงาน ตัวอย่างของการเกษตรแบบยังชีพ ได้แก่ การทำไร่เลื่อนลอยตลอดจนการทำเกษตรเพื่อนำผลผลิตเล็กน้อยๆ ไปขายเพื่อให้ได้เงินมาใช้ซื้อปัจจัยต่างๆ ที่จำเป็นต่อกิจการที่จะทำต่อไป

จากความหมายดังกล่าว รูปแบบการเกษตรที่เรียกว่าการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผาพื้นที่สูงก็สามารถจัดให้อยู่ในระบบการเกษตรแบบยังชีพได้และเป็นการทำเกษตรที่ส่งผลกระทบต่อสภาพทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศในชุมชน จากการศึกษาของ จันทบูรณ์ สุทธิ (2539 : 5 – 8) กล่าวว่า การเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา หรือ (Swidden Agriculture) ในประเทศไทยนั้น มีกลุ่มชนที่ใช้ระบบการเกษตรแบบนี้คือกลุ่มชาวเขา โดยสามารถแบ่งรูปแบบการเกษตรแบบฟันโค่นเผาได้เป็นดังนี้

1. การทำไร่เลื่อนลอย (Shifting Cultivation) เป็นการเกษตรในรูปแบบที่มีการ ตัดฟันโค่นเผา ดันไม้ในป่าปฐมภูมิ (Primary Forest) แล้วทำการเพาะปลูกพืชในพื้นที่อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป หรือทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ จนดินที่ใช้ปลูกพืชเสื่อมความอุดมสมบูรณ์จากผลการพังทลายของดินหรือจากการใช้ประโยชน์ของพืชเอง และมีปัญหาเกี่ยวกับวัชพืช โรคและแมลงศัตรูพืช ทำให้ผลผลิตของพื้นที่ในด้านผลผลิตต่ำลง ไม่คุ้มค่ากับการลงทุน ก็จะเลิกใช้พื้นที่แห่งนั้นไปตัดฟันดันไม้ในป่าปฐมภูมิแห่งใหม่ ที่มีความเหมาะสมกับการปลูกพืชแต่ละชนิดที่พวกเขาปลูกตามจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา และจะมีการใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งเช่นกัน (ระยะเวลาในการใช้ประโยชน์ที่ดิน จะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เป็นตัวกำหนด) จนมีปัญหาเกี่ยวกับดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ มีปัญหาเรื่องวัชพืช โรคและแมลง ก็จะมีการเลิกใช้พื้นที่และเลือกพื้นที่ใหม่ที่เป็นป่าปฐมภูมิแห่งอื่น ๆ ต่อไป ปฏิบัติอยู่เช่นนี้จนกระทั่งพบพื้นที่ที่เหมาะสม โดยเฉพาะพื้นที่สำหรับการปลูกฝิ่น บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน ที่ไปมาสะดวกและมีระยะทางไม่ห่างไกลนักเริ่มหมดไป ก็จะมีการอพยพโยกย้ายชุมชนไปตั้งชุมชนแห่งใหม่ ในพื้นที่ที่มีป่าปฐมภูมิ ที่ดินมีความเหมาะสมกับการปลูกพืช โดยเฉพาะฝิ่นและพืชอาหารหลัก อันได้แก่ข้าว ซึ่งการประกอบการเกษตรตามวิธีการดังกล่าวมาแล้วนั้นจะทำไปอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด

ชาวเขาที่ประกอบการเกษตรแบบนี้ได้แก่ชาวเขาเผ่า แม้ว เย้า ลีซอ มูเซอ และอีก้อ ซึ่งนอกจากจะมีการปลูกข้าวแล้ว ยังมีการปลูกข้าวโพดพืชผักสวนครัว และพืชเศรษฐกิจหลัก ซึ่งได้แก่ฝิ่น และชาวเขากลุ่มนี้โดยทั่วไปแล้ว จะตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่บนภูเขาที่มีระดับความสูงกว่า 900 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง อันเป็นระดับที่เหมาะสมกับการปลูกฝิ่นซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของพวกเขา ป่าไม้ที่ชาวเขากลุ่มนี้ตัดโค่นเผาส่วนใหญ่จะเป็นป่าดงดิบเขา (Hill Evergreen Forest) และป่าดงดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) ลักษณะการทำไร่เลื่อนลอยแบบนี้ พบว่า มีการซื้อขาย ถ้ายทอดทางมรดก และใช้ในการค้าประกันและสามารถนำไปจำนองได้

ผลจากการทำไร่เลื่อนลอย โดยวิธีการทำกินแบบซ้ำพื้นที่นี้ จะทำให้พื้นที่ที่ถูกทอดทิ้งไปกลายเป็นทุ่งหญ้าคา (Cogon Grass Swannah) ที่ไม่สามารถฟื้นฟูสภาพป่า ให้กลับมามีสภาพเป็นป่าดงดิบได้เหมือนเดิมอีกครั้งหนึ่งโดยการใช้กระบวนการตามธรรมชาติ

2. การทำไร่หมุนเวียน (Land Rotation) เป็นการทำการเกษตรในรูปแบบที่มีการตัดฟันโค่นเผา ดันไม้ในป่าทุติยภูมิ (Secondary Forest) แล้วทำการเพาะปลูกพืชในพื้นที่อยู่ชั่วระยะหนึ่งตั้งแต่ 1 - 4 ปี โดยจะมีการทิ้งพื้นที่ให้มีการพักตัว (Fallow) เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ตั้งแต่ประมาณ 4 - 10 ปี แล้วแต่สภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เช่น การเพิ่มตัวของประชากร หลังจากพื้นที่ได้มีการพักตัวจนสภาพป่าได้กลับคืนมาสู่พื้นที่ ก็จะหวนกลับมาทำการตัด

ไม่ในพื้นที่อีกครั้งหนึ่งในช่วงระยะเวลาตามที่กล่าวมาแล้ว และปล่อยให้พื้นที่พักตัวอีกชั่วระยะเวลาหนึ่ง เป็นเช่นนี้ตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด

ชาวเขากลุ่มที่ทำการเกษตรแบบนี้ได้แก่ ชาวเขาเผ่า กะเหรี่ยง ลัวะ ถิ่น และขมุ โดยกะเหรี่ยงและลัวะ พบว่ามีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชเพียง 1 ปีเท่านั้น แล้วทิ้งให้พื้นที่ มีการพักตัว ส่วนชาวเขาเผ่าถิ่นและขมุ จะมีการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืช ตั้งแต่ 1 - 4 ปี แล้วจึงทิ้งให้พื้นที่ที่มีการพักตัว พืชที่นิยมปลูกในการทำเกษตรแบบนี้ได้แก่ ข้าว และพืช ผักสวนครัวและพืชเศรษฐกิจของชาวเขากลุ่มนี้ที่มักเพาะปลูกกันมาก คือ อ้อย พริก ชา (เมี่ยง) เป็นต้น

จากวิธีการทำการเกษตรแบบหมุนเวียน ทำให้ชาวเขากลุ่มนี้ตั้งชุมชนอยู่เป็นหลักแหล่งถาวร ไม่มีการอพยพโยกย้ายชุมชน การตั้งบ้านเรือนและการทำเกษตรจะอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าพวก ชาวเขาที่ปลูกฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจ โดยจะอยู่ในระดับความสูงตั้งแต่ระดับประมาณ 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางลงมา ซึ่งการทำเกษตรแบบนี้จะทำในป่าประเภทป่าดงดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) ป่าผลัดใบ (Deciduous Forest) แต่พบว่าในบางแห่งจะทำการเกษตรในป่าประเภท ป่าดงดิบเขา (Hill Evergreen Forest) และป่าสนเขา (Coniferous Forest) อีกด้วย

ผลจากการทำการเกษตรแบบหมุนเวียน จะทำให้พื้นที่ที่เคยถูกใช้ประโยชน์มาก่อน สามารถจะฟื้นฟูคืนสภาพป่าใช้กลับมาสู่พื้นที่ได้อีก ภายหลังจากการทิ้งให้พื้นที่ที่มีการพักตัวเพื่อเป็นการฟื้นฟูสภาพป่าไม้และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืนสู่ดินอีกครั้ง

เมื่อพิจารณาโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของชาวเขากลุ่มที่ใช้รูปแบบการทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอย กับกลุ่มชาวเขาที่ใช้รูปแบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนแล้วพบว่า แนวโน้ม ที่สภาวะแวดล้อมของพื้นที่สูง ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ น้ำ ดิน จะได้รับผลกระทบกระเทือนจากการทำไร่เลื่อนลอยมากกว่า เพราะมีลักษณะของการเปลี่ยนการใช้ที่ดินบ่อย ๆ รวมทั้งมีจำนวนประชากรที่ใช้พื้นที่ทำการเกษตรสูง ทำให้มีการเปิดป่าในที่สูง และชันกว่าการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งสภาพป่าไม้จะถูกทำลายมากที่สุดบริเวณต้นน้ำลำธาร ด้วยการโค่นถาง - เผา - เพาะปลูก ที่ต้องใช้พื้นที่กว้างขวางมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝิ่น และแม้ว่าในปัจจุบันกลุ่มชาวเขาที่ปลูกฝิ่นจะเริ่มหันมาทำการเกษตรแบบถาวรเป็นหลักแหล่งเพิ่มมากขึ้น แต่เนื่องจากพืชถาวรที่นิยมปลูกส่วนใหญ่ยังเป็นพืชที่สมควร จะปลูกอยู่ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงประมาณ 140 - 600 เมตร จากระดับน้ำทะเล และมีน้อยมากที่พื้นที่ทำการเกษตรแบบถาวรจะอยู่ในระดับความสูงประมาณ 600 เมตรขึ้นไป (จันทบูรณ์ สุทธิ, 2524 : 23) ดังนั้น พื้นที่สูงก็ยังคงได้รับอันตรายเช่นเดิมและยิ่งไปกว่านั้น ขนาดครอบครัวของชาวเขากลุ่มที่ ทำไร่เลื่อนลอยมักจะมีขนาดครอบครัวที่ใหญ่กว่าชาวเขาที่ทำการไร่หมุนเวียน ทั้งนี้เนื่องจาก มีประเพณีนิยมมีภรรยาหลายคน ลักษณะสังคมประเภทนี้จะเป็นอันตรายในด้านการ

เพิ่มประชากร อย่างรวดเร็วและเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ทำกินโดยตรง เพราะระบบเศรษฐกิจบนพื้นที่สูงขึ้นอยู่กับการใช้ที่ดินทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก ฉะนั้นเมื่อมีการเพิ่มลักษณะการใช้ปัจจัยสำคัญของการผลิต คือ ที่ดิน โดยขาดมาตรการการอนุรักษ์ เช่น การใช้ที่ดินบริเวณต้นน้ำลำธาร เพื่อปลูกฝืน ชำซากจนดินเสื่อมคุณภาพ และกลายเป็นพื้นที่แห้งแล้ง โดยไม่มีการปรับปรุงดินด้วยวิธีการใดๆ ไม่ว่าจะเป็นการเติมปุ๋ยหรือไถกลบพืชสด ตระกูลถั่ว หรือการปลูกพืชคลุมดิน เป็นต้น (จินทบูรณ์ สุทธิ , 2525 : 119 – 122)

ในปัจจุบันแม้ว่าพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตรในประเทศไทยจะยังคงมีระบบการเกษตรที่พึ่งพาน้ำฝนและฤดูกาล หรือที่เรียกว่า “ เกษตรแบบยังชีพ ” อยู่บ้างแต่การทำเกษตรแผนใหม่ ที่อาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีลักษณะที่สำคัญของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ที่แตกต่างไปจากระบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ คือ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2539 : 21 – 22)

1. เป็นระบบการเกษตรที่อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่
2. เป็นระบบการเกษตรที่เน้นการลงทุนจำนวนมากแทนการใช้ โดยทุนดังกล่าวจะปรากฏในรูปของเครื่องจักรกล ปัจจัยการผลิตซึ่งได้แก่ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช
3. เป็นระบบการเกษตรที่มีการใช้พลังงานสูง โดยพลังงานที่ใช้จะอยู่ในรูปของน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกลการเกษตรโดยตรง การใช้ปิโตรเลียมเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตรรวมทั้งพลังงานที่ซ่อนอยู่ในกระบวนการผลิต และขนส่งปัจจัยการผลิตต่างๆ
4. เป็นระบบการเกษตรที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตพืชและสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ขนาดใหญ่
5. เป็นระบบการเกษตรที่บริษัทธุรกิจการเกษตรเข้ามามีอิทธิพล ในการควบคุมปัจจัยการผลิต การแปรรูป การตลาดและการขนส่ง
6. เป็นระบบการเกษตรที่รัฐเข้ามามีบทบาทสูง เช่น การเข้ามำกำหนดว่าที่ใดควรปลูกอะไร กำหนดราคาสินค้าว่าสินค้านิดไหนจะมีราคาเท่าไร เป็นต้น

โครงสร้างหรือลักษณะของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ได้เอื้อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในชุมชนอย่างเห็นได้ชัดในชุมชนชนบทปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น ปัญหาการพังทลายของดิน ปัญหาดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ ปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อม และปัญหาการระบาดของโรคแมลง เป็นต้น สาเหตุที่สำคัญของปัญหาต่างๆ เหล่านี้ คือการที่ระบบเกษตรแผนใหม่มุ่งที่จะเพิ่มผลิตทางการเกษตรเป็นสำคัญ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตพืชหลายชนิดที่มีวัฒนธรรมการเพาะปลูกที่ดั้งเดิมมาแต่อดีต ดังเช่น เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำนาปลูกข้าว โดยการปลูกข้าวแบบสมัยใหม่ จะยึดหลักการเช่นเดียวกับการประกอบธุรกิจที่คำนึงถึงความสะดวกสบาย รวดเร็วและการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น โดยมีเป้าหมายผลิตเพื่อการค้าเป็นสำคัญ

ทั้งนี้เพื่อให้ “ ตัวเลขรายได้ที่เป็นเงินทองต่อครอบครัวเพิ่มขึ้น ” อันเป็นความพยายามของรัฐที่จะกระจายรายได้ออกสู่ชนบทตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยรัฐได้มีการกำหนดมาตรการต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมทุกวิถีทาง

ด้วยหลักการและมาตรการดังกล่าว ทำให้ ชาวบ้านต้องซื้อรถไถนาเดินตาม ต้องซื้อปุ๋ยเคมี ต้องซื้อเครื่องนวดข้าว ต้องจ้างเก็บเกี่ยวปักดำ ต้องซื้อเครื่องฉีดยาเครื่องพ่นยามาใช้ ส่วนกลุ่มที่ไม่มีเครื่องมือสมัยใหม่เป็นของตนเอง ก็ต้องจ้างทำนาในราคาที่ค่อนข้างแพง ชาวนาจึงต้องมีปัจจัย (ทุน) ต่าง ๆ เหล่านี้ให้พร้อม จึงจะสามารถทำนาได้สะดวกสบาย รวดเร็ว และได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้น และสามารถนำผลผลิตไปจำหน่ายได้ตามเป้าหมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการทำงานที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่นั้นเอง (เติ้ม ทองดี , 2538 : 158)

นอกจากนี้การยึดหลักการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของระบบการเกษตรแผนใหม่ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกษตรกรหรือชาวนาหันมาพึ่งพิงปุ๋ยเคมีบำรุงดิน และใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยนำมาใช้ในการเพาะปลูกเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิต การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นระยะเวลายาวนานจะนำให้ธาตุอาหารในดินถูกดึงมาใช้ประโยชน์โดยขาดการบำรุงรักษา ซึ่งการใช้ปุ๋ยเคมี มีใช้การบำรุงดิน หากแต่เป็นการอัดแร่ธาตุอาหารให้แก่พืช เป็นการกระตุ้นให้พืชดูดแร่ธาตุอื่น ๆ ที่มีอยู่ในดินมาใช้ อย่างหนัก และการเสื่อมสลายของธาตุอาหารในดินจะปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในเวลาผ่านไป เมื่อประสิทธิภาพการใช้ปุ๋ยเคมีเสื่อมลงไป และปัญหาสำคัญที่เกิดจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ก็คือ การเกิดปัญหาสารพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อม ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ที่ใช้ในแต่ละครั้งนั้นจะใช้ประโยชน์ได้เพียง 25% ส่วนที่เหลืออีก 75% จะกระจายสะสมอยู่ในสิ่งแวดล้อม เช่น สะสมในดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับการตกค้างของสารพิษในดินในประเทศไทย พบว่า มีการตรวจพบสารออร์กาโนคลอรีนบางชนิด เช่น ดีดีที ดีลดริน และเอนดรีนในบริเวณแม่น้ำแม่กลอง สูงกว่าแม่น้ำสายอื่น ๆ (สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ , 2537) ซึ่งน่าจะเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่าได้เกิดมลภาวะขึ้นแล้วในดินในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่มีการปลูกพืชทั้งสวนผักและผลไม้ เพราะชาวนาได้ทำการฉีดพ่นสารพิษกำจัดแมลง เพื่อป้องกันการสูญเสียผลผลิต และการพิษเหล่านั้นจะถูกปนเปื้อนในดิน เมื่อมีการรดน้ำต้นไม้ซึ่งปกติจะใช้เครื่องฉีดพ่นที่ออกแบบพิเศษ สามารถติดตั้งในเรือและลากไปตามท้องร่องได้ ทำให้สารพิษเหล่านั้นถูกชะล้างจากใบและดินลงสู่ท้องร่อง ซึ่งน้ำในท้องร่องเหล่านี้จะต้องไหลออกมาปนเปื้อนกับน้ำในแม่น้ำแม่กลองด้วยแน่นอน หรือการทำเกษตรบนที่สูงของภาคเหนือตอนบนที่มีการส่งเสริมให้ทำการเพาะปลูกพืชผักชนิดต่าง ๆ เพื่อการพาณิชย์ ก็ล้วนแต่จะต้องมีการฉีดสารพิษกำจัดแมลง ทั้งนี้ จึงจะคุ้มค่าการลงทุน และเมื่อเกิดการชะล้างพังทลายของดิน สารพิษ สารเคมีทั้งหลาย ที่ตก

ค้างในดินก็จะถูกพัฒนายังแหล่งน้ำธรรมชาติเช่นนั้น ซึ่งสารปนเปื้อนดังกล่าวนี้จะก่อให้เกิดอันตรายแก่ผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติมากน้อยเพียงใดนั้นจะต้องขึ้นอยู่กับความคงทนของสารพิษชนิดนั้น รวมทั้งระยะเวลาในการสลายของสารเคมีที่ใช้ (สมาคมดินและปุ๋ยแห่งประเทศไทย , 2534 : 118)

อันตรายที่เกิดจากพิษของการใช้สารเคมีในการทำการเกษตรที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมีได้ทำลายเฉพาะแมลงและพืชที่เป็นหมายเท่านั้น หากแต่เป็นการทำลายแมลงที่เป็นประโยชน์ควบคู่ไปด้วย ซึ่งทำให้เกิดภาวะไร้สมดุลระหว่างแมลงศัตรูพืชและแมลงศัตรูธรรมชาติ ผลที่ตามมาก็คือ การทำให้เกิดการระบาดของแมลงศัตรูพืชอย่างรุนแรงปรากฏการณ์ ที่สะท้อนปัญหาดังกล่าวได้ชัดเจน คือ การแพร่ระบาดของเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูกาลทำนา ปี 2533 - 2534 ซึ่งเพลี้ยกระโดดได้ทำให้ผลผลิตข้าวหายไปจากตลาดมากกว่า 2.5 ล้านตัน (กลุ่มเกษตรกรทางเลือก , 2534 : 45)

ปัญหาที่เกิดจากระบบการเกษตรแผนใหม่ มิได้สิ้นสุดเพียงเท่านั้น หากแต่ระบบเกษตรแผนใหม่ยังเป็นระบบที่ขาดความยั่งยืนทางนิเวศ ทั้งนี้เพราะระบบเกษตรแผนใหม่จะให้ความสนใจเฉพาะแต่การเพิ่มผลผลิตของพันธุ์พืชและสัตว์ที่เป็นความต้องการของตลาด โดยละเลยไม่ให้ความสนใจในเรื่องของความสมดุลของวงจรธาตุอาหารและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศการเกษตร ดังเช่น กรณีของพันธุ์พืชพื้นบ้าน เช่น ข้าว จะมีลักษณะต้นสูง ฟางยาวแต่บาง ดังนั้นระบบการเกษตรแผนใหม่จึงได้ทำการพัฒนาพันธุ์ใหม่ ให้มีลักษณะต้นเตี้ย เพื่อที่จะสามารถใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น แต่ผลที่เกิดขึ้นตามมา ก็คือ พันธุ์พืชพื้นบ้านจะมีอัตราส่วนฟางต่อผลผลิต 4 - 5 : 1 ในขณะที่พันธุ์ปรับปรุงใหม่จะมีอัตราส่วนฟางต่อผลผลิต 1 : 1 เท่านั้น และยังทำให้ผลผลิตมวลรวมของระบบลดลงด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวมวลของฟาร์ม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวงจรธาตุอาหาร เพราะฟางข้าวที่ลดลงเนื่องจาก ต้นข้าวมีลักษณะเตี้ยลง จะทำให้เกษตรกรมีฟางสำหรับเป็นวัสดุคลุมดินน้อยลง และสัตว์เลี้ยง มีอาหารน้อยลง ส่งผลกระทบต่อสมดุลของวงจรธาตุอาหาร เพราะมีปริมาณอินทรีย์วัตถุและ ปุ๋ยคอกที่จะคืนกลับสู่พื้นดินน้อยลง (วิฑูรย์ ปัญญากุล , 2539 : 37)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวถึงภาพรวมของระบบการเกษตรแผนใหม่ ได้ว่าเป็นระบบเกษตรที่ให้ผลผลิตสูงในช่วงปีแรกๆ ที่ผืนดินยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่เท่านั้น แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปเมื่อดินเสื่อมสภาพลงความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงไป ผลผลิตก็จะเริ่มลดลงอย่างรวดเร็วจนต้องเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มมากขึ้นเป็นเท่าตัว เพื่อรักษาระดับผลผลิตเดิมเอาไว้ แต่ผลกระทบที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของดินและการใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมากก็คือ พืชจะอ่อนแอเกิดโรคและแมลงระบาดได้ง่าย ประกอบกับระบบการเกษตรแผนใหม่ จะนิยมการปลูกพืชเดี่ยว (Monoculture) ทำให้มีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเข้า ไปสู่พื้นที่ป่าและพื้นที่ที่อ่อนไหวต่อการพังทลายของระบบนิเวศ ผลที่ตาม

มาก็คือการทำการเกษตรแผนใหม่จะนำไปสู่การสูญเสียพื้นที่ป่า อันเป็นประการสำคัญที่ช่วยปกป้องและนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มวลมนุษย์ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) อันเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญในการหล่อเลี้ยงมนุษย์และ สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2530 : 25) จึงกล่าวได้ว่าระบบการเกษตรแผนใหม่เป็นระบบการผลิตบนความหายนะของทรัพยากรอื่นในชุมชนโดยแท้ ซึ่งเป็นการยากที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น กลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นอดีตอีกครั้งหนึ่ง หากไม่มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติอย่างจริงจัง

ระบบเกษตรครบวงจรหรือระบบการเกษตรแบบธุรกิจ เป็นระบบการเกษตรที่อีกอย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกษตรกรประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ ซึ่งปัญหาหลักประการสำคัญที่เกิดขึ้นกับภาคการเกษตร คือ ระบบเกษตรครบวงจรไม่สามารถสร้างหลักประกันด้านการตลาดให้แก่เกษตรกรได้ ทั้งนี้เนื่องจากหลายครั้งที่บริษัทไม่ได้รับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรตามที่ได้ตกลงกันไว้ นอกจากนี้เกษตรกรยังขาดอำนาจในการต่อรองเรื่องราคาและการคัดคุณภาพผลผลิต ทำให้เกษตรกรอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบบริษัท ในการกำหนดราคาและคุณภาพในการรับซื้อผลผลิต ส่งผลผลกระทบต่อความแน่นอนของรายได้ของเกษตรกรที่เข้าร่วมในโครงการเกษตรพันธสัญญา ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาผลกระทบจากสารเคมี เพราะระบบเกษตรครบวงจรเป็นระบบที่พยายามจะเชื่อมโยงการผลิตการเกษตรเข้ากับธุรกิจอุตสาหกรรม จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพิงบริษัทเริ่มตั้งแต่การผลิตจนถึงการกำหนดการรับซื้อสินค้า ซึ่งบริษัทต่าง ๆ มีความต้องการผลผลิตสูง ๆ ทำให้เกษตรกรต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นปัญหาผลกระทบจากสารเคมีจึงเกิดขึ้นกับสุขภาพของเกษตรกรเอง ต่อระบบนิเวศ และต่อสุขภาพของ ผู้บริโภค (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ , 2535 : 166 – 171)

ดังนั้นการผลิตในระบบนี้จึงแสดงให้เห็นว่าบริษัทจะอยู่ในฐานะของผู้ที่รับภาระความเสี่ยงของการผันผวนในด้านราคาผลผลิต ในขณะที่เกษตรกรต้องเป็นผู้ที่แบกรับภาระความเสี่ยงในด้านการผันผวนของผลผลิตทั้งที่เกิดปัจจัยทางธรรมชาติและปัจจัยด้านเทคโนโลยี และยังเกษตรกรมีความผูกพันกับบริษัทในรูปแบบพันธสัญญา ก็ยังต้องใช้สารเคมีตามที่บริษัทกำหนดไว้ ซึ่งสารเคมีที่บริษัทเป็นผู้จัดหาให้นั้นมักจะมีราคาที่แพงกว่าท้องตลาด ทำให้เกษตรกรต้องลงทุนมากขึ้นในขณะที่ผลตอบแทนไม่แน่นอน ส่งผลกระทบในระยะยาวต่อเกษตรกร ทั้งปัญหานี้สินและปัญหาสุขภาพร่างกาย อันเนื่องมาจากการฉีดพ่นสารเคมี และปัญหาสำคัญที่สุดคือปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากร ฉะนั้นเมื่อพิจารณาถึงลักษณะของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากระบบเกษตรครบวงจรเปรียบเทียบกับผลกระทบที่เกิดจากระบบการเกษตรแผนใหม่แล้ว พบว่าจะมีความคล้ายคลึงกันมาก หากแต่ผลกระทบจากการเกษตรแบบครบวงจรจะมีระดับที่รุนแรงกว่า เนื่องจากระบบการเกษตรที่มีลักษณะความเข้มข้นสูงกว่านั่นเอง

2.4 เกษตรกรรมทางเลือกกับการสร้างสมดุลของระบบนิเวศและสภาวะแวดล้อม

ความล้มเหลวของการพัฒนาการเกษตรแผนใหม่ ภายใต้นโยบาย “ ปฏิวัติเขียว ” (Green Revolution) ที่นำไปสู่ปัญหาการใช้สารเคมีและปัญหาความพึ่งพาทางเศรษฐกิจกับระบบตลาดโลก ราคาผลผลิตการเกษตรในประเทศถูกกำหนดโดยตลาดโลกและพ่อค้าส่งออกทำให้ราคาผลผลิต การเกษตรชะงักงัน ส่งผลกระทบต่อเนื่องกับรายได้และความเป็นอยู่ของเกษตรกร และในขณะเดียวกัน แนวทางการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรภายในประเทศก็เน้นการพึ่งพาสารเคมี การเกษตรและปัจจัยการผลิตภายนอก ทำให้เกษตรกรต้องพึ่งพิงระบบตลาดทั้งในด้านปัจจัยการผลิต และการขายผลผลิต ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรต้องเผชิญกับแรงบีบรัดทางเศรษฐกิจจากราคาปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตกลับตกต่ำลง และภาวะการสูญเสียที่ดินทำกินอันเนื่องมาจาก ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ จึงนำไปสู่ปัญหาการล้มละลายของครอบครัวเกษตรกรรายย่อย ในที่สุด (ประเวศ วะสี , 2539 : 17 – 19)

ปัญหาดังกล่าวข้างต้นจึงนำมาสู่แนวความคิดที่พยายามจะพัฒนาระบบการผลิตการเกษตรที่สามารถพึ่งตนเองได้และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอีกทั้งยังช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศท้องถิ่น โดยเน้นการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม และการให้ความสำคัญกับการนำศักยภาพและภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมทั้งระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีมาประสานใช้ในการทำเกษตรกรรมทางเลือก เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองให้มีความมั่นคงและยั่งยืนทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม แนวความคิดเหล่านี้จึงนำไปสู่แนวคิดเรื่อง “ เกษตรกรรมทางเลือก ” (Alternative Agriculture)

ระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่รากฐานความคิด ที่มองมิติการเกษตรแบบองค์รวม (Holistic Thinking) คือทุกส่วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นจุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กในดิน แมลง (ทั้งศัตรูพืชและแมลงที่เป็นประโยชน์) พืช สัตว์ สภาพอากาศ ดิน น้ำ ป่า และมนุษย์ ตลอดจนสถาบันและกลไกทางเศรษฐกิจการเมือง สังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศ สภาพแวดล้อม ชุมชนสิ่งมีชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ และทุกส่วนย่อยต่างล้วนมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันทั้งหมดโดยดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีสัมพันธ์ที่สมดุลย์ (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2536 : 7)

เกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย สามารถแบ่งออกอย่างกว้าง ๆ เป็น 3 ประเภท คือ เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Farming) เกษตรผสมผสาน (Integrated Farming) และเกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming)

เกษตรกรรมธรรมชาติ พัฒนาขึ้นตามแนวความคิดของ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ ชาวนานักปรัชญาชาวญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายจากการเขียนหนังสือ “ ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟาง

เส้นเดียว ” (The One Straw Revolution) เกษตรกรรมธรรมชาติพยายามจะเสนอทางออกให้แก่เกษตรกรและ แก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพธรรมชาติและระบบนิเวศวิทยา โดยเทคนิคและแนวทางปฏิบัติที่ขึ้นอยู่กับหลักการแห่งวิถีธรรมชาติ ดังนั้นวิธีการต่าง ๆ จึงต้องปรับใช้ตามเงื่อนไขทางธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ โดยมีเป้าหมายประการสำคัญของเกษตรธรรมชาติ คือ การพยายามฟื้นฟูและคืนความสมดุลให้ธรรมชาติ ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ทางธรรมชาติของส่วนย่อย ๆ ทั้งระบบที่มีต่อกัน เพื่อให้พืชได้มีการเจริญเติบโตตามลักษณะที่เป็นธรรมชาติ ผู้ที่ทำเกษตรกรรมธรรมชาติ ต้องมีความเอาใจใส่ด้วยความละเอียดอ่อนและวิถีชีวิตที่สัมพันธ์และเกื้อกูลกับธรรมชาติ

มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ (2537) กล่าวถึงหลักการของเกษตรกรรมธรรมชาติที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1. การไม่ไถพรวนดิน เพราะเป็นการทำให้ความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาในดินถูกทำลายลง
2. การไม่กำจัดวัชพืช เพราะวัชพืชมีส่วนช่วยทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในดิน ไม่จำเป็นที่จะต้องกำจัดทิ้งทั้งหมด หากต้องการกำจัดวัชพืชบางอย่างที่ไม่ต้องการก็ทำได้ โดยวิธีการใช้ฟางคลุม (Mulching)
3. การไม่ใช้สารเคมี เพราะเป็นการทำลายความสมดุลของสภาพแวดล้อม หากมีความต้องการกำจัดแมลง สามารถทำได้โดยใช้สารสมุนไพรเพื่อควบคุมแมลง
4. การไม่ใส่ปุ๋ยเคมี เพราะการใส่ปุ๋ยเคมีลงในดินติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน เป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์แก่ดินได้โดยวิธีธรรมชาติ เช่น ปลูกพืชคลุมหน้าดิน การคลุมด้วยฟาง และการใช้ปุ๋ยธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ในปริมาณที่เหมาะสม

เกษตรผสมผสาน เป็นการจัดระบบกิจกรรมการผลิตที่หลากหลาย ทั้งรวมการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เข้าด้วยกัน โดยให้มีความผสมผสานและเกื้อกูลกันในการดำเนินกิจกรรม และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด หลักการของเกษตรผสมผสานจะคล้ายกับเกษตรธรรมชาติ คือ ให้ความสำคัญกับการฟื้นความสมดุลทางธรรมชาติ การตอบสนองความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนอย่างเพียงพอ และลดต้นทุนการผลิตและความเสี่ยงในการผลิตและการตลาด

เกษตรผสมผสาน หมายถึง ระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชหรือมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิด สามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นา เช่น ดิน น้ำ แสงแดด แรงธาตุ ฯลฯ อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลของสภาพแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง และเกิดผลในการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติด้วย (ชนวน รัตนวราหะ และ ประเวศ แสงเพชร,

2532) เกษตรผสมผสานเป็นการผสมผสานกิจกรรมการผลิตตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไปเข้าด้วยกัน โดยที่กิจกรรมนั้นต้องมีการเอื้อประโยชน์ต่อกันอย่างครบวงจรและการผสมผสานนั้น อาจเป็นในลักษณะการปลูกพืชแบบผสมผสาน การเลี้ยงสัตว์แบบผสมผสาน หรือการปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์

ระบบเกษตรผสมผสานจะช่วยเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์และความสมดุลย์ให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศในระดับไร่ - นา จากแนวคิดและหลักการของการสร้างความหลากหลายของกิจกรรมการผลิตทั้งสัตว์ พืช และปลา ให้มีการปฏิสัมพันธ์ในเชิงเกื้อกูลอย่างเป็นระบบ โดยใช้หลักการอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่ง ให้มีชีวิตตามธรรมชาติในระบบนิเวศเดียวกัน เช่น จุลินทรีย์ในดินที่ปราศจากการรบกวนของสารเคมีที่เป็นพิษจะทำหน้าที่ในการย่อยสลายอินทรีย์วัตถุ ตลอดจนช่วยตรึงธาตุไนโตรเจนจากอากาศให้เป็นธาตุอาหารของพืชและช่วยในการดูดซึมธาตุฟอสฟอรัสของรากพืชบางชนิดมีประโยชน์ต่อพืชมากขึ้น จะทำให้ต้นพืชสามารถใช้ประโยชน์จากดินได้อย่างมีประสิทธิภาพสูง โดยไม่จำเป็นต้องเพิ่มสารเคมี เช่น ปุ๋ยเคมี ทำให้เกิดมลภาวะและมีผลกระทบต่อสุขภาพสิ่งแวดล้อมของดิน ต้นพืชที่ปลูกขึ้นอย่างผสมผสานและกลมกลืนอย่างเป็นระบบที่มีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น พืชที่ต้องการแสงแดดน้อยจะปลูกระหว่างแถวของไม้ยืนต้นที่มีร่มเงา พืชตระกูลถั่วที่ปลูกคลุมดินจะตรึงไนโตรเจนให้กับดิน ราก และหัวของพืชทุกชนิด จะทำหน้าที่ในการยึดเกาะอนุภาคของดินไม่ให้ถูกชะล้าง ช่วยไถพรวนดินให้ร่วนซุย ส่วนต่าง ๆ ของต้นใบรากของพืชเมื่อตายก็จะให้อินทรีย์วัตถุเกิดขึ้น ผลของพืชจะเป็นอาหารและสินค้าส่วนเศษที่เหลือ จะกลายเป็นอาหารของสัตว์ และสัตว์จะช่วยกำจัดกาศของพืชไม่ให้เกิดการเน่าเสีย จนกลายเป็นมลพิษต่อสภาพแวดล้อม มูลของสัตว์โดยการจัดการที่ดี เช่น หมักกองเป็นปุ๋ยคอกให้กับต้นพืช หรือทำบ่อแก๊สชีวภาพ เพื่อจะไม่ทำให้เกิดสภาพแวดล้อมเป็นพิษอันเนื่องจากมูลสัตว์ที่มีมากเกินไป (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก, 2535 : 80)

ดินในสภาพของการหมุนเวียนทรัพยากรไนโตรเจน - นา ตามธรรมชาติเช่นนี้ย่อมจะมีความอุดมสมบูรณ์สูง สามารถจะปลูกพืชได้หลากหลายจนเกิดเป็นระบบนิเวศเกษตร ที่มีความซับซ้อนและเกิดความสมดุล ในสภาพเช่นนี้ศัตรูพืชก็จะไม่เกิดระบาดทำความเสียหาย ฉะนั้นการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่เป็นพิษต่อ มนุษย์ สัตว์ และสภาพแวดล้อมจึงไม่จำเป็นต้องนำมาใช้ หากมีความจำเป็นจะต้องใช้สารในการกำจัดศัตรูพืชก็สามารถจะนำผลผลิตของสมุนไพร เช่น สะเดา ตะไคร้หอม จ่า หางไหล พริก กระเทียม ซึ่งเป็นผลผลิตจากไร่ - นา ที่ไม่ต้องซื้อมาใช้ในการกำจัดศัตรูพืช โดยจะให้ความปลอดภัยต่อมนุษย์และสัตว์รวมทั้งสภาพแวดล้อมให้มีความสมดุลย์ตลอดไป

เกษตรกรรมอินทรีย์ เป็นการทำเกษตรที่ให้ความสำคัญกับดิน เพราะถือว่าดินคือหัวใจสำคัญของการทำการเกษตรทุกชนิด ความอุดมสมบูรณ์ของพืชและสัตว์นั้นล้วนขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของดิน แต่ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาเกษตรกรรมแผนใหม่ ทำให้สภาพของดินเสื่อมโทรมอย่าง

รุนแรง ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องฟื้นฟูสภาพความอุดมสมบูรณ์ให้เกิพื้นดิน ด้วยอินทรีย์วัตถุที่ไม่ใช่การใช้ปุ๋ยเคมี เพราะจะยังทำให้ดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์ลง การปรับปรุงดินจึงอาจทำได้ด้วยการใช้ปุ๋ยธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสด นอกจากนั้น ควรหลีกเลี่ยงและการใช้สารสังเคราะห์อื่น แต่ต้องหันมาใช้วิธีการทางชีววิทยาในการกำจัดศัตรูพืช (Biological Control) หรืออาจใช้สารสกัดจากธรรมชาติ เช่น สะเดา ข่า ยาสูบ ตะไคร้หอม แทน (เดชา ศิริภัทร , 2533 : 13 - 15)

เกษตรกรรมทางเลือกเป็นระบบที่มีศักยภาพสูงสุด ในด้านมิติด้านเศรษฐกิจเพราะทำให้เกษตรกรหลุดพ้นจากการครอบงำ การพึ่งพิงกับระบบเกษตรแผนใหม่และตลาด โดยการพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเอง และยังเป็นระบบเกษตรกรรมที่ช่วยส่งเสริมฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและดิน ความสมดุลให้กับระบบนิเวศ กล่าวคือ การลด เลิกใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช จะมีผลช่วยให้ปัญหาสารเคมีตกค้างในระบบนิเวศลดลง อันจะมีผลต่อความสมดุลของวงจรระบบนิเวศ และการฟื้นตัวของสภาพแวดล้อมโดยรวม นอกจากนี้ ระบบเกษตรกรรมทางเลือกยังเป็นระบบที่เน้นการปรับปรุงคุณภาพดิน และเป็นการเพิ่มความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชและสัตว์ในระบบฟาร์ม ซึ่งจะมีผลต่อการฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ชีวภาพ ที่เสื่อมโทรมลงไปได้ ทั้งนี้เพราะการปรับปรุง คุณภาพดิน ด้วยอินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด และการคลุมดิน รวมทั้งการปลูกพืชยืนต้นสลับกับพืชล้มลุกจะช่วยป้องกันการกัดเซาะ และการพังทลายของหน้าดิน รวมทั้งเพิ่มอินทรีย์วัตถุคืนให้กับดิน อันจะช่วยปรับปรุงสภาพของดินให้ดีขึ้น ทั้งทางด้านโครงสร้างทางกายภาพ คุณสมบัติทางเคมี และความสมบูรณ์ทางชีวภาพ ส่วนในด้านความหลากหลายทางชีวภาพนั้นจะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดขึ้นจากการลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งจะทำให้แมลงและสิ่งมีชีวิตทั้งหลายสามารถเติบโตและขยายพันธุ์ได้ตามธรรมชาติ ตลอดจนการปลูกพืชแบบผสมผสานและแบบหมุนเวียนก็จะช่วยเพิ่มความหลากหลายของพืชพรรณในระบบนิเวศการเกษตร และด้วยความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างสมดุลทางธรรมชาติและเสถียรภาพในการผลิตให้กับเกษตรกร (ไชยา เฟื่องอุ่น , 2533 : 75)

ดังนั้นเมื่อพิจารณารูปแบบและหลักการของระบบเกษตรกรรมทางเลือกแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นศักยภาพของระบบเกษตรกรรมทางเลือก ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตของเกษตรกรหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินและสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างยั่งยืนภายใต้ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

2.5 แนวคิดเรื่องการย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ” (The Turnaround Migration)

วิญญู จรัสพันธ์ (2531 : 20-66) ได้อธิบาย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันในเรื่องการย้ายเข้าสู่ชุมชนเมืองอย่างมากมายของผู้คนจากชนบท แต่เมื่อปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา ได้เกิดปรากฏการณ์ในลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ มีลักษณะที่ประชากรจากชุมชนเมือง

ย้ายเข้าสู่ชนบทเพิ่มมากกว่าจำนวนของผู้ย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง ซึ่งการย้ายถิ่นในลักษณะนี้อาจจะถือว่าเป็นการย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ” ในขณะที่การศึกษาวิจัยของ BEALE (1975 : 6) ได้แสดงให้เห็นว่าในช่วงปี ค.ศ. 1970 - 1973 จำนวนประชากรที่เคาตี (County) เป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นระดับรองจากมลรัฐ นั่นคือในมลรัฐหนึ่ง ๆ จะแบ่งเป็นหลายเคาตีที่อยู่นอกเขตนครหลวง) ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเนื่องจากการย้ายเข้าถึงร้อยละ 4.2 ในขณะที่เคาตีของพื้นที่ในเขตนครหลวง มีอัตราเพิ่มจากการย้ายเพียงร้อยละ 2.9 เป็นที่น่าสังเกตว่าเคาตีอยู่ห่างไกลจากเขตนครหลวง กลับมีอัตราเพิ่มร้อยละ 3.7 อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ปี ค.ศ.1980 เป็นต้นมา แนวโน้มการย้ายถิ่นเริ่มหันเหเข้าสู่กระแสเดิมอีก กล่าวคือจำนวนประชากรของเขตเมืองหลวงเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าอัตราเพิ่มทางประชากรในเขตนอกนครหลวงเล็กน้อย

ในขณะที่นักประชากรศาสตร์หลายท่านให้ความสนใจเกี่ยวกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ที่เป็นตัวดึงดูดและผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นเข้าสู่เขตเมืองเหตุผลใหญ่ ได้แก่ เหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น ภาระการว่างงาน การมีตำแหน่งที่มากกว่าในเขตชนบทการมีโอกาสได้งานมากกว่า ซึ่งเมื่ออธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ” ก็เช่นเดียวกัน แต่จะแตกต่างกันตรงที่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจมิใช่ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ (อ้างใน วิยุทธ์ จรัสพันธุ์ , 2531 : 23-25)

1. การปรับปรุงระบบคมนาคมขนส่งภายในประเทศที่สะดวกสบายขึ้น ทำให้ประชาชนโยกย้ายได้สะดวกง่ายขึ้น แม้จะเป็นเขตที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวง การติดต่อหรือการเดินทางตลอดจนการบริการด้านต่าง ๆ ก็ไม่แตกต่างกับที่ประชาชนที่อยู่ในเขตนครหลวงได้รับ ดังนั้นความสะดวกสบายในเรื่องดังกล่าวนี้จึงเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้เกิดการย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ”

2. เหตุผลทางเศรษฐกิจยังคงความสำคัญในการตัดสินใจย้ายถิ่น จากตัวเมืองเข้าสู่ชนบท ทั้งนี้เป็นผลจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมเข้าไปในเขตชนบท ทำให้เกิดเป็นแหล่งหนึ่งนอกเขตตัวเมือง จึงเป็นแรงดึงดูดให้ประชาชนย้ายถิ่นเข้าสู่ชนบทเพื่อหางานทำ

3. เหตุผลที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต กล่าวคือ สภาพทางสภาพแวดล้อมของเขตเมือง เช่น มลภาวะเป็นพิษ การจราจรที่ติดขัด ความแออัดของที่อยู่อาศัย ภาระค่าครองชีพสูง ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ซึ่งนับวันจะเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากในเขตเมือง จะเป็นปัจจัยผลักดันในประชากร โดยเฉพาะผู้ที่ตระหนักถึงในเรื่องคุณภาพชีวิต ย้ายถิ่น ออกจากตัวเมืองสู่ชนบท เนื่องจากสภาพสิ่งแวดล้อมของชนบทที่เรียบง่ายจะเป็นปัจจัยที่ดึงดูดให้มีการย้ายถิ่นเข้าและเป็นสิ่งที่ผู้ย้ายถิ่นพึงปรารถนา

4. การเกษียณอายุจากการทำงาน เงินสวัสดิการที่ได้รับน้อยลงภายหลังจากการเกษียณอายุการทำงาน ดังนั้นการย้ายถิ่น ไปยังสังคมชนบทจึงเป็นทางออกที่เหมาะสมเพราะการครองชีพต่ำกว่า นอกจากนี้ผู้ย้ายถิ่นที่เป็นผู้เกษียณอายุบางส่วนที่มีปัญหาจากการที่มียาได้ลดลง จะย้ายถิ่นเข้าสู่ชนบท เพราะต้องการ

อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบในบ้นปลายชีวิต ประชากรส่วนนี้มักจะมีฐานะที่ดีและอาจชื่นชอบชุมชนชนบทแห่งหนึ่งแห่งใดเป็นพิเศษ ซึ่งมีการเตรียมที่อยู่อาศัยไว้ก่อนแล้ว

5. การย้ายถิ่นกลับถิ่นฐานเดิม (Return Migration) เป็นอีกส่วนหนึ่งของสาเหตุที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การย้ายถิ่น “วกกลับ” ได้แก่ประชากรที่ย้ายถิ่นเข้าสู่ตัวเมืองเพื่อหางานทำ แต่อาจเป็นด้วยเหตุผลหนึ่งใดที่บุคคลเหล่านี้อาจถูกปลดออกจากงาน ถูกพักงาน หรือหางานทำไม่ได้ จึงย้ายกลับถิ่นฐานเดิม

6. เหตุผลทางจิตวิทยา วิเคราะห์การย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ” เป็นพฤติกรรมร่วมกรอบการมองเห็นนี้เสนอโดย แซมเพล และการ์โควิช (Campel and Garkovich, 1984 อ้างใน ณัฐจิรา รุจิระการ โชติกุล 2538:31) ซึ่งเห็นว่าการย้ายถิ่นแบบวกกลับนี้ เป็นขบวนการสังคมที่เป็นขั้นตอนและความต่อเนื่องกัน ได้แก่

6.1 ภาวะโครงสร้างที่เอื้ออำนวย เช่น ระบบคมนาคมการขนส่ง การติดต่อสื่อสาร ที่สะดวกสบายและการมองเห็นเส้นทางที่จะหางานทำในที่นั้น ๆ ด้วย

6.2 ขึ้นประเมินอุปสรรคทางโครงสร้าง ซึ่งบุคคลจะเริ่มประเมินผลดีและผลเสียของการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเมืองและชนบท แต่ในขั้นนี้มีความคิดเกี่ยวกับชีวิตในสังคมทั้งสองยังไม่กระจ่างชัด

6.3 การแพร่กระจายของความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตในสังคมชนบท โดยผ่านทาง การสื่อสารมวลชน

6.4 ประชากรเริ่มรวบรวมความคิดและเห็นว่า วิถีชีวิตในสังคมชนบทเป็นทางเลือกที่เป็นความจริง (Realistic Alternative) ขั้นนี้เรียกว่า การหลอมตัวเพื่อกระทำ (Mobilization For Action)

6.5 ประชากรกระทำการเคลื่อนไหวจริง ๆ คือการย้ายถิ่นแบบ “วกกลับ”

2.6 กรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นกลับ

การย้ายถิ่นกลับมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างมากที่ควรให้ความสนใจศึกษาและส่งเสริมให้มีการย้ายถิ่นกลับสู่ชนบท ทั้งนี้เพื่อเป็นการกลับไปพัฒนาชนบทให้มีความเจริญทัดเทียมกับเมือง อันจะนำไปสู่การลดช่องว่างด้านต่าง ๆ ของชนบทและเมือง ในปัจจุบันการศึกษาเรื่องการย้ายถิ่นกลับในประเทศไทยยังไม่ได้ได้รับความสนใจมากนัก แต่ในต่างประเทศกลับถือว่าการย้ายถิ่นกลับเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่ควรให้ความสนใจศึกษา ดังเช่น การศึกษาของ อาดัมชัค (Adamchak, 1987 : 108-111 อ้างใน ประชา ดังควัฒนา 2536 :37) ได้ให้เหตุผลในกรณีของสหรัฐอเมริกาว่า การย้ายถิ่นจากเมืองใหญ่ไปสู่เขตชนบทนั้นมีเหตุผลที่สำคัญ คือ เพิ่มคุณภาพชีวิต หรือ เพื่อสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่าซึ่งอาจกล่าว การย้ายถิ่นเข้าเมืองมีเหตุผลส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับทางด้าน

เศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ในการศึกษาของ ซาฟิตต์ (Seyfrit, 1986 : 199 – 211) กลับพบว่าสาเหตุของการย้ายถิ่นจากเมืองไปสู่ชนบทนั้นมีเหตุผลอื่น ที่นอกเหนือไปจากเหตุผลทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในกรณีที่คนหนุ่มสาวชาวอเมริกันมีการอพยพเข้าเมืองมากกว่าวัยอื่น ๆ นั้น มีเหตุผลที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรกการย้ายถิ่นเข้าเมืองถือเป็นธรรมเนียมของหนุ่มสาวอเมริกันที่จะต้องย้ายเข้ามาศึกษาในเมือง หลังจากที่จะจบการศึกษาระดับมัธยม (High School) แล้ว เพื่อเข้ามาหาประสบการณ์ใหม่ ๆ ในเมือง โดยเฉพาะประสบการณ์การทำงานและเพื่อสร้างควมมีเกียรติและศักดิ์ศรีให้แก่ตนเอง ส่วนเหตุผลประการที่สองจากการศึกษาของ ซาฟิตต์ พบว่ามีปัจจัยด้านอื่น ๆ อีกที่ไม่ใช่ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่จะเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้คนหนุ่มสาวอเมริกันย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง

นอกจากนี้จากการศึกษาของ พล็อช (Ploch, 1978 : 293 – 303) พบว่า การย้ายถิ่นในรัฐเมน (Maine) ในช่วงปี 1970 มีสาเหตุ การย้ายถิ่นจากเขตเมืองกลับสู่ชนบทนั้นมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของคุณภาพชีวิต ทั้งนี้เพราะชีวิตในเมืองใหญ่ บุคคลจะต้องเผชิญกับสภาพปัญหาต่าง ๆ อันได้แก่ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาอากาศเป็นพิษ ปัญหาค่าครองชีพสูง และปัญหาเรื่องภาษีที่ต้องชำระ ในอัตราที่สูงมาก ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับการดำเนินชีวิตในชนบทอย่างสิ้นเชิง เพราะการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายไม่เร่งรีบและมีความสงบเงียบมากกว่า การมีเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องที่จริงใจ ตลอดจนการมีประชากรที่ดีมีคุณภาพมากกว่า รวมทั้งการมีคุณภาพทางสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่า มีธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ปราศจากมลพิษ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยดึงดูด (Pull Factor) ให้มีผู้ย้ายถิ่นกลับสู่ชนบท เพื่อต้องการแสวงหาสิ่งที่ดีอันจะเป็นการทำให้คุณภาพชีวิตดีกว่าการอาศัยอยู่ในเขตเมือง

ในกรณีของประเทศไทย ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเรื่องการย้ายถิ่นกลับอยู่บ้าน เช่น การศึกษาของ อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ (2526 : 89) ที่พบว่ากลุ่มที่มีการย้ายถิ่นกลับมากที่สุด คือ กลุ่มจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และผู้ที่ย้ายถิ่นกลับจะเป็นผู้หญิงเสียส่วนใหญ่ โดยมีตัวแปรทางการศึกษาเข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือ ผู้ย้ายถิ่นผู้หญิงที่ย้ายถิ่นเข้าสู่กรุงเทพมหานครที่มีการศึกษาสูง จะอยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร หรือถ้ามีการย้ายก็จะย้ายถิ่นภายในเขตกรุงเทพมหานครเท่านั้น ซึ่งตรงข้ามกับผู้ชายที่มีการศึกษาดำต่ำที่มีแนวโน้มการย้ายถิ่นกลับมากกว่า และจากการศึกษาของ เกษมสันต์ จินณวาโส (2531 : 27-37) ที่ทำการศึกษาการเดินทาง ย้ายกลับภูมิลำเนาเดิม โดยพบว่าร้อยละ 57.8 จะเดินทางกลับภูมิลำเนาเดิมเพื่อประกอบอาชีพทางการเกษตร หรือทำงานรับจ้างทั่วไปในท้องถิ่นที่อยู่ และอีกร้อยละ 47.2 จะไม่ต้องการย้ายกลับเพราะต้องการทำงานในกรุงเทพมหานครต่อไป หรืออาจจะได้งานทำที่มีรายได้ดีกว่าการทำงานในท้องถิ่นแต่ก็จะส่งเงินรายได้บางส่วนกลับภูมิลำเนาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจ้างให้คนอื่นมาทำนาแทนตนเอง

จะเห็นได้ว่าผลงานวิจัยเกี่ยวกับการอพยพกลับภูมิลำเนาเดิม ของประเทศไทย ยังมีผู้ทำ การศึกษาน้อยมาก และส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาทางด้านการปรับตัวทางสังคม ของผู้ที่ย้ายถิ่นกลับ

เท่านั้น แต่ยังขาดประเด็นการศึกษาเรื่องความสามารถของชุมชนในการรองรับแรงงานคืนถิ่น ซึ่งการตอบคำถามในประเด็นนี้ ต้องทำความเข้าใจระบบฐานทรัพยากรในชุมชน เนื่องจากฐานทรัพยากรมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของแรงงานคืนถิ่นทั้งในด้านการประกอบอาชีพ และการใช้ประโยชน์ร่วมกันกับคนในชุมชน ดังนั้นประเด็นการศึกษาดังกล่าวจึงมีความน่าสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

2.7 ความสัมพันธ์วัฒนธรรมกับชุมชน

การพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทั้งทางเศรษฐกิจและจิตใจ ควบคู่กันไปอย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข อยู่ดีกินดี มีความภาคภูมิใจในความเป็นชาติและเอกลักษณ์ของชาติได้นั้น จะต้องพัฒนาบนพื้นฐานของวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของประเทศชาตินั้นเป็นหลัก

การพัฒนาที่ละเลย “วัฒนธรรม” โดยไม่ได้นำวัฒนธรรมไปใช้เป็นพื้นฐานรองรับการกำหนดนโยบาย มาตรการ การวางแผนและการปฏิบัติการในการพัฒนาให้สอดคล้องเหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้การพัฒนานั้นนำไปสู่ความเสื่อมของสังคมซึ่งเป็นการพัฒนาที่จะทำให้คนกลายเป็นเครื่องจักรหรือหุ่นยนต์ที่ไร้ชีวิตจิตใจ ทุกคนมีหน้าที่ แต่ไม่มีน้ำใจ สูญเสียเอกลักษณ์และความเป็นชาติในที่สุด วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นสำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศชาติ ดังนั้น ผู้ที่มีหน้าที่ในการพัฒนาประเทศชาติทุกระดับจะต้องรู้และเข้าใจในวัฒนธรรมของชาติอย่างลึกซึ้ง กว้างขวาง ทุกด้านทั้งทางด้านสภาพทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพแวดล้อม และอาชีพหลักของประชากรส่วนใหญ่ในสังคมนั้น ๆ

อาชีพหลักของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคม จะสะท้อนวัฒนธรรมของสังคมให้เห็นอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นแบบแผนพฤติกรรม การแสดงออก ความเชื่อ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน ศิลปะการแสดง เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ประกอบอาชีพกสิกรรมเป็นหลัก การดำรงชีพในวิถีชีวิตกลุ่มชนนั้น ๆ ตั้งแต่เกิดจนตายจะผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม ทุกเพศทุกวัย (เอี่ยม ทองดี, 2538 : 2)

วิถีชีวิตของชุมชนในชนบทไทยนั้น ชาวบ้านมีการผลิตแบบเกษตรกรรม หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการผลิตแบบพออยู่พอกินเป็นหลัก เมื่อเหลือจึงนำไปแลกเปลี่ยนชาวบ้านจะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า และเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมว่าควรใช้อย่างพอประมาณ ชาวบ้านมีนิสัยการบริโภคอย่างพอดี ไม่ฟุ้งเฟ้อ และประหยัดทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ การเพาะปลูกข้าว โดยสังคมไทยนิยมปลูกข้าวเป็นหลักมาแต่โบราณ เพราะข้าวเป็นพืชอาหารหลัก และพืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญที่สุด ข้าวจึงมีความผูกพัน

กับคนไทยอย่างใกล้ชิด ข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยข้าวจึงเป็นเหตุปัจจัยพื้นฐาน กำหนดลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของคนไทย การปลูกข้าวในยุคสมัยต่าง ๆ ตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทยในอดีต มุ่งปลูกข้าวในยุคสมัยต่าง ๆ ตามแบบแผนวิถีคนไทยในอดีตมุ่งปลูกข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก เหลือจากบริโภคก็จะเก็บไว้ในยุ้งฉางจะนำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่น ๆ บ้างก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ เช่น นำข้าวไปแลกกับเสื้อผ้า ยารักษาโรค หรืออาหารประเภทอื่น แต่ไม่นิยมขายข้าว ไม่แลกเปลี่ยนข้าวกับเครื่องมือประดัดประหาร ทั้งนี้เพราะคนไทยเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีบุญคุณ มีจิตวิญญาณ มีเทพธิดา ชื่อว่า “แม่โพสพ” ประจําอยู่ ข้าวสามารถให้คุณโทษแก่นุญชได้ ข้าวจึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นอาหารให้มนุษย์บริโภคเท่านั้น หากได้มีวัตถุประสงค์เป็นพืชเศรษฐกิจไม่

ในส่วนของการบริโภคข้าวก็จะสอดคล้องกับการเพาะปลูก กล่าวคือ ตามแบบแผนวิถีชีวิตคนไทยและคนเอเชียโดยทั่วไปแล้ว มุ่งบริโภคข้าวเพียงเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้สามารถปฏิบัติธรรมบำเพ็ญกุศล สังสมบารมีเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต หรืออิสรภาพสูงสุดของมนุษย์ตามความเชื่อในสังคมนั้น ๆ ไม่ได้มุ่งบริโภคข้าวเพื่อแสวงหาความสุข จาการูป รส กลิ่น สี แต่อย่างใด การประดับประดาจัดตกแต่งอาหารที่บริโภค ก็เพียงเพื่อสื่อแสดงให้เห็นคุณค่าความสำคัญ ความกตัญญู และความเคารพต่อข้าวให้ปรากฏเท่านั้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ที่สอนให้มนุษย์บริโภคปัจจัยสี่เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพเท่านั้น พร้อมทั้งให้หลักการบริโภคว่า “ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ไม่น้อยเกินไปจนหิวโหย หรือไม่มากเกินไปจนอึดอัด” โดยมีวลิตกัณฑ์ว่า “ผู้ใดเข้าถึงความสุข หรือความเป็นอิสรภาพสูงสุดของมนุษย์ได้มากที่สุด ผู้นั้นย่อมบริโภคปัจจัยสี่ และทรัพยากรต่าง ๆ น้อยลง และเมื่อถึงที่สุดของความสุขหรืออิสรภาพแล้ว จะบริโภคสิ่งเหล่านี้เฉพาะเท่าที่จำเป็นเท่านั้น” วลิตกัณฑ์ดังกล่าวนี้ ทำให้กระบวนการปลูกข้าวไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย แก่ระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม แก่สังคมด้วย (เอี่ยม ทองดี, 2537 : 9) ดังนั้น “วัฒนธรรมข้าว” จึงเป็นวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า อันเป็นบ่อเกิด เป็นเสาหลักและเป็นรากฐานของแบบแผนพฤติกรรม และผลงานต่างๆ ของชาวนา ชาวไร่ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

เรื่องทางสังคม การเมือง ของชุมชนชนบทนั้น ชาวบ้านจะมีความสัมพันธ์กันเองผ่านระบบผู้อาวุโส ซึ่งเป็นผู้นำ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพยกย่องในชนบทนอกจากระบบดังกล่าวแล้ว กล่าวได้ว่าชาวบ้านในชุมชนมีความเสมอภาคกัน ไม่มีชนชั้น และความขัดแย้งทางชนชั้น แม้จะมีการทะเลาะเบาะแว้งกันบ้าง แต่ก็จะไม่ถึงกับนำไปสู่ความขัดแย้งแตกแยกกันในชุมชน ส่วนความเชื่อในสังคมชนบทนั้น ก่อนที่พุทธศาสนาจะแทรกเข้าไปในหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อในธรรมชาติแวดล้อม ให้ความเคารพเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เสมือนมีพลังอำนาจสิ่งสถิตย์ อยู่ในสิ่ง

ต่าง ๆ รอบตัว ในการที่จะมีกิจกรรมสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ชาวบ้านจึงต้องประกอบพิธีกรรมขอขมาลาโทษ เพื่อแสดงความเคารพต่อการล่วงเกินสิ่งเหล่านั้น นอกจากนั้นแล้วชาวบ้านยังนับถือผีบรรพบุรุษ ในฐานะพลังที่คอยควบคุมระบบระเบียบสังคมในชุมชน และเมื่อพุทธศาสนาเข้าไปยังสังคมชนบทแล้ว ชาวบ้านก็ได้ผสมผสานความเชื่อดังกล่าวเข้ากับพุทธศาสนา โดยยังอาศัยเหนือธรรมชาติเป็นพื้นฐาน นอกเหนือจากระบบความเชื่อในชนบทแล้ว “ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ” ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของชาวบ้าน ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านมิได้เป็นเพียงองค์ความรู้ในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือในประเด็นปลีกย่อยประเด็นใดประเด็นหนึ่ง หากเป็นทั้งโลกทัศน์ที่ชาวบ้านใช้ทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการอธิบาย และกระทำการต่าง ๆ และยังได้แก่วิถีการปฏิบัติ หรือองค์ความรู้ที่ชาวบ้านใช้สำหรับประกอบการงานอาชีพและดำเนินชีวิตประจำวัน จึงอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านคือ แบบแผน เนื้อหา สารของชุมชนที่คอยชี้นำ หรือเป็นแนวทางให้ชาวบ้านดำเนินตาม ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านจะมีอยู่ในทุก ๆ ชุมชน แต่ในแต่ละชุมชนจะมีภูมิปัญญาเฉพาะของแต่ละชุมชน (ยุคติ มุกดาวิจิตร , 2538 : 81) ภูมิปัญญาชาวบ้านอาจสื่อออกมาได้ ในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ในชนบทชาวบ้านจะให้คุณค่ากับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็น ป่าเขา สายน้ำ พืชพันธุ์สัตว์ บ้านและสิ่งของต่าง ๆ โดยอธิบายออกมาเป็นผี สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มี “ เจ้าของ ” ซึ่งมองไม่เห็น แต่สามารถสัมผัสได้ผ่านพิธีกรรม หากชาวบ้านจะใช้ หรือนำไปใช้ประโยชน์จะต้องบอกกล่าว โดยชาวบ้านอาจจะอธิบายคุณค่าเหล่านี้ในรูปแบบของตำนาน ประมวล นิยายพื้นบ้านต่าง ๆ เป็นต้น

ดังนั้นหากมองในภาพรวมของชุมชนชนบทแล้ว จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีความผูกพันกับวัฒนธรรมชุมชนเป็นอย่างมากจนอาจกล่าวได้ว่า “ วัฒนธรรมชุมชน ” เป็นระบบกิระบบคุณค่าและอุดมการณ์ที่ชุมชนได้ตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา โดยวัฒนธรรมของชุมชนที่ปรากฏเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้านในประเทศไทยนั้นมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวิถีการผลิตซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชนระหว่างคนกับที่ดิน และมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้สึนึกคิดและระบบการให้คุณค่าส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านมีอิทธิพลต่อความรู้สึในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง - บรรพบุรุษ - ชุมชน และตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้าน

สังคมกสิกรรมของประเทศไทยได้ก่อให้เกิดการจัดตั้งทางสังคมของหมู่บ้าน คือ ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของสังคมส่วนรวมมากกว่าประโยชน์สูงสุดของผลผลิตต่อหน่วย และให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ตลอดจนให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือด สถาบันครอบครัว เครือญาติ และชุมชนขนาดเล็กลักษณะทั่วไปเช่นนี้ยังผลให้ชาวบ้านไทยยึดถือเอาความสัมพันธ์ทางสายเลือด คือความเป็นพี่น้อง การมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูล และการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพื่อความอยู่ร่วมกันของหมู่บ้าน ว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายมีคุณค่าที่ต้องสืบทอดในยุคปัจจุบัน แม้ว่าหมู่บ้านเริ่มมีความสัมพันธ์กับทุนนิยม แต่หมู่บ้านไทยไม่เคยเปลี่ยนผ่านจากสังคมกสิกรรม เข้าสู่สังคมระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นลัทธิเอกราช และเน้นความแตกต่างและสิทธิประโยชน์ส่วนบุคคลอย่างแท้จริง ระบบทุนไม่เคยเข้าไปสถาปนาวิธีการผลิตและรากฐานวิถีคิดแบบปัจเจกชนลงในหมู่บ้าน อย่างจริงจัง และโดยที่ระบบการผลิตพื้นฐานของหมู่บ้าน คือ ระบบกสิกรรม อิทธิพลของทุนการค้าย่อมไม่สามารถเบียดขับวัฒนธรรมของสังคมกสิกรรมที่มีอยู่ดั้งเดิม แล้วสถาปนาวัฒนธรรมแบบทุนนิยมทั้งชุดลงบนพื้นที่ถือครองการผลิตอีกระบบหนึ่งที่ไม่เอื้อต่อทุนนิยมได้ ดังนั้นแม้ว่าเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยจะเปลี่ยนแปลงไป เข้าอยู่ภายใต้กระแสหลักของระบบทุนนิยม แต่วิญญาณของหมู่บ้านยังคงดำรงอยู่ ซึ่งระบบทุนนิยมยังไม่มีพลังพอที่จะเปลี่ยนวิญญาณของชุมชนหมู่บ้านได้ หมู่บ้านไทยจึงมีคุณลักษณะพิเศษที่สำคัญ คือ จิตวิญญาณและอุดมการณ์ของชนชาติ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา , 2537 : 238)

“วัฒนธรรม” จึงเป็นสิ่งที่มิอยู่ในสังคมไทยนับแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และจะยังคงความสำคัญอยู่ตลอดไป ตราบเท่าที่ชุมชนยังคงความเข้มแข็ง ซึ่งอาจกล่าวความหมายโดยสรุปของวัฒนธรรม ได้ว่าเป็นสิ่งที่มุ่งเน้นถึงชีวิตแต่ละคน โดยมีรากฐานความรู้สึนึกคิด ผูกพันอยู่กับชีวิตเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่งอื่น ๆ และสานความสำคัญจากชีวิตและสิ่งซึ่งอยู่ใกล้ชิดติดกันเกิดของตน เน้นการทำงานร่วมกันสานสัมพันธ์กว้าง เพื่อช่วยให้รากฐานของตนเองหยั่งรู้ทุกสิ่งลึกซึ้งและเปิดกว้าง ตลอดจนถึงการประสานซึ่งความจริงที่อยู่ภายนอกตนเองได้อย่างปราศจากกรอบปิดกั้น (รพี ศาคริก, 2540 : 57) ดังนั้น การยึดถือและปฏิบัติตามแนวทาง ของวัฒนธรรมชุมชน จะช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้และทำให้ชุมชนพึ่งตนเอง และยังสามารถช่วยให้ชุมชนรวมตัวกันได้อย่างแน่นแฟ้น ตลอดจนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายในชุมชน

2.8 ชนบทไทยกับการเปลี่ยนแปลง

การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างไม่หยุดยั้ง ส่งผลให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทั้งในด้านของลักษณะและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

รวมถึงความสัมพันธ์และความแตกต่างของกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในสังคมสามารถเกิดได้ในทุกจุด ทุกด้าน และทุกระดับ ทำให้วิถีชีวิตและมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนไทยโดยทั่วไป มีความทันสมัยและเป็นสากลมากขึ้น

ภาพรวมความเจริญเติบโตและความทันสมัยทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศภายใต้เงื่อนไขระบบทุนนิยมโลก ได้เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในภาคเกษตรกรรม และสังคมชนบท ซึ่งเป็นแหล่งที่พักพิงของประชากรกว่าร้อยละ 60 ของประเทศ อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านกว่า 60,000 หมู่บ้านทั่วประเทศ ภาพการเปลี่ยนแปลงระดับกว้างที่เกิดขึ้น สามารถพิจารณาได้จากความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท ความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนและกลุ่มชนชั้นในชนบท กลุ่มคนยากจน และความยากจนที่ยังคงความเป็นจริงหลักของภาคเกษตรกรรม และสังคมชนบท การพังทลายของระบบการผลิตข้าวไร่ชาวนา ปัญหาน้ำสิ้นพอกพูนการล้มละลาย และสภาพล่มสลายของชุมชนหมู่บ้านในหลาย ๆ แห่ง ตลอดจนถึงการหลั่งไหลของชาวชนบทเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม และบริการในเมืองและต่างประเทศที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสังคมชนบทไทย (วัฒนา สุกัณสีล, 2540 : 112)

ดังจะเห็นได้จากงานศึกษาทางด้านสังคมวิทยา ของ Sumit Pitphat (1981) ที่ทำการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลง ในลักษณะของการเปรียบเทียบจังหวัดที่เป็นอยู่ข้างในภาคกลางสองจังหวัด คือ สิงห์บุรี และชัยนาท โดยทั้งสองจังหวัดอยู่ภายใต้พื้นที่ชลประทาน ผลจากการศึกษาพบว่า การทำนาในจังหวัดชัยนาทและสิงห์บุรีมีลักษณะที่คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ การใช้เครื่องจักรกลเพื่อช่วยในการเกษตรได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งควายซึ่งเป็นหลักในการทำนานั้น ได้หายไปจนเกือบหมด จะมีรถไถนาแบบเดินหลังมาแทนที่ควาย รถไถขนาดเล็ก เครื่องเกี่ยวข้าว เครื่องนวดข้าว และเครื่องสูบน้ำที่ทำหน้าที่ควมคุมน้ำเข้านา ลักษณะดังกล่าวเป็นเครื่องหมายของการปรากฏตัวของการปฏิวัติเขียวในพื้นที่ศึกษา ซึ่งโดยทั่วไปชาวนาแต่ละครอบครัวจะมีเครื่องมือเหล่านี้เป็นของตัวเอง และแม้ว่าจะมีบริการให้เช่าโดยมีราคามาตรฐานตายตัวก็ตาม แต่ชาวนาที่ยากจนหรือไม่มีนาเป็นของตนเองก็ไม่จำเป็นจะต้องมีควาย ซึ่งจะต้องมีเนื้อที่พอสมควรสำหรับปล่อยให้ควายกินหญ้า นอกจากนั้นยังต้องคอยดูแลรักษา และเป็นเรื่องที่ยากมากขึ้น เนื่องจากเด็ก ๆ ที่แต่ก่อนเคยใช้เลี้ยงควายจะต้องไปโรงเรียนนอกจากนี้ควายยังอาจถูกขโมยลักพาได้ง่าย รวมทั้งการเกษตรในทีดอนจะใช้พื้นที่เป็นจำนวนมาก และดินมีความกระด้างมากกว่า อันเนื่องมาจากไม่มีน้ำขัง ซึ่งไม่เหมาะที่จะใช้ควายไถนา เพราะในกรณีไถนาขนาดใหญ่เช่นนี้จะต้องใช้รถไถ ขนาดใหญ่

ผลจากการเข้ามาส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ในเขตพื้นที่ศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี และชัยนาท โดยให้ชาวนาในสองจังหวัดหันมาใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเพิ่มมากขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิต และยังแนะนำให้ชาวนาทำกิจกรรมอื่น ๆ เป็นอาชีพเสริมอีกด้วย เช่น การขุดบ่อเลี้ยงปลา

เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงไก่ เป็ด หมู และการทำเห็ดฟาง ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดดังกล่าว เป็นกิจกรรมรองจากการปลูกข้าวทั้งสิ้น และจากการทำการเกษตรด้วยการชลประทาน ในสองจังหวัดทำให้สามารถปลูกข้าวได้ปีละสองครั้งหรือมากกว่านั้นในหลายพื้นที่ จึงมีผลทำให้ชาวนามีการประกอบอาชีพทั้งปี ทำให้งานบางลักษณะในบางช่วงของแต่ละปี เช่น ฤดูเพาะปลูก เก็บเกี่ยว จะเกิดปัญหาแรงงานขาดแคลน จะต้องจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาช่วยทำงาน ดังนั้นจึงมีตลาดแรงงานของคนงานรับจ้าง การเกษตรเกิดขึ้น เช่น ในการย้ายต้นกล้า ปลูกกล้า เกี่ยวข้าว ขนข้าวไปนวดโดยผู้ที่รับจ้างเหล่านี้ส่วนมากมาจากหมู่บ้านหรืออำเภอใกล้เคียง หรือบางทีมาจากจังหวัดใกล้เคียงแต่ไม่ใช่มาจากภาคอื่น ผู้ชายผู้หญิงและเด็กที่ทำงานรับจ้างในนาได้ค่าแรงเท่ากัน การใช้แรงงานรับจ้าง มีผลทำให้ประเพณีการลงแขกต้องเลิกราไปในที่สุด เหตุผลของการเลิกลงแขกเพราะมีการเคลื่อนย้ายแรงงานมากในช่วงฤดูเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว ผลจากการเคลื่อนย้ายแรงงานทำให้การแลกเปลี่ยนแรงงานโดยวิธีลงแขกทำไม่ได้ เพราะผู้ที่จะต้องมาช่วยไม่อยู่ในช่วงที่มีความต้องการแรงงานและระบบชลประทานยังทำให้ผู้ที่ได้นำเข้านาในช่วงต่าง ๆ กัน เพราะจะต้องรอให้ปริมาณน้ำมากพอเสียก่อน ผู้ที่อยู่ปลายน้ำอาจจะต้องรอนานกว่าน้ำจะมาถึง

ดังนั้นการเพาะปลูกระหว่างต้นน้ำและปลายน้ำอาจจะแตกต่างกันมาก และพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการปลูกแล้วแต่ว่าเป็นข้าวหนักหรือข้าวเบา ก็มีผลทำให้วงจรของการเพาะปลูกแตกต่างกันไปด้วย ดังนั้นถ้าหากมีการลงแขกจะต้องมีการทิ้งช่วงรอกันนานพอสมควรนอกจากนี้ การลงแขกยังมีลักษณะช่วยเหลือแบบอาศัยความเป็นกันเอง ดังนั้นการลงแขกจึงเป็นการไปช่วย ไม่ใช่การจ้าง ด้วยเหตุนี้ เวลาเริ่มการทำงาน เลิกงาน และการมาทำงานจึงเป็นไปด้วยความสมัครใจ ทำให้มีการคิดว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบขึ้น เพื่อความยุติธรรมในเรื่องการใช้เวลาจึงเปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงานแทนการแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยวิธีการลงแขกในที่สุด (อภิรักษ์ พันธเสน, 2539 : 89 – 91)

จึงอาจกล่าวได้ว่าสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทภาคกลางนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการปฏิวัติเขียว ซึ่งมีผลทำให้วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและยังทำให้วัฒนธรรมการลงแขก อันเป็นวัฒนธรรมที่ฝังมาของชุมชนชาวนาต้องเลิกราไป นอกเหนือจากนี้การแพร่ขยายเศรษฐกิจทุนนิยม ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบทภาคกลาง โดยที่เห็นได้เป็นรูปธรรมมากที่สุด คือ การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท ซึ่งรวมถึงการที่ชาวนาขนาดเล็กและผู้เช่าต้องล้มละลาย กลายเป็นแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้น ความแตกต่างทางชนชั้นที่ปรากฏในสังคมชนบทภาคกลางนั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 ชนชั้น คือ พวกเจ้าที่ดินนายทุนชนบท กับชาวนายากจนไร้ที่ดิน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชนที่อยู่ระหว่างกลาง 2 ชนชั้นที่อยู่ตรงข้ามกันนี้ คือ พวกชาวนาที่มีที่ดินขนาดเล็ก จนถึงขนาดกลาง และชาวนาที่เป็นเจ้าของที่บางส่วนเป็นผู้เช่าบางส่วน ผลจากการแผ่ขยายของทุนนิยม ทำให้ต้นทุนการผลิต

สูงขึ้น ส่งผลให้การทำนาทำไร่ขนาดเล็กต้องขาดทุนล้มละลาย หรือมีอัตราการเสี่ยงสูงขึ้น ชาวนาขนาดเล็กบางส่วนถูกบีบให้ต้องขายหรือไม่ก็ให้เช่าที่ดิน โดยตัวเองต้องไปทำงานเป็นชาวนารับจ้าง แต่ชาวนารับจ้างส่วนใหญ่จำเป็นต้องเป็นชาวนารับจ้าง เพราะสูญเสียที่ดิน ไม่มีที่ดิน ทุนรวมทั้งช่องทางในการประกอบอาชีพอื่น ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่ภาคเมืองมากขึ้น

การที่แรงงานจากชนบทอพยพเข้าไปหางานทำในเมืองนั้น มิได้มีสาเหตุจากการเพิ่มขึ้นของประชากรเท่านั้น หากแต่เหตุผลที่สำคัญ คือ การที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบท (ผู้เช่า ลูกหนี้เงินกู้ การขูดรีดผ่านราคา) เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาพลังการผลิต ทำให้ภาคเกษตรไม่สามารถเติบโตพอที่จะจ้างคนเพิ่มได้มากกว่านี้ ผลตอบแทนที่ได้รับจากการเกษตรที่ต่ำมาก ทำให้คนต้องดิ้นรนชวนขายออกไปทำงานนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะแรงงานหนุ่มสาวได้อพยพเข้ามาทำงานในโรงงาน สถานประกอบการต่าง ๆ ในเมืองเป็นคนใช้ตามบ้าน จนกระทั่งถึงเป็นผู้หญิงขายบริการทางเพศรูปแบบต่าง ๆ จำนวนมาก เหตุผลหลักของการหางานทำ คือ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากการบีบคั้นของการขูดรีดแบบทุนนิยม เหตุผลประการต่อมา คือ การแผ่ขยายของทุนนิยมทำให้ค่านิยมในความต้องการบริโภคสินค้าเพิ่มสูงขึ้น และมีความต้องการมีชีวิตที่สนุกสนานในเมืองเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามจากสถิติเกี่ยวกับการที่ผู้อพยพต้องส่งเงินกลับบ้านในชนบทนั้น พบว่า ประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญ และการที่แรงงานอพยพต้องส่งเงินกลับไปช่วยภาคชนบทนี้สะท้อนให้เห็นว่า การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมสามารถที่จะขูดรีดแรงงานคนได้ทั่วทั้งระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในทางหนึ่งเป็นการขูดรีดแรงงานภาคเกษตร เพื่อลดราคาอาหารให้ต่ำ จะได้สามารถจ่ายค่าจ้างได้ถูก จนคนชนบทที่ยากที่จะมีชีวิตอยู่ได้ต้องส่งลูกหลานออกมาหางานในเมือง ในอีกทางหนึ่ง ก็ขูดรีดจากแรงงานรับจ้างในเมือง และให้แรงงานรับจ้างในเมืองส่วนที่อพยพมาจากชนบท ส่งเงินกลับมาไปช่วยภาคชนบทให้สามารถยังชีพได้ เพื่อผลิตอาหารราคาถูก และส่งแรงงานมาให้ภาคเมืองได้ต่อไป (วิทยากร เชียงกุล, 2525 : 83 – 84)

ดังนั้นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่ผ่านมา มีการขายตัวและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เป็นไปอย่างไม่สมดุลอย่างมาก จนก่อให้เกิดปัญหาการแผ่ขยายของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างประชาชนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำของสังคมเมืองและชนบท ซึ่งเป็นปัญหาโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจที่เห็นได้ชัด คือ ปัญหาเศรษฐกิจ โดยจะเห็นได้ว่ายังคงมีประชาชนชนบทอีกเป็นจำนวนมากที่ยากจน และมีความต้องการบริการทางสังคมที่จำเป็นต่อการเป็นอยู่อย่างใหญ่หลวง รวมทั้งสภาพและมาตรฐานการครองชีพของคนส่วนใหญ่ในเขตชนบทกำลังเสื่อมโทรมลง ในขณะเดียวกันบริการทางสังคมในรูปของการศึกษา การสาธารณสุข และโภชนาการในเขตชนบทยังมีมาตรฐานต่ำมาก และยังไม่ถึงท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล (เสน่ห์ จามริก, 2537 : 133) ฉะนั้นการสร้างสมดุลให้กับโครงสร้างทางสังคม ทั้งสังคมเมืองและชนบทจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้สังคมไทยพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริงในอนาคต

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่น ต่อฐานทรัพยากรในชุมชน” เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามหลักที่ว่า “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ” นั้น การทำความเข้าใจโครงสร้างบริบทของชุมชนและระบบฐานทรัพยากรในชุมชน ตลอดจนถึง การวิเคราะห์ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน จะทำการศึกษาวิจัยโดยใช้รูปแบบ การวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้เพื่อให้การศึกษาค้นคว้าเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ดังเช่นที่ผู้วิจัยได้วางไว้เป็นแนวทางในการศึกษา

3.1 กลุ่มเป้าหมายในการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่น ต่อฐานทรัพยากรในชุมชน” เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจนและครอบคลุมมากที่สุดนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ดังนี้

1. แรงงานคืนถิ่น ที่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ (ในช่วงปี 2539 – 2542) ทำให้แรงงานถูกเลิกจ้าง หรือต้องออกจากงาน และต้องหวนกลับเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในภูมิตำเนาเดิม โดยใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน

2. กลุ่มผู้อาวุโส และผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อสอบถามข้อมูล เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา ทั้งในด้านประวัติชุมชน ลักษณะประชากร การประกอบอาชีพ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในแต่ละช่วงเวลาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

3. ประชากรในพื้นที่ เพื่อสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรใน ชุมชน รวมทั้งสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชน โดยอาจแบ่งเป็น ประชากรที่เป็นนายทุนเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดินทำกิน ผู้ไร้ที่ดิน หรือ ประชากรที่ใช้ประโยชน์จากที่ดินสาธารณะหรือแหล่งน้ำสาธารณะในชุมชน เป็นต้น (โดยอาจพิจารณาสอบถามจากผู้ที่สามารถให้คำตอบที่ดีและตรงตามประเด็นที่ต้องการศึกษา)

4. หน่วยงานราชการ โดยอาจแบ่งได้หลายระดับ ได้แก่ ระดับจังหวัด เช่น สำนักงานจัดหางานจังหวัด สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน เป็นต้น ระดับอำเภอ เช่น เกษตรอำเภอ ที่ดินอำเภอ เป็นต้น ระดับตำบล เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ศึกษา เกษตรตำบล พัฒนารตำบล สาธารณสุขตำบล เป็นต้น

การหาข้อมูลจากหน่วยงานราชการ ส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา เช่น ลักษณะทางกายภาพ / ชีวภาพ / การใช้ประโยชน์ที่ดิน ลักษณะประชากร สภาพเศรษฐกิจสังคม และ ข้อมูลเกี่ยวกับการเลิกจ้าง ตลอดจนทราบถึงนโยบายและมาตรการที่รัฐบาลให้ความช่วยเหลือกลุ่มแรงงานคืนถิ่น เป็นต้น

ในการสัมภาษณ์กลุ่มแรงงานคืนถิ่น ผู้วิจัยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) โดยอาศัยการประยุกต์ หลักการหรือวิธีการของการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน หรือ RRA (Rapid Rural Appraisal) มาใช้ในการวิจัย ซึ่งวิธีการของ RRA นั้น เป็นวิธีการที่ต้องการได้ข้อมูลจากภาคสนามที่ประหยัดทั้งเงิน เวลาและเป็นการวิเคราะห์ที่ทันต่อเหตุการณ์ เป็นวิธีการที่มีลักษณะแบบกลาง ๆ ระหว่างแบบที่ใช้แบบสอบถามและการพูดคุยตามธรรมชาติ จึงเป็นวิธีที่ไม่มีการตั้งคำถามไว้ล่วงหน้า แต่จะมีหัวข้อที่กำหนดศึกษา จากนั้นจึงแตกหัวข้อออกเป็น หัวข้อย่อย ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะต้องคิดตั้งคำถามเอง โดยคำถามดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับหัวข้อย่อยต่าง ๆ อย่างครบถ้วน

วิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนนี้ จะสามารถศึกษาชุมชนได้ในลักษณะศึกษาสภาพชุมชนทั่วไปในระดับกว้าง เช่น ประวัติชุมชน สภาพภูมิศาสตร์ ประชากร เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น อย่างไรก็ตามบางครั้งอาจจะเป็นการศึกษาวิจัยเฉพาะหัวข้อ เพื่อทำการศึกษาโดยเฉพาะ และ ถูกรวบรวมประเด็นหรือหัวข้อเฉพาะนั้น ๆ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537) ได้กล่าวถึง วิธีการของ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) ไว้ 5 ขั้นตอนดังนี้

เริ่มด้วยหัวข้อ เป็นคำถามที่ตั้งขึ้นเพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยระบุหัวข้อย่อย เพื่อใช้และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดระยะเวลาของการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ซึ่งการแตกหัวข้อย่อยเปรียบเหมือนกับการตั้งสมมติฐาน เพื่อไว้เป็นคำถาม และอาจจะมีการเปลี่ยนแปลง ตัดทอน หรือเพิ่มเติมได้เมื่อมีข้อมูลเพิ่มขึ้น ใช้เทคนิคการจัดรูปองค์การ เพื่อร่างโครงศึกษาและหมยกำหนดการ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูล ลักษณะประเภทต่าง ๆ กัน และเพื่อให้ผู้ร่วมงานได้มีส่วนร่วมวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์กลุ่ม โดยข้อมูลหลังจากนั้น จึงนำมาประชมร่วมกัน ใช้เครื่องมือ ศึกษาเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ และประชุมปรึกษาหารือกันเป็นการศึกษาหาข้อมูลที่ไม่ต้องมีการตั้งคำถามไว้ล่วงหน้า โดยให้มีหัวข้อหลักที่เหมาะสมกับแต่ละหัวข้อย่อยที่แตกออกมา ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลและความเข้าใจที่ดีที่สุดและมากที่สุด ภายในเวลาอันจำกัด การสัมภาษณ์จะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของกลุ่มข้อมูล เพราะเป็นการสัมภาษณ์โดยกลุ่มหลายสาขาวิชา ดังนั้นจึงต้องคำนึงถึงการตั้งคำถามอย่างต่อเนื่อง และข้อผิดพลาดที่อาจจะเกิดขึ้นได้

ดังนั้นวิธีการของ RRA จึงมีลักษณะของการศึกษาอย่างเป็นระบบ โดยศึกษาความสัมพันธ์ ที่เกิดขึ้นในระบบ ผู้วิจัยจึงต้องมีความเข้าใจในเงื่อนไขหรือประเด็นปัญหาที่ต้องการจะศึกษาวิจัย และต้องมีความชัดเจนในวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเอาหลักการของ RRA มาปรับประยุกต์ใช้ โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นปัญหาหลักที่ชัดเจนคือ “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชน จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร ” และเพื่อนำไปสู่การหาคำตอบในประเด็นปัญหาหลักดังกล่าว ผู้วิจัย จึงได้กำหนดกรอบแนวคิด ซึ่งเป็นการกำหนดประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องทำการศึกษา และสิ่งแรกที่ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจ คือ บริบทของชุมชน ทั้งในด้านกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน สภาพสังคม เศรษฐกิจ ลักษณะประชากร และประเพณีหมู่บ้าน เป็นต้น

การทำความเข้าใจบริบทชุมชน จะนำไปสู่การรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างของชุมชน ตลอดจนทำให้เห็นระบบฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ที่ประชากรในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทั้งในด้านการประกอบอาชีพและเพื่อการดำรงอยู่ในชุมชน เมื่อเข้าใจและศึกษาข้อมูลของโครงสร้างของชุมชนอย่างเป็นระบบแล้ว ซึ่งถือได้ว่าเป็น การศึกษาภาพกว้างในระดับชุมชน และเมื่อแรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาสู่ภูมิสำเนาเดิมอีกครั้ง โดยแรงงานคืนถิ่นย่อมต้องกลับเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องทำการศึกษาข้อมูลในระดับบุคคล นั่นคือข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานคืนถิ่นแต่ละคน เพื่อดูว่าแรงงานคืนถิ่นได้กลับเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง และมีสิทธิและลักษณะการเข้าถึงฐานทรัพยากรอย่างไรบ้าง ซึ่งการเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรคืนถิ่น ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชน และผลกระทบที่เกิดขึ้นมานั้น จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่การตอบคำถาม ในประเด็นปัญหาหลักที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้แล้วข้างต้น

ดังนั้นในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ตามกลุ่มเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ โดยเป็น ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลตามกรอบแนวคิดที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้ แล้วจึงทำการศึกษากลุ่มเป้าหมายคนอื่น ๆ ที่คาดว่าจะได้ข้อมูลเพิ่มเติมหรือแตกต่างจากที่ได้มาแล้ว จากนั้นจึงหาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลกับกรอบแนวคิดจนกว่าผู้วิจัยจะสามารถเก็บรายละเอียดของข้อมูลได้อย่างละเอียด และสามารถตอบคำถามในประเด็นปัญหาหลักของการวิจัย จนกว่าผู้วิจัยจะแน่ใจแม้จะทำการสัมภาษณ์ต่อไปก็จะไม่ได้รับประเด็นคำตอบใหม่ ๆ ที่จะเป็นประโยชน์แก่งานวิจัยชิ้นนี้อีก ซึ่งแสดงว่าข้อมูลได้ถึงจุดอิ่มตัวแล้ว

3.2 พื้นที่ศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาในเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง โดยมีเหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกที่จะทำการศึกษาในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางนั้น เหตุผลแรกเนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับเรื่องของแรงงานหรือการย้ายถิ่น มักจะทำการศึกษาในเขตพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการทำการศึกษาในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะสามารถมองเห็นปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายแรงงานได้ชัดเจน ทำให้งานวิจัยเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายแรงงานในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางมีน้อย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาในเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง เพื่อดูลักษณะของการเคลื่อนย้ายแรงงานกลับสู่ภูมิลำเนาเดิม ว่าจะมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างจากการเคลื่อนย้ายแรงงานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ อย่างไร

เหตุผลประการที่สอง ที่ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษาในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางก็คือ โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงพื้นที่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง ผู้คนส่วนใหญ่มักจะมองว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ดิน และแหล่งน้ำ ในฐานะที่เปรียบเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของประเทศ ลักษณะของสภาพพื้นที่เช่นนี้จึงไม่น่ามีปัญหาในเรื่องของ การทำมาหากินของคนในพื้นที่จนถึงกับต้องมีการเคลื่อนย้ายออกไปทำงานที่อื่น แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วพื้นที่ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจาก การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมมากที่สุด

ส่งผลให้ลักษณะการผลิตของภาคการเกษตรในภาคกลาง เป็นการผลิตที่เน้นการเพาะปลูกเพื่อการค้าเป็นหลัก ทำให้เกษตรกรในพื้นที่มีการลงทุนที่เพิ่มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง เพื่อใช้ในการเพิ่มผลผลิต อีกทั้งยังมีการนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ ในการทำการทำการเกษตรและมีการบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำมาหากิน นอกจากนี้ ผลจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงยังก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศ โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ในสภาพความเป็นจริงแล้ว แรงงานคืนถิ่นในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางเมื่อกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนเดิมอีกครั้ง ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร

ภายหลังจากการตัดสินใจเลือกที่จะทำการศึกษา ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางแล้ว ผู้วิจัยจึงได้ทำการเลือกพื้นที่ศึกษาในระดับจังหวัดต่อไป โดยมีหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการเลือกพื้นที่ศึกษาดังนี้ คือ เป็นพื้นที่ที่มีแรงงานคืนถิ่น และเป็นพื้นที่ที่มีฐานทรัพยากรในชุมชนที่ช่วยเอื้อประโยชน์ให้แก่คนในชุมชน เช่น มีที่ดินในการเพาะปลูก มีแหล่งน้ำ ทั้งแหล่งน้ำธรรมชาติ (ห้วย หนอง คลอง บึง) หรือ คลองชลประทาน ตลอดจนถึงมีพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ และพึ่งพาในการดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาในเขตจังหวัดสระบุรี โดยมีเหตุผลของการเลือกศึกษาในพื้นที่นี้ ดังนี้

เมื่อพิจารณาสถานการณ์ด้านแรงงานและการมีงานทำของจังหวัดสระบุรี พบว่า ในช่วงที่เศรษฐกิจไทยกำลังประสบกับภาวะวิกฤติซึ่งดำเนินต่อเนื่อง มาตั้งแต่ปี 2539 ส่งผลกระทบต่อแรงงานทั่วประเทศ มีแนวโน้มที่จะเกิดปัญหาการว่างงานเพิ่มขึ้น ซึ่งจังหวัดสระบุรีก็เป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในครั้งนี้อย่างรุนแรง โดยสถานประกอบหลายแห่งมีการลดเวลาทำงาน หรือ เลิกจ้างแรงงาน ตลอดจนความต้องการแรงงานไม่สอดคล้องกับผู้หางานทำ ทั้งในด้านคุณภาพและทักษะเฉพาะอย่างไม่ตรงกัน

สำนักงานจัดหางานจังหวัดสระบุรีได้ดำเนินการรวบรวมและวิเคราะห์ภาวะความเคลื่อนไหวสถานการณ์ด้านแรงงาน ประจำปี 2541 (มกราคม – ธันวาคม 2541) พบว่า มีนายจ้างหรือสถานประกอบการแจ้งตำแหน่งงานว่างผ่านสำนักงานจัดหางานจังหวัดสระบุรี 15,154 อัตรา หากแต่คุณสมบัติของแรงงานที่นายจ้างต้องการนั้น จะต้องมีการศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษามากที่สุดถึง 7,051 อัตรา ระดับอาชีวศึกษา (ปวช.-ปวส.) จำนวน 3,699 อัตรา ระดับประถมศึกษา 3,102 อัตรา ปริญญาตรี 665 อัตรา และไม่ระบุวุฒิการศึกษาจำนวน 637 อัตรา ซึ่งนอกเหนือจากคุณสมบัติทางการศึกษาแล้ว นายจ้างยังมีความต้องการจ้างงานตามสาขาอาชีพ และการจ้างงานประเภทอุตสาหกรรม รวมทั้งการจ้างงานตามช่วงอายุ ซึ่งช่วงอายุที่นายจ้างต้องการมากที่สุด คือ อายุ 18 – 24 ปี และการระบุคุณสมบัติของแรงงานไว้มากมาย ทำให้แรงงานที่มีคุณสมบัติไม่ตรงตามที่นายจ้างระบุไว้ไม่ได้รับการจ้างงาน โดยเฉพาะตำแหน่งการจ้างงานในระดับการศึกษาตั้งแต่ ปวช. ปวส. และปริญญาตรีขึ้นไป มีตำแหน่งไม่มากนัก ทำให้ไม่เพียงพอกับผู้หางานทำในกลุ่มนี้ ประกอบกับการที่นายจ้างหรือสถานประกอบการได้ตั้งเกณฑ์ในการรับพนักงานเข้าทำงานไว้เข้มข้นกว่าเดิม ทำให้ผู้หางานทำในกลุ่มนี้ได้รับการจ้างงานที่เป็นไปได้ยากกว่าเดิม ดังนั้นในปัจจุบันแรงงานในจังหวัดสระบุรีจึงประสบกับปัญหาการว่างงานเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งมีแรงงานที่ถูกเลิกจ้างจากสถานประกอบการ ทั้งในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เช่น โรงงานสุโขทัยคอนกรีต โรงงานในเขตจังหวัดอยุธยา และโรงงานในกรุงเทพมหานคร ทำให้มีแรงงานที่ไม่มีงานทำต้องเดินทางกลับสู่ภูมิลำเนาของตนเอง

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในจังหวัดสระบุรี ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจว่าแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้าสู่ภูมิลำเนาเดิมนั้น จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ภายใต้บริบทของชุมชนได้อย่างไร และระบบฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน จะสามารถรองรับการกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่อย่างไร ซึ่งความสนใจในประเด็นดังกล่าว จึงนำไปสู่การเลือกพื้นที่ศึกษาในระดับตำบลและในระดับหมู่บ้านต่อไป โดยมีหลักเกณฑ์การเลือกพื้นที่ดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และพื้นที่ศึกษาที่ผู้วิจัยเลือกในงานวิจัยครั้งนี้ คือ ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนสาร จังหวัดสระบุรี

ตำบลบ้านหลวงได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 1,560 คน แยกเป็นชาย 737 คน หญิง 823 คน สภาพภูมิประเทศของตำบลบ้านหลวง มีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำลึก ในฤดูฝนมีน้ำท่วมขัง ปีละ 4-5 เดือน เฉลี่ยระดับน้ำลึกประมาณ 3-5 เมตร ซึ่งเป็นที่ลุ่มมาก ที่ลุ่มลึกนี้จะครอบคลุมทั้งตำบล ในตำบลจะมีคลองธรรมชาติที่เป็นทางน้ำไหลผ่าน และมีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น คือ คลองชลประทาน 23, 21 ได้แก่ โครงการโคกกระเทียม ไหลผ่าน หมู่ที่ 1, 2, 3, 4 และโครงการเริงราง ไหลผ่าน หมู่ 5, 6, 7 นอกจากนี้ในพื้นที่ หมู่ 1, 2, 3, 4 ยังมีหนองน้ำธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หนองสิงห์” เป็นแหล่งน้ำสาธารณะในชุมชน ในอดีตชาวบ้านจะนำน้ำจากหนองสิงห์มาใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และรับจ้างบ้าง ลักษณะของนาที่ทำคือ นาปี และเนื่องจากพื้นที่นี้อยู่ในเขตชลประทานทั้งหมด จึงไม่มีปัญหาในฤดูกาลที่ทำนาปีเกี่ยวกับน้ำที่ใช้ในการทำเกษตร และข้าวจ้าวขึ้นน้ำไม่ต้องใช้น้ำชลประทาน แต่ในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านจะเพาะปลูกพืชฤดูแล้งซึ่งจะอาศัยน้ำจากชลประทาน แต่ปริมาณน้ำไม่พอเพียงที่จะทำนาปรังได้ จึงทำได้เพียงแค่การปลูกพืชไร่และพืชผักอายุสั้นเท่านั้น เช่น พริก ข้าวโพด ถั่วเขียว เป็นต้น ส่วนการปลูก ไม้ผลชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกเป็นสวนหลังบ้าน และลักษณะการทำประมงของตำบลบ้านหลวงส่วนใหญ่จะเป็นการจับสัตว์น้ำจากลำคลองและท้องนา เพื่อนำมาบริโภคและจำหน่ายบ้างบางส่วน

วิถีชีวิตของชาวบ้านผูกพันกับลำน้ำที่ไหลผ่านชุมชน การตั้งบ้านเรือนจะอยู่เป็นกลุ่มตามลำน้ำ ชาวบ้านจะใช้น้ำในลำคลองในชีวิตประจำวัน เช่น ชำระล้างร่างกาย ซักผ้า และใช้ในการทำเกษตร ตลอดจนจับปลาและสัตว์น้ำจากลำคลองเพื่อการยังชีพ และนำไปขายเพื่อหารายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้ลำคลองสายนี้ เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งผลิตผลทางการเกษตรในอดีต แต่ในปัจจุบันมีถนนในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านหันมาใช้รถเป็นพาหนะในการเดินทางเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งใช้รถในการขนส่งสินค้าทางการเกษตร การใช้ลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง จึงลดความสำคัญลงไป แต่ก็ยังคงมีการใช้เรือเพื่อเป็นพาหนะติดต่อกันระหว่าง 2 ฝั่งคลอง และยังคงใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญในฤดูน้ำหลาก ตำบลนี้จึงมีลักษณะของวิถีชีวิตของชุมชนชนบทภาคกลางที่มีความผูกพันกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

ตำบลบ้านหลวง มีการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก โดยมีถนนลาดยางสายอ่างทอง - สระบุรี ผ่านตอนกลางของตำบล 1 สาย และมีถนนลูกรังติดต่อระหว่างหมู่บ้าน แต่ถนนที่เชื่อมจากถนนใหญ่เข้ามายัง หมู่ 5, 6, 7 คือ ถนน คอนทุต - วัดหนองมน จะเข้ามาลึกประมาณ 2.5 กิโลเมตร ซึ่งสภาพถนนไม่ดีนัก และการติดต่อในช่วงฤดูฝนของตำบลนี้จะลำบาก

มาก เพราะน้ำท่วมจึงต้องใช้เรือเป็นพาหนะเพื่อใช้ติดต่อกับถนนลูกรังและอาศัยคลองธรรมชาติเป็นเส้นทางติดต่อภายในตำบล

ปัญหาสำคัญของตำบลบ้านหลวง คือ ในฤดูฝนน้ำมักจะท่วมพื้นที่การเกษตรสร้างความเสียหายให้แก่ประชากรเป็นจำนวนมาก ทำให้ประชากรมีรายได้ไม่แน่นอน ประกอบกับพื้นที่นี้ขาดความอุดมสมบูรณ์ของดิน กล่าวคือ ดินส่วนใหญ่จะเป็นดินเหนียวปนร่วน โดยมีลักษณะที่มีการระบายน้ำแล้ว ดินมีความสามารถในการให้น้ำซึมผ่านและการไหลผ่านของน้ำบนพื้นที่ดินช้า นอกจากนี้ยังมีปัญหาดินเปรี้ยวและขาดปุ๋ย (แผนพัฒนาตำบลประจำปีงบประมาณ ปี 2542 ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหลวง, 2542 : 5) ทำให้ประชากรที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรได้รับผลผลิตไม่แน่นอน ดังนั้นจึงมีประชากรจำนวนมากที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะการทำงานในภาคอุตสาหกรรม เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว แต่ในช่วง 1 – 2 ปีที่ผ่านมาภาวะเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำทำให้หลายโรงงานปิดกิจการลง บางโรงงานมีการปลดคนงานออกบ้านหรือเลิกจ้างบ้าง เช่น โรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรง โรงงานในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โรงงานในกรุงเทพมหานคร เป็นต้น ส่งผลให้ประชากรในตำบลบ้านหลวงจำนวนไม่น้อยต้องออกจากงานและอยู่ในสภาพว่างงาน ซึ่งบางส่วนที่ไม่สามารถหางานใหม่ทำได้จึงอพยพกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมในที่สุด จึงเป็นที่น่าสนใจว่ากลุ่มแรงงานคืนถิ่นเหล่านี้จะกลับเข้ามาดำรงชีวิตอยู่ในบริบทของชุมชน ภายใต้ระบบฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างไร และการกลับเข้ามาสู่ภูมิลำเนาของแรงงานคืนถิ่นจะก่อให้เกิด ผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไร อันจะนำซึ่งการตอบคำถามหลักของงานวิจัยครั้งนี้ คือ “ระบบฐานทรัพยากร ในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร ”

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิ และข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นเพื่อทำความเข้าใจกับสภาพของชุมชน อย่างเป็นระบบโดยอาจแบ่งข้อมูลที่ต้องเก็บรวบรวม ดังนี้

1.1 ข้อมูลเกี่ยวกับแรงงาน เช่น สถิติ โรงงานหรือสถานประกอบการที่เลิกกิจการหรือปลดคนงานออก, สถิติการว่างงานหรือถูกเลิกจ้าง เป็นต้น โดยขอข้อมูลจากสำนักงานจัดหางานจังหวัดในพื้นที่ศึกษา หรือสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน

1.2 ข้อมูลทางด้านกายภาพ ชีวภาพ คุณภาพชีวิต และการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยนำไปเปรียบเทียบกับสภาพพื้นที่ปัจจุบัน (Existing Landuse)

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะทำการศึกษารายละเอียดประกอบของพื้นที่ศึกษา 4 ด้านคือ

ด้านกายภาพ ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ, ลักษณะภูมิอากาศ, ปริมาณน้ำฝน, ลักษณะดิน และศักยภาพในการผลิตทางการเกษตร, ระบบการส่งน้ำทางชลประทาน และโครงสร้างด้านคมนาคม เป็นต้น

ด้านชีวภาพ ได้แก่ ชนิดและพันธุ์พืชที่นิยมปลูกในพื้นที่, ฤดูกาลหรือระบบการปลูกพืชที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติในพื้นที่ การใช้ปัจจัยในการผลิต (ทุน, ปุ๋ยเคมี, สารเคมีที่ใช้กำจัดศัตรูพืช ฯลฯ), ชนิดและพันธุ์สัตว์ที่ชาวบ้านเลี้ยง เป็นต้น

ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน ได้แก่ การใช้ที่ดินในกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา เช่น เขตที่อยู่อาศัย, พื้นที่แหล่งน้ำ, พื้นที่การว่าง, เขตเกษตรกรรม ซึ่งอาจแบ่งย่อยได้เป็นพื้นที่นา, ไร่, สวน และต้องระบุชนิดของพืชสวนหรือพืชไร่ ให้ชัดเจนด้วย

ด้านคุณภาพชีวิต ได้แก่ ข้อมูลทางด้านสังคม เศรษฐกิจ สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ศึกษาเพื่อศึกษาการดำรงชีพของประชาชนในบริบทต่าง ๆ โดยสามารถเก็บข้อมูลได้จาก จปฐ. และกชช.2ค

การทำความเข้าใจองค์ประกอบทั้ง 4 ด้านของพื้นที่ศึกษา ทำให้สามารถวิเคราะห์พื้นที่ศึกษาและเข้าใจระบบเกษตรของพื้นที่นั้น ตลอดจนทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าว นอกจากจะได้จากข้อมูลทุติยภูมิของหน่วยงานราชการต่าง ๆ แล้ว อาจได้จากการลงไปเก็บข้อมูลภาคสนาม เพราะผู้วิจัยจะได้ลงไปสัมผัสกับสภาพพื้นที่ศึกษาด้วยตนเอง โดยอาจเปรียบเทียบสภาพพื้นที่จริงกับข้อมูลทุติยภูมิที่มีอยู่แล้ว ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษาได้ดียิ่งขึ้นด้วย

2. การเก็บข้อมูลจากภาคสนาม (field work) ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาในเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง คือ ตำบลบ้านหลวง อำเภอดอนพุด จังหวัดสระบุรี โดยจะทำการเก็บข้อมูลภาคสนามนาน 2 เดือนและได้แบ่งขั้นตอนการศึกษาวิจัย ดังนี้

2.1 การสำรวจพื้นที่ เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน สภาพเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ศึกษาทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องระบบฐานทรัพยากรในชุมชน นอกจากนี้การสำรวจพื้นที่ยังเป็นการค้นหา ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Information) ที่มีอยู่ในพื้นที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและชัดเจน ทั้งข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา การใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนรวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิ และการถือครองฐานทรัพยากรในชุมชน ตลอดจนถึงข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานคีนถิ่น เป็นต้น

2.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) ในการสัมภาษณ์กลุ่มแรงงานคีนถิ่นนั้น ผู้วิจัยจะนำเอาหลักการหรือวิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA : Rapid Rural

Appraisal) มาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยเป็นการศึกษาบริบทของชุมชนอย่างเป็นระบบ เข้าใจระบบฐานทรัพยากรในชุมชนให้ชัดเจนเสียก่อน จึงทำการศึกษาในระดับบุคคล นั่นคือ การทำความเข้าใจตัวของแรงงานคืนถิ่นว่า เมื่อกลับเข้ามายังชุมชนแล้ว มีการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง และมีสิทธิและลักษณะการเข้าถึงฐานทรัพยากรอย่างไร ตลอดจนมีการดำรงชีวิตอยู่ภายใต้บริบทของชุมชนนี้อย่างไร และการกลับเข้ามายังภูมิลำเนาเดิมของแรงงานคืนถิ่นได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง ซึ่งลักษณะการสัมภาษณ์จะไม่ใช้แบบสอบถาม หากแต่เป็นการเตรียมหัวข้อคำถามหรือประเด็นปัญหาหลัก ที่ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาเอาไว้ในใจก่อน ทำการสัมภาษณ์ อาจมีการทำแผนที่ หรือ กำหนดจุดเครื่องหมายที่สำคัญ ๆ เพื่อแสดงรายละเอียดลงในแผนที่ เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถมองเห็นภาพและเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ง่ายยิ่งขึ้น (อรรถชัย จินตะเวช, 2531 : 11)

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยสามารถสัมภาษณ์อย่างเจาะลึกลงไปในแต่ละประเด็นที่น่าสนใจศึกษา เพื่อให้ได้รายละเอียดในประเด็นนั้น ๆ อย่างชัดเจนที่สุด ซึ่งหัวข้อคำถามหลัก ๆ จะสามารถเปลี่ยนแปลงคำถามจริงได้ตามเหตุการณ์จริงที่ผู้วิจัยพบในพื้นที่ศึกษา โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะถ่ายทอดออกมาในเชิงบรรยาย เพื่อให้เห็นภาพของสภาพพื้นที่ศึกษา การใช้ประโยชน์ และการพึ่งพิงระบบฐานทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งสิทธิและการศึกษาครองฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งเป็นการศึกษาอย่างเป็นระบบ สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของระบบ และเป็นการศึกษาจากภาพกว้างในระดับชุมชน ลงไปยังภาพที่เล็กลงคือระดับบุคคล นั่นคือ ตัวของแรงงานคืนถิ่นเอง ทั้งนี้เพื่อสามารถตอบคำถามได้ทุกประเด็นตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยได้กำหนดไว้

นอกจากนี้ผู้วิจัยจะการใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ควบคู่ไปกับการสัมภาษณ์ เพื่อทำการสังเกตพฤติกรรมของแรงงานคืนถิ่น และคนในชุมชนในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยอาจต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อให้ได้ ข้อมูลที่ถูกต้อง ชัดเจนที่สุด

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

1. หัวข้อคำถามหลัก ๆ ในการสัมภาษณ์เชิงลึก
2. แผนที่
 - แผนที่หมู่บ้านแสดงที่ตั้งครัวเรือน เขตการปกครอง ขอบเขต และที่ตั้งหมู่บ้าน
 - แผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 เพื่อศึกษาถึงสภาพของพื้นที่ศึกษา
 - แผนที่ที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้นเอง โดยเป็นแผนที่ ที่ได้จากการสำรวจพื้นที่แล้วกำหนดจุดลงไปในพื้นที่ เพื่อช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษาด้วยตนเอง และทราบว่า

ในแผนที่นั้น ควรจัดบันทึกรายละเอียดของชุมชนอะไรลงไปบ้าง เช่น อาณาเขตของพื้นที่ศึกษา, สถานที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ๆ ในหมู่บ้าน, พื้นที่เกษตรกรรม, แหล่งน้ำ, การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

- การทำผังกิจกรรม / โครงสร้างครอบครัว และปฏิทินแรงงาน ของชุมชน
- การทำตารางแสดงฐานข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่น

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ อาจแบ่งได้ 2 ส่วน คือ ข้อมูลทุติยภูมิที่ได้จากเอกสารและหน่วยงานราชการ ทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และข้อมูลจากภาคสนาม ซึ่งข้อมูลจากทั้งสองส่วน มีความสำคัญยิ่งที่จะช่วยในการตอบคำถามหลักของการวิจัยว่า “ระบบฐานทรัพยากรในชุมชน จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร” ทั้งนี้เนื่องจาก ข้อมูลจากหน่วยงานราชการ หรือเอกสารต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจสถานการณ์ทั้งในระดับประเทศ คือ สภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำจนเกิดการปิดกิจการ เกิดการเลิกจ้างแรงงานนำไปสู่ปัญหาคนว่างงานและมีแรงงานที่กลับคืนสู่ภูมิลำเนาเดิมของตนในที่สุด ซึ่งการศึกษาจากเอกสารยังทำให้ทราบถึงนโยบาย มาตรการที่รัฐให้ความช่วยเหลือกลุ่มแรงงานคืนถิ่น

นอกจากนี้ข้อมูลจากหน่วยงานราชการในพื้นที่ศึกษายังทำให้เข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษาก่อนลงไปทำการศึกษาดูจริงในพื้นที่ ในขณะที่ข้อมูลจากภาคสนามทำให้ผู้วิจัยสามารถมองบริบทของชุมชนอย่างเป็นระบบ เข้าใจระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับฐานทรัพยากรในชุมชน ที่ช่วยเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพและการดำรงอยู่ของคนในชุมชน และตัวแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาอยู่ในภูมิลำเนาเดิมอีกครั้ง การเข้าไปสัมภาษณ์และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจะทำให้เข้าใจวิถีชีวิต และพฤติกรรมของแรงงานคืนถิ่นได้ดียิ่งขึ้น และทราบถึงการกลับเข้าไปใช้ประโยชน์ต่อฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น ซึ่งอาจมีสิทธิในการถือครองและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนในหลายรูปแบบ

อย่างไรก็ตามการเข้าไปใช้ประโยชน์ หรือเข้าไปจัดการฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอันเนื่องจากการกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่น ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นผลกระทบทางด้านลบหรือผลกระทบทางด้านบวกก็ตาม จะเป็นตัวบ่งชี้ได้ว่า ระบบฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับกลุ่มแรงงานคืนถิ่นหรือไม่ โดยคำตอบที่ได้รับจากงานวิจัยในครั้งนี้จะนำไปสู่การเข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษา เข้าใจวิถีชีวิตของแรงงานคืนถิ่นและเข้าใจระบบฐานทรัพยากรในชุมชน เพื่อนำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวไปใช้ในการวางแผนรองรับแรงงานคืนถิ่นได้อย่างเหมาะสมต่อไป

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

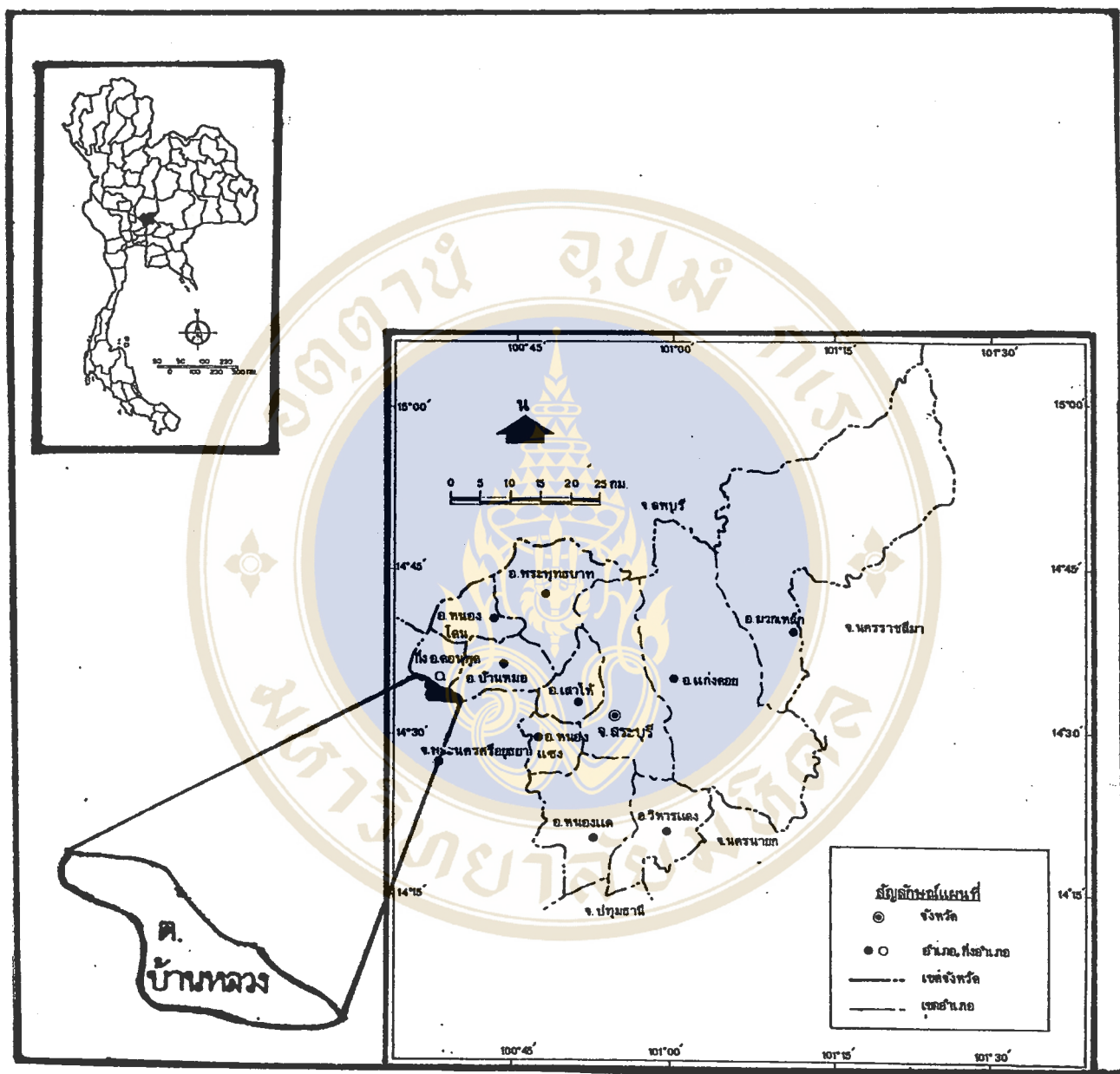
ในการทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ” ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทำเป็นเชิงกรณีศึกษาอย่างเจาะลึกที่หมู่บ้านในตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนปุด จังหวัดสระบุรี จำนวน 3 หมู่บ้านได้แก่ หมู่ที่ 5 , 6 และ 7 ซึ่งมีชื่อเรียกหมู่บ้านที่เหมือนกัน คือ บ้านหนองมน

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า ผู้วิจัยจะทำการศึกษาอย่างเจาะลึกเฉพาะ 3 หมู่บ้านในตำบลบ้านหลวง แต่ก่อนที่จะเลือกศึกษาก่อนหน้านั้น ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาสภาพโดยรวมของตำบลบ้านหลวง โดยอาศัยข้อมูลสถิติภูมิและการพูดคุยกับคนในพื้นที่ ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในภาพรวมของสภาพพื้นที่ ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะประชากร สภาพเศรษฐกิจและสังคม ในระดับตำบลก่อนที่จะศึกษาในระดับหมู่บ้านต่อไป

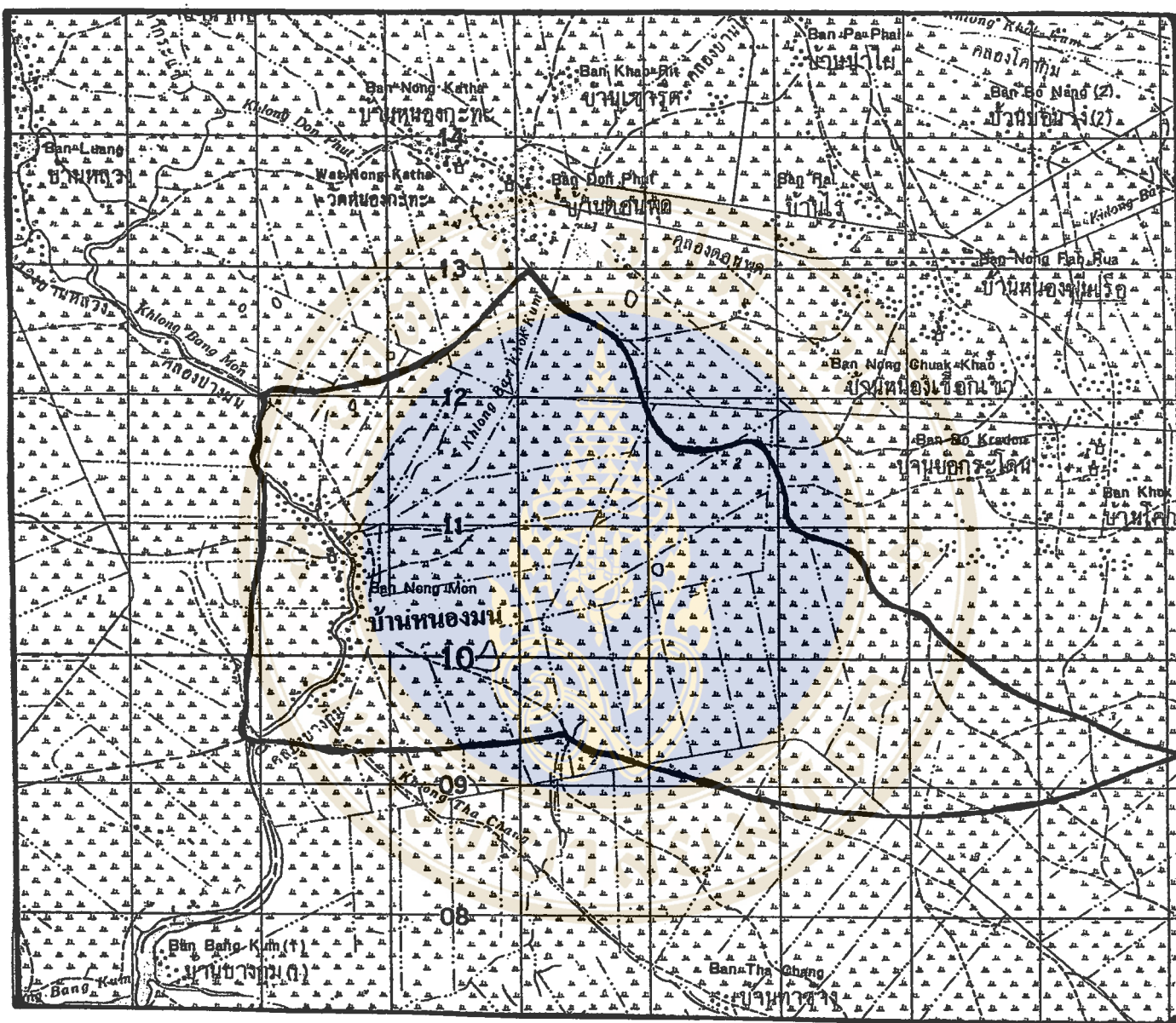
4.1 โครงสร้างของตำบลบ้านหลวง

ตำบลบ้านหลวงเป็นตำบลหนึ่งในจำนวนทั้งหมด 4 ตำบลของอำเภอคอนปุดที่ประกอบด้วย ตำบลคอนปุด ตำบลคงตะงาว ตำบลไผ่หลวงและตำบลบ้านหลวง ซึ่งภายในตำบลบ้านหลวงแบ่งออกเป็น 7 หมู่บ้าน แต่ทั้ง 7 หมู่บ้านไม่ได้มีอาณาเขตเชื่อมติดต่อกันทั้งหมด หากถูกแบ่งเป็น 2 กลุ่มหมู่บ้านใหญ่ ๆ ที่ตั้งอยู่คนละฟากของถนนโพธิ์พระยาท่าเรือ โดยกลุ่มหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของถนน คือ หมู่บ้านที่ 1 , 2 , 3 และ 4 ใช้ชื่อเรียกหมู่บ้านว่า “ บ้านหลวง ” ในขณะที่ทางฝั่งตะวันออกของถนน จะเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านที่ 5 , 6 และ 7 ใช้ชื่อเรียกหมู่บ้านว่า “ บ้านหนองมน ” (ดูแผนภาพที่ 1)

ประชากรที่อาศัยอยู่ในตำบลบ้านหลวง มีเชื้อสายไทยพวน ที่อพยพมาจากเชียงขวาง หลวงพระบางและเวียงจันทน์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ปี พ.ศ. 2352 โดยครั้งแรก การอพยพมาตั้งรกรากที่บ้านบางกุ่มและบ้านพล้อ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ต่อมา ได้อพยพมาอยู่ที่ตำบลบ้านหลวงและได้กระจายออกเป็นกลุ่มหมู่บ้านต่าง ๆ ในที่สุด สำหรับการตั้งถิ่นฐานของประชากรส่วนใหญ่นั้น ชาวบ้านมักจะเลือกพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหรือหนองน้ำ โดยทำการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มตามแหล่งน้ำและอาศัยแหล่งน้ำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค ตลอดจนการใช้แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร อันถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของประชากรตำบลบ้านหลวง

แผนภาพที่ 1 ที่ตั้งของพื้นที่ศึกษา

แผนภาพที่ 2 ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา มาตรฐาน 1: 50,000

แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญของตำบลบ้านหลวงมีทั้งลำคลองและหนองน้ำ หนองน้ำที่พบอาจเป็นหนองน้ำธรรมชาติหรือหนองน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นตามท้องนา เพื่อใช้น้ำทำการเกษตร และ ใช้ล่อปลาในฤดูน้ำหลาก หนองน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่งที่พบในตำบลบ้านหลวง คือ “ หนองสิงห์ ” เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ในเขตของบ้านหลวง (หมู่ที่ 1, 2 , 3 และ 4) และมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลโรงช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในอดีตชาวบ้านใช้น้ำจากหนองสิงห์ในการทำการเกษตร ทั้งทำนาและจับสัตว์น้ำ แต่ในปัจจุบันการใช้ประโยชน์จากหนองสิงห์ลดลงมาก

นอกจากนี้ เส้นเลือดหลักสายสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าหนองน้ำ ก็คือ ลำคลอง ซึ่งไหลผ่านทั้ง 7 หมู่บ้านของตำบลบ้านหลวง ลำคลองที่ไหลผ่านบ้านหลวง (หมู่ที่ 1, 2 , 3 และ 4) ชาวบ้านเรียกว่า “ คลองตาเมฆ ” ส่วนลำคลองที่ไหลผ่านบ้านหนองมน (หมู่ที่ 5 , 6 และ 7) นั้น ชาวบ้านเรียกว่า “ คลองหนองมน ” ลำคลองที่ไหลผ่านตำบลบ้านหลวงมานานตั้งแต่อดีตนั้น เป็นสายน้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตและเป็นบ่อเกิดของขนบธรรมเนียมประเพณีอันงดงามของชาวบ้านตำบลบ้านหลวงและในช่วงฤดูน้ำหลาก ลำคลองจะเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญ เพราะในช่วงนั้นชาวบ้านจะอาศัยเรือในการเดินทางตลอดฤดูฝน ซึ่งมักจะมีน้ำท่วมสูงประมาณ 3 – 5 เมตร เป็นระยะเวลานาน 4 – 5 เดือน

4.1.1 ลักษณะภูมิประเทศ

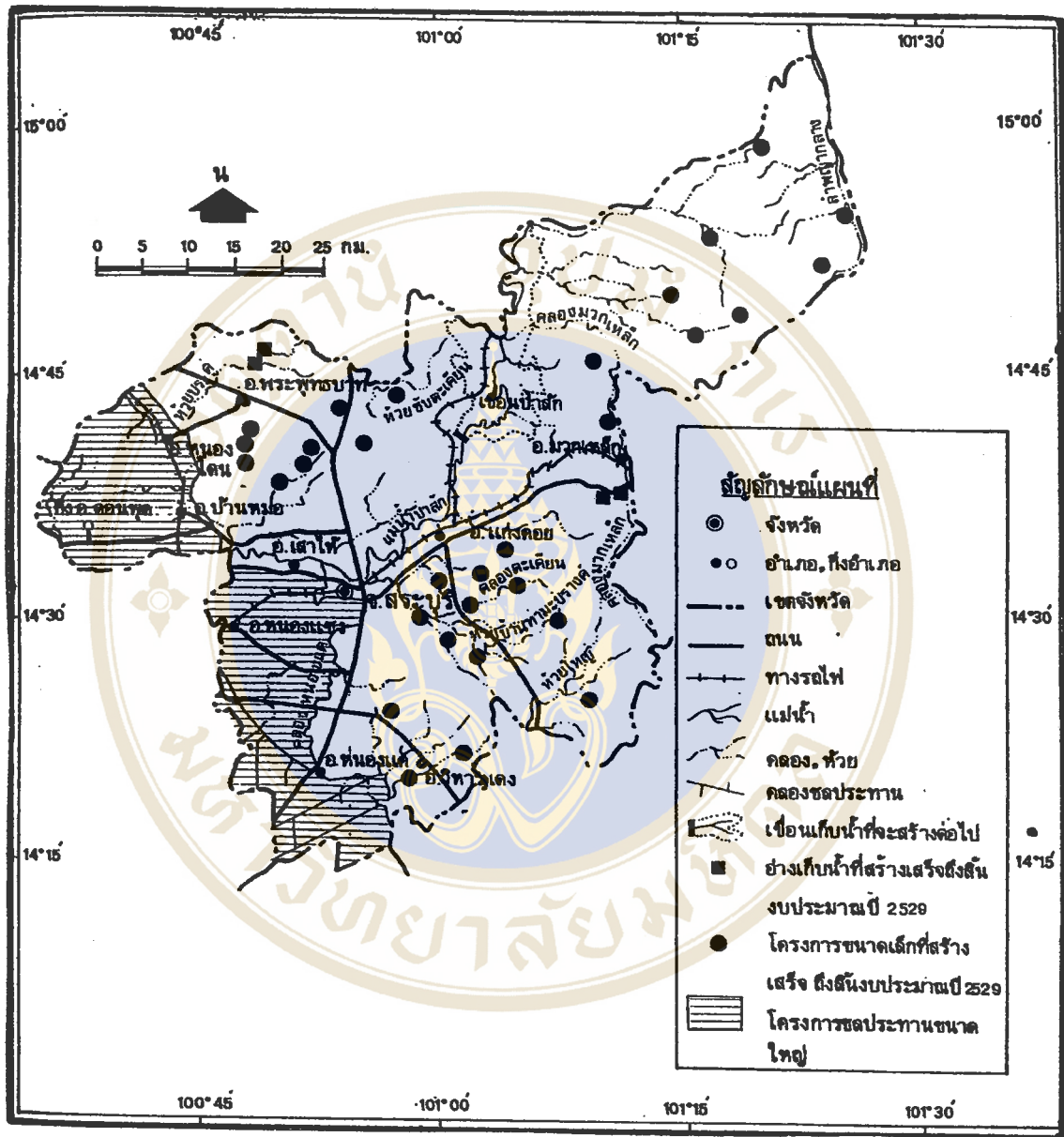
ลักษณะภูมิประเทศของตำบลบ้านหลวงโดยภาพรวม จะมีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำลึก ทำให้ในฤดูฝน น้ำจะท่วมขังและพื้นที่ลุ่มลึกนี้จะครอบคลุมทั้งตำบล อีกทั้งการมีคลองธรรมชาติไหลผ่าน ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้น้ำเอ่อท่วมในฤดูน้ำหลาก ซึ่งจัดว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการทำการเกษตรและเป็นข้อจำกัดในการปลูกพืชของประชากรในตำบลบ้านหลวง ดังนั้น การเลือกเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรของตำบลบ้านหลวง จะต้องพิจารณาสภาพภูมิประเทศของพื้นที่เป็นสำคัญ

จากการศึกษาข้อมูล พบว่า ตำบลบ้านหลวงมีพื้นที่ลาดชันจากทิศเหนือไปสู่ทิศใต้ประมาณ 1 % มีลักษณะของพื้นที่ราบลุ่ม สภาพหน้าดินตื้นประมาณ 10 – 50 เซนติเมตร (แนวทางการพัฒนาการเกษตรระดับตำบล อำเภอคอนสาร พ.ศ. 2537) ลักษณะดังกล่าว ส่งผลให้ตำบลบ้านหลวงมีความเหมาะสมที่จะปลูกพืชที่มีระบบรากตื้น เพราะมีน้ำท่วมขัง จึงสามารถทำได้เพียงแค่การปลูกข้าวขึ้นน้ำเท่านั้นและมีการทำการเกษตรฤดูแล้งในบางส่วนของพื้นที่ พืชที่นิยมปลูกมักเป็นพืชไร่อายุสั้น เช่น ข้าวโพดฝักอ่อน พริก ถั่วเขียว เป็นต้น ในการทำการเกษตรจะอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติ เพื่อการทำนาและอาศัยน้ำจากคลองชลประทานในการเพาะปลูกพืชฤดูแล้ง โดยโครงการชลประทานที่มีความสำคัญต่อการเพาะปลูกของชาวบ้านตำบลบ้านหลวง ได้แก่ โครงการ

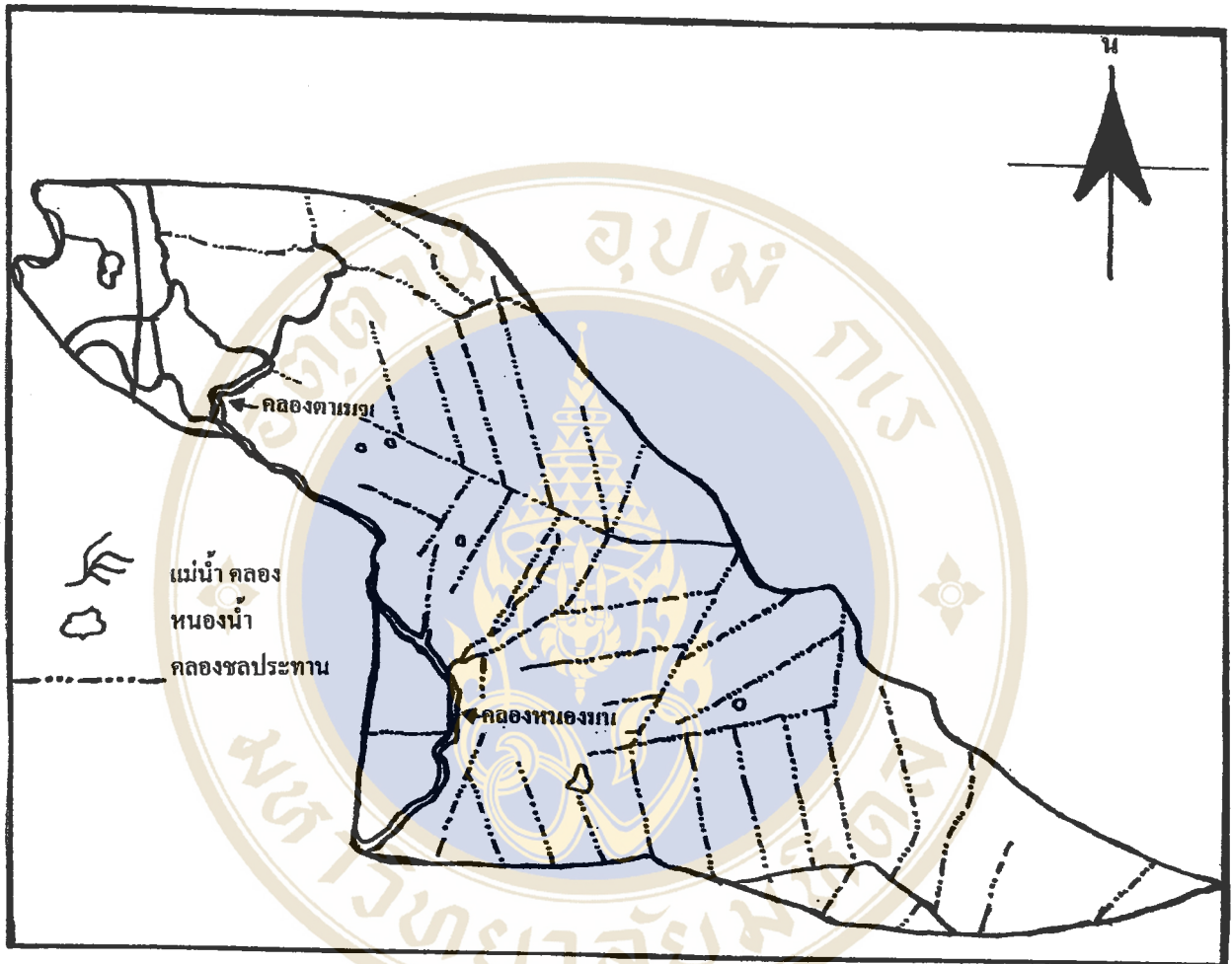
โคกกระเทียม จะให้น้ำแก่พื้นที่บ้านหลวง (หมู่ที่ 1, 2 , 3 และ 4) และโครงการเริงราง จะให้น้ำแก่พื้นที่บ้านหนองมน (หมู่ที่ 5 , 6 และ 7)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตำบลบ้านหลวงจะมีพื้นที่อยู่ในเขตชลประทานทั้งหมด แต่ก็ไม่มีปริมาณน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาปรัง สามารถทำได้เพียงการปลูกพืชไร่และพืชผักอายุสั้น เท่านั้น เนื่องจากเป็นตำบลที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะน้ำฝน ดังนั้น อุปสรรคสำคัญต่อการทำการเกษตร นอกจากลักษณะพื้นที่แล้ว ภัยธรรมชาติที่จัดได้ว่าเป็นอุปสรรคในการทำการเกษตร ภัยธรรมชาติที่มักจะเกิดขึ้นเป็นประจำ คือ ฝนแล้งและน้ำท่วม หากเกิดขึ้นอย่างฉับพลันและรุนแรงจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดของตำบล

แผนภาพที่ 3 ระบบลำน้ำ และโครงการชลประทาน จังหวัดสระบุรี

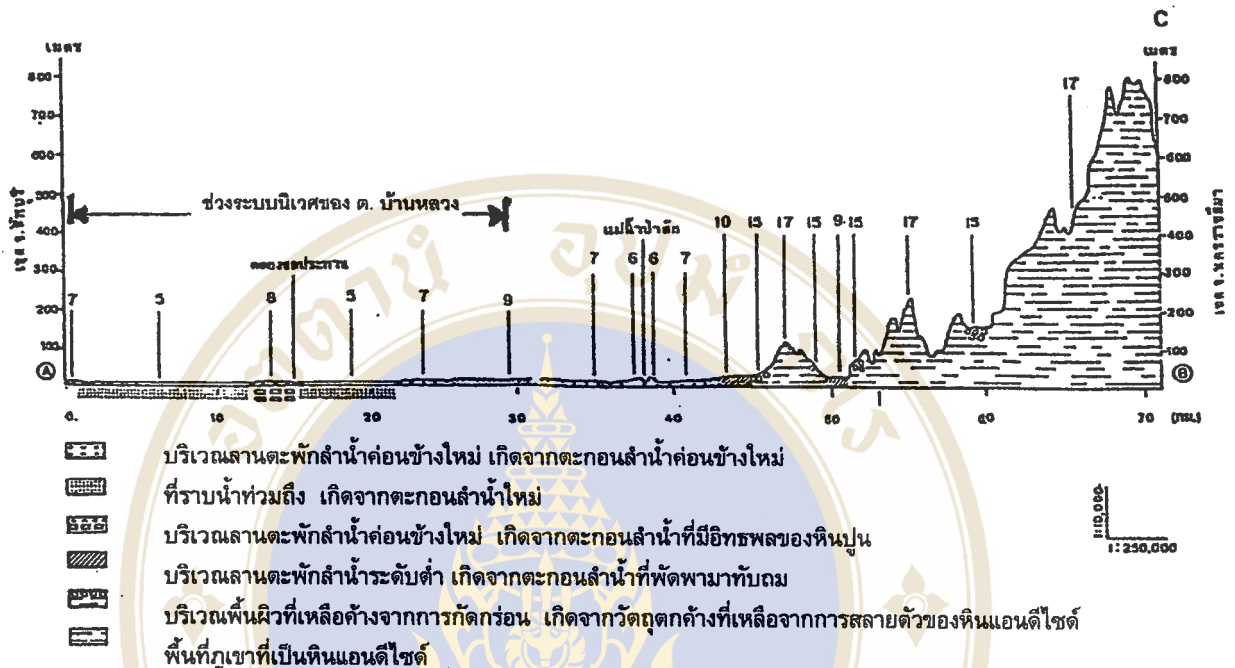

แผนภาพที่ 4 แหล่งน้ำธรรมชาติและคลองชลประทาน ต. บ้านหลวง มาตรฐาน 1: 40,000

ที่มา : แผนที่ภูมิประเทศ (กรมแผนที่ทหาร)

ภาพหน้าตัดแสดงความสัมพันธ์ของหน่วยดินต่าง ๆ กันกรณีลุ่มฐาน และวัตถุต้นกำเนิด จ.สระบุรี

(จาก A บริเวณบ้านไคโดน อ.หนองโดน ถึง B บริเวณเขาอินทนิ อ.มวกเหล็ก

คำอธิบาย พื้นที่ในตำบลบ้านหลวงจุดที่สูงที่สุดคือ 1 กิโลเมตรจากระดับน้ำทะเล ซึ่งเป็นบริเวณที่วางน้ำท่วมถึง

หมายเลข	กรณีสินฐานและวัตถุต้นกำเนิด
1 - 2	ที่ราบลุ่มน้ำทะเลเคยท่วมถึง เกิดจากตะกอนน้ำกร่อย
3 - 5	ที่ราบน้ำท่วมถึงเกิดจากตะกอนลำน้ำค่อนข้างใหม่
6	สันดินริมน้ำใหม่ เกิดจากตะกอนลำน้ำใหม่
7	บริเวณลานตะพักลำน้ำค่อนข้างใหม่ เกิดจากตะกอนลำน้ำค่อนข้างใหม่
8	บริเวณลานตะพักลำน้ำค่อนข้างใหม่ เกิดจากตะกอนลำน้ำที่ถูกพัดพามาโดยน้ำในบริเวณที่มีภูเขาหินปูน
9 - 10	บริเวณลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ เกิดจากตะกอนลำน้ำที่พัดพามาทับถม
11	บริเวณพื้นที่ผิวที่เหลือค้างจากการกัดกร่อนเกิดจากการสลายตัวของหินดินดาน
12	ของหินปูนหรือหินดินมาร์ลที่สะสมอยู่
13	บริเวณพื้นที่ผิวที่เหลือค้างจากการกัดกร่อนเกิดจากวัตถุที่ได้จากการสลายตัวของหินปูนหรือหินตะกอนเนื้อละเอียด เช่น หินดินดาน
14	บริเวณพื้นที่ผิวที่เหลือค้างจากการกัดกร่อนเกิดจากวัตถุตกค้างและหินดาตเชิงเขา
15	บริเวณพื้นที่ผิวที่เหลือค้างจากการกัดกร่อนเกิดจากวัตถุตกค้างที่เหลือจากการสลายตัวของหินแอนดีไซต์
16	พื้นที่มีหินโผล่
17	พื้นที่ภูเขา

แผนภาพที่ 5 ภาพหน้าตัดแสดงความสัมพันธ์ของหน่วยดินต่าง ๆ กันกรณีฐาน และวัตถุต้นกำเนิด จ.สระบุรี

ที่มา: กรมพัฒนาที่ดิน ปี 2533

4.1.2 ระบบสาธารณูปโภค

ระบบสาธารณูปโภคหรือสิ่งก่อสร้าง ที่พบในตำบลบ้านหลวงที่มีความสำคัญ ได้แก่ วัด และสถานศึกษา

วัดประจำตำบลบ้านหลวง

“ วัด ” ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางสังคม วัฒนธรรมและการเมือง เพราะนอกจากชาวบ้านจะใช้วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและจัดงานทำบุญประจำปีแล้ว ยังใช้วัดเป็นสถานที่ร่วมประชุมระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการ กำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน เพื่อแจ้ง ข่าวสารของทางราชการและรับฟังเรื่องทุกข์ร้อน ตลอดจนความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน วัดในตำบลบ้านหลวงมี 2 แห่ง คือ วัดช้าง ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 และวัดหนองมน ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ปัจจุบันที่วัดหนองมนมีพระสงฆ์อยู่ทั้งหมด 5 รูป

โรงเรียนประจำตำบลบ้านหลวง

สถานศึกษาที่เป็นแหล่งอบรมสั่งสอนให้ความรู้ในตำบลบ้านหลวงมี 2 แห่ง คือ โรงเรียนวัดช้าง ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 และโรงเรียนวัดหนองมน ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลจนถึงระดับประถมศึกษา สถานศึกษาทั้งสองแห่งเป็นสถานศึกษาที่เก่าแก่ให้การอบรมสั่งสอนแก่ประชากรในตำบลบ้านหลวงมาเป็นเวลาช้านาน

ครูทะวิน สืบประสงค์ ครูใหญ่โรงเรียนวัดหนองมน เล่าถึงสถานการณ์ของโรงเรียนในปัจจุบันว่า

“ ผมสอนที่นี่มานาน มีลูกศิษย์ลูกหาเยอะแยะ เพราะเด็ก ๆ ส่วนใหญ่จะเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดหนองมนก่อน แล้วค่อยไปศึกษาต่อที่อื่น ปัจจุบันมีนักเรียน 96 คน ครู 9 คน ปัญหาสำคัญที่พบ ก็คือ ปัญหาความยากจนของผู้ปกครอง ยิ่งเศรษฐกิจทุกวันนี้ ทำให้พ่อแม่เด็ก บางคนตกงาน ราคาข้าวก็ตกต่ำ ความเป็นอยู่ยิ่งลำบากมากขึ้น นอกจากปัญหาความยากจนแล้วก็มีปัญหาครูไม่พอสอน อย่างตัวผมเองต้องเข้าสอนเกือบทุกชั้น ครูทุกคนก็ต้องผลัดกันเข้าสอนเด็ก ให้ครบทุกชั้น เรียกว่า ต้องสามารถสอนแทนกันได้ทุกวิชา ”

สถานบริการทางด้านสุขภาพอนามัย

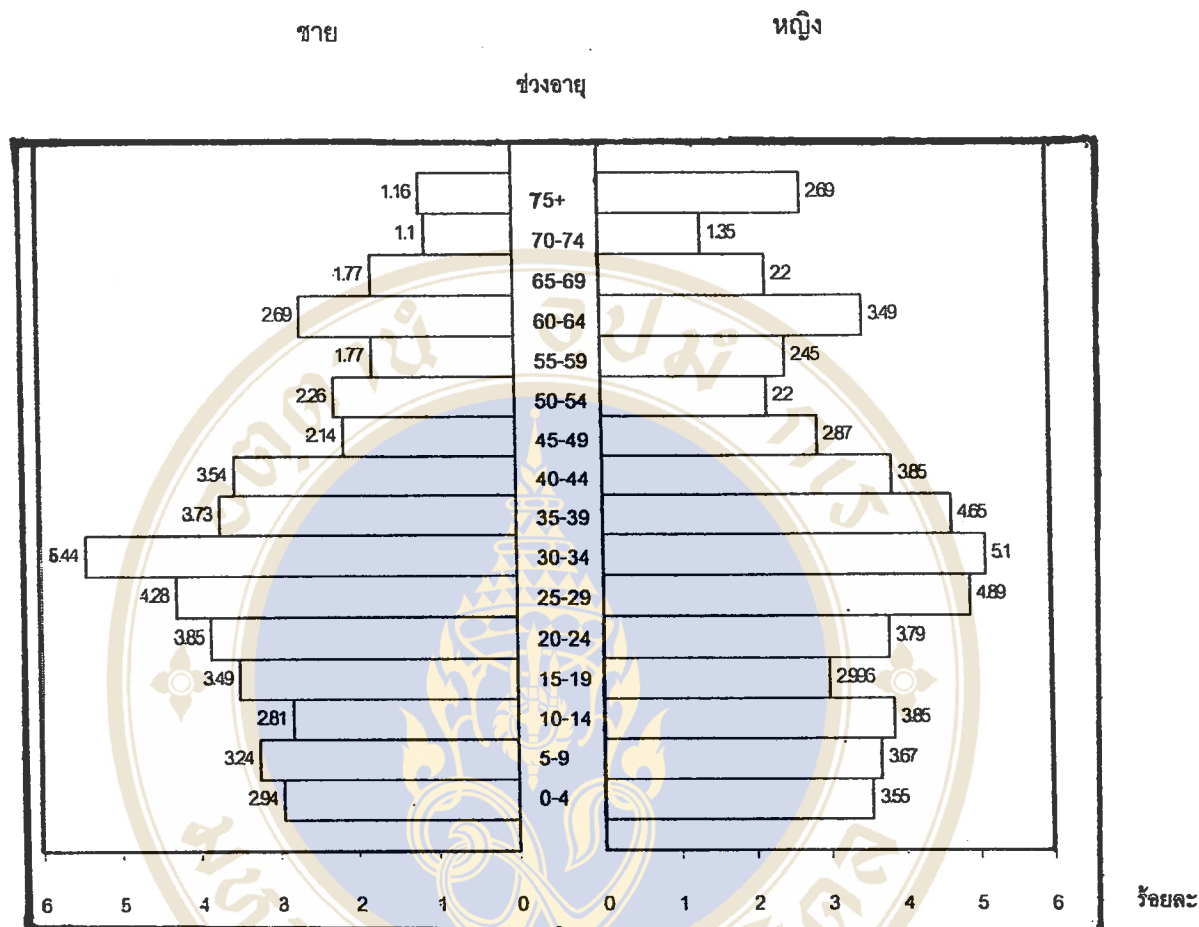
ในเรื่องของสุขภาพ อนามัยของชาวบ้านในตำบลบ้านหลวงนั้น ภายในตำบลมีสถานอนามัย 2 แห่ง คือ สถานีอนามัยวัดช้าง ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 และสถานีอนามัยบ้านหนองมน ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ชาวบ้านที่เจ็บป่วยเพียงเล็กน้อยก็สามารถเดินทางมารักษาที่สถานีอนามัยทั้ง 2 แห่งได้ แต่ในกรณีที่ได้รับบาดเจ็บมากหรือไม่สบายมาก ๆ ก็สามารถเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลดอนพุด ซึ่งอยู่ห่างจากตำบลบ้านหลวงไปประมาณ 3 – 4 กิโลเมตร

4.1.3 ลักษณะประชากร

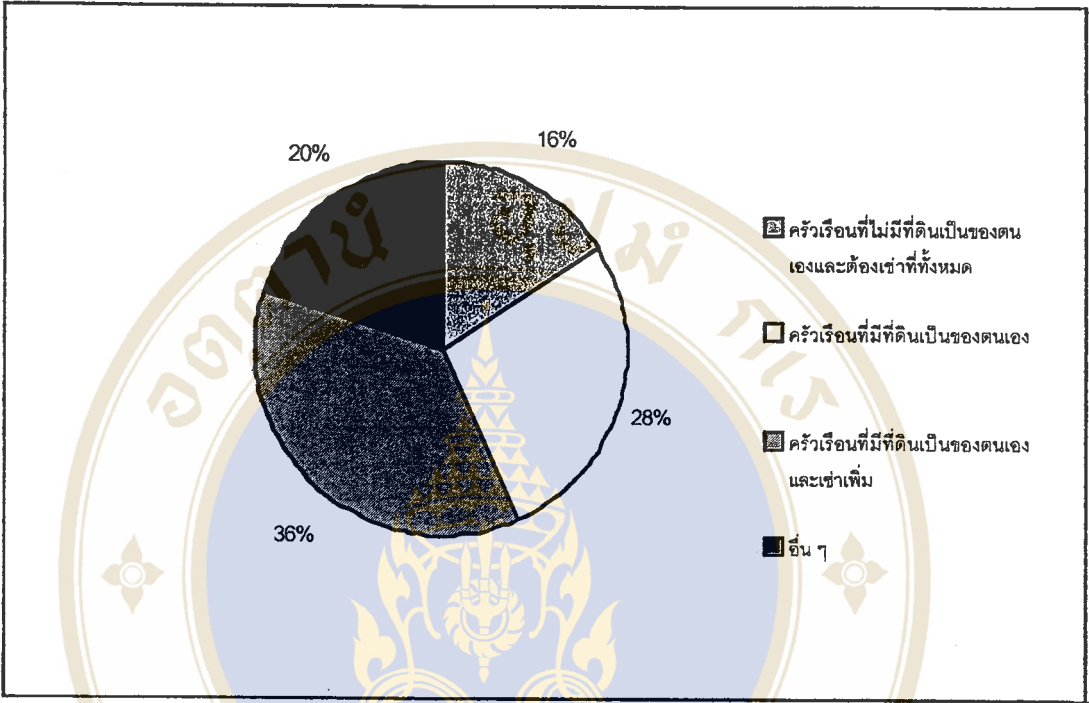
ลักษณะประชากรของตำบลบ้านหลวง จากการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งจากภาคสนามและข้อมูลทุติยภูมิ พบว่า ตำบลบ้านหลวงมีประชากรทั้งหมด 1,635 คน แบ่งเป็นเพศชาย 760 คน เพศหญิง 875 คน และมีจำนวนครัวเรือน 362 ครัวเรือน (แบบสรุปข้อมูลสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและชุมชน(บัญชี 1-9) จังหวัด สระบุรี สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสระบุรี, 2542) ประชากรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ ลักษณะครอบครัวจะมีลักษณะครอบครัวขยายหรือหากแต่งงานแล้วแยกครอบครัวออกไป ก็ยังนิยมปลูกบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกับพ่อแม่และเนื่องจากการตั้งบ้านเรือนจะเป็นการตั้งบ้านเรือนของกลุ่มเครือญาติ ทำให้ประชากรในแต่ละหมู่บ้านของตำบลบ้านหลวงมีความสัมพันธ์ที่ดี ภายในกลุ่มมานานนับแต่อดีต ประกอบกับการมีบุตรหลานในแต่ละกลุ่มมักจะมี สามเณร อยู่ในกลุ่มที่ ใกล้ชิดกัน จึงส่งผลให้กลุ่มต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันโดยปริยาย ในส่วนของการศึกษานั้น ประชากรของตำบลบ้านหลวง ในอดีตส่วนใหญ่จบการศึกษาแค่ระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 เท่านั้น และจากการสำรวจข้อมูล กชช. 2 ค พบว่า มีประชากรของตำบลบ้านหลวงจำนวน 1,184 คน ที่จบการศึกษาภาคบังคับและไม่ได้เรียนต่อ (ข้อมูล กชช. 2 ค พ.ศ. 2539) แต่ปัจจุบันเด็กรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะได้รับการศึกษาสูงขึ้น ทั้งในระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษา

ประชากรในตำบลบ้านหลวงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยใช้แรงงานภายในครัวเรือนและมีการจ้างแรงงานเป็นแบบขั้นตอน ซึ่งส่วนใหญ่จะจ้างแรงงานรับจ้างทั่วไปในท้องถิ่นและเนื่องจากเป็นตำบลที่ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นหลัก ดังนั้น พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นพื้นที่ทำการเกษตร จากการศึกษา พบว่า ตำบลบ้านหลวงนี้มีพื้นที่ทั้งหมด 5,351 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร 5,008 ไร่ และพื้นที่อื่น ๆ อีก 343 ไร่ ลักษณะของการถือครองที่ดินในตำบลบ้านหลวงสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นของตนเองมีจำนวนทั้งหมด 100 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 28 ครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นของตนเองและเช่าเพิ่มจำนวน 133 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 36 และครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองต้องเช่าทั้งหมดมีจำนวน 57 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 16 ซึ่งเอกสารสิทธิในที่ดินของประชากรจะอยู่ ในรูปของโฉนดที่ดิน (ข้อมูล กชช. 2 ค พ.ศ. 2539)

ภาพที่ 6 พีรามิดจำนวนประชากรในตำบลบ้านหลวง ปี 2542

จากปรัมาติด เป็นที่น่าสังเกดว่า ประชากรในตำบลบ้านหลวง มีแนวโน้มว่ากลุ่มประชากรที่อยู๋ในวัยเด็ก และวัยหนุ่มสาวจะมีจำนวนที่ลดน้อยลง ในขณะที่กลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากที่สุดคือ ประชากรในช่วงอายุ 30 – 34 ปี และน่าเป็นห่วงว่าในอีกประมาณ 15 – 30 ปี ข้างหน้า กลุ่มประชากรเหล่านี้ต้องกลายเป็นผู้สูงอายุ และอาจจะไม่มีคนเลี้ยงดู ทำให้เป็นภาระของชุมชนไปในที่สุด

แผนภาพที่ 7 ลักษณะการถือครองที่ดินของประชากรในตำบลบ้านหลวง ปี 2539

4.1.4 ฐานทรัพยากรธรรมชาติกับการดำรงชีวิต

ฐานทรัพยากรธรรมชาติกับการดำรงชีวิตของประชากรในตำบลบ้านหลวง ซึ่งนอกจากจะมีแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นที่หล่อเลี้ยงชีวิตแล้ว “ผืนดิน” ก็จัดเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ทั้งเป็นพื้นที่ตั้งที่อยู่อาศัย และเป็นแหล่งเพาะปลูกของชาวบ้าน ลักษณะของผืนดินในตำบลบ้านหลวงส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวปนดินร่วน ประกอบไปด้วยชุดดิน 3 ชุด ได้แก่

1. ดินชุดบางเลน

ดินชุดบางเลน จะอยู่กระจายครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลบ้านหลวง ครอบคลุมทุกหมู่บ้าน คิดเป็นร้อยละ 91 ของพื้นที่ทั้งหมด สภาพพื้นที่มีลักษณะราบเรียบมีความชันน้อยกว่า 1 % ดินชุดนี้เป็นดินลิกมิกการ ระบายน้ำเร็ว ดินมีความสามารถในการให้น้ำซึมผ่านและการไหลผ่านของน้ำบนผิวดินช้า ดินลึกมากกว่า 25 เซนติเมตร มีเนื้อดินเป็นดินเหนียวสีดำ มีจุดประสีแดงปนสีเหลือง ปฏิกิริยาของดินเป็นกรดเล็กน้อย ค่าความเป็นกรดต่างประมาณ 6.5 ดินบนตอนล่างเป็นดินเหนียวสีเทาเข้มมาก มีจุดประสีจางของสีน้ำตาลปนสีเขียวมะกอก ในดินชั้นนี้จะพบผลึกของยิปซัมอยู่เล็กน้อย ปฏิกิริยาดินเป็นด่างปานกลาง ค่าความเป็นกรดเป็นด่างประมาณ 8.0 ส่วนดินล่างเป็นดินตะกอนทะเลสีเทาอ่อน ลึกลงไปสีเทาเข้มของสีเทาปนสีเขียว มีจุดประสีน้ำตาลปนสีเหลือง และสีจางของสีน้ำตาลปน สีเหลือง ปฏิกิริยาดินเป็นด่างปานกลางถึงด่างแก่ ค่าความเป็นกรดต่างประมาณ 8.0 – 8.5

ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป ดินชุดนี้มีปริมาณแร่ธาตุอาหารตามธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ปานกลางถึงค่อนข้างสูงและมีคุณสมบัติทางกายภาพดี สภาพทั่วไปเหมาะแก่การทำนา ไม่เหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่ เพราะเป็นที่ราบลุ่มจะมีน้ำท่วมทุกปี โดยเฉพาะในฤดูฝนน้ำจะท่วมสูงถึง 1 – 5 เมตร เนื่องจากมีน้ำท่วมเสมอ พันธุ์ข้าวที่ปลูกควรเป็นข้าวขึ้นน้ำเพราะจะลดความเสียหายจากน้ำท่วมได้

2. ดินชุดราชบุรี

ดินชุดราชบุรี ครอบคลุมพื้นที่เล็กน้อยของตำบลบ้านหลวง คิดเป็นร้อยละ 5 ของพื้นที่ทั้งหมด มีความลึกของดินลึกมาก ความลาดชัน 0.1 % การระบายน้ำค่อนข้างเร็ว การยอมให้น้ำซึมผ่านช้า การไหลผ่านของน้ำช้า มีอินทรีย์วัตถุปานกลาง ประมาณ 1.5 – 2.5 % มีความเหมาะสมในการปลูกข้าว แต่มีข้อจำกัดเรื่องน้ำท่วมและไม่ค่อยเหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่ เนื่องจากการระบายน้ำไม่ดี

ดินชั้นบนเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวปนทรายแป้งสีน้ำตาลปนสีเทาเข้ม และมีจุดประสีน้ำตาลแก่และสีน้ำตาลปนสีเหลือง ระยะดินอึดตัวด้วยน้ำ 4 – 5 เดือน มีปริมาณฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชค่อนข้างสูง มีปริมาณโปรแตสเซียมที่เป็นประโยชน์ต่อพืชสูง ประมาณ 5.5 – 6.5

ส่วนดินชั้นล่างเป็นดินเหนียวปนทรายแข็งสีเข้มของสีน้ำตาลและมีจุดประสีเข้มของสีน้ำตาลปนสีเหลือง ระยะดินอึดตัวด้วยน้ำ 6 – 8 เดือน มีปริมาณฟอสฟอรัสที่เป็นประโยชน์ต่อพืชค่อนข้างต่ำ และมีปริมาณโปรแตสเซียมที่เป็นประโยชน์ต่อพืชสูง 6.0 – 7.0

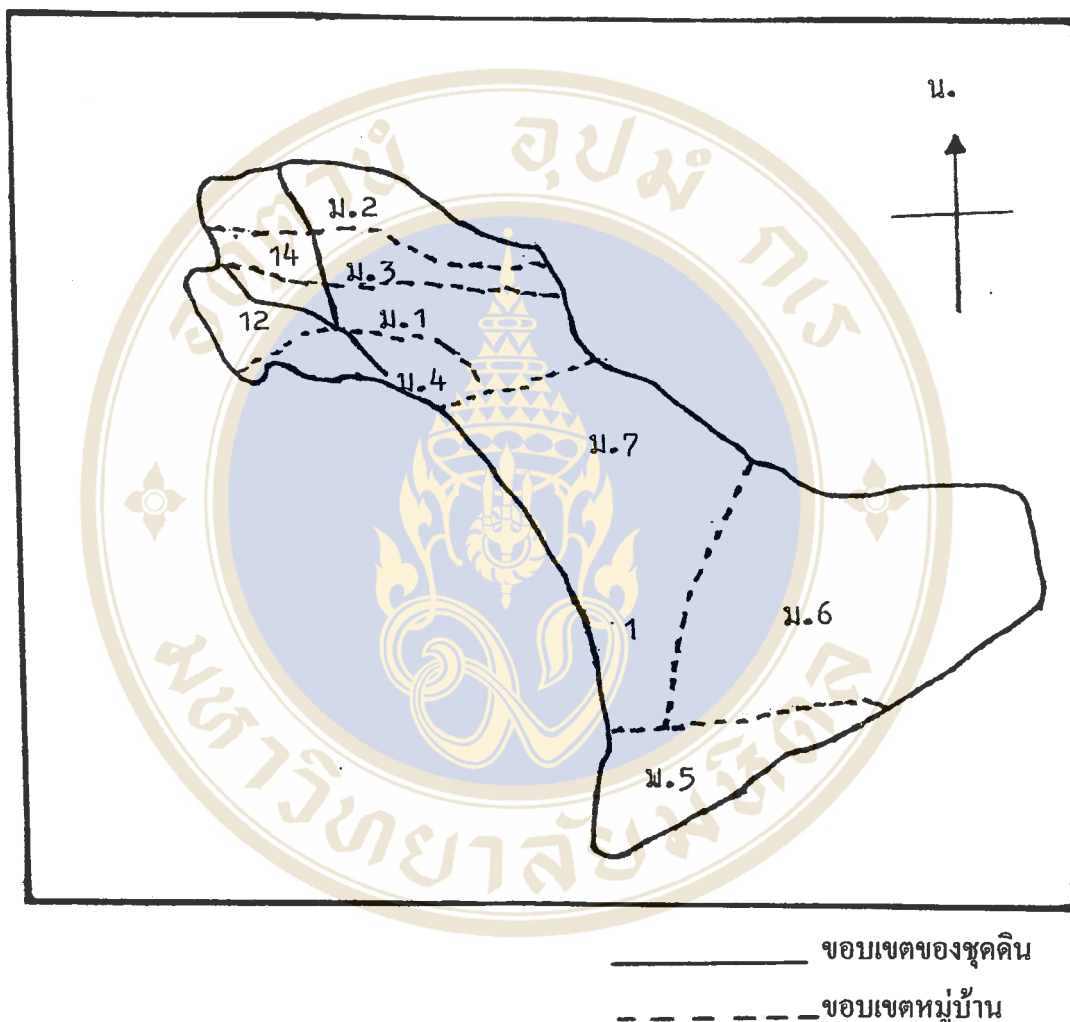
3. ดินชุดสิงห์บุรี

ดินชุดสิงห์บุรี พบอยู่บริเวณตอนปลายของหมู่บ้านบ้านหลวง (หมู่ที่ 1 , 2 , 3 และ 4) คิดเป็นร้อยละ 5 ของพื้นที่ทั้งหมด มีความลึกของดินที่ลึกมาก ความลาดชัน 0 - 1 % การระบายน้ำค่อนข้างเร็ว ความสามารถในการให้น้ำซึมผ่านช้า การไหลผ่านของน้ำช้าและมีปริมาณอินทรีย์วัตถุปานกลาง ประมาณ 1.5 – 2.5 % จึงมีความเหมาะสมในการปลูกข้าว แต่มีข้อจำกัดในเรื่องน้ำท่วมและไม่ค่อยเหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่ เนื่องจากการระบายน้ำไม่ดี (แผนการใช้ที่ดิน จังหวัดสระบุรี ปี พ.ศ. 2536)

พื้นที่ทำการเกษตรของตำบลบ้านหลวงส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนาและปลูกพืชฤดูแล้ง ซึ่งการเพาะปลูกดังกล่าวจะอาศัยน้ำฝนและน้ำจากคลองชลประทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ น้ำฝน ” ถือเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญสำหรับการเพาะปลูก ปริมาณฝนเฉลี่ยในรอบปีของตำบลบ้านหลวงมีปริมาณ 1,369 มิลลิเมตร โดยจะมีการกระจายตัวของฝนในช่วงแต่ละเดือนมากกว่า 110 มิลลิเมตร อยู่ใน 2 ช่วง คือ ประมาณเดือนเมษายน – กรกฎาคม และ เดือนสิงหาคม – พฤศจิกายน เดือนที่มีฝนตกมากที่สุด คือ เดือนตุลาคม (ข้อมูลการเกษตร สำนักงานเกษตรอำเภอดอนพุด พ.ศ. 2538)

ดังนั้น เมื่อพิจารณาภาพรวมของตำบลบ้านหลวง ทั้งลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะประชากร ฐานทรัพยากรธรรมชาติ สภาพเศรษฐกิจและสังคม พบว่า ลักษณะโดยรวมของทั้ง 7 หมู่บ้านค่อนข้างมีความคล้ายคลึงกัน สภาพหมู่บ้านโดยทั่วไปไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถตัดสินใจเลือกพื้นที่ ที่จะศึกษาในระดับหมู่บ้านได้ไม่ยากนัก ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะทำการศึกษเจาะลึกที่ “ บ้านหนองมน ” (หมู่ที่ 5, 6 และ 7) โดยมีเหตุผลประกอบการเลือกพื้นที่นี้ 2 ประการ คือ การกระจายตัวของแรงงานขึ้นถิ่นและระยะทางระหว่างชุมชนและโรงงานที่มีการเลิกจ้าง กล่าวคือ ในพื้นที่ศึกษาได้มีโรงงานอุตสาหกรรม ชื่อ “ โรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรง ” เป็นโรงงานทำเสาคอนกรีตได้มีการเลิกจ้างแรงงานออกเป็นจำนวนมาก จากการพิจารณา ผู้วิจัยพบว่า ระยะทางจากบ้านหนองมนมาถึงโรงงานนั้น มีระยะทางที่ค่อนข้างใกล้กว่าทางบ้านหลวง จึงสันนิษฐานว่าชาวบ้านในบ้านหนองมน น่าจะมีแนวโน้มที่จะเข้ามาทำงานในโรงงานแห่งนี้มากกว่าทางบ้านหลวง ดังนั้นเมื่อเกิดภาวะการเลิกจ้าง ชาวบ้านหนองมนที่เข้ามาทำงานในโรงงานแห่งนี้ก็น่าจะได้รับผลกระทบเป็นจำนวนมากเช่นกัน และจากการศึกษาก็พบว่าชาวบ้านหนองมนเข้ามาทำงานในโรงงานสุโขทัยคอนกรีตมากกว่าทางบ้านหลวง ที่ส่วนใหญ่มักจะนิยมออกไปทำงานโรงงานในจังหวัด

พระนครศรีอยุธยา มากกว่า เนื่องจากมีอาณาเขตที่อยู่เชื่อมต่อกัน และในส่วนของกระจายตัวของแรงงานคีนถิ่น ในส่วนของกระจายตัวของแรงงานคีนถิ่นนั้น ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจจำนวนแรงงานคีนถิ่นของบ้านหนองมน โดยใช้วิธีการสอบถามข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) บ้านหลวงและ ใช้การสอบถามจากชาวบ้านในพื้นที่

คำอธิบาย ชุดดินของตำบลบ้านหลวง มี 3 ชุดคือ

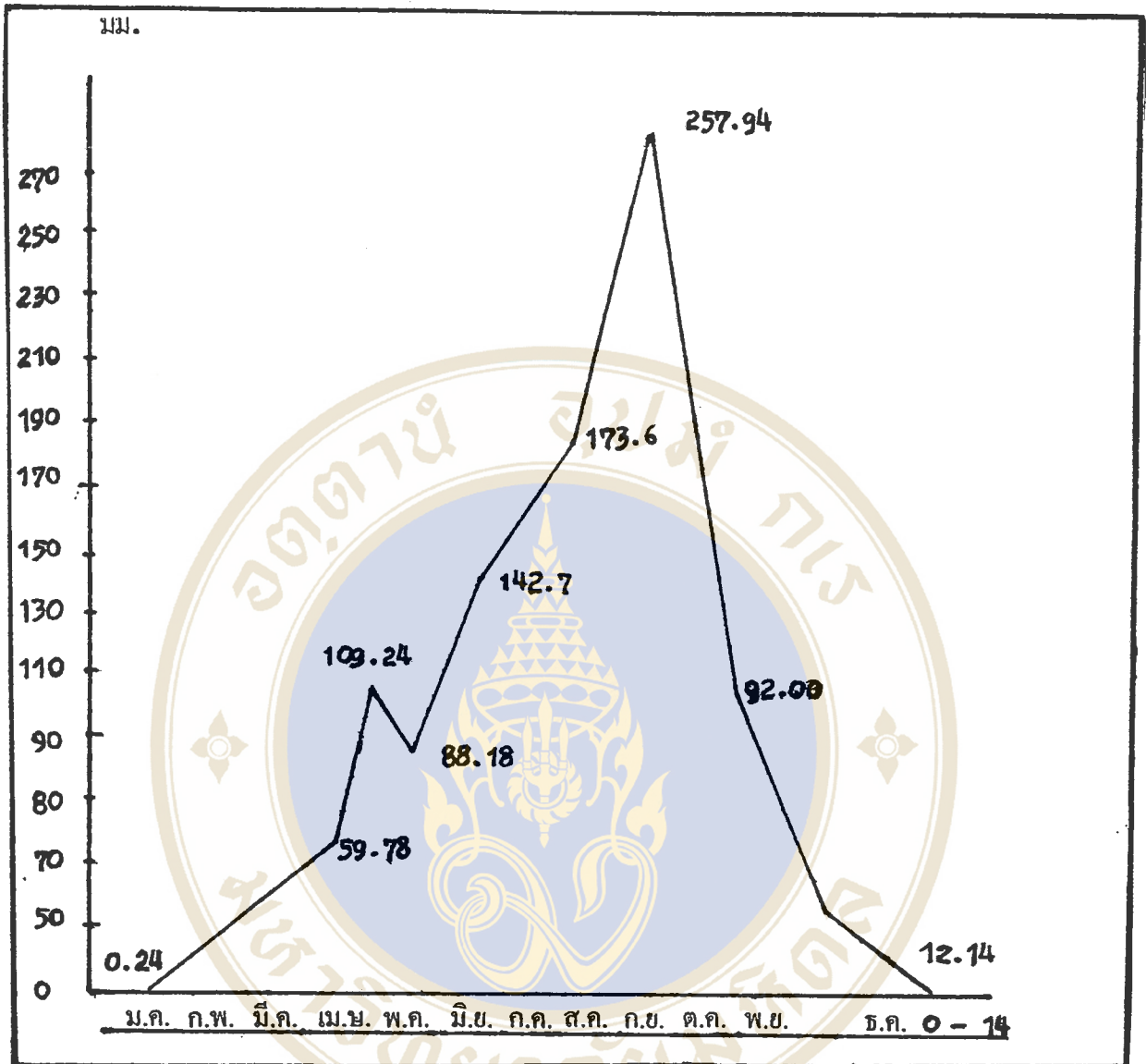
หมายเลขที่ 1 ชุดดินบางเลน

หมายเลขที่ 2 ชุดดินราชบุรี

หมายเลขที่ 14 ชุดดินสิงห์บุรี

แผนภาพที่ 8 ชุดดินต่าง ๆ ในตำบลบ้านหลวง มาตราส่วน 1: 50,000

ที่มา : แผนที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน

คำอธิบาย ปริมาณฝนตกเฉลี่ยในรอบปี ประมาณ 936.88 มม. โดยมีการกระจายตัวของฝนในแต่ละเดือนมากกว่า 120 มม. อยู่ช่วง 3 เดือน คือ ช่วง กรกฎาคม – สิงหาคม – กันยายน และเดือนที่ฝนตกมากที่สุด คือ เดือนกันยายน

แผนภาพที่ 9 ปริมาณน้ำฝนในตำบลบ้านหลวง ในรอบปี

ที่มา: แนวทางการพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนสาร จังหวัดสระบุรี

จากการสอบถาม ทำให้ผู้วิจัยสามารถทราบจำนวนแรงงานคืนถิ่นทั้งหมดในบ้านหนองมนและรู้จักที่อยู่ของแรงงานคืนถิ่นทุกคน ซึ่งช่วยให้ผู้วิจัยมีความสะดวกในการเก็บข้อมูล ตลอดจนสามารถทำความรู้จักกับตัวแรงงานคืนถิ่นและครอบครัวได้เป็นอย่างดี และจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการดังกล่าว ทำให้ทราบว่าในบ้านหนองมนมีแรงงานคืนถิ่นทั้งหมด 30 คน โดยแบ่งเป็นชาย 13 คน เป็นหญิง 17 คน และสามารถแยกเป็นรายหมู่ได้ดังนี้ แรงงานคืนถิ่นหมู่ที่ 5 จำนวน 9 คน แรงงานคืนถิ่นหมู่ที่ 6 จำนวน 6 คน และแรงงานคืนถิ่นหมู่ที่ 7 จำนวน 15 คน

โดยรายละเอียดของเนื้อหาในแต่ละบทที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไปนั้น จะมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน ในส่วนของวิธีการนำเสนอผลการศึกษาก็จะเป็นการนำเสนอจากภาพใหญ่ ไปสู่ภาพเล็ก กล่าวคือ บทที่ 4 เนื้อหาทั้งหมดจะเป็นการนำเสนอให้เห็นภาพรวมของบริบทชุมชน บ้านหนองมน นับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างโดยรวมของชุมชนต่อจากนั้นในบทที่ 5 จะเจาะลึกในกรณีของแรงงานคืนถิ่น เป็นการแสดงให้เห็นข้อมูลของแรงงานคืนถิ่น ที่ถือว่าสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านหนองมน โดยในบทนี้จะนำเสนอทั้งข้อมูลส่วนบุคคล และความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานคืนถิ่นกับคนในชุมชน ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเนื้อหาของบทที่ 6 ที่จะนำเสนอให้เห็นภาพของความสัมพันธ์ระหว่าง แรงงานคืนถิ่นกับฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งในประเด็นเรื่องของการกลับมาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน เรื่องของสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากร รวมถึงประเด็นในเรื่องผลกระทบ ของแรงงานคืนถิ่นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ผลการศึกษาในประเด็นดังกล่าว จะนำมาสู่การตอบคำถามงานวิจัย ที่ว่า “ฐานทรัพยากรในชุมชน จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น ได้หรือไม่ อย่างไร”

การนำเสนอผลการศึกษาตั้งแต่ บทที่ 4 จนถึง บทที่ 6 เป็นการชักทอให้เห็นเรื่องราวของชุมชน โดยมีแรงงานคืนถิ่นและคนในชุมชนทำหน้าที่เป็นเสมือนผู้ขับเคลื่อนเรื่องราวทั้งหมดที่เกิดขึ้นในงานวิจัยครั้งนี้ให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆตามลำดับ และผลการศึกษาทั้งหมดจะถูกนำมาประมวลเป็นเนื้อหาของบทที่ 7 รวมไปถึงข้อเสนอแนะในงานวิจัย ที่จะรวมอยู่ในเนื้อหาของบทนี้ด้วย การเสนอแนะทางออกของปัญหาที่ค้นพบในงานวิจัยจะเป็นการช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นจากผลกระทบของภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ในระดับชุมชนหมู่บ้านให้ได้รับการคลี่คลายไปในทิศทางที่ดีขึ้น

4.2 ความสัมพันธ์ของบ้านหนองมนกับฐานทรัพยากรในชุมชน

ประเด็นเรื่อง “ ความสัมพันธ์ของบ้านหนองมนกับฐานทรัพยากรในชุมชน ” จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาทำให้สามารถจัดช่วงเวลาความสัมพันธ์ของชาวบ้านหนองมนกับฐาน

ทรัพยากรนับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

4.2.1 ประวัติหมู่บ้าน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของบ้านหนองมนในอดีต

ประวัติการตั้งถิ่นฐานที่แน่นอนของบ้านหนองมน ไม่มีใครทราบแน่ชัด แต่คนเฒ่าคนแก่ของบ้านหนองมน ได้เล่าให้ฟังถึงประวัติการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้าน โดยการสันนิษฐานว่า ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 หรือประมาณปี พ.ศ. 2352 เป็นช่วงที่ประเทศไทยนิยมทำการกวาดต้อนกำลังแรงงานตามหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งกำลังแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อเข้ามาใช้แรงงาน นอกจากการกวาดต้อนกำลังแรงงานเป็นจำนวนมาก ยังเป็นการแสดงให้เห็นแสนยานุภาพและอำนาจบุญบารมีของพระสยามในยุคนั้นด้วย กำลังแรงงานที่ถูกกวาดต้อนมาในครั้งนั้นจะมาจากหลาย ๆ ที่ไม่ว่าจะเป็นเชียงขวาง หลวงพระบาง และเวียงจันทน์ เป็นต้น คนเหล่านี้เมื่อเข้ามาอยู่ในไทย ก็จะเข้ามาตั้งรกรากกระจายอยู่ทั่วไป และเนื่องจากเส้นทางการกวาดต้อนแรงงานในสมัยก่อนมักจะอาศัยเส้นทางเดินที่ลัดเลาะไปตามริมแม่น้ำลำคลอง จึงมักจะพบเห็นการตั้งถิ่นฐานที่อาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง โดยเฉพาะหมู่บ้านในแถบที่ราบลุ่มภาคกลาง ทั้งนี้เพื่อเป็นทำเลที่เหมาะสมต่อการทำมาหากิน เพราะแหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเพาะปลูก และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด

ในส่วนของบ้านหนองมนนั้น แต่เดิมไม่ได้มีการตั้งหมู่บ้านครั้งแรก ณ ที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบันนี้ แต่มีการตั้งรกรากครั้งแรกสุดที่บ้านบางกุ่ม และบ้านพล้อ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้คนที่อาศัยอยู่จะมีทั้งคนไทยและคนลาว เมื่อมาอยู่ร่วมกันก็ย่อมต้องมีการแต่งงานกันระหว่าง 2 เชื้อชาติ ดังนั้นผู้คนที่อยู่ที่นั่นส่วนใหญ่จึงมีเชื้อสายไทยปน ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น เรื่อย ๆ จึงมีการอพยพหาที่อยู่ใหม่ โดยต้องหาพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และในที่สุดจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐาน ณ ตำบลบ้านหลวงในปัจจุบัน และได้กระจายออกมาเป็นกลุ่มบ้านต่าง ๆ ซึ่งก็รวมถึงบ้านหนองมนด้วย

“สมัยก่อนนั้น พ่อแม่เล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนก่อนที่จะมีการตั้งหมู่บ้านพื้นที่ตรงนี้เป็นป่า ปู่ย่าตายายเรา เขาก็คงเห็นว่า ถ้ามาตั้งหมู่บ้านที่นี่แล้วมันคงจะหากินได้ง่ายดี แล้วอีกอย่างก็ยังมีคลอง อย่างน้อย ๆ ก็มีน้ำปลูกข้าว มีปลาให้กินคงไม่อดตาย ก็เลยมาจับจองที่ทำกินกัน” (तिकล่อง, สัมภาษณ์)

“ลุงก็ไม่รู้แน่ชัดหรอกว่า หมู่บ้านมันมีเมื่อไหร่ แต่พ่อแม่ลุงเคยเล่าให้ฟังว่า ตากับยายของลุงเป็นคนลาว มาจากเวียงจันทน์ ก็คงอพยพเข้ามาสมัย ร.2 – ร.3 ลุงก็ไม่แน่ใจ แต่ก็สันนิษฐานว่า คนลาวที่อพยพมาอยู่แถว ๆ นี้ อาจจะเข้ามาเมื่อครั้งที่เกิดกบฏเจ้าอนุ เมืองเวียงจันทน์ และท้าวสุรนารียกทัพวางแผนไปปราบ และมีการกวาดต้อน เชลยกลับมา พอ

เดินทัพกลับก็อาศัยลัดเลาะกันมาตามริมน้ำ มีการปล่อยพวกเขลยชาวลาวไว้ตามหมู่บ้านริมน้ำบ้าง เพื่อเอาไว้เป็นทาสรับใช้คนไทยตามระบบศักดินา จนกระทั่งถึงยุคสมัยที่มีการเลิกทาส คนไทย คนลาวก็เท่าเทียมกันมีการแต่งงานอยู่กินกัน มีลูกมีหลานสืบต่อกันมาเรื่อย ๆ ทุกวันนี้คนเผ่าคนแก่แถว ๆ บ้านหลวง ดอนพุด หรือไผ่หลัว บางคนเขาก็ก็นึกพูดภาษาลาวกันอยู่เลย” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

การเริ่มต้นเข้ามาใช้ชีวิตในพื้นที่บ้านหนองมน เป็นจุดแรกเริ่มที่ชาวบ้านได้เข้ามาจับจองพื้นที่อยู่อาศัย และมีการสร้างบ้านเรือนที่สอดคล้องไปกับสภาพพื้นที่ เนื่องจากสภาพดินโดยส่วนใหญ่ในบ้านหนองมนจะมีลักษณะเป็นที่ลุ่ม บางแห่งเป็นที่ลุ่มชื้นแฉะ พอถึงหน้าน้ำในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมน้ำจะเอ่อท่วมขึ้นมาจนมิดหัว บางแห่งมีความลุ่มปานกลาง น้ำก็จะท่วมราวเอว ในขณะที่บางแห่งมีความลุ่มน้อย ระดับน้ำก็จะท่วมเพียงพื้นหัวเข่า แต่พอเข้าสู่เดือนมกราคม น้ำก็จะเริ่มงวดไล่ระดับจากที่ดอนไปที่ลุ่ม เป็นอย่างนี้ติดต่อกันเรื่อยมา ดังนั้นการสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเป็นบ้านที่มีใต้ถุนสูง

“บ้านเรือนชาวบ้าน ไม่มีบ้านไหนที่ทำใต้ถุนต่ำ ๆ หรอก น้ำมันจะท่วมเอา ถ้าอยากรู้ว่าที่ตรงไหนสูง ตรงไหนต่ำ ก็ให้อูการยกพื้นบ้าน ถ้าแถบไหนปลูกบ้านยกพื้นสูง แสดงว่าเป็นที่ลุ่ม แต่ถ้าแถวไหนปลูกบ้านยกพื้นต่ำ ๆ ก็แสดงว่าเป็นที่ดอน” (หมอดู, สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากที่ดินในหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะปลูกแล้ว ฐานทรัพยากรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของบ้านหนองมน ในฐานะที่ช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตชาวหนองมนมาช้านาน นั่นก็คือ ลำคลองหนองมน

4.2.2 “คลองหนองมน” แหล่งอาหารโปรตีนอันอุดมของชาวหนองมน

นับตั้งแต่อดีตชาวบ้านหนองมนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับสายน้ำและธรรมชาติ โดยเฉพาะ “คลองหนองมน” ที่เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชุมชน ชาวบ้านหนองมนนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแนวลำคลองและใช้ประโยชน์จากลำคลองสายนี้ในการประกอบกิจกรรมแทบทุกอย่าง ทั้งเรื่องของปากท้อง และการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของชุมชน สำหรับการใช้น้ำจากลำคลองในการทำมาหากินนั้น ลำคลองหนองมนแห่งนี้สามารถช่วยแบ่งเบาภาระในเรื่องของการหาอาหารและช่วยลดค่าใช้จ่ายในบ้านได้อีกทางหนึ่ง ตลอดจนสามารถใช้เป็นแหล่งเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้อีกด้วย ชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ได้เรียนรู้วิธีการจับปลามาตั้งแต่เด็ก ทั้งการลงข่ายจับปลาหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลงข่าย” การลงเบ็ดและการยกยอ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าได้เรียนรู้มาจากรุ่นพ่อแม่ ไม่ต้องสอนแต่เป็นความคุ้นเคยและเห็นพ่อแม่หาปลามาแล้ว ในอดีตปลาในคลองมีหลายชนิดและมีจำนวนมาก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านก็มักจะลงข่ายจับปลากัน

“ สมัยก่อนนะ ในคลองมีปลาเยอะมาก ยิ่งหน้าน้ำ ชาวบ้านจะจับปลาไว้กินบ้าง ขายบ้าง มีทั้งปลาเสือ ปลาอ้ว ปลาชะโด ปลากรด ปลาค้าว ปลาน้ำเงิน ปลาหางแดง ปลาช่อน ปลาหมอสี ปลาสังกะวาส ปลาชะ ปลาเกล็ด ปลากระดี่ ปลาตะเพียนแล้วยังมีพวกหอยพวกกุ้งอีก ทั้งหอยขวน (หอยตะหับ) หอยขม หอยทราย แล้วก็กุ้งก้ามกราม สมัยที่ลุงยังเด็ก ๆ เวลาพายเรือไป เอาทำกวน ๆ น้ำ ปลาที่วิดขึ้นเรือแล้วไม่ต้องใช้ วิธีการอะไรที่มันยุ่งยากเลย เรียกได้ว่ากินปลาจนเบื่อเลยแหละ ก็จับได้ทุกวัน ” (ลุงเพิ่ม , สัมภาษณ์)

วิธีการจับปลาในอดีตจึงไม่มีอะไรยุ่งยาก อาศัยเพียงประสบการณ์และทักษะในการจับปลาไม่ให้หลุดมือไปเท่านั้น

“ ก่อนนี้ ลุงยังเลี้ยงควายอยู่ ตอนเย็นกลับจากนา ต้องพาควายลงมาอาบน้ำในคลอง ช่วงที่ควายมันอาบน้ำนี้แหละปลาจะชุมจัดเพราะมันจะว่ายมากินขี้ควาย ถึงตอนนี้แหละ เราก็เลิกเอาสิ จะเอาสักกี่ตัว จะเอาตัวขนาดไหน มีข้อจำกัดหนึ่ง จับแบบเดียวก็เต็มข้องแล้ว ” (หมอด้ , สัมภาษณ์)

นอกจากการหาปลาในลำคลองแล้ว การเก็บผักพื้นบ้านตามลำคลองไปประกอบอาหารก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำมานาน โดยมักจะพายเรือเก็บทั้งเช้าและเย็น บางคนไม่มีรายได้อะไรก็เก็บผักขายบ้าง

“ บ้านเรามีคลอง ไม่ต้องกลัวอดหรอก นึกกับข้าวอะไรไม่ออก บอกคนที่บ้านต้มน้ำไว้เลย บอกเขาว่าเดี๋ยวมา แล้วก็ลงเรือไปเลย เดียวก็ได้กินแล้ว ทั้งต้มปลา แกงผักบุ้ง บ้าง ผักดอกโสนใส่มะพร้าวคั่วหรือว่าจะเก็บสวลง เอาขอดมันไปลวกจิ้มน้ำพริกก็ได้ ” (น้ำเกลียว , สัมภาษณ์)

ชาวบ้านเล่าว่า ในช่วงน้ำหลาก น้ำจะไหลแรงมาก ไม่ต้องลงเรือไปหาปลาก็ได้ ใช้ตาข่ายดักตามทางน้ำไหล โดยการขุดร่องให้น้ำไหลแรง ๆ ปลาจะเข้าไปอยู่ในร่องน้ำแล้วก็จะว่ายไปติด ตะข่ายเอง ไม่ต้องเหนื่อยลงเรือไปให้เสียเวลา นั่งอยู่บ้านก็มีปลากินแล้ว และการที่มีปลากินจนเหลือเพื่อ ชาวบ้านจึงมีการนำปลาไปแปรรูปเป็นอาหารที่สามารถเก็บไว้ได้นาน ทั้งการนำปลามาหมักทำน้ำปลา ซึ่งเกือบทุกบ้านจะมีไหม้ ทำน้ำปลาไว้กินเองหรือนำมาทำปลาแห้ง ปลาเค็มหรือปลาร้าบ้าง ซึ่งการนำปลามาตากแดดจึงจำเป็นต้องมีภาชนะในการรองรับ ดังนั้น ในอดีตชาวบ้านมักจะสานแข่ง สานชะลอมและกระด้ง เอาไว้ใส่ปลาและตากปลา

สำหรับวัสดุอุปกรณ์ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในการทำภาชนะใส่ปลา ก็คือไม้ไผ่ที่ถือได้ว่าเป็นไม้ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ชนิดที่เรียกว่าแทบทุกบ้านจะต้องมีต้นไม้ไผ่ปลูกเป็นแนวรั้วบ้านมองไปทางไหนก็จะพบแต่ทิวไม้ไผ่เต็มไปหมด

4.2.3 “ไม้ไผ่” และ “ต้นจามจุรี” ต้นไม้ให้ผลประโยชน์

ไม้ไผ่เป็นต้นไม้สารพัดประโยชน์ ซึ่งชาวบ้านมักจะปลูกเป็นรั้วบ้านตามแนวลำคลอง โดยเชื่อว่า ต้นไผ่เป็นไม้ที่ให้คุณ ให้ความร่มเย็นและได้ใช้ประโยชน์หลายอย่าง เช่น นำมาสานเป็นพัดไว้ใช้ในเวลาติดไฟทำอาหาร ทำรั้วบ้าน ทำแคร่ ทำเครื่องมือจับปลา ได้แก่ คันเบ็ด ลุ่มดักปลา ลอบ แล้วก็ตาข่ายดักปลาและยังใช้เครื่องมือเครื่องใช้ในบ้าน ทั้งกระบุง ตะกร้า สานงอบ สานกระจาดใส่ปลา ทำลุ่มไก่ เป็นต้น โดยเฉพาะหน้าฝนน้ำจะท่วม ชาวบ้านจะใช้ไม้ไผ่มาหนูนเรือนและทำเป็นที่เก็บข้าวของไม่ให้เปียกน้ำ จึงนับได้ว่า ไม้ไผ่เป็นต้นไม้ที่เข้าไปเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมากที่สุด

“เมื่อก่อนนี้ ปลาชุมจัดจึงต้องสานแข่งไว้ใส่ปลา ปลามันเยอะกินไม่ทัน พอหน้า นาก็สานกระจาดใส่ข้าวบ้าง ส่วนมากพวกผู้หญิงเขาจะสานเก่ง อยู่บ้านไม่มีอะไรทำนี้ ช่วงที่ว่างจากการทำนา เขาก็จะนั่งสานกันอยู่ที่บ้าน สานไว้ใช้กันเองไม่ได้ขายหรอก แล้ว ก็ไม่ได้ ลงทุนอะไร ไม้ไผ่เราก็มีอยู่แล้ว ” (ยายมาลัย, สัมภาษณ์)

นอกจากต้นไม้ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ตั้งแต่ กิ่งไผ่ ต้นไผ่และหน่อไผ่แล้ว ต้นไม้ใหญ่ที่มีมากในอดีต คือ “ ต้นจามจุรี ” หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ ต้นก้ามปู ” ชาวบ้าน เล่าว่า ต้นก้ามปูบางต้นมีอายุมากกว่าอายุของพวกเขาเสียอีก เพราะเห็นมาตั้งแต่เล็ก ๆ และที่ชาวบ้าน นิยมปลูกต้นก้ามปู เพราะเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่อายุยืน และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มาก ชาวบ้านมักใช้ไม้จากต้นก้ามปูมาทำฝาบาน ทำพื้นบ้านและใช้ทำเจียง ตลอดจนได้นำไม้ก้ามปู ที่ถูกโค่นหรือใช้กิ่งที่แห้งๆมาเผาเป็นถ่านไว้ใช้หุงต้มในครัวเรือน

“ ต้นก้ามปู แต่ก่อนมีเยอะกว่านี้มาก ก็เห็นเขาปลูกเป็นแนวรั้วบ้าน ต้นมันใหญ่ ดี คุ้มแดดได้สบาย สมัยก่อนชาวบ้านทำนาเองเหน็ดเหนื่อย ก็อาศัยต้นก้ามปูนี้แหละพักเอา แรง อีกอย่างพวกนกกระจอกบ้าง นกเอี้ยงคำบ้าง ก็ได้อาศัยอยู่ ส่งเสียงร้องเจี๊วเจี๊วกัน ทั่ววัน ” (น้ำเฉลียว, สัมภาษณ์)

นกหลายชนิดได้เข้ามาพึ่งพาหาอาหารตามแนวลำคลองและตามท้องทุ่งนา นกที่ชาวบ้านเล่าว่า พบเห็นได้มากในอดีต ได้แก่ นกตะกุ่ม นกกระสา นกกระยางกรอก นกเขา นกแคว้ง นก กระยางขาว นกกาบัว นกกระจาบ นกเอี้ยงคำ นกกระจอกและนกเอี้ยงแดง เป็นต้น นกเหล่านี้ นอกจากจะมาอาศัยหากินตามลำคลองแล้ว ยังได้ทำประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านอีกด้วย เนื่องจาก บ้านหนองมนเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักและศัตรูที่สำคัญของ ชาวบ้าน ก็คือ หนู เพราะหนูมักจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่ต้นข้าวอยู่เป็นประจำ ซึ่งพวกนกเหล่านี้แหละที่ช่วยบรรเทาความเสียหายที่เกิดหนูได้บ้าง

“ สมัยก่อนยังไม่มียาเบื่อหนู ชาวบ้านก็ได้อาศัยพวกนก พวกปลาที่ทะเลจำกัด หนู อย่างพวกนกตระกูลงู มันชอบกินของตายอย่างซากหนู ซากงู ยิ่งช่วงที่น้ำหลากน้ำจะเข้าทุ่ง ช่วงนี้หนูจะชุมจัด มันจะพากันว่ายน้ำข้ามฟาก แต่ก็จะถูกพวกปลาใหญ่ ๆ อย่าง ปลาคล้ามาตักกินหนูซะก่อน พวกยาเบื่อหนูเลยไม่มีความจำเป็น ” (ป้าแจ้ว , สัมภาษณ์)

ความสมดุลของธรรมชาติถูกจัดการด้วยธรรมชาติเอง ทุกสิ่งทุกอย่างต่างพึ่งพาอาศัยกัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าสรรพสิ่งจะอยู่ด้วยกันอย่างถ้อยที่ถ้อยอาศัย แต่บ้านหนองมนในอดีตก็เชื่อว่าจะไม่ประสบปัญหาใด ๆ เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามค้ากิน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสัตว์ร้าย และปัญหาโจรผู้ร้ายที่ยังมีอยู่มาก

4.2.4 ชาวหนองมนกับปัญหาที่เผชิญในอดีต

บ้านหนองมนในอดีต มักประสบปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาโจรผู้ร้ายชุม ชาวบ้านเล่าว่าในอดีต มีพวกโจรออกอาละวาดมากมาย โดยมากมักจะออกปล้นบ้านชาวบ้าน ช่วงกลางคืน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าออกไปไหน พวกชาวบ้านมักจะเรียกโจรพวกนี้ว่า “ เสือ ” ประกอบกับยังไม่มีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้าน มีเพียงตะเกียงเจ้าพายุเท่านั้น ทำให้บ้านหนองมนตอนกลางคืน ยิ่งมืด ยิ่งเงียบ และน่ากลัว

“ เมื่อหลายสิบปีก่อน เรายังกันฟากโน้น แต่มันเงียบมาก เราได้ยินเสียงปืนดังมาก จนนึกว่ามันปล้นกันใกล้ ๆ บ้าน เลยโดดลงใต้ถุนบ้าน กลัวแทบตาย พอตอนเช้าถึงรู้ว่า เขาปล้นกันฟากโน้นไกลบ้านเรามาก มันฆ่าตายหมดทั้งบ้านเลย ” (น้ำเกลียว , สัมภาษณ์)

นอกจากปัญหาโจรผู้ร้ายแล้ว ความลำบากในการเดินทางติดต่อทั้งในและนอกหมู่บ้าน ถือได้ว่าเป็นอุปสรรคอีกอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านหนองมนในอดีต เนื่องจากยังไม่มีถนนในหมู่บ้าน และไม่มีถนนเชื่อมต่อกับตำบลอื่น ๆ ดังนั้น การเดินทางจึงต้องอาศัยการเดินทางเท้าและใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญในการเดินทาง ชาวบ้านที่ต้องการออกไปทำธุระที่หมู่บ้านอื่น ที่อยู่ห่างไกลออกไป ต้องเดินลัดทุ่งนาไปตามทางที่ควายเดินย่ำเวลาไถนา

“ เมื่อก่อน สมัยที่ลุงยังสอนหนังสืออยู่ที่วัดช้าง มันไม่มีถนนอย่างสมัยนี้ก็ต้องเดินตัดทุ่งไปเรื่อย ๆ ทุก ๆ วันก็จะเดินผ่านทุ่งหลังบ้านป่าเขา เห็นหน้ากันทั้งเช้าทั้งเย็น สุดท้ายก็ต้องกลายเป็นเขยบ้านนี้จ้ะ ” (ลุงเพิ่ม , สัมภาษณ์)

ในช่วงฤดูฝน น้ำจะท่วมทุ่งนา บ้านหนองมนจะมีสภาพไม่ต่างไปจากเกาะที่อยู่กลางทะเล การเดินทางยิ่งลำบาก ต้องใช้เรือ ชาวบ้านทุกคนสามารถพายเรือได้และบางคนเล่าว่า “ เรือ ” เป็นตัวบ่งบอกฐานะของครอบครัวได้เหมือนกัน บ้านไหนมีจำนวนเรือมากมักจะเป็นบ้านที่มี ฐานะดี เพราะเรือบางลำซื้อขายกันในราคาแพง

4.2.5 “เรือ” กับวิถีชีวิตของชาวหนองมน

เรือที่ชาวบ้านนิยมใช้มากมักจะเป็น เรือหมู เรือแจม เรืออีแปะ ซึ่งประโยชน์ของเรือเหล่านี้ นอกจากใช้ในการสัญจรแล้ว ชาวบ้านบางคนยังใช้เรือในการบรรทุกของขาย ทั้งข้าวสาร อาหารแห้ง เรียกได้ว่า อยากได้อะไรก็ซื้อหาได้จากเรือทั้งหมด

“แต่ก่อน มีเรือเข้ามาขายของเยอะมาก บางลำล่องมาจากแม่น้ำลพบุรี เป็นเรือโยง ลำใหญ่ ๆ เหมือนร้านขายของชำ เราจะเอาอะไร มีขายหมด ชนิดที่ว่าแค่นับบนดลิ่ง บอกรายการเขา เดียวก็ได้ของครบทุกอย่าง ก่อนนี้ ฉันก็พายเรือขายพวกผลไม้แล้วก็ผักสดต่าง ๆ ล่องจากเหนือบ้านจนท้ายบ้าน ทุก ๆ วัน เป็นเวลา 10 กว่าปี จนชาวบ้านเขารู้จักฉันกันหมด พอตอนกลางวันก็จะเรียกฉันกินข้าวด้วย สมัยที่พ่อยังอยู่เขาจะ รับจ้างสีข้าว ต้องพายเรือไปรับข้าวสารจากชาวบ้านมาสีทุกวัน สีเสร็จก็ต้องพายเรือไปส่งตามบ้านเขาอีก ” (ป้าแจ้ว, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ เรือยังไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์จากคนฐานะดีหรือคนชั้นกลางที่ต้องทำมาหากินเลี้ยงปากท้องของตนเองและครอบครัวเท่านั้น แต่เรือยังเป็นพาหนะของพวกขอทาน ที่มักจะพายเรือล่องมาตามลำคลอง มาขอทานตามบ้าน บางคนก็ขอเงิน บางคนก็ขอข้าวสาร ซึ่งชาวบ้านมักจะบ่นว่าขอทานพวกนี้ไม่รู้จักทำมาหากิน แต่ทุกครั้งที่มีขอทานเข้ามาในหมู่บ้าน พวกขอทานก็จะได้สิ่งของกลับไปเต็มเรือทุกครั้ง ลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความโอบอ้อมอารีของชาวบ้านที่รู้จักแบ่งปันให้แก่คนที่มิชนชั้นต่ำกว่าหรืออาจมองได้ว่า คนหนองมนในอดีตมีของกินของใช้เหลือเฟือเพื่อพอที่จะแบ่งปันให้คนอื่นได้อีกด้วย

นอกจากเรือจะมีบทบาทสำคัญต่อการทำมาเลี้ยงชีพของชาวบ้านแล้ว เรือยังมีบทบาทสำคัญในงานบุญประเพณีต่าง ๆ ของชาวหนองมน ในอดีตทุก ๆ เข้าจะมีพระและเณรออกมารับบิณฑบาตตามบ้านชาวบ้านทุกวัน ดังนั้น คนที่มาบวชที่วัดหนองมนต้องพายเรือเป็นทุกคน แต่ในช่วงเข้าพรรษา พระและเณรออกมารับบิณฑบาตไม่ได้ ชาวบ้านก็จะพายเรือนำอาหารไปถวายที่วัดเองและครวไค่ที่มีคนในหมู่บ้านบวช ก็จะมีพิธีแห่なか โดยการล่องเรือไปตามคลองหนองมน มีการร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน แล้วจึงขึ้นท่าที่วัด เพื่อทำพิธีอุปสมบทในโบสถ์ต่อไป นอกจากนี้ ทุก ๆ ปีก็จะมีการแข่งขันเรือกันที่คลองหนองมน ชาวบ้านมาชุมนุมกันและมีงานเฉลิมฉลองกันหลังเสร็จงาน จึงอาจกล่าวได้ว่า เรือกับชาวหนองมนมีความผูกพันกันมานับตั้งแต่อดีต ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า เรือมิใช่พาหนะในการเดินทางแต่เป็นสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวหนองมนในทุก ๆ กิจกรรม ทั้งด้านการคมนาคม การทำมาหากินและการสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของบ้านหนองมน

4.2.6 ประเพณีและวัฒนธรรม

ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวบ้านหนองมนในอดีต ส่วนมากจะใช้วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธี โดยชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันมาร่วมงานที่วัด งานทำบุญที่สำคัญ ได้แก่ งานทำบุญตรุษสงกรานต์ จะมีในช่วงสิ้นเดือน 4 ตามปฏิทินไทยโบราณ งานทำบุญนี้ ชาวบ้านจะทำข้าวเหนียวแดงมาถวายที่วัดและในวันขึ้น 15 ค่ำ จะมีพิธีทำบุญวันวิสาขบูชา ในงานนี้จะมีการกวนข้าวทิพย์ที่วัด โดยชาวบ้านจะนำเอาเครื่องปรุงที่ใช้สำหรับทำข้าวทิพย์มาช่วยกันทำที่วัด ถ้าบ้านไหนมีอะไรก็นำมาสมทบกัน เครื่องปรุงที่นำมาทำข้าวทิพย์ เช่น มะพร้าว แป้งสาลี นม ถั่วคั่ว น้ำตาลทุเรียน มะม่วง เป็นต้น สิ่งของเหล่านี้ชาวบ้านจะหาซื้อได้จาก เรือขายของชำที่ล่องเข้ามาขายของในหมู่บ้าน และชาวบ้านเชื่อว่า ถ้านำของมาร่วมกันทำข้าวทิพย์จะได้บุญมาก การกวนข้าวทิพย์จะเริ่มกวนตั้งแต่เที่ยงวันจนถึงเที่ยงคืน แต่จะกวนหลายกะทะ และกะทะหนึ่ง จะใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมง โดยในการกวน จะให้เด็กผู้หญิงที่ยังไม่มีประจำเดือนเป็นคนกวน เพราะถือว่า ยังอยู่ในเพศพรหมจรรย์และเด็กผู้หญิงที่ถูกเลือกให้มากวนข้าวทิพย์ จะถือว่าได้บุญมาก

นอกจากนี้ ก่อนวันออกพรรษา 15 วัน จะมีงานทำบุญกระยาสารท ซึ่งงานนี้ชาวบ้านเรียกว่า “งานสารท” เป็นการทำบุญกลางปี โดยมากชาวบ้านจะทำกระยาสารทเองที่บ้านและเครื่องปรุงการทำกระยาสารทประกอบด้วย ข้าวตอก ข้าวเม่า ถั่วลิสง น้ำตาลและมะพร้าว พอทำเสร็จก็จะนำไปถวายที่วัด สำหรับเครื่องปรุงที่นำมาทำขนมต่าง ๆ นั้น โดยมากชาวบ้านจะนิยมซื้อจากร้านค้าหรือจากเรือที่ล่องเข้ามาขายของในหมู่บ้าน ยกเว้นแต่ แป้งสาลี และข้าวตอก เท่านั้น ที่นิยมทำกันเอง วิธีการทำแป้งสาลี ก็คือ นำข้าวไปแช่น้ำ แล้วจึงนำมาโม่ บางบ้านก็เอาใส่เครื่องโม่แป้ง ส่วนบางบ้านก็ใช้ครกตำ สำหรับวิธีการทำข้าวตอกก็ไม่ได้มีวิธีการที่ยุ่งยากแต่ประการใด ชาวบ้านจะติดเตาไฟและตั้งหม้อดินใบใหญ่ ๆ ให้ร้อน แล้วเอาข้าวเปลือก ประมาณครึ่งถ้วยใส่ลงไป เอาไม้คนข้าวเปลือกก็จะแตกออก พอแตกดีแล้วก็ยกลงเทใส่กระด้ง แล้วจึงทำการผัด เลือกเอาเฉพาะข้าวตอกดอกขาว ๆ เอาไว้ไปทำบุญ

ฉะนั้น เมื่อถึงเทศกาลงานทำบุญต่าง ๆ วัดจะกลายเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านที่พร้อมใจกันมาทำบุญและหลังจากเสร็จพิธีทางศาสนาแล้วจะมีการละเล่นพื้นบ้านที่จัดขึ้นภายในบริเวณวัด เช่น ในวันตรุษสงกรานต์ หลังจากทำบุญแล้ว จะมีการเล่นมอญซ่อนผ้า เล่นไม้ฮั้มหรือเล่นเรือพุง เป็นการละเล่นที่ใช้ไม้ไผ่มาเหลาให้มีขนาดเล็กและเหลาปลายไม้ให้เรียวแหลม ใช้พุงแข่งกัน ถ้าใครพุงไกลกว่า ก็ถือว่าชนะ ซึ่งการละเล่น 2 อย่างนี้ ได้สูญหายไปนานกว่า 60 ปีแล้ว ชาวบ้านเล่าว่า ถ้าต้องการรู้จักการละเล่นเหล่านี้ จะต้องพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีขึ้นไป อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า จะมีการละเล่นหลายอย่างสูญหายไป แต่ก็มีคนนำการละเล่นใหม่เข้ามาอยู่เสมอ ช่วงเวลาที่มิงงานบุญที่วัด จะเป็นช่วงเวลาที่มีความสุขและขบขันก็มีความสนุกสนาน มีการเล่นเกม

และ ได้พบปะพูดคุยกันในเรื่องต่าง ๆ “ วัดหนองมน ” จึงกลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวหนองมน ในอดีต ทั้ง 3 หมู่บ้าน (หมู่ที่ 5 , 6 และ 7) ที่อาศัยวัดแห่งเดียวกันเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ “ วัด ” จึงมิใช่เป็นเพียงแค่สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นบ่อเกิดของ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาวหนองมนด้วย

4.3 วิธีการทำนาในอดีตของบ้านหนองมน

“ ที่ดิน ” จัดเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่ง ในฐานะของฐานการผลิตพืชผลทางการเกษตรนานาชนิด อาทิ เช่น ข้าว ข้าวโพด ถั่วเขียว หรือแม้กระทั่งพืชผักที่ใช้ในการประกอบอาหาร เหล่านี้เป็นต้น

ความผูกพันของชาวหนองมนกับที่ดินทำกิน ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดจากรูปแบบการทำนาในอดีตของชาวหนองมน ที่ต้องอาศัยช่วงระยะเวลายาวนานในการทำนาแต่ละครั้ง นับตั้งแต่เริ่มต้นปลูก การดูแลบำรุงรักษาดันข้าว ไปจนกระทั่งถึงวันที่ต้นข้าวโตเต็มที่พร้อมที่จะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ทุก ๆ ช่วงเวลาของการทำนา ชาวบ้านที่ทำนาจะใช้ชีวิตอยู่กับท้องนามากที่สุด และด้วยเหตุนี้เอง ผืนดินที่ถูกพลิกฟื้นเป็นท้องนา จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของที่ดิน อันเป็นบ่อเกิดแห่งชีวิตของชาวหนองมนอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้จากปฏิทินการทำนาในอดีตของบ้านหนองมน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ปฏิทินการทำนาในอดีตของบ้านหนองมนในรอบ 1 ปี

พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ษ.
ไถตะ											
ไถกลบ											
เป็นช่วงที่ข้าวขึ้นออกรวง/ เวลาที่ว่างจากการทำนา ชาวบ้านจะหาปลาและทำงานจักสานอยู่กับบ้าน											
						เกี่ยวข้าว					
						ทำลานข้าวและทำการตากข้าวมา					
								นวดข้าว			
								ทำการสาวข้าวและเก็บเข้าทุ่งนา			
ขายข้าว											ขายข้าว

หมายเหตุ : การเรียงลำดับเดือนในที่นี้ จะเริ่มต้นจากเดือนที่ชาวบ้านเริ่มทำนา

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านหนองมนถึง ข้อมูลการทำนาในอดีต ในช่วงเดือนกรกฎาคม ปี 2542

รายละเอียดของการทำนาในแต่ละขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสอบถามจากผู้เฒ่าผู้แก่ของบ้านหนองมน และสามารถสรุปออกมาได้ดังตาราง ที่ 2

ตารางที่ 2 สรุปขั้นตอนการทำนาในอดีตของชาวบ้านหนองมน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ
ต้นเดือนพฤษภาคม	ไถตะ	ต้องรอให้ฝนตกลงมาสักนิด พอให้ดินชุ่ม จึงเริ่มไถ โดยการไถจะใช้ควายไถและต้องไถให้ลึก เพื่อให้รากหญ้าหรือต้นพืชชนิดอื่น ๆ ขาด ซึ่งการไถ จะเริ่มจากที่ลุ่ม ไปหาที่ดอน หลังจากนั้น ทิ้งเอาไว้ประมาณ 15 – 20 วัน เพื่อรอให้ฝนตกซ้ำอีกครั้ง จึงจะหว่านข้าวได้
ปลายเดือนพฤษภาคม	ไถกลบ	ใช้ควายไถอีกครั้งหนึ่ง แต่ครั้งนี้จะไถไม่ลึกมาก เพราะเป็นเพียงการไถกลบเมล็ดข้าวให้จมดินกันนกหรือหนูมากินเท่านั้น หลังจากนั้นจะปล่อยเป็นหน้าที่ของธรรมชาติ ในการหล่อเลี้ยงเมล็ดข้าวให้งอกงาม

ตารางที่ 2 (ต่อ) การสรุปขั้นตอนการทำงานในอดีตของชาวบ้านหนองมน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ
เดือนมิถุนายน ถึง เดือนพฤศจิกายน	ข้าวออกรวง	เป็นช่วงที่ข้าวออกรวง แต่ยังไม่โดพอที่จะทำการเก็บเกี่ยวได้ ในช่วงนี้จะอาศัยน้ำฝนและน้ำที่ทันเข้ามาท่วมทุ่ง ในการหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโต ด้วยปุ๋ยธรรมชาติที่พัฒนามาจากน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก
ปลายเดือนพฤศจิกายน ถึง ปลายเดือนธันวาคม	เกี่ยวข้าว	การเก็บเกี่ยวส่วนใหญ่ จะใช้แรงงานคนในครอบครัว แต่ถ้ามีพื้นที่นาขนาดใหญ่หรือมีจำนวนคนในครอบครัวน้อย เก็บเกี่ยวไม่ไหวก็จะมีกร “เอแรง ” กันจากเพื่อนบ้าน
ปลายเดือนมกราคม ถึง ปลายเดือนกุมภาพันธ์	ลากข้าว	ขั้นตอนนี้จะใช้ควายลากข้าวมากองไว้ โดยชาวบ้านจะต้องทำลานสำหรับกองข้าวหรือที่เรียกกันว่า “ ลอมข้าว ” ซึ่งจะเป็นการนำข้าวที่มัดเป็นฟ่อน ๆ นำมาเรียงกันเป็นชั้น ๆ
ช่วงเดือนกุมภาพันธ์	การทำลานข้าว	วิธีการทำลานข้าว นั้น ขั้นตอนแรกจะใช้ควายย่ำเดินให้ฝุ่นตลบขึ้น ย่ำจนกระทั่งพื้นดินมีลักษณะเป็นวงรี ต่อจากนั้นจะพรมน้ำลงไป ตอนเช้ามีด ให้ควายเดินย่ำอีกครั้งหนึ่ง จนฝุ่นหายไปแล้ว ดินแน่น แล้วจึงใช้ควายผสมน้ำเพื่อใช้ยาพื้นให้ลานแข็ง โดยการทาจะใช้ไม้กวาดทางมะพร้าว จุ่มลงในน้ำผสมขี้ควายกวาดไปให้ทั่ววงรี จนกระทั่งได้ลานตากข้าว
ปลายเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือนมีนาคม	การนวดข้าว	เมื่อนำข้าว มาเรียงบนลานข้าวเป็นฟ่อน ๆ แล้ว จะทำการนวดข้าว โดยการให้ควายย่ำให้ข้าวกระเทาะออกมาจากเมล็ดข้าวเปลือก ซึ่งในการเรียงข้าวบนลานข้าว จะเรียงประมาณครั้งละ

ตารางที่ 2 (ต่อ) การสรุปขั้นตอนการทำงานในอดีตของชาวบ้านหนองมน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ
ปลายเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เดือนมีนาคม (ต่อ)	การนวดข้าว (ต่อ)	100 ฟ่อน หลังจากตีควายขำจนข้าวออกจากเมล็ดข้าวเปลือกหมดแล้ว จึงเอาฟางออกจากข้าว ขั้นตอนนี้เรียกว่า “สงข้าว” เป็นการใช้เหล็กเกี่ยวฟางหรือที่เรียกว่า “คันฉาย” เกี่ยวฟางขึ้น เมล็ดข้าวจะร่วงลงมา จากนั้นจึงทำการกวาดข้าว โดยการเอาฟ่อนต่าง ๆ ออกจากข้าว พอนวดข้าว 100 ฟ่อนแรกเสร็จ แล้วก็เอาข้าวฟ่อนใหม่ขึ้นวางบนข้าวอีก แล้วทำการนวดไปจนหมดกอง
เดือนมีนาคม ถึง เดือนเมษายน	การสาดข้าว	การสาดข้าว เป็นขั้นตอนที่ทำหลังจากนวดข้าวเสร็จแล้ว โดยการตลบข้าวขึ้น อาศัยลมช่วยพัดข้าวที่ลีบออกไป จากนั้น จึงทำการเก็บข้าวเข้ายุ้งฉาง
เดือนพฤษภาคม	ขายข้าว	ชาวบ้านจะเก็บข้าวส่วนหนึ่ง ไว้กินในครอบครัว และเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกครั้งต่อไป ส่วนที่เหลือจะขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ล่องเรือมาซื้อข้าวในหมู่บ้าน พ่อค้าส่วนใหญ่มาจากทางบ้านคร้อ และ อำเภอนครหลวง จังหวัดอยุธยา

หากพิจารณาจากตารางที่ 2 จะเห็นได้ว่า วิธีการทำงานในอดีตของชาวบ้านหนองมนเป็นการทำนาปี โดยใช้เทคนิคการหว่านเมล็ดข้าวแห้ง และอาศัยน้ำฝนในการหล่อเลี้ยงต้นข้าว เมื่อฝนตกหนักน้ำจะเอ่อขึ้นเรื่อย ๆ ข้าวก็จะงอกขึ้นเรื่อย ๆ ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นข้าวพันธุ์ขึ้นน้ำ ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวฟางลอย” ข้าวว่ายนํ้าได้ จะทิ้งต้นหญ้าที่ต้นสั้นกว่าให้จมนํ้าตาย น้ำที่อุดมสมบูรณ์และไม่มีวัชพืชจนทำให้ข้าวเติบโตได้เร็ว เมื่อถึงปลายฤดูฝน น้ำเริ่มงวด ซึ่งจะพอดีกับข้าวเริ่มออกรวง เป็นสีทองอร่ามเหลืองทั่วท้องทุ่ง รอวันเก็บเกี่ยวได้ในตอนนํ้าแห้ง

4.3.1 ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในอดีต

ข้าวที่ชาวบ้านนิยมปลูกในอดีตมีหลายสายพันธุ์ เช่น พันธุ์จำปาจีน พันธุ์พวกกลาง พันธุ์หางนกยูง พันธุ์สามรวง พันธุ์ทองมาเอง พันธุ์ก้นกรูด พันธุ์เสื่อลาก เป็นต้น ข้าวเหล่านี้ส่วน

ใหญ่จะเป็นข้าวเมล็ดสั้น ชาวบ้านเล่าว่าข้าวเมล็ดสั้นเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตดี และมีจำนวนเมล็ดข้าวที่ติดรวงมาก ข้าวแต่ละพันธุ์จะพื้นที่ในการปลูกที่แตกต่างกันไป ชาวบ้านจะรู้ว่าผืนดินของตนอยู่สูง หรือต่ำแค่ไหน เช่น ในที่ดอนซึ่งสูงกว่าที่อื่นประมาณสองสามคืบ จะเลือกปลูกพันธุ์ข้าวเบา ถ้าต้นสั้น สามารถเกี่ยวได้เร็ว อันได้แก่ ข้าวพันธุ์จำปาเงิน และพันธุ์หางนกยูง เป็นต้น เมื่อระดับน้ำงวดลงมาเรื่อย ๆ ในที่ลาดต่ำจะเกี่ยวข้าวกลางที่สูงช้ากว่า อาทิ ข้าวพันธุ์สามรวง และทองมาเอง ในขณะที่ลุ่มมาก ๆ จะปลูกข้าวพันธุ์หนัก ลำต้นยาว เก็บเกี่ยวหลังสุด อย่างเช่น พันธุ์กันกรุด และเสื่อตาก เป็นต้น การคัดเลือกสายพันธุ์เช่นนี้ จะทำให้เกี่ยวข้าวได้สะดวก คือ เกี่ยวตอนน้ำแห้งไม่ต้องตากข้าว อีกทั้งยังเป็นการกระจายแรงงาน เพราะในเวลาจำกัดหากข้าวสุกพร้อมกันจะทำให้เก็บเกี่ยวข้าวไม่ทัน อาจต้องเสียค่าจ้างให้ผู้อื่นมาก ฉะนั้น หากพื้นที่ที่มีอยู่มีมากกว่าแรงงานในครอบครัว ก็ต้องอาศัยการลงแขกช่วยกัน ด้วยเหตุนี้เอง การวางแผนการเพาะปลูก และการเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ รวมถึงการคำนึงถึงจำนวนแรงงานในครอบครัว จึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการทำนาในอดีตของบ้านหนองมน อีกทั้งยังเป็นการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ

4.3.2 ความอุดมสมบูรณ์ของดิน

เนื่องจากการทำนาของบ้านหนองมนต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ดังนั้น ปุ๋ยหรือธาตุอาหารต่าง ๆ ที่หล่อเลี้ยงต้นข้าวให้งอกงามก็ต้องอาศัยน้ำเป็นตัวนำ ในฤดูฝนน้ำหลากและระดับน้ำเอ่อเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนต้นข้าวจากลำคลองเข้าสู่ นาที่เอ่อท้นขึ้นมานั้นจะมีสีแดงขุ่น อันเนื่องมาจากดินตะกอนที่ทับถมกัน เศษไม้และซากพืชต่าง ๆ ที่อุดมไปด้วยธาตุอาหาร น้ำที่ท้นเข้ามาท่วมทุ่งนี้จัดว่า เป็นปุ๋ยธรรมชาติที่ดีที่สุดของต้นข้าว ทำให้ข้าวงอกงาม และนอกจากปุ๋ยธรรมชาติที่พัฒมากับน้ำแล้ว ปุ๋ยชั้นขอดีอีกอย่างหนึ่งของต้นข้าว ก็คือ จีควาย ที่ช่วยเพิ่มธาตุอาหารในดิน ฉะนั้น การใช้ควายไถนาจึงไม่ได้ผลตอบแทนเฉพาะผืนนาที่ไถปรับที่อย่างเรียบร้อยเพื่อใช้ทำนาเท่านั้น แต่กลับได้ปุ๋ยธรรมชาติอย่างดีให้แก่ต้นข้าวอีกด้วย

“ แต่ก่อนนี้ ไม่มีบ้านไหนมีความยากเท่ากับบ้านน้ำเพิ่มหรือค มีนามากก็ต้องใช้ควายมาก ตามไปด้วย ตกกลางคืนก็ผูกมันไว้ที่ได้ดูเรือน มีอยู่ 20 กว่าตัว ทุกคืนต้องสูมไฟไต้ยุ่งให้มันมัน ไม่อย่างนั้นเวลาผูกมันจะคัน แล้วเอาสี่ข้างผูกกับเสาเรือนเสียงดังครีคราด ๆ ทั้งคืน ยิ่งถ้ามัน พร้อมใจกันสี คนบนเรือนนอนกันไม่ได้เลย แต่ก็ได้อาศัยจีของพวกมันนั่นแหละไล่เน่าบ้าง ไส่ต้นไม้บ้าง เรียกว่าเวลาล้างขี้มันที่ ต้นไม้ก็ได้เวลางามเลยแหละ ” (ทิดกล่อง ภมร , สัมภาษณ์)

4.3.3 การใช้แรงงานในครัวเรือน

นอกเหนือจากปัจจัยทางธรรมชาติที่ช่วยเกื้อประโยชน์ต่อการทำนาในอดีตแล้ว สถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในบ้านหนองมนที่สำคัญ ก็คือ ครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันที่เป็นที่

รวมของสมาชิกในครอบครัว มีทั้ง พ่อ แม่ ลูกหรือญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่รวมกันหรืออยู่ในระแวกเดียวกันและยังรวมถึงเพื่อนบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันด้วย ลักษณะของการทำนา ในอดีตจึงเป็นการแบ่งงานกันทำในครอบครัว โดยจะแบ่งงานตามเพศ เพศชายจะใช้แรงงานในการผลิตหนักไปกับการเตรียมเครื่องมือในการผลิต การไถ การคราด การนวดข้าวและการซ่อมแซมยั้งฉางเป็นหลัก ในขณะที่แรงงานหญิงมีหน้าที่ทำอาหาร สานกระจาดใส่ข้าว เกี่ยวข้าวและหอบข้าวเป็นหน้าที่หลัก นอกจากนี้ แรงงานเด็กที่เป็นสมาชิกในครอบครัวแต่ละคนจะมีหน้าที่ของตนเอง ถ้าเป็นลูกชายที่มีอายุระหว่าง 8 – 10 ปี ก็จะเป็นผู้เลี้ยงควาย โดยเริ่มตั้งแต่ตอนควายออกจากคอก จี่ควายไปนา เลี้ยงควาย อาบน้ำให้ควายและตอนควายเข้าคอก ส่วนครอบครัวที่มีลูกสาว ที่มีอายุระหว่าง 8 – 10 ปี ก็เช่นกันจะมีหน้าที่เลี้ยงน้องอยู่ที่บ้านและหัดจุดไฟหุงข้าวไว้รอแม่กลับมาจากนา

ดังนั้นการใช้แรงงานในครอบครัวของบ้านหนองมนในอดีต จึงมีลักษณะการแบ่งหน้าที่ของแรงงานในครอบครัวที่เหมือนกันนั่นคือ หัวหน้าครอบครัวหรือผู้เป็นพ่อจะเป็นผู้กำหนดหรือแบ่งงานกันโดยปรึกษารรยาและในที่สุดพ่อจะเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ เช่น การขอแรงหรือการลงแขกและการเตรียมเครื่องมือในการทำนา ได้แก่ หางไถ แอก เชือก เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าทุนการผลิตที่สำคัญของชาวหนองมนในการทำนา ก็คือ แรงงานคน ควาย ไถ คราด ยั้งข้าวและปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลควาย และเนื่องจากการตั้งบ้านเรือนของบ้านหนองมนจะมีลักษณะเป็นกระจุกหรือรวมกลุ่มกันอยู่ ทำให้เป็นการง่ายต่อการขอแรงหรือการลงแขก เพราะเมื่อถึงฤดูกาลทำนา ชาวบ้านก็จะอาศัยการขอแรงกันแทบทั้งสิ้น นับตั้งแต่การไถนา (ไถตะ) การเกี่ยวข้าว นวดข้าว ขนข้าว (หอบข้าว) ขึ้นยั้งฉางตลอดไปจนถึงการทำกิจกรรมอื่น ๆ ก็ต้องอาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้านเป็นสำคัญ ซึ่งสมาชิกในแต่ละครัวเรือนที่ถูกขอแรงก็จะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เพราะการร่วมมือกันทำให้แรงงานได้มีโอกาสพูดคุยกัน ถามไถ่ทุกข์สุขกันและยังทำให้บรรดาหนุ่มสาวได้มีโอกาสได้พบปะเกี่ยวพาราสักกันอีกด้วย จึงไม่ปรากฏว่าบ้านใดจะปฏิเสธการขอแรง เพราะท้ายที่สุดเมื่อถึงคราวที่ ครอบครัวตนเองต้องการใช้แรงงาน ก็ต้องไปขอแรงจากเพื่อนบ้านคนอื่นด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้น หากครอบครัวใดปฏิเสธการขอแรงจากเพื่อนบ้าน เมื่อถึงคราวที่ครอบครัวนั้นต้องการแรงงานไปช่วยทำนา ก็จะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน

การทำนาในอดีต แสดงให้เห็นการพึ่งพากันระหว่าง คน สัตว์และธรรมชาติ บ่งบอกว่าทุกอย่างไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง ต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ ชาวบ้านเล่าว่าช่วงเวลาที่ข้าวต้องได้รับการเก็บเกี่ยว เป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานมากที่สุด

“ สมัยก่อน ยังไม่มีรถเกี่ยวข้าว เวลาบ้านไหนจะเกี่ยวข้าวต้องขอแรงเพื่อนบ้านจากหลาย ๆ บ้านไปช่วยกัน แต่ละบ้านจะรีบแข่งกันตื่นตั้งแต่เช้ามืด เพื่อไปตะ โกง ไห่ ร้องขู่คู่แข่งของตนเองที่ถูกขอแรงด้วยว่า ตนเองตื่นนอนก่อนจะรีบไปจองที่เกี่ยวข้าวก่อน แต่

พอตะโกนเสร็จแล้ว ก็จะกลับเข้าบ้านไป เป็นเพียงแค่การขู่เพื่อข่มขวัญ และแกล้งกันสนุก ๆ เท่านั้นและพอไปถึงที่นาที่เกี่ยวข้อง เจ้าของที่ก็จะทำการรังวัดที่นาเอาไว้ให้ว่าจะต้องเกี่ยวขนาดไหน ช่วงที่เกี่ยวข้องจะมีการร้องเพลงเกี่ยวข้าว โดยจะแบ่งฟาก ชายหญิง ส่วนเจ้าของนาก็ต้องทำอาหารเลี้ยงคนที่มาช่วยเกี่ยวข้าว หลังจาก เกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ก็จะมีการเลี้ยงฉลองกัน โดยเฉพาะถ้าเจ้าของนามีนาจำนวนมาก ต้องขอแรงมากหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ แยกขอแรง ” จะเกี่ยวข้าวเสร็จหลังเจ้าอื่น ๆ ก็ต้องรับหน้าที่เป็นคนเลี้ยง ในเวลาเลี้ยงฉลองก็จะมีกรรือร่าทำเพลงเกี่ยวกันไปมา เช่น เพลงพวงมาลัย ชาวบ้านสนุกสนานกันมาก ชนิดที่ว่า บ้านไหนถูกขอแรงก็จะมีแต่ความยินดี ไม่มีคำปฏิเสธเด็ดขาด ” (ผู้ใหญ่เสนาะ , สัมภาษณ์)

นอกจากการทำนาแล้ว ในฤดูที่ว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านจะหาปลา ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ จัดว่าเป็นทรัพยากรท้องถิ่นที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งและนอกจากนี้ ชาวบ้านจะปลูกพืชผักบางชนิดไว้กินในครอบครัวและนำมาแลกเปลี่ยนกันบ้าง โดยการปลูกพืชผักเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นพริก ถั่วเขียวหรือข้าวโพด ก็ต้องอาศัยแรงงานของชาวบ้านทั้งสิ้น นับตั้งแต่การปลูกจนกระทั่งการเก็บผลผลิต เพราะยังไม่มีเครื่องทุ่นแรงใด ๆ ชาวบ้านเล่าว่า น้ำที่ใช้รดพืชผักก็คือ น้ำคลอง วิธีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ คือการใช้ถังไปตักน้ำจากคลองขึ้นมารดผักทุก ๆ วัน ถ้าวัวในหนองเกี่ยวลงไปตักน้ำ ผักก็จะเจาดาย ดังนั้น การทำการเกษตรในอดีตจึงต้องอาศัย ทั้งความขยันและความอดทน

4.4 ลิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในอดีตของชาวหนองมน

หากมองโดยภาพรวมแล้ว จะเห็นว่า บ้านหนองมนเป็นชุมชนเกษตรกรรม การทำมาหากินขึ้นอยู่กับการเกษตรเป็นหลัก ดังนั้น ฐานทรัพยากรที่สำคัญ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น จึงมีความเกี่ยวข้องกับอาชีพเกษตรกรรมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น คลองหนองมน ที่ดินทำกิน แรงงานและเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตร เป็นต้น ฐานทรัพยากรเหล่านี้ บางอย่างเป็นฐานทรัพยากรที่ชาวหนองมนมีสิทธิร่วมกันในการใช้ประโยชน์ แต่จะต้องไม่เกินขอบเขตและความจำเป็น บางอย่างเป็นฐานทรัพยากรที่ชาวบ้านสามารถเป็นเจ้าของและมีไว้ในครอบครอง แต่สามารถแลกเปลี่ยนและแบ่งปันให้แก่คนอื่นได้ด้วย

ฐานทรัพยากรที่ชาวหนองมนมีสิทธิร่วมกันในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน คือ “ คลองหนองมน ” เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ทั้งอุปโภคบริโภค ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ภายใต้การใช้ประโยชน์อย่างอิสระไม่มีการกีดกันนั้น จะต้องอยู่ ภายใต้การช่วยกันดูแลรักษาลำคลองให้สะอาด บ้านใดที่มีผักตบชวาลอยมาติดอยู่ที่ทำน่าน้ำบ้าน จะต้องรับ

ผิดชอบเอาผักตบชวาเหล่านั้นขึ้น และเนื่องจากในอดีต ผลิตภัณฑ์พวกเศษกระดาษหรือกระป๋อง ขวดพลาสติกยังมีอยู่น้อย จึงไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ลำคลอง ในขณะที่เดียวกัน การจับปลาในคลองก็ไม่สามารถจับได้หมดทุกที่ อย่างเช่นในเขตอภัยทานที่อยู่บริเวณหน้าวัดไม่สามารถทำการจับปลาได้ ชาวบ้านจะนำเอาไม้ติตตรงสี่แดงมาปักไว้ แสดงว่าเป็นเขตห้ามจับสัตว์น้ำ

ในส่วนของฐานทรัพยากรที่ชาวบ้านสามารถเป็นเจ้าของและมีไว้ครอบครอง แต่ก็สามารถแลกเปลี่ยนและแบ่งปันกันได้ ในคราวจำเป็น ได้แก่ ที่ดิน ทุน แรงงานและเครื่องมือเครื่องใช้หรือปัจจัยทางการเกษตร เป็นต้น “ที่ดิน” ถือได้ว่าเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของชาวหนองมน เนื่องจาก อาชีพหลักของชาวหนองมน คือ อาชีพเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยพื้นที่ในการเพาะปลูก

“สมัยปู่ย่าตายาย เข้ามานุกเบิกที่ดินทำกิน แต่ก่อนโน้นพื้นที่บ้านหนองมนมีลักษณะเป็นที่ลุ่มและมักจะมีหนองน้ำ การบุกเบิกที่ดินสมัยก่อนชาวบ้านจะเข้ามาจับจองพื้นที่ใกล้ ๆ แหล่งน้ำ เพื่อจะได้ง่ายกับการเพาะปลูก การรังวัดจะใช้ไม้วัดที่ โดยทำหลักจากต้นไม้นิ่งไปหาอีกต้นไม้นิ่งจนครบทั้ง 4 มุม ซึ่งความกว้างของพื้นที่จับจองนั้นจะเอาขนาดเท่าใดก็ได้สุดแล้วแต่กำลังความสามารถในการถางที่ของแต่ละคน แต่โดยมากมักจะเอาเท่าที่พอเพียงกับการหาเลี้ยงคนในครอบครัวและไม่เกินกำลังแรงงานในบ้าน” (หมอตุ๋, สัมภาษณ์)

การถือครองที่ดินนับแต่สมัยปู่ย่าตายายจะสืบทอดเป็นมรดกต่อมายังรุ่นลูกหลานเพื่อใช้ในการเพาะปลูกและสร้างบ้านเรือนต่อไป การถือครองที่ดินในอดีต ชาวบ้านไม่ต้องยกคันดินกันน้ำ แต่จะอาศัยเพียงแค่แนวบอกเขตว่าใครเป็นเจ้าของนาเท่านั้น ดังนั้น ในเวลาที่ข้าวงาม จะดูเหมือนเป็นผืนนาที่ติดกันไปทั้งผืน

ในอดีตชาวบ้านสามารถจับจองที่ดินเป็นของตนเองได้อย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องจากที่ดินยังมีอยู่มาก ประกอบกับจำนวนประชากรในหมู่บ้านยังมีอยู่น้อยมาก ต่อมาเมื่อแต่ละครอบครัวมีลูกมีหลานเพิ่มมากขึ้น ที่ดินที่มีอยู่จึงไม่เพียงพอที่จะแบ่งปันกัน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเช่าที่ดินขึ้น ในขณะเดียวกันจำนวนที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดจนไม่สามารถขยายที่ทำกินได้อีก ทำให้หลายครอบครัวต้องทำการเช่าที่ดินทำกินเพิ่มมากขึ้น โดยเช่าจากเจ้าของที่ดินที่มีที่ดินจำนวนมาก ชาวบ้านเล่าว่า คนที่มีที่ดินเป็นจำนวนมากนั้นส่วนใหญ่จะร่ำรวยจากการปล่อยเงินกู้ โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 15 บ้าง ร้อยละ 20 บ้าง ชาวบ้านที่ไม่มีเงินมาค้ำตามกำหนดก็มักจะเอาที่นามาจำนองไว้ เมื่อนานวันหาเงินมาใช้คืนไม่ได้ที่นาที่นำมาจำนองก็ต้องหลุดจำนอง ตกเป็นของคนที่ปล่อยเงินกู้ไปในขณะที่คนที่นาที่นำมาจำนอง ก็ต้องกลายสภาพเป็นคนที่ไร้ที่ดินไปในที่สุด

“สมัยก่อนเกษตรกรชาวมันมีเยอะ โดยเฉพาะเรื่องน้ำท่วมท่วมทีหนึ่งก็หมดกันเลย ต้องเอาที่นาไปจำนองไว้ แล้วเอาเงินมาใช้ก่อน พอทาน ๆ ไปทานาไม่ได้ผลก็ไม่มีเงินไป

คืนเขา ที่นาที่เขาไปจำนองก็หลุดไป กลายเป็นคนไม่มีที่ ก็ต้องเช่าที่เขาทำ ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ มา ก็เลยไม่มีที่ดินเป็นมรดกตกทอด ก็เลยต้องเช่าที่เขาทำต่อ ๆ กันมา” (น้ำเฉลียว, สัมภาษณ์)

การเช่าที่ดินในสมัยก่อน ลักษณะของการเช่าจะเป็นแบบแบ่งครึ่ง กล่าวคือ ผลผลิตข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวจะถูกแบ่งครึ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งจะเป็นของผู้ให้เช่าที่ดิน และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นของผู้เช่าที่ดิน ลักษณะการเช่าที่แบบนี้ดำเนินเรื่อยมาจนเกิดปัญหาขึ้นในกรณีที่ ผู้ให้เช่าที่ดินจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น ทำให้เป็นการยากลำบากในการเดินทาง ที่จะต้องกลับมารับส่วนแบ่งที่เป็นผลผลิต และบางคนคิดว่าการแบ่งผลผลิตกันในลักษณะเช่นนี้ ไม่ค่อยมีความเป็นธรรม เนื่องจากเจ้าของที่ดินมักจะได้รับผลผลิตที่น้อยกว่าผู้เช่าที่ดิน เพราะผู้ที่เป็นคนแบ่งผลผลิตก็คือผู้เช่าที่ดิน ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจกันขึ้น จึงเปลี่ยนเป็นรูปแบบของการเช่าโดยใช้เงินแทน โดยไร่หนึ่งถ้าคิดเป็นข้าวจะตกไร่ละ 8 – 10 ถัง แต่ถ้าคิดเป็นเงินจะเฉลี่ยไร่ละประมาณ 400 บาท

เพราะฉะนั้นความสำคัญของ “ ที่ดิน ” นอกจากจะเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตในชุมชนแล้ว ยังสามารถบ่งบอกถึง สถานภาพ อำนาจและความร่ำรวยของเจ้าของที่ดินอีกด้วย ในบ้านหนองมนผู้ที่มีจำนวนที่ดินมาก มักจะทำให้ครอบครัวมีอำนาจและความเป็นอยู่ที่เหนือกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ หลาย ๆ คน คนที่ไม่มีที่ดินพอเพียงสำหรับตนเองและครอบครัว จึงต้องกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างหรือเช่าที่ดินจากคนที่มียี่ที่ดินมากเกินความต้องการและเมื่อตกอยู่ในฐานะผู้เช่าแล้ว ก็ย่อมต้องกลายเป็นผู้ที่พึ่งพาอาศัยเจ้าของที่ดิน ในฐานะที่เป็นแหล่งสำหรับการดำเนินชีวิตและมีความโน้มเอียงที่จะคอยช่วยเหลือเจ้าของที่ดิน เมื่อมีข้อพิพาทเกิดขึ้นในหมู่บ้านหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นผู้เช่าที่ดินเปรียบเสมือนกับการเข้าไปเป็นพรรคพวกของเจ้าของที่ดินไปโดยปริยาย และเจ้าของที่ดินสามารถที่จะ เรียกคืนได้ หากผู้เช่ากลายเป็นคนเกียจคร้านหรือไม่ใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์มากนัก

จึงอาจกล่าวได้ว่า เจ้าของที่ดินมีส่วนในการกำหนดโชคชะตาของผู้เช่าที่ดินได้ เพราะตราบไคที่ผู้เช่ายังคงมีที่ดินทำกิน นั้นหมายถึงว่า ยังสามารถหารายได้มาจุนเจือครอบครัวได้ แต่เมื่อไคที่ไม่มีที่ดินแล้ว ครอบครัวย่อมเดือดร้อนเพราะขาดรายได้มาใช้จ่ายในครอบครัว อย่างไรก็ตามสถานการณ์ดังกล่าวไม่เกิดขึ้นบ่อยนักในบ้านหนองมน เนื่องจาก ทรัพยากรที่ดินในอดีตยังมีเพียงพอสำหรับการทำมาหาเลี้ยงชีพและเรื่องของน้ำใจในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันยังมีอยู่มาก ดังนั้น ปัญหาเรื่องความขัดแย้งในที่ดินจึงไม่ค่อยมี ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่ดิน ปัญหาการถูกล้ำที่ดินทำกินหรือปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะในอดีตแต่ละครัวเรือนสามารถเข้ามาจับจองที่ดินที่ยังไม่มีเจ้าของได้และเมื่อจับจองแล้ว ย่อมหมายความว่า ผู้จับจองมีสิทธิในที่ดินผืนนั้น

โดยชอบธรรม ไม่ต้องมีเอกสารสิทธิ์ ประเภท สก. 1 นส. 3 หรือโฉนดเป็นเครื่องยืนยัน หากแต่การถือครองและการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นไปโดยระบบที่ชุมชนยอมรับ

นอกจากที่ดินซึ่งจัดว่าเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของบ้านหนองมนแล้ว ฐานทรัพยากรอย่างอื่นที่มีไว้ฐานทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แรงงานและเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ก็มีความสำคัญต่อการทำมาหากินของชาวหนองมน เนื่องจากบ้านหนองมนเป็นชุมชนเกษตรกรรมองค์ประกอบเหล่านี้ย่อมมีอยู่ในแต่ละครัวเรือน อาจมีความแตกต่างในเรื่องของจำนวนที่มีอยู่ในครอบครอง เพราะบางบ้านมีทุนมากแต่มีแรงงานน้อยหรือบางบ้านมีแรงงานมากแต่มีทุนน้อย เป็นต้น ดังนั้น แต่ละบ้านย่อมมีโอกาสในการอาศัยซึ่งกันและกัน จะเห็นได้ชัดในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวที่มีการเอาแรงกัน บ้านที่มีทุนมาก มีที่นามาก แรงงานน้อย ก็ต้องไปขอแรงจากเพื่อนบ้านที่มีแรงงานมากมาช่วยเกี่ยวข้าว ในขณะที่เดียวกันบ้านที่มีแรงงานมากแต่ขาดทุนทรัพย์หรือเครื่องมือ เครื่องใช้ในการทำนา ก็สามารถหยิบยืมได้จากครอบครัวที่มีมากกว่าหรือในกรณีที่มีแรงงานแต่ไม่มีที่ดิน ก็อาจใช้แรงงานที่มีอยู่ไปรับจ้างทำนาให้แก่คนที่มีนามาก ซึ่งผลตอบแทนที่ได้รับ อาจจะไม่ได้อยู่ในรูปของเงินทองแต่อาจเป็นข้าว พืชผัก หรือไข่ไก่ เป็นต้น สิ่งต่างๆเหล่านี้แสดงให้เห็นการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกัน ชาวบ้านเล่าว่า ในสมัยก่อน เงินทองยังไม่มีค่ามากนัก บางครั้งการได้สิ่งของหรือพืชผักต่าง ๆ จะมีประโยชน์มากกว่าเพราะนำมาประกอบอาหารได้ทันที แต่ถ้าเป็นเงินก็ต้องไปจับจ่ายซื้อหาอีก ในอดีตการเดินทางค่อนข้างลำบาก ดังนั้น การแลกเปลี่ยนฐานทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทุน แรงงานหรือเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญอยู่ที่เงินตรา หากแต่เป็นการช่วยเหลือและทดแทน ตลอดจนเป็นการชดเชยในสิ่งที่แต่ละครัวเรือนขาดหายไป

4.5 บ้านหนองมนกับการเปลี่ยนแปลง

บ้านหนองมนเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง ในชนบทภาคกลาง ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่และฐานทรัพยากรในชุมชน

4.5.1 การเข้ามาของโครงการชลประทาน

การเปลี่ยนแปลงของบ้านหนองมน เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2506 ได้มีโครงการชลประทานเข้ามา โดยในพื้นที่ตำบลบ้านหลวงได้รับน้ำจากโครงการชลประทาน 2 โครงการคือโครงการโคกกระเทียม และโครงการเริงราง ซึ่งทั้ง 2 โครงการเป็นโครงการย่อยของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ตอนบน โครงการเกิดขึ้นเนื่องจากการก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยา การก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยาดังกล่าว จะสามารถควบคุมปริมาณน้ำเหนือเขื่อนได้ ซึ่งแต่เดิมผลผลิตทางการ

เกษตรไม่สม่ำเสมอ การทำนาต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และไม่สามารถควบคุมปริมาณน้ำได้ กล่าวคือ ถ้าปีใดฝนตกชุกสม่ำเสมอผลผลิตทางการเกษตรจะเพิ่มขึ้น แต่ถ้าบางปีถ้าฝนตกมากไปก็อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อพืชผล ดังนั้นที่กรมชลประทานจึงได้ดำเนินการก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 และสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2500 รวมระยะเวลาในการก่อสร้าง 5 ปี (ฝ่ายข้อมูลและสารนิเทศ กองแผนงานและงบประมาณ กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2535: 90)

ส่วนโครงการโคกกระเทียม และโครงการเริงรางนั้น ได้ให้น้ำแก่ชาวบ้านเพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตร โดยลักษณะของการให้น้ำในแต่ละโครงการจะแบ่งพื้นที่รับผิดชอบกันไป กล่าวคือ โครงการโคกกระเทียม มีที่ทำการอยู่ที่ตำบลเขาพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี มีพื้นที่ชลประทานทั้งหมด 196,000 ไร่ เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 และสร้างเสร็จในปี 2506 สำหรับโครงการนี้จะให้น้ำครอบคลุมในเขตพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ ลพบุรี สระบุรี และอยุธยา โดยในพื้นที่สระบุรีที่ได้รับน้ำชลประทานจากโครงการนี้ จะรวมถึงพื้นที่ในเขตตำบลบ้านหลวงด้วย ซึ่งหมู่บ้านที่ได้รับน้ำจากโครงการนี้ก็คือ “บ้านหลวง” (หมู่ที่ 1, 2, 3 และ 4) ในขณะที่โครงการเริงราง จะให้น้ำครอบคลุมใน 2 จังหวัดคือ สระบุรี และพระนครศรีอยุธยา โดยมีที่ทำการอยู่ที่ ตำบลสร้างโคก อำเภอบ้านหมอ จังหวัดสระบุรี มีพื้นที่ชลประทานทั้งหมด 163,000 ไร่ เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2495 และสร้างเสร็จในปี 2516 (โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2537: ข-6) และพื้นที่ส่วนหนึ่งของตำบลบ้านหลวง จังหวัดสระบุรี ก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับน้ำชลประทานจากโครงการเริงราง โดยพื้นที่ที่ได้รับน้ำจากโครงการนี้ก็คือพื้นที่ของบ้านหลวง (หมู่ที่ 5, 6 และ 7)

4.5.2 ผลกระทบจากโครงการชลประทาน

การทำนาในอดีตของบ้านหนองมนจะอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ชาวบ้านจึงมักจะใช้ดินที่ก่อขึ้นมาทำเป็นคันนบกั้นน้ำตามแนวลำคลอง เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำไหลลงสู่คลองจนหมด วิธีการนี้จึงเป็นการกักเก็บน้ำมาใช้ในการทำนา ต่อมาเมื่อมีโครงการชลประทานเข้ามา ชาวบ้านจึงหันมาใช้น้ำชลประทานแทน น้ำจากคลองชลประทานจะถูกปล่อยออกมาเป็นช่วงเวลา โดยการอาศัยการปิด-เปิดประตูน้ำ โดยจะเริ่มเปิดในช่วงปลายเดือนธันวาคม และจะปิดในช่วงประมาณปลายเดือนสิงหาคม ชาวบ้านเล่าว่าในอดีต ถ้าฝนตกหนักทำให้น้ำในนามีมากเกินไปความต้องการ ชาวบ้านจะช่วยกันขุดลำราง เพื่อระบายน้ำจากนาลงสู่คลอง ลำรางที่สำคัญได้แก่ ลำรางขุนสวัสดิ์ ลำรางคลองปิ่น ในสมัยก่อนลำรางต่าง ๆ ถือว่าเป็นที่สาธารณะ เพราะนอกจากจะใช้ลำรางในการระบายน้ำแล้ว ในช่วงน้ำหลากยังเป็นแหล่งที่มีปลาอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ชาวบ้านจึงนิยมหาปลาตาม

ลำรางต่าง ๆ แต่เมื่อมีประตุน้ำเกิดขึ้น ปัญหาน้ำท่วมนาจึงก็ไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็น ความสำคัญของลำรางจึงลดลงไป ปัจจุบันตามลำรางที่มีอยู่ในชุมชนจะมีผักตบชวาและหญ้าขึ้นรกไปหมด บางแห่งเหลือช่องทางให้น้ำไหลเพียงเล็กน้อย ในขณะที่บางแห่งถูกปิดตาย แสดงให้เห็นว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์มานานแล้ว

ภายหลังจากมีคลองชลประทานเข้ามาในบ้านหนองมน จึงมีการสร้างประตุน้ำที่บ้านคร้อ อยู่ในเขต ตำบลบ้านคร้อ อำเภอหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2512 การมีคลองชลประทานและประตูน้ำ ทำให้ชาวบ้านสามารถทำนา และเพาะปลูกพืชฤดูแล้งได้สะดวกขึ้น และยังเป็น การช่วยผ่อนแรงชาวบ้านได้มาก เพราะในอดีตชาวบ้านต้องใช้ถังนำลงไปตักน้ำจากลำคลองมารดพืชผัก แต่เมื่อมีโครงการชลประทานเข้ามา ชาวบ้านก็สามารถต่อท่อสูบน้ำจากคลองขึ้นมาใช้ได้ทันที โดยที่ไม่ต้องอาศัยเพียงแค่น้ำฝนอย่างเดียวเท่านั้น

“พอมีคลองชลประทานเข้ามา มันก็ดี เพราะว่ามีประตูน้ำที่ปิดและเปิดน้ำได้ เวลาต้องการน้ำก็สามารถเปิดน้ำเข้ามาได้ แต่ถ้าน้ำมากเกินไปก็ปิดประตูน้ำซะ ทำให้น้ำไม่ท่วม พืชผลไม่เสียหายเหมือนแต่ก่อนตอนที่ใช้น้ำธรรมชาติ แต่มันก็มีผลเสียเหมือนกันนะ เพราะบางทีเวลาเปิดน้ำเข้ามาแล้วน้ำมีปริมาณมากเกินไป พอถึงช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ปรากฏว่าน้ำในนาแห้งไม่ทัน น้ำขังก็ทำให้การเก็บเกี่ยวข้าวลำบาก และข้าวที่ได้ก็มีคุณภาพไม่ดี เมล็ดหักบ้าง ” (ผู้ช่วย สมศักดิ์, สัมภาษณ์)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เนื่องจาก การเข้ามาของคลองชลประทาน ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศในบ้านหนองมนและที่สำคัญ ทำให้รูปแบบการทำเกษตรของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงจากเดิมมาก

“ตั้งแต่มีคลองชลประทานเข้ามา ชาวบ้านก็ทำนาสะดวกขึ้น ไม่ต้องไปก่อคันนบกั้นน้ำเหมือนแต่ก่อน แต่มันแยตรงที่ว่า พอมีคลองชลประทาน ที่มีประตูน้ำเปิดปิดได้ ไร่คลองบ้านเรานั้นก็ตื่นเงินลงทุกที น้ำก็ไม่ทันเข้านาเหมือนก่อน ต้นข้าว ก็เลยไม่ได้รับปุ๋ยธรรมชาติที่พุดมากับน้ำ ชาวบ้านก็เลยหันไปพึ่งปุ๋ยวิทยาศาสตร์กันบ้าง ยาฆ่าแมลงบ้าง ลุงว่าใช้น้ำธรรมชาติแบบเดิมมันดี ตรงที่ข้าวมันงามดี อาศัยปุ๋ยธรรมชาติ แต่ความเสี่ยงก็สูง ความเสียหายมีมากอยู่เหมือนกัน ” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

ผลจากการมีโครงการชลประทาน และมีการสร้างประตูน้ำบ้านคร้อขึ้น เพื่อใช้ในการปิดเปิดประตูน้ำนั้น ส่งผลให้สภาพของน้ำที่เคยเอ่อท่วมเข้ามา เปลี่ยนแปลงไป ในอดีตน้ำที่ท่วมเข้านามีสีแฉะจัดและขุ่นมาก เพราะเป็นน้ำธรรมชาติที่พุดฝนตกลงมา มาก ๆ น้ำจะพุดพาพวกเศษหญ้า หน้าดินและเศษไม้แห้ง ๆ พุดพาเข้ามาโดยที่ไม่มีสิ่งกีดขวางทางน้ำใดใดทั้งสิ้น เมื่อความแรงและความเร็วของน้ำเพิ่มมากขึ้นน้ำก็จะถูกพุดเข้าสู่ท้อง

นาทั้งหมด ทำให้ปฏิกิริยาธรรมชาติที่พัฒนามากับกระแสน้ำเป็นอาหารชั้นหนึ่งของต้นข้าวในนา แต่เมื่อมีการสร้างประตูระบายน้ำ เมื่อมีฝนตกลงมากระแสน้ำที่ไหลเข้ามาจะถูกกีดขวางโดยประตูระบายน้ำ เมื่อความความเร็วปะทะกับประตูระบายน้ำ ก็จะส่งผลให้ความเร็วของน้ำลดลง จนบางครั้งน้ำก็หยุดไหล ก็จะทำให้เกิดการตกตะกอน เป็นผลให้ลำคลองตื้นเขินจากการที่มีการตกตะกอนทับถมกันมากขึ้น แต่ถ้าหากฝนตกในปริมาณมาก ๆ แรงปะทะของกระแสน้ำที่ขวางด้วยประตูน้ำ จะทำให้ความแรงของกระแสน้ำถูกตีกลับ ท้นเข้าสู่นาเหมือนในอดีต แต่สภาพน้ำที่เอ่อท้นเข้าท้องนาจะใสแตกต่างจากในอดีตมาก เพราะกระแสน้ำขณะที่ปะทะกับประตูระบายน้ำจะเกิดการตกตะกอนของพวกเศษพืชต่าง ๆ ที่พัฒนามากับกระแสน้ำ ทำให้โอกาสที่ต้นข้าวในนาจะได้รับปุ๋ยจากธรรมชาติลดน้อยลงไป

เมื่อชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพิงธรรมชาติในการทำนาได้อย่างแต่ก่อน จากนาที่เคยได้รับปุ๋ยธรรมชาติที่พัฒนามาในฤดูน้ำหลาก กลับกลายเป็นนาที่ต้องได้รับ ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมาก สิ่งที่ได้รับผลกระทบโดยตรง คือ คนในชุมชนและระบบนิเวศ โดยเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ตามท้องทุ่งและคลองหนองนา

“ สมัยก่อนปลาในหนองข้างบ้านบานเลย ลงขายแป๊บเดียว ก็ได้ปลาแล้ว ยิ่งช่วงที่น้ำขึ้น ลงไปดักเดียวเดียวก็ได้ปลาดี ๆ มากินแล้ว อย่างพวกปลาหมอ ปลาเบียว ตัวเท่าแขน กินกันจนเบื่อ ที่เหลือก็ทำปลาดกแห้งบ้าง เอาไปหมักทำน้ำปลาบ้าง เมื่อก่อนทำนาไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี เพราะแต่ก่อนไม่มีประตูน้ำ พอน้ำหลากก็เข้าท่วมทุ่งนา พัดเอาปุ๋ยจากน้ำเข้ามาในนา ต้นข้าวขึ้นงามมาก เดี่ยวนี้พอมีประตูน้ำบ้านคร่อ คนก็เริ่มใช้ปุ๋ยใช้ยากันมากขึ้น อย่างพวกพริกก็ต้องอัดปุ๋ย อัดยากัน บางคนแพ้งจนเดินผ่านตรงที่เขาทำพริกกันไม่ได้เลย ยิ่งพวกผักคะน้า ผักกระหล่ำปลี ยิ่งน่ากลัว ไม่เชื่อเอ็งลองเอาน้ำผสมต่างทับทิมมาแช่ผักพวกนี้ดูนะ น้ำมันจะสีเหลืองอ๋อยเลย สมัยก่อนฉันเคยบั้งใส่กรอกขาย พอเอากระหล่ำปลีแช่น้ำต่างทับทิมเท่านั้นแหละ ฉันทบจะเลิกกินผักพวกนี้ไปเลย สู้เก็บผักนึ่ง ผักโสนตามคลองก็ไม่ได้ปลอดภัยกว่า ” (ป้าแจ้ว , สัมภาษณ์)

การหันไปพึ่งพาสารเคมีต่าง ๆ ทั้งปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดปัญหาดินเสีย ชาวบ้านเล่าว่า ดินเริ่มเสียเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา (ประมาณปี 2523) ทั้งนี้เนื่องจากการเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมีที่ใช้มากขึ้นทุก ๆ ปี อีกทั้งดินไม่เคยได้พักตัวจากบรรดาสารเคมีเหล่านี้เลย เนื่องจาก ในฤดูทำนาก็ต้องใส่ปุ๋ยบำรุงต้นข้าว ถึดยาฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง ในขณะที่หมดฤดูทำนาแล้ว ชาวบ้านก็จะปลูกพืชฤดูแล้ง เช่น พริก ถั่วเขียว ข้าวโพด ซึ่งต้องใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ยเคมีในปริมาณมาก โดยเฉพาะพริก เป็นพืชที่ต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ จึงต้องใช้ยาฉีดพ่นมาก ช่วงเวลาของ

การให้ยาจะถี่มากและยาพวกนี้มักจะซึมลงดิน เมื่อฝนตกจะถูกชะล้างลงสู่คลอง เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในลำคลอง ชาวบ้านเล่าว่า ปลาในลำคลองลดลงมาก ทั้งชนิดและปริมาณปลา โดยปลาที่หายไปมักจะเป็นปลาประเภทที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาหัวเมา” เป็นปลาที่ไม่สามารถทนต่อระบบน้ำเน่าเสียได้ ซึ่งปลาประเภทนี้ ได้แก่ ปลาเสือ ปลาอ้าว ปลาหางแดง (ถ้าตัวใหญ่ชาวบ้านเรียกว่า ปลาบ้า) ปลาแก้มช้ำ ปลาน้ำเงิน ปลาสังกะวาส กุ้งก้ามกราม หอยตะหับหรือหอยขวาน เป็นต้น

และผู้ที่ได้รับ ผลกระทบมากที่สุด ก็คือ ชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวบ้านที่ยึดอาชีพลงขายจับปลา เพราะทุกวันนี้หาปลาขายขึ้นทุกที จนในที่สุด ชาวบ้านไม่สามารถยึดอาชีพนี้เพียงอย่างเดียว ต้องออกไปเป็น แรงงานรับจ้าง หรือหาอาชีพเสริมเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

“ เมื่อก่อนตอนฉันอายุสิบสี่สิบห้า ช่วงที่น้ำมันลดใหม่ ๆ ฉันลงไปในคลองแล้ว เอาเท้าเขี่ย ๆ ดู ก็เจอปลาแล้ว ก็จับใส่ข้องเอาไว้ลงไปไม่ถึงชั่วโมงได้ปลามาเต็มข้องแล้ว แต่เดี๋ยวนี้บางวันหาไม่ได้เลยก็มี” (นายฉลวย , สัมภาษณ์)

นอกจากสิ่งมีชีวิตในน้ำแล้ว บรรดานกต่าง ๆ ที่หากินอยู่ตามท้องนาและตามลำคลอง ก็ลดจำนวนลงด้วยเช่นกัน ในอดีตจำนวนและชนิดของนกมีมาก ภาพนกที่บินกันเป็นฝูง หรือ ภาพนกที่อยู่กันตามท้องนา และออกหากินกันตามริมคลองเป็นภาพที่ชินตาชาวบ้านไปแล้ว ยิ่งกว่านั้นเสียงที่ระเบ็งแซ่ของพวกมัน ก็เป็นการยากที่จะนับจำนวนได้ว่ามีมากน้อยเพียงใด

“ ก่อนโน้น นกกระจาบมันเยอะ มันชอบอยู่กันเป็นฝูงตามท้องนา พี่ที่เคยเอาแหไปทอด ได้มาตั้งหลายตัว นกกระจาบทอดนี่เป็นอาหารชั้นหนึ่งเลยนะ ชาวบ้านเขาชอบเอามาทอดกระเทียมพริกไทยให้มันกรอบ ๆ แต่บางคนเขาก็ไม่กินสงสารมัน เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้วหละหายไปหมดแล้ว ” (น้ำเฉลียว , สัมภาษณ์)

การแพร่กระจายของสารเคมีและยาฆ่าแมลงตามทุ่งนาและถูกชะล้างลงสู่ลำคลอง ส่งผลให้จำนวนนกและชนิดของนกที่เคยมีอยู่ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ ชนิดของนกที่หายไป ได้แก่ นกตะกุ่ม นกกระสา นกกระจาบ อีกา นกกระยางกรอกและนกกาบบัว เป็นต้น นกเหล่านี้ในอดีตมีประโยชน์กับชาวบ้านมาก เพราะมันช่วยกินแมลงและหนูที่มารบกวนนาข้าว อย่างนกตะกุ่มที่ชอบกินซากหนูตาย แต่เมื่อทางการเอายาเบื่อหนูมาแจกให้ชาวบ้านใช้ ปรากฏว่า ยาเบื่อหนูไม่ได้ปราบแค่หนูเท่านั้น แต่กลับทำให้นกหลายชนิดตายไปด้วย ส่วนนกที่ชอบหากินตามลำคลอง อย่างเช่น นกกระสาหรือนกกระยางก็หากินลำบากขึ้น เพราะจำนวนปลาที่ลดลง จนในที่สุด นกเหล่านี้ก็เริ่มหายไป จากบ้านหนองมนเรื่อย ๆ

เมื่อสิ่งมีชีวิตที่มีส่วนช่วยสร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศ เริ่มลดจำนวนลงหรือบางอย่างอาจสูญหายไปแล้ว ส่งผลให้ชาวบ้านต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงขึ้นเรื่อย ๆ โดยปราศจากการควบคุมและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำดังกล่าว ก็คือ ตัวของชาวบ้านเอง

“ บ้านผมอยู่เหนือลม อยู่ติดทุ่งนา เวลาหน้าแล้งชาวบ้านจะทำพริกกันมาก ช่วงไหนที่เขาฉีดยา พริกกัน ผมแทบจะอยู่บ้านไม่ได้ กลิ่นยามันแรงจนอยากอ้วก พอลมพัดที่มันก็จะพัดเข้าบ้านผมทันที น้องสาวของผมเขาก็แพ้มาก จนไม่อยากจะเดินผ่านป่าพริก แถวบ้าน มันจะตายเอา ทั้งแสบจุมกและผื่นก็ขึ้นเต็มตัวไปหมด ” (ทิดกล่อง , สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะได้รับผลกระทบโดยตรงจากสารเคมีหรือยาฆ่าแมลง แต่ชาวบ้านก็ยังคงใช้สารเคมีเหล่านี้ต่อไป เนื่องจากอาชีพเกษตรเป็นอาชีพหลักที่ชาวบ้านยึดถือมานาน นับแต่อดีต

“ ตัวพี่ต้องช่วยพ่อทำนาด้วย ทำพริกด้วย ก็ช่วยขายรุ่นพริกและต้องฉีดยาพริกอาทิตย์ละครั้ง ช่วงที่ฉีดยาพริก ก็จะแพ้ยามาก จนต้องเข้าโรงพยาบาลหมดเงินไปเป็นหมื่น แต่ว่าตอนนั้นพริกราคาดีมาก พอเราออกจากโรงพยาบาลก็เลยกัดฟันทน กลับมาฉีดยาพริกอีก เพราะอยากได้เงินมาก ๆ ดูเหมือนว่าปีนั้น ได้เงินสัก เจ็ดหมื่นแปดหมื่น ” (พี่ตุ๊กตา , สัมภาษณ์)

หากมองโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่า การเข้ามาของโครงการชลประทานที่เข้ามาในชุมชนได้ส่งผลให้ค่าครองชีพของมนต์เงินและทำให้วิถีการทำเกษตรของชาวบ้านเปลี่ยนแปลง เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพาปุ๋ยธรรมชาติได้อีก จึงต้องหันไปใช้ปุ๋ยเคมีและ สารเคมีกำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ แทน อย่างไรก็ตามโครงการชลประทานก็มีใช้ปัจจัยเดียวที่ทำให้บ้านหนองมนเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความทันสมัย ตลอดจนสามารถติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอกได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

4.5.3 การก่อสร้างถนนโพธิ์พระยา – ท่าเรือ

ใน พ.ศ. 2517 เริ่มมีการก่อสร้างถนนโพธิ์พระยา – ท่าเรือ ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดอ่างทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดสระบุรี การก่อสร้างได้เสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2519 ถนนสายนี้มีความสำคัญในด้านการคมนาคมขนส่ง และเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง แต่เดิมชาวบ้านหนองมนมักจะมีการติดต่อกันภายในหมู่บ้านมากกว่าการเดินทางออกนอกหมู่บ้านหรือเดินทางไกลไปต่างจังหวัด ทั้งนี้เพราะการเดินทางในอดีตค่อนข้างลำบากต้องใช้เวลาเป็นวัน ๆ หรือหลายวันกว่าจะถึงจุดหมาย แต่เมื่อมีการสร้างถนนสายโพธิ์พระยา – ท่าเรือ ขึ้น ก็เริ่มมีรถโดยสารวิ่งรับส่ง สาย สุพรรณบุรี – อ่างทองและสาย พระพุทธบาท – อ่างทอง แต่ในอดีตจะมีรถวิ่งผ่านเพียงเที่ยวเดียวเท่านั้น คือ ตอนเช้าและต้องค้างคืนที่อ่างทอง แล้วจึงเดินทางกลับในวันรุ่งขึ้น แม้ว่าจะมีรถรับส่งไม่ถี่นัก แต่ชาวบ้านหนองมนก็เริ่มเดินทางออกนอกหมู่บ้านมากขึ้น เริ่มมีการทำถนนในหมู่บ้าน เพื่อช่วยให้การเดินทางสะดวกสบายมากขึ้น

“ สมัยที่เขาสร้างถนนไปอ่างทองเสร็จใหม่ ๆ ตอนแรกมันไม่ดีอย่างนี้หรอกนะ แต่ชาวบ้านก็เห่อกัน บางคนก็นั่งรถไปซื้อของที่ตลาดอ่างทองมาขายในหมู่บ้านบ้าง บาง

คนมันก็ไปเที่ยวเฉย ๆ ตามประสาคนที่ไม่ค่อยได้ไปไหน แล้วก็มียีราดเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น แล้วก็เริ่มมีคนซื้อรถมอเตอร์ไซด์มาใช้ ตอนเอารถมาใช้ครั้งแรก ชาวบ้านแห่กันไปดูกันใหญ่ ก็เคยเห็นกันที่ไหนหละ ใช้แต่เรือมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย” (ผู้ใหญ่เสนาะ สัมภาษณ์)

เรือที่ใช้เป็นพาหนะในการเดินทางไปมาหาสู่กัน เริ่มถูกนำขึ้นมาไว้ตามใต้ถุนบ้าน บางบ้านมีเรือหลายสิบลำที่นำมาวางทิ้งไว้เฉย ๆ บ้างก็นำเรือมาไว้เก็บของ จะเอาออกมาใช้ก็ต่อเมื่อถึงฤดูน้ำหลากเท่านั้น ทำให้เรือที่เคยจอดเทียบท่าหลายสิบลำลดลงเหลือเพียงท่าละหนึ่งลำเท่านั้น โดยมากก็เป็นเรือที่ใช้ไปมาหาสู่ระหว่างสองฝั่งคลองมากกว่าที่จะใช้เดินทางไกล ๆ พระที่เคยพายเรือมาบิณฑบาตรตอนเช้า ๆ ก็เปลี่ยนมาเป็นการเดินบิณฑบาตรแทน พระเณรรุ่นหลังจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพายเรือเป็นเหมือนแต่ก่อน นอกจากนี้ ผลของการมีถนนทั้งในและนอกชุมชน ทำให้มีรถเข้ามาขายสินค้าในหมู่บ้านมากขึ้น ทำให้เรือขายสินค้าที่ครั้งหนึ่งเคยขายสินค้าได้ดีเป็นเทน้ำเทท่า ต้องหมดความสำคัญลงไป จนในที่สุด เรือขายสินค้าก็เริ่มหมดไปจากคลองหนองมน ชาวบ้านหันมาจับจ่ายซื้อของจากรถขายสินค้าที่วิ่งเข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น

“ตั้งแต่มีถนนมันก็สะดวกสบาย มีรถเข้ามาขายของกันเยอะแยะ อย่างรถกับข้าวก็มีสองคัน ตอนเช้าก็จะมีรถตาแป้วมาขาย พอตอนเย็นก็จะมีรถตาต้าเข้ามาขาย กับข้าวก็มีทั้งกับข้าวสำเร็จรูป แล้วก็อาหารสด ทั้ง หมู เห็ด เป็ด ไก่ จะกินอะไรก็เลือกซื้อได้ ” (น้ำพนม, สัมภาษณ์)

“สมัยก่อนแม่พี่ทำกับข้าวขายในหมู่บ้าน ขายดีมาก ใคร ๆ ก็มาซื้อ แต่พอมีรถกับข้าวเข้ามาขาย แม่พี่ขายของไม่ได้เลย จนทุกวันนี้ต้องออกไปขายของที่ตลาดอ่างทองแทน” (พี่สุรางค์, สัมภาษณ์)

นอกจากรถขายสินค้าที่เข้ามาขายของในหมู่บ้านแล้ว รถที่เข้ามารับซื้อผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านก็เพิ่มมากขึ้นด้วย และส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้า แม่ค้าที่มาจากอ่างทองและอยุธยา โดยส่วนใหญ่มักจะเข้ามาช่วงที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรแล้ว ชาวบ้านให้เหตุผลที่ไม่สามารถนำผลผลิตออกไปขายด้วยตนเองว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ฐานะค่อนข้างยากจน ไม่มีกำลังทรัพย์มากพอที่จะซื้อรถสำหรับขนสินค้าไปขายได้ อีกทั้งการขนผลผลิตออกไปขายเองยังทำให้เสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก และยังมีข้อจำกัดในเรื่องของเวลาอีกด้วย

“ชาวบ้านเรามันต้องทำงานอย่างอื่นด้วย พอหมดหนันามาก็ต้องออกไปรับจ้าง จะเอาเวลาที่ไหนไปนั่งขายของ อีกอย่างหนึ่งนะ พวกผลผลิตที่ปลูกอย่าง ข้าว พริก ข้าวโพด เวลาเก็บที่ผลผลิตที่ได้มาเป็นตัน ๆ แล้วจะเอารถที่ไหนมาขน ไหนจะต้องเสียค่าเดินทางอีก ถ้าปากจะตาย” (น้ำเฉลียว, สัมภาษณ์)

ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้า แม่ค้า ที่มารับซื้อผลผลิตในหมู่บ้าน ซึ่งที่ตามมาคือ ชาวบ้านไม่สามารถต่อรองราคาผลผลิตทางการเกษตรได้ เพราะบรรดาพ่อค้า แม่ค้าต่างให้เหตุผลว่า เดินทางมาไกลและการมารับซื้อของถึงที่ต้องเสียค่าน้ำมันรถราคาแพง และถ้าหากชาวบ้านไม่ยอมขายผลผลิต ก็จะไม่สามารถเก็บผลผลิตเอาไว้ได้ เพราะพืชผลที่ปลูก ส่วนใหญ่จะเป็นของที่เน่าเสียง่าย และมีปัญหาเรื่องการจัดเก็บผลผลิต

“ยังเก็บข้าวสมัยนี้ก็ไม่มีแล้ว อย่างพวกพริก ข้าวโพด ถ้าไม่ยอมขายก็ไม่รู้ว่าจะเก็บ ยังไง เพราะของพวกนี้มันเสียง่าย ต่อให้ขนของไปขายเองก็ได้ราคาไม่ต่างจากที่พ่อค้า แม่ค้ามารับซื้อหรอก เพราะเดี๋ยวนี้นะ พวกพ่อค้าเขารู้กันหมดว่าจะรับซื้อของได้ราคาเท่าไร เข้าดูจากราคาตลาดแล้วก็เอามาคำหนดราคาซื้อขายกันอีกทีหนึ่ง ดูอย่างข้าวก็เหมือนกัน ทางโรงสีเขารู้กันหมด ราคาซื้อข้าวก็เท่ากันทั้งนั้นแหละ ยิ่งถ้ามีข้าวแดงปนมาด้วย ราคาที่ยังตกลงไปอีก ปีนี้ข้าวก็ราคาถูกเอาไปขายที่สหกรณ์ดอนพุดได้ราคาแค่ 3,000 กว่าบาทเท่านั้น แต่ชาวบ้านก็ต้องยอมขายเพราะถ้าไม่ขาย ก็ไม่มีที่ไหนรับซื้อ” (พี่จ่านงค์, สัมภาษณ์)

ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านหนองมนจึงต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้า แม่ค้าที่มารับซื้อผลผลิตในหมู่บ้านเรื่อยมา เมื่อถามถึงเรื่องของการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองราคาผลผลิตกับพ่อค้า ชาวบ้านเล่าว่าลักษณะของการทำเกษตรในบ้านหนองมนจะเป็นแบบต่างคนต่างทำ ไม่ข้องเกี่ยวกับกัน อีกทั้งชาวบ้านยังมีการแบ่งพรรคแบ่งพวกกันอีกด้วย ทำให้การรวมกลุ่มในบ้านหนองมนไม่ค่อยประสบความสำเร็จ

“ชาวบ้านเขาต่างคนต่างอยู่ ไม่เกี่ยวข้องกันหรอก พอถึงหน้าเก็บเกี่ยวข้าวเขาก็จ้างคนมาทำให้ บางทีก็ไม่ต้องอาศัยแรงคนก็ได้ ไร่รถเกี่ยวข้าวแทน เกี่ยวเสร็จก็ต่างคนต่างขายของใครของมัน เดี๋ยวนี้นะคนเรามันคิดถึงแต่ผลประโยชน์ของตัวเอง คนมันเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น ถ้าไม่ใช่ญาติพี่น้องที่รู้จักมักคุ้นกันเขาก็ไม่ช่วยกันหรอก ที่เห็นช่วยเหลือบ้างก็พวกที่เขาเป็นพรรคพวกกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน” (พี่นคร, สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากเหตุผลหลายชนิด ทั้ง รถขายกับข้าว รถรับซื้อผลผลิต และรถที่ชาวบ้านซื้อเข้ามาใช้สอยกันในชีวิตประจำวันแล้ว สิ่ง que เพิ่มขึ้นตามจำนวนรถในหมู่บ้านก็คือร้านขายของ โดยเฉพาะร้านขายน้ำมัน ตรงปากทางเข้าบ้านหนองมนมีร้านขายน้ำมันอยู่สองสามร้าน ที่คอยให้บริการผู้คนที่ใช้รถยนต์พาหนะในบ้านหนองมน ทุกวันนี้แทบทุกบ้านจะมีรถใช้ ที่คอยให้บริการผู้คนที่ใช้รถยนต์พาหนะในบ้านหนองมน ทุกวันนี้แทบทุกบ้านจะมีรถใช้ คนที่ฐานะดีหน่อยก็ซื้อรถกระบะมาใช้ ส่วนที่ฐานะปานกลางก็ใช้รถมอเตอร์ไซด์และบ้านที่หาเช้ากินค่ำ ก็ต้องพึ่งพา

รถจักรยาน จนในที่สุด จากในอดีตที่เคยพิจารณาฐานะของชาวบ้านหนองมนได้จากการนับจำนวนเรือที่ใช้ ก็ต้องแปรเปลี่ยนเป็นการนับจำนวนรถแทน

“ สมัยที่เป็น อสม. ใหม่ ๆ ลุงก็ทำ การสำรวจจำนวนรถที่มีในหมู่บ้าน ตอนนั้นไม่มีบ้านไหนมีรถเท่าบ้านลุงเพิ่มแห่รอก มีทั้งรถกระบะ รถมอเตอร์ไซด์ รถจักรยาน ไม่รู้ตั้งกี่คัน ยิ่งเดี๋ยวนี้ชาวบ้านซื้อรถกันมากขึ้น ทั้งเงินสด เงินผ่อน คนมีก็อยากมีอีก ส่วนคนไม่มีก็อยากมี ที่เมื่อก่อนทะเลเดินเหมือนกันหมด ไม่เห็นมีใครบ่นสักคน ตอนนี้ทะเล บ่นว่าไกลกันเป็นแถว ” (หมอตุ๋ , สัมภาษณ์)

จะเห็นได้ว่าเมื่อมีถนนเข้ามาทำให้การคมนาคมขนส่งของบ้านหนองมน มีความสะดวกสบายมากขึ้น ชาวบ้านสามารถติดต่อสื่อสารกับผู้คนที่อยู่นอกพื้นที่ได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเมื่อถนนหนทางมีมากขึ้น การเดินทางไม่ยากลำบากเหมือนในอดีต จึงส่งผลให้ชาวบ้านหนองมนเริ่มเดินทางออกไปทำงานที่อื่นมากขึ้น

4.5.4 เริ่มมีไฟฟ้าใช้

ประมาณ พ.ศ. 2525 เริ่มมีไฟฟ้าใช้ในบ้านหนองมน ความสะดวกสบายเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนหันมาใช้แสงจากหลอดไฟฟ้าแทนแสงตะเกียง ชาวบ้านเล่าว่า นับตั้งแต่ มีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ความปลอดภัยมีมากขึ้น การเดินทางในเวลาการคืนสะดวกขึ้น นอกจากนี้ความเงียบของบ้านหนองมนในเวลากลางคืนก็ค่อย ๆ หดไป โดยมีเสียงของโทรทัศน์ วิทูย์เข้ามาแทนที่ ซึ่งครั้งแรกที่สื่อเหล่านี้เข้ามาได้รับความสนใจจากชาวบ้านมาก

“ ในละแวกนี้ บ้านตาเพิ่มเป็นบ้านแรกที่มีทีวี แต่ทีวีสมัยก่อนเป็นขาวดำ จำได้ว่าพอดกกลางคืน พวกชาวบ้านจะพายเรือ มาจอดที่ทำหน้าบ้านเต็มไปหมด เขามาขอดูทีวีกัน ก็นอนบ้างนั่งบ้างหน้าทีวีเต็มไปหมด แล้วก็ก็มีหลายคนที่มาดูทุกวัน จนได้แต่งงานกันไปก็หลายคู่แล้ว ” (ป้าแจ้ว , สัมภาษณ์)

สื่อทางโทรทัศน์ วิทูย์ เข้ามามีบทบาทต่อชาวบ้านมาก โดยเฉพาะการจับจ่ายซื้อของตามโฆษณาทางโทรทัศน์ จากการสังเกต การพูดคุยกันแทนที่จะเป็นการไต่ถามสารทุกข์สุกดิบกัน กลับกลายเป็นการจับกลุ่มวิพากษ์วิจารณ์ตัวละครหรือข่าวคราวในโทรทัศน์แทน ชาวบ้านเล่าว่า สมัยก่อนเวลากินข้าวเย็นจะล้อมวงกินกันรอบ ๆ ตะเกียง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ได้อภิปรายปัญหาที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในบ้านหรือเล่าเรื่องสนุกสนานกัน แต่ปัจจุบันนี้ เวลาส่วนใหญ่ในตอนกลางคืนจะอยู่ที่หน้าโทรทัศน์ บางครอบครัวมานั่งล้อมวงกินข้าวหน้าโทรทัศน์ จากการสังเกตบางครั้งต้องรีบกินข้าวให้เสร็จเร็ว ๆ ก่อนที่ละครหลังข่าวจะฉาย ความสัมพันธ์ในครอบครัวเริ่มห่างหายไป เพราะทุกคนให้ความสำคัญกับสื่อต่าง ๆ ที่เข้ามาชุมชนมากกว่าสมาชิกในครอบครัว ในปัจจุบันสื่อทางวิทยุยังเข้ามามีบทบาทมาก โดยเฉพาะในเรื่องของการพนันขันต่อที่ชาวบ้านนิยมเล่นกันมากที่สุด ก็คือ

สลากกินแบ่งรัฐบาล จากการสังเกตพบว่าในวันที่มีการประกาศผลสลากกินแบ่งรัฐบาล ชาวบ้านจะจัดจ้อยกันอยู่หน้าวิทยุเพื่อคอยลุ้นรางวัลต่าง ๆ นอกจากสลากกินแบ่งรัฐบาล ชาวบ้านยังนิยมเล่นสลากกินรวบ หรือที่เรียกว่า “ห่วยใต้ดิน” โดยพบว่าเกือบทุกบ้านจะนิยมเล่นการพนันชนิดนี้มาก บางบ้านเล่นครั้งละ 30 – 40 บาท แต่บ้างบ้านที่ติดมาก ๆ ก็จะเล่นครั้งละ 2,000- 3,000 บาทก็มี และนี่อาจเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

“ไอ้คำว่าการพนันไม่ว่าสมัยไหน มันก็ทำให้ยากจนเหมือนกันนั่นแหละ สมัยก่อนมีไฟไทย ไป ไปกำ แล้วก็น้ำเต้า เขาก็นิยมเล่นกันตามงานนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ อย่างงานสงกรานต์ งานศพ พอมาสมัยนี้ ก็มีไฟป๊อกล ไฮโล (สลากกินแบ่ง แล้วก็ห่วยใต้ดิน ก็เอ็งดูซิวันที่ประกาศผลหมู่บ้านเจียบหมด ไม่มีใครมาเดินตามถนนหนทางหรอก โนนั่งอยู่หน้าวิทยุกันเต็มไปหมด รอลุ้นรางวัลกัน แล้ววันนั้นทั้งวันมักจะคุยกันแต่เรื่องเลขที่ออกงวดนี้” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

นับตั้งแต่มีไฟฟ้าเข้ามาในชุมชน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านหนองมนเปลี่ยนแปลงไปมาก หลายครอบครัว ไม่ต้องรีบตื่นนอนมาหุงข้าวแต่เช้ามืดเหมือนเมื่อก่อน เพราะมีหม้อหุงข้าวไฟฟ้าใช้และไม่ต้องมานั่งตักเตาถ่านเหมือนสมัยก่อน เพราะมีการใช้เตาแก๊สแทน นอกจากนี้ ยังมีอุปกรณ์ไฟฟ้าที่ทันสมัยอีกหลายอย่างที่ชาวบ้านนิยมใช้แทนอุปกรณ์เดิม เช่น เตาไร้ควันใหม่ที่เบากว่า เพียงแค่เสียบปลั๊กไฟก็สามารถหุงนึ่งปรับความร้อนได้ตามต้องการ ไม่ต้องยุ่งยากใช้เตาถ่านเหมือนก่อนที่ทั้งหนักและควบคุมความร้อนได้ลำบาก

นอกจากนี้ การบริโภคอาหารก็เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติลดน้อยลง แต่หันกลับไปบริโภคอาหารสำเร็จรูปมากขึ้น โดยเฉพาะกับข้าวที่สามารถซื้อหาได้ง่ายจากรถขายกับข้าวที่เข้ามาขายถึงหน้าบ้าน การบริโภคอาหารแทนที่จะบริโภควันต่อวันหรือแบ่งปันแจกจ่ายให้บ้านใกล้เคียงบ้านในส่วนของบริโภคไม่หมด เปลี่ยนเป็นการซื้อ สินค้าในปริมาณมาก เพื่อกักตุนไว้บริโภคในวันอื่น ๆ ด้วย ฉะนั้นการซื้อหาตู้เย็นไว้ใช้ เก็บอาหารสดและสามารถอยู่ได้นานจึงมีความจำเป็น อาหารที่กินไม่หมดก็เก็บใส่ตู้เย็นไว้กินมื้อต่อไป นอกจากนี้ การมีตู้เย็นยังทำให้ความสำคัญของน้ำฝนลดลงไป เนื่องจาก ในอดีตแต่ละบ้านจะมีตุ่มน้ำหลายใบ เพื่อเก็บน้ำฝนไว้ดื่มกินและไว้อุปโภค แต่เมื่อมีตู้เย็นชาวบ้านก็หันมากินน้ำเย็นกันหมด ในขณะที่น้ำฝนถูกเก็บไว้สำหรับล้างถ้วยล้างชาม ซักเสื้อผ้า ชาวบ้านบางคนบอกว่าน้ำฝนทุกวันนี้ไม่สะอาดมีสิ่งเจือปนมาก

ความทันสมัยที่หลังไหลเข้ามาในบ้านหนองมน มิได้หยุดเพียงแค่การมีไฟฟ้าเข้ามาเท่านั้น เพราะเมื่อเวลาผ่านไปเรื่อย ๆ ความเปลี่ยนแปลงก็เริ่มเข้ามาในบ้านหนองมน ซึ่งเป็นกระแสที่ไม่อาจหยุดยั้งได้ ในช่วง พ.ศ. 2537 มีระบบประปาเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านหันไปใช้น้ำประปาแทนน้ำฝนและน้ำคลองมากขึ้น การอาบน้ำที่เมื่อก่อนมักอาบในคลองกัน ทุกวันนี้มีการกั้นห้องน้ำออก

เป็นสัดส่วน แต่การอาบน้ำในคลองยังคงมีอยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่ รุ่นก่อน ๆ มากกว่าที่ไม่เคยชินกับการอาบน้ำประปาในห้องน้ำ ส่วนเด็ก ๆ ที่ลงเล่นน้ำในคลองก็เพราะความสนุกสนานมากกว่าความเคยชิน ภายหลังจากที่มีระบบประปาเข้ามาในบ้านหนองมน สองปีต่อมา ก็มีโทรศัพท์เข้ามา มีการติดตั้งตู้โทรศัพท์สาธารณะที่หน้าร้านขายของชำในหมู่บ้าน เจ้าของร้านบอกว่า คนที่มาใช้บริการส่วนใหญ่จะเป็นวัยรุ่น นอกจากนี้ ตามบ้านของคนที่มีฐานะดี อย่างเช่น กำนันสงวน ผู้ใหญ่เสนาะ ผู้ใหญ่งาม (ลุงเพิ่ม) ผู้ช่วยสมศักดิ์ ต่างก็มีโทรศัพท์ใช้กันหมด ในขณะที่คนเฒ่าคนแก่หลายคนใช้กลับโทรศัพท์ไม่เป็น และบางคนไม่กล้าที่จะทำความรู้จัก หรือเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามาในชุมชนหนองมนด้วยซ้ำ

“ฉันได้ยินเสียงมันดังทุกวัน แต่ฉันก็ไม่กล้าไปรับ ไม่รู้เขาทำกันยังไง กลัวไปทำของเขาพัง บางวันฉันอยู่บ้านคนเดียว มันก็ดังอย่างนี้ทั้งวัน ฉันก็ปล่อยให้มันดังจนมันหยุดไปเอง เวลาลูกสาวอยู่บ้านเขาจะเป็นคนรับ ไร่เรามันไม่รู้เรื่อง เขาเรียกว่าอะไร ฉันยังไม่รู้เลย เมื่อก่อนมันไม่มีแบบนี้เนี่ย ตะโกนหากันก็ได้ยินแล้ว ถ้าอยู่ไกลก็วานคนไปเรียก ให้แต่เดี๋ยวนี้บ้านติดกันเขาก็กริ่งหากันแล้ว” (ยายมาลัย ภรรยา, สัมภาษณ์)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านหนองมน โดยเฉพาะความทันสมัยต่าง ๆ ที่เข้ามา มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน จากที่เคยมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย พึ่งพาธรรมชาติและพึ่งพาตนเองได้ กลับกลายเป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น ความทันสมัยต่าง ๆ ที่เข้ามาพร้อมกับสื่อหลากหลายชนิด ทำให้ความเป็นตัวของตัวเองที่ชาวบ้านเคยมีอยู่สูญหายไป นอกจากนี้ ความทันสมัยที่ชุมชนหนองมนรับเข้ามา ยังก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างวัยที่เพิ่มมากขึ้นด้วย กล่าวคือ คนเฒ่าคนแก่รุ่นก่อน ๆ ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในอดีต และสามารถซึมซับเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน ในขณะที่คนที่อยู่ในวัยกลางคน อาจจะดำรงชีวิตที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่าง วิถีชีวิตในอดีตกับช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะพอมองจำเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงที่อยู่วัยเด็กได้บ้าง หรืออาจได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อน ๆ บ้าง แต่อย่างน้อยก็ได้มีโอกาสสัมผัสชีวิตทั้งสองช่วงเวลา ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งแตกต่างจากเด็กรุ่นใหม่ ที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางสังคมใหม่ ที่แทบจะไม่เหลือเค้าโครงชุมชน บ้านหนองมนแบบดั้งเดิมอยู่เลย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับสิ่งที่ถูกเรียกว่า “การพัฒนา” ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ความยากจนที่เคย คืบคลานต่อสู้อยู่ในอดีต ไม่ว่าจะเป็น การต่อสู้กับการทำมาหากิน การเพาะปลูกและการทำงานบ้าน เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ อาจไม่ปรากฏกับชีวิตของเด็กรุ่นใหม่ในทุกวันนี้

“เด็ก ๆ บ้านเราทุกวันนี้สบาย กว่าจะตื่นก็ตะวันขึ้นแล้ว สมัยก่อนต้องตื่นนอนตั้งแต่ไก่โห่ คัดไฟ หุงหาข้าวปลา บ้างก็เอาควายออกไปเลี้ยง สมัยนี้เหวอ ตื่นขึ้นมาเตรียมตัว

ไปโรงเรียน อย่างเดียว กับข้าวกับปลาพ่อแม่จัดเตรียมให้หมด เพราะเดี๋ยวนี้มันสะดวก ใจ แค่อะไรปลาก็ใช้การ ได้หมดแล้ว เด็กมันเลยสบาย ยิ่งถ้าได้ดูโทรทัศน์มาก ๆ เข้า พฤติกรรมก็เปลี่ยนไปด้วย & เดี่ยวนี้พวกเด็ก ๆ ชอบเลียนแบบคารากัน อย่างเด็กวัยรุ่นในเมือง ก็ชอบแต่งตัวโป๊ เข้าเรคเข้าบาร์ มั่วสุมกัน ไอ้เด็ก บ้านเรามันไม่มีเรคมิบาร์นี่นา มันก็เดินกันตามเวทிரาวนนั้นแหละ สุดท้ายก็ทะเลาะชกต่อยกัน พวกคาราเขากินยาเลิฟ ยาไอ้ เด็กบ้านเราก็คิดยาบ้ากัน จนเสียผู้เสียคนกันนักต่อนักแล้ว ” (ครูทะวิน สืบประสงค์ , สัมภาษณ์)

4.5.5 ความแตกต่างระหว่างเด็กรุ่นใหม่กับเด็กรุ่นก่อน

ความแตกต่างระหว่างเด็กรุ่นใหม่กับเด็กรุ่นก่อน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในเรื่องของความผูกพันกับธรรมชาติและระบบงานทรัพยากร ในอดีตเด็ก ๆ บ้านหนองมนไม่ได้เรียนรู้จากสถานศึกษามากนัก แต่แหล่งที่สอนและให้ประสบการณ์การเรียนรู้ที่ดีที่สุด ก็คือ ธรรมชาติ คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า สมัยก่อน เด็ก ๆ อายุ 8 – 10 ปี ก็จะหัดขี่ควายกันแล้ว เพราะทุกคนมีหน้าที่ต้องช่วยพ่อแม่เลี้ยงควาย หลังเลิกเรียนก็จะไปต้อนควายกลับคอก กลางคืนก็คุ้มไฟให้ควายและพาควายลงไปอาบน้ำในคลองและใช้โอกาสนั้น จีบปลามาให้แม่ทำกับข้าวให้อีกด้วย ในช่วงฤดูทำนาที่อาจต้องหยุดเรียนมาช่วยทางบ้านทำนาหรือในช่วงฤดูน้ำหลาก ปลาจะมีเยอะก็จะเรียนรู้วิธีการดักจับปลาตามลำคลอง ลงข่าย ลงเบ็ดบั้งหรือ รู้จักเก็บผักตามริมคลอง อย่างพวกผักบุ้ง ผักโสน มาให้แม่ทำกับข้าว นอกจากนี้ เวลานั้นนา หนูซุ่มนักก็จะเอา “ ดั่ง ” ไปดักจับหนู เพื่อไม่ให้มันกัดกินข้าวเสียหายและยังเป็นอาหารชั้นยอดของชาวหนองมนอีกด้วย

ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ได้มีโอกาสเรียนหนังสือกันมากขึ้น วิชาความรู้มักได้จากสถานศึกษาเป็นส่วนใหญ่ พอตอนเลิกเรียนแทนที่จะต้องไปต้อนควายกลับคอกก็กลายเป็นขี่มอเตอร์ไซด์รอบ ๆ หมู่บ้านแทน ความผูกพันกับธรรมชาติลดน้อยลงไป พ่อแม่กลัวลูกตกน้ำ ทั้ง ๆ ที่เด็กสมัยก่อนกับสายน้ำเป็นของคู่กัน เด็กเดี๋ยวนี้หลายคนพายเรือไม่เป็น หาปลาไม่ได้ ทำนาไม่เป็น เพราะมีหน้าที่อย่างเดียว คือ เรียนหนังสือ

“ หนูไปโรงเรียนทุกวัน จะเดินไปกับเพื่อน ๆ เพราะบ้านอยู่ใกล้โรงเรียน พอกลับมาบ้านก็จะทำการบ้าน แล้วก็ดูทีวี แม่ให้ช่วยดูน้องบ้าง ถ้าเป็นวันเสาร์อาทิตย์ก็จะดูทีวี อยู่กับบ้าน แม่ไม่ให้ไปใกล้คลองกลัวตกน้ำตาย ” (น้องสุริยา , สัมภาษณ์)

จากการสังเกต พบว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่เด็กรุ่นใหม่ทำ ไม่ว่าจะเป็นการดักหนู ยิงนกตกปลา ล้วนแล้วแต่เป็นการทำเพื่อความสนุกสนาน มากกว่าทำไปเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ยิ่งครอบครัวที่มีฐานะดี ลูกหลานจะได้รับการศึกษาสูงและส่วนใหญ่จะส่งลูกเข้าเรียนที่ ต่างจังหวัด หรือในกรุงเทพมหานคร และมีแนวโน้มที่จะทำงานในเมืองมากกว่ากลับมาทำงานที่ บ้านเกิด

“ ลุงว่าการศึกษาทำให้คนมีความรู้ ทำให้คนฉลาดขึ้นก็จริง แต่คนที่เรียนจบปริญญา ก็มักมีจุดมุ่งหมายที่จะทำงานดี ๆ ไม่เห็นมีใครคิดจะกลับมาทำเกษตรหรือกลับมาทำนาที่บ้านกันสักคน ที่สำคัญการศึกษาก็ไม่ได้ทำให้คนขยันกันทุกคน พวกที่การศึกษาดีแต่ขาดความอดทนก็มี บางคนโดนแดดไม่ได้ กลัวร้อน กลัวลำบาก เพราะการศึกษามันนี้ มุ่งเน้นแต่วิชาการ แต่ไม่เน้นเรื่องคุณธรรมและเรื่องการปฏิบัติ คนมันเลยโง่กันกันมากขึ้น ” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

ดังนั้น ด้วยความกลัวลำบาก ทำให้หลายคนเรียนสูงขึ้น เพื่อจะก้าวไปสู่การมีตำแหน่งหน้าที่ที่ดี มีเงินเดือนสูง ๆ และใช้ชีวิตอยู่ในสังคมที่เจริญกว่า โดยที่ไม่ต้องทำงานหนักเหมือนสมัยปู่ย่าตายาย

การเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัยของชุมชนหนองมน ไม่ได้ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างวัยเท่านั้น แต่คนที่อยู่วัยเดียวกัน หากมีสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันก็มีความเหลื่อมล้ำและแบ่งชั้นกันอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะคนที่มีความยากจนกับคนร่ำรวย มีความแตกต่างในเรื่องของโอกาส สิทธิ อำนาจ และความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน

“ บ้านผมยากจนมาก สมัยก่อนบ้านเล็ก เท่ากับครัวของบ้านลุงเพิ่ม อยู่กัน 5 – 6 คน เวลาฝนตก น้ำท่วมยิ่งลำบากใหญ่ ผมจบแค่ ป.4 เพราะต้องออกมาช่วยพ่อทำนา พี่น้องคนอื่น ๆ ก็เรียนกันน้อย พ่อไม่มีเงินส่ง แม่ก็ตายตั้งแต่ผมยังเล็ก ๆ ชีวิตมันต่างกับลูกของลูกลุงผม ทั้งที่ก็รุ่นราวคราวเดียวกัน ลุงเขามีลูก 5 คน เขาส่งไปเรียนกรุงเทพมหานครเป็นตำรวจบ้าง ครูบ้าง ตอนนี้อีกก็ไปทำงานกรุงเทพกันหมด มีแค่ลูกสาวคนเดียวที่มาทำงานที่บ้านเรา บ้านนี้เขามีแต่คนนับหน้าถือตา เวลาถึงงานทำบุญบ้าน เขาเชิญแขก คนใหญ่คนโตมากัน ผมกับพี่น้องก็จะไม่กล้าขึ้นไปบ้านลุงเขา กลัวว่าพวกผมจะมาเกะกะเขา ” (ทิดกล่อม, สัมภาษณ์)

ความแตกต่างทางฐานะและการศึกษา จะทำให้ชาวบ้านหนองมนมีความเหลื่อมล้ำกันมาก จากการสังเกตกลุ่มคนที่ยากจนก็มักจะมีการไปมาหาสู่ระหว่างคนจนด้วยกัน มีการจับกลุ่มคุยกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มของคนที่มีฐานะใกล้เคียงกันและการพูดคุยก็มักจะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์หรือนินทาเรื่องของคนในหมู่บ้าน นอกจากนี้ กลุ่มคนยากจนก็มักจะแต่งงานกับคนที่มีฐานะยากจนเหมือนกัน ทำให้ชีวิตและความเป็นอยู่ก็ยังคงยากจนอยู่เช่นเดิมหรืออาจลำบากมากกว่าเดิมเพราะมีภาระใช้จ่ายมากขึ้น ซึ่งชาวบ้านที่ฐานะยากจนในบ้านหนองมนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนาและรับจ้าง เรียกว่า “ เป็นกลุ่มที่หาเช้ากินค่ำ ” ในขณะที่กลุ่มคนที่มีฐานะดีก็มักจะคบค้าสมาคมในกลุ่มเดียวกัน มีการแต่งงานกับคนที่มีฐานะดีเหมือนกันและเมื่อมีลูกก็มักจะส่งเสริมให้ลูกเรียนสูง ๆ เพื่อให้มีโอกาสได้คบหาอยู่กับเพื่อนที่มีฐานะทางสังคมที่ดี โดยปิดโอกาสที่จะ

ให้ลูก มาคบกับคนที่อยู่ในสังคมที่ต่ำกว่า กลุ่มคนที่มีฐานะดีในบ้านหนองมน มักจะเป็นกลุ่มผู้นำชุมชนหรือผู้ที่ให้เช่าที่ดินทำกินและกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพรับราชการ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าฐานะและการศึกษาจะเป็นสิ่งสำคัญ ที่ทำให้เกิดความแตกต่างกันของชาวหนองมน ทั้งคนที่ยากจน การศึกษาน้อยและคนที่ฐานะร่ำรวย มีการศึกษาสูง ต่างก็พยายามที่จะดิ้นรนแสวงหาหนทางที่ดีให้แก่ชีวิตของตนเองและครอบครัว หากแต่ทั้ง 2 กลุ่ม มีวิธีการแสวงหาหนทางเพื่อความอยู่รอดที่แตกต่างกัน ซึ่งวิธีการของคนที่มีฐานะดี ที่จะดิ้นรนเองให้หลุดพ้นจากสังคมเดิม ก็คือ พยายามส่งให้ลูกหลานได้รับการศึกษาสูง ๆ และนำวิชาความรู้ ตลอดจนวุฒิทางการศึกษาเป็นใบเบิกทางสำหรับการหางานดี ๆ ทำ เพื่อเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูล และสามารถส่งเงินกลับมาจนเจือครอบครัว ในจำนวนครั้งละมาก ๆ อันเป็นสิ่งที่จะช่วยเพิ่มสิทธิและอำนาจให้แก่ตนเองได้อีกทางหนึ่ง

“ ลูกชายเรียนวิศวกรรมนคร อีก 4 เดือนก็จะเรียนจบแล้ว ฉันก็อยากให้เขาเรียนสูง ๆ จะได้สบายไม่ต้องลำบากเหมือนรุ่นพ่อแม่ ส่วนลูกสาวจะให้เรียนแค่พยาบาลก็พอแล้ว เพราะมันเป็น ผู้หญิงไม่ต้องเรียนมากหรอก อีกหน่อยก็แต่งงานมีครอบครัว มีคนหาเลี้ยง แต่ผู้ชายมันต้องเป็นผู้นำครอบครัว ต้องหาเลี้ยงลูกเมียเป็นเสาหลักให้พ่อแม่ ก็ต้องมีความรู้ติดตัวกันบ้าง ช่วงที่เรียนเขาจะกลับบ้านทุกเสาร์ อาทิตย์ แต่พอกลับมาก็จะขลุกอยู่กับคอมพิวเตอร์ทั้งวัน เมื่อก่อนเคยช่วยแม่ทำงานบ้าน เคยนั่งพูดคุยกับแม่ เดี่ยวนี้เขาเปลี่ยนไป ฉันก็ไม่รู้ว่าคอมพิวเตอร์มีดีอะไรนักหนา เพราะเขาไม่ทำอะไรเลย ใช่ว่าเขาก็ไม่ทำอะไรเห็นเขาเรียนหนัก กลับมาก็อยากให้เขาพักผ่อน ” (ปิ่นแก้ว รอดประยูร , สัมภาษณ์)

ในขณะที่กลุ่มคนยากจน ก็พยายามที่จะดิ้นรนให้พ้นจากความยากลำบากด้วยเช่นกัน หากแต่เป็นการดิ้นรนที่ต้องอาศัยกำลังร่างกายมากกว่าวิชาความรู้ที่ร่ำเรียนมา ลูกหลานในครอบครัว ยากจนหลายคน ได้ออกไปทำงานตามต่างจังหวัด บ้างก็ไปหางานทำในกรุงเทพมหานคร แต่ด้วยความรู้ที่มีอยู่เพียงน้อยนิด งานที่ทำได้กึ่งหนึ่งไม่พ้นงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่อาศัยความชำนาญในการทำงานมากกว่าการใช้ฝีมือและกำลังความคิด ชาวบ้านที่ไม่สามารถหางานนอกห้องถิ่นทำได้ ก็จะกลายเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้านหรือเช่าพื้นที่ทำนาจากคนในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน การต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้านหนองมนยังคงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงของฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนทำให้การทำมาหากินฝืดเคืองขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำนาที่เคยอาศัยแรงงานคนและแรงงานควาย ซึ่งทำให้การทำนาลงทุนน้อย แต่ได้กำไรมาก ในขณะที่การทำนาในปัจจุบันเป็นลักษณะของการจ้างอย่างเป็นขั้นตอน ทำให้ชาวบ้านมีหนี้สินกันมากขึ้น ถึงแม้ว่าจะทำนาสบายขึ้นก็ตาม

4.5.6 เลิกใช้ควายทำนา

ประมาณ พ.ศ. 2529 มีการเลิกใช้ควายทำนา ชาวบ้านเริ่มเห็นว่า ควายเป็นภาระที่ต้องดูแล ต้องพาไปกินหญ้า ต้องพาไปอาบน้ำ ต้องสูมไฟให้ตอนกลางคืนและต้องพาไปหาที่อยู่ใหม่ในช่วงฤดูน้ำหลาก

“ ชาวบ้านเลิกใช้ควายทำนาไปสิบกว่าปีแล้ว เลี้ยงควายมันลำบาก พอถึงหน้าน้ำก็ต้องเอาควายไปฝากเขาเลี้ยง แถว ๆ หน้าพระลาน จะเอาไปที่ก็ต้องต้อนควายเดินกันไปเป็นฝูง บางทีออกจากบ้านตั้งแต่ตีหนึ่ง กว่าจะไปถึงที่เลี้ยงควายก็ห้าโมงเย็นค่ำพอดี จะไปรับกลับมาอีกที ก็ช่วงที่ต้องเอาควายมานวดข้าว ” (ผู้ช่วยสมศักดิ์, สัมภาษณ์)

ประโยชน์ที่ได้รับจากควาย ถูกมองว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ชาวบ้านไม่ต้องการใช้ปุ๋ยธรรมชาติที่ได้จากขี้ควายและไม่ต้องการใช้แรงงานควายในการทำนาอีกต่อไป จึงได้ทยอยขายควายไปจนหมดบ้านหนองมนทุกวันนี้ไม่มีควายเหลืออยู่สักตัวเดียวและหันไปใช้เครื่องมือเครื่องใช้หรือเทคโนโลยีที่ทันสมัยแทน เช่น รถไถนา รถแทรกเตอร์ ถังพ่นยา ปัมป์สูบน้ำ เป็นต้น โดยมีเหตุผลสำคัญอยู่ที่ความสะดวก รวดเร็วและไถงานมากกว่าตอนใช้ควายทำนา

“ ทำนาสมัยนี้ คนคนเดียวทำนาได้เป็นร้อย ๆ ไร่ เพราะว่าใช้รถไถนา รถไถคันหนึ่งไถได้ประมาณ 30 ไร่ ทำทั้งวันชนิดที่ไม่ต้องพักเลย ผิดกับเมื่อก่อนที่ใช้ควายทำนาใช้เวลานานมาก ไถไถอย่างเดียว กินเวลาไปเดือนครึ่ง พอถึงช่วงเกี่ยวอีก กว่าจะเสร็จใช้เวลาไปอีกเดือนครึ่ง แล้วตอนใช้ควายทำนาก็ต้องให้มันพักด้วย อย่างถ้าเอาควายออกมาทำนาแต่เช้า สักสิบเอ็ดโมงก็ต้องหยุดพาควายเข้าพักในร่ม การทำงานมันเลยช้าเสียเวลา ” (น้ำเฉลียว, สัมภาษณ์)

ภาพของชาวนาที่ใช้ควายไถนาอยู่ตามทุ่งนากลางแดดจัด จนกระทั่งถึงเวลาที่ต้องต้อนควายกลับบ้านเริ่มหมดไป การทำนากลายเป็นการจ้างแรงงานในทุกขั้นตอน นับตั้งแต่ ไถ หว่าน เกี่ยว และเก็บ เพราะทุกขั้นตอนสามารถใช้เครื่องมือที่ทันสมัยทำได้หมด ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่เครื่องมือทำนาทุกอย่างชาวบ้านจะลงมือทำเองหมด ยกเว้นเคียวเกี่ยวข้าวที่เป็นเหล็กเท่านั้นที่ต้องซื้อ

“ สมัยก่อนเครื่องมือ ทำเองหมดทุกอย่าง ก็แต่ละบ้านก็ทำเหมือนกันหมด สมัยนี้จะให้มาทำเองเหมือนเมื่อก่อน มันก็ไม่ทันสมัย คนอื่นเขาจ้างทำกันหมด จะมาว่าทำเอง มันก็ไม่ทันเขา ” (ป้าสนั่น ทองจุล, สัมภาษณ์)

นอกจากวิธีการทำนาที่เปลี่ยนมาเป็นรูปแบบของการจ้างแล้ว ชาวบ้านหนองมนยังเลิกที่จะปลูกข้าวไว้กินเองอีกด้วย ชาวบ้านหันไปปลูกข้าวเพื่อขายอย่างเดียวและซื้อข้าวกินโดยให้เหตุผลว่าข้าวที่ปลูกเองเมล็ดจะหักมากไม่น่ากิน สำหรับพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกในปัจจุบันนี้ จะเป็นข้าวเมล็ดยาวได้แก่ พันธุ์ปิ่นแก้ว พันธุ์พวงทอง พันธุ์พวงหนัก พันธุ์เล็บมือนาง เป็นต้น ชาวบ้านบอกว่าสาเหตุที่เปลี่ยนจากการปลูกข้าวเมล็ดสั้น มาเป็นข้าวเมล็ดยาวนั้น เป็นเพราะตลาดมีความต้องการมากกว่า ถึงแม้ว่าข้าวเมล็ดยาวจะมีจำนวนเมล็ดข้าวที่ติดกับรวงกว่าข้าวเมล็ดสั้นก็ตาม โดยแต่ละพันธุ์จะเข้ามาในชุมชนในระยะเวลาที่แตกต่างกันไป เช่น ข้าวพันธุ์ปิ่นแก้ว เข้ามาในบ้านหนองมนประมาณ 20 ปีมาแล้ว แรกเริ่มทีเดียวนั้นเจ้าหน้าที่เกษตรได้นำเข้ามาแจกให้กับพวกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำมาทดลองปลูกดู ปรากฏว่าเมื่อปลูกแล้วข้าวขึ้นงามและเมื่อนำไปหุงดูแล้ว เม็ดจะสวยน่ารับประทาน ทำให้ชาวบ้านเกิดความสนใจอยากปลูกดูบ้าง ต่อมาทางเจ้าหน้าที่เกษตรจึงได้นำเมล็ดพันธุ์เข้ามาแจกให้แก่ชาวบ้าน

ส่วนข้าวพันธุ์พวงทองนั้น มาจากทางอำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นผู้นำเข้ามาข้าวพันธุ์เข้ามาในบ้านหนองมนก่อน เมื่อประมาณ 40 ปีก่อน เป็นข้าวเบา ที่มีลำต้นสูงเกือบ 2 เมตร ลักษณะของเมล็ดข้าวจะยาวและอ้วน รวงข้าวจะใหญ่ มักจะขึ้นได้ดีในที่ลุ่มน้ำลึก ชาวบ้านบอกว่าเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตดีมาก ไร่หนึ่งตกประมาณ 50 ถัง ข้าวพันธุ์นี้จึงเป็นที่นิยมของชาวบ้านหนองมน

พันธุ์ข้าวแต่ละชนิดที่เข้ามาในบ้านหนองมนนั้น เมื่อเข้ามาแล้วชาวบ้านไม่ได้ตัดสินใจปลูกโดยทันที แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นประเภทที่ยังไม่กล้าตัดสินใจที่จะทำจนกว่าจะได้เห็นผลงานจากคนอื่นเสียก่อน ชาวบ้านจะคอยดู ว่าข้าวชนิดใด พันธุ์ใดที่มีคนนำมาปลูกแล้วขึ้นงามดี ให้ผลผลิตสูงและราคาดี จึงตัดสินใจที่จะปลูกตาม ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่ปลูกจึงมิได้เป็นไปอย่างฉับพลัน หากแต่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กละน้อย โดยขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของวิธีการทำนา และพันธุ์ข้าวที่ปลูกแล้ว การปลูกพืชฤดูแล้งอื่น ๆ ก็อาศัยรูปแบบการจ้างเช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2535 ชาวบ้านหนองมนปลูกพืชฤดูแล้ง เช่น พริก ข้าวโพดกันมากขึ้น ซึ่งเกือบทุกขั้นตอนที่ชาวบ้านต้องจ้างแรงงาน ไม่ว่าจะเป็นการไถเตรียมดิน การปลูก การฉีดพ่นยา จนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยว ผลของการจ้างแรงงานและการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในการทำเกษตร อาจมีผลดีตรงที่ช่วยอำนวยความสะดวกสบาย ลดระยะเวลาการทำงาน และทำให้ได้งานในปริมาณที่มากกว่าอดีต แต่ผลเสียที่เกิดขึ้น ถ้ามองทางด้านระบบนิเวศ การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ เช่น การใช้ รถไถแทนควายจะทำให้สัตว์เลื้อยคลานเล็ก ๆ อย่างพวกไส้เดือนและแมลงเล็ก ๆ ถูกทำลายจนหมด ซึ่งสัตว์เหล่านี้จะช่วยพรวน

ดิน ขณะเดียวกันการใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมาก ๆ อย่างต่อเนื่อง ก็จะส่งผลให้ดินเสื่อมคุณภาพ และหากมองทางด้านเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านหนองมนมีค่าใช้จ่าย ในการทำเกษตรเพิ่มขึ้นกว่าในอดีตมาก ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 3 และตารางที่ 4 พบว่า ชาวบ้านเป็นหนี้กันมากขึ้น โดยเฉพาะหนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมเงินมาลงทุนจากแหล่งทุนทั้งในและนอกพื้นที่ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อนำไปเป็นต้น และชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็คือชาวบ้านที่มีฐานะยากจน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านหนองมน ที่ประกอบอาชีพทำนา (ตารางที่ 3) และปลูกพริก (ตารางที่ 4) สามารถสรุป ค่าใช้จ่ายต่อหนึ่งไร่ โดยสังเขปได้ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงค่าใช้จ่ายในการทำนาแต่ละครั้งต่อหนึ่งไร่

ขั้นตอนการจ้าง / ค่าอุปกรณ์	ค่าจ้าง / ราคา (บาท)
1. ข้าวปลูก	ใช้ประมาณ 3 ถึง ถึงละ 50 บาท
2. จ้างไถ (ทั้งไถตะและไถหว่าน)	ไร่ละ 130 บาท
3. จ้างหว่าน	ไร่ละ 20 บาท
4. จ้างฉีดยา	ไร่ละ 35 บาท
5. จ้างเกี่ยว (ใช้รถเกี่ยว)	ไร่ละ 400 บาท
6. ค่าปุ๋ย	ถูกละ 300 บาท
7. ค่ายาปราบศัตรูพืช	ถูกละ 250 บาท
รวม	1,285 บาท

ที่มา: จากการสอบถามชาวบ้านหนองมน ในช่วงเดือนสิงหาคม ปี 2542

ผลผลิตข้าวจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน ถ้าช่วงไหนน้ำดีก็จะได้ผลผลิตประมาณไร่ละ 40 ถึง และในกรณีที่เช่าที่ทำนาก็จะต้องเสียค่าเช่าให้เจ้าของนาอีก ถ้าเสียค่าเช่าเป็นเงินจะตกไร่ละ 400 บาท แต่ถ้าเสียค่าเช่าในรูปของข้าวก็จะตกไร่ละ 8-10 ถึง ส่วนราคาข้าวจะขึ้นอยู่กับตลาด โดยอาจประมาณราคาข้าวได้ถึงละ 50 บาท หรือราคาเกวียนละ 5,000 บาท ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาในปัจจุบันแล้ว ชาวบ้านก็แทบจะไม่เหลืออะไรเลย ต่างจากการทำนาในอดีต ที่อาศัยเพียงแรงงานคนกับควาย และแทบจะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดเลยในการทำนา เพราะเครื่องมือเครื่องมือในการทำนาชาวบ้านจะทำเองหมด พอถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็จะมีการเอาแรงกัน

การเอาแรง เป็นวัฒนธรรมอันดีงามที่ชาวบ้านได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน แต่เมื่อรูปแบบการทำนาเปลี่ยนเป็นการจ้าง วัฒนธรรมการเอาแรงก็เริ่มหมดไปในที่สุด

“ สมัยก่อน เวลาเอาแรงกันตอนเกี่ยวข้าว เจ้าของนาเขาไม่ค่อยเลี้ยงข้าวกันหรอก โดยมากชาวบ้านที่มาเกี่ยวข้าวจะห่อข้าวมากินเอง แต่คนที่ป็นเจ้าของนา จะต้องทำขนมหวานเลี้ยง ให้อิ่มขนมหวานที่ชอบทำมากที่สุด ก็คือ ลอดช่องน้ำกะทิ เพราะว่าทำง่ายแล้วก็ราคาถูก เวลาทำทีก็ต้องหม้อใหญ่ ๆ ยกลงนาไปเลย ส่วนเวลามีงานทำบุญหรือว่างานแต่งงานก็จะมีกลุ่มแม่บ้านไปช่วยกัน ทำกับข้าว แต่สมัยนี้ แม่ครัวที่อายุรุ่นเดียวกับฉัน อายุสัก 40 กว่า ๆ ก็ดูเหมือนว่าจะเป็นแม่ครัวรุ่นหลัง ๆ แล้วแหละ ที่สามารถทำอาหารพื้นบ้านอย่างพวกต้ม พวกแกงกะทิต่าง ๆ หรือว่าขนมไทยหลาย ๆ อย่างได้ เดี่ยวนี้คนหนุ่มสาวเขาออกไปทำงานโรงงานกันหมด ไม่มีใครมานั่งหัดทำกับข้าวหรอก อีกหน่อยถ้าหมดรุ่นฉันไป ก็คงจะไม่เหลือแม่ครัวฝีมือดี ๆ กันแล้ว ยังมีรถกับข้าวมาขาย ในหมู่บ้านด้วยแล้ว ชาวบ้านก็หันไปซื้อกับข้าวถุงกันหมด เด็กสมัยใหม่ก็หันไปกินขนมที่เป็นถุง ๆ แทนขนมไทยอย่างขนมตาล ขนมกล้วย เพราะขนมถุงมันหากินได้ง่ายกว่า แต่ขนมไทย ๆ กรรมวิธีมันยุ่งยากกว่า แต่คุณค่ามันผิดกัน ” (น้ำเฉลียว , สัมภาษณ์)

ตารางที่ 4 แสดงค่าใช้จ่ายในการทำพริก ต่อ 1 ไร่ของชาวบ้านหนองมน

ค่าอุปกรณ์ทำพริก (ต่อ 1 ไร่)	ราคา (บาท)	
1. ปุ๋ย (สูตร 15-15-15) หรือ (สูตร 16 – 16 – 16)	ถุงละ	550 บาท
2. ยาฆ่าแมลง	ขวดละ	150 บาท
3. ปุ๋ยเกร็ด บำรุงรากและลำต้น	ถุงละ	450 บาท
4. ฮอร์โมน	ขวดละ	40 บาท
5. ค่าเมล็ดพันธุ์พริก	ขวดละ	500 บาท
รวม	1,690 บาท	

ที่มา: จากการสอบถามชาวบ้านหนองมน ในช่วงเดือนกรกฎาคม ปี 2542

นอกจากนี้ หากมีการจ้างแรงงานขายพริก จะต้องเสียค่าจ้างวันละ 120 บาทและค่าจ้างเก็บเกี่ยวอีกกิโลกรัมละ 1 บาท ในขณะที่ราคาพริกก็จะขึ้นลงไม่แน่นอน ในครั้งแรกที่ชาวบ้านเริ่ม

ปลูกพริกราคาดีมาก ต่อมาเมื่อมีการปลูกกันมากขึ้น ราคาพริกก็ตกลงไป จนทำให้ชาวบ้านหลายครอบครัวขาดทุนไปตาม ๆ กัน

“ บ้านพี่ทำไร่พริกอยู่ไวกว่า ๆ ตอนแรก ๆ ราคาดีมาก ๆ กิโลละ 20 – 30 บาท ตอนนั้นร่ำรวยกันเพราะพริก แต่พอชาวบ้านเขาเห็นว่าพริกราคาดี ก็เริ่มปลูกกันมากขึ้น จนปี 41 พริกเหลือกิโลกรัมละ 3 บาท แล้วก็ต้องจ่ายค่าจ้างเก็บอีกกิโลละบาท ไหนจะค่าลงทุน อีกทั้งปุ๋ยทั้งยา แถมยังต้องประคบประหงมอย่างกับลูกอ่อน แล้วจะเอาอะไรมาเหลือ แค่นี้ราคาก็อ่อนใจแล้ว ทุกวันนี้เงินที่กู้มาลงทุนก็ยังไม่ได้ใช้เขาเลย จนปัญญาจริง ๆ ” (พี่นคร เกษสุริยงค์ , สัมภาษณ์)

ความยากลำบากที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำมาหากินมากขึ้น และเห็นว่าเงินเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ครอบครัวอยู่ได้อย่างไม่ขัดสน ด้วยปัจจัยดังกล่าว ชาวบ้านจึงใช้เวลาทำมาหากินมากกว่าที่จะคิดเรื่องชุมชนส่วนรวม โดยเฉพาะเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างที่เคยสืบทอดต่อกันมากลับถูกลดบทบาทลงไป ปัจจุบันการประกอบพิธีกรรมจะเน้นความสะดวก รวดเร็ว เป็นหลักมากกว่า รูปแบบพิธีการหรือขั้นตอนการจัดงาน ส่งผลให้พิธีกรรมทางศาสนาถูกรวบรัดขั้นตอนลงไปมาก ตัวอย่างเช่น พิธีทำบุญตรุษสงกรานต์ ที่ในอดีตแต่ละครัวเรือนจะช่วยกันทำข้าวเหนียวแดงมาทำบุญที่วัด แต่ปัจจุบันชาวบ้านไม่ทำเองแล้ว หากเปลี่ยนเป็นการซื้อมาทำบุญแทน เช่นเดียวกับงานทำบุญกระยาสารที่ชาวบ้านหันไปซื้อกระยาสารมาทำบุญแทนการทำเอง

นอกจากนี้ ประเพณีและการละเล่นต่าง ๆ ที่เคยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนก็เริ่มหมดไป ไม่ว่าจะเป็นการละเล่น มอญซ่อนผ้า การเล่นไม้ฮั้ม การแข่งเรือพุงและการแข่งเรือในคลองหนองมน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความหมายของชุมชนหนองมนในอดีต แต่ในปัจจุบันอาจถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านต้องเสียเวลาในการทำมาหากิน และเมื่อประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ถูกลดบทบาทลงไป “ วัด ” ก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในอดีตวัดมีความหมายมากกว่าการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านหนองมนทุกคน

ทุกวันนี้ วัดหนองมน ถูกใช้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสถานที่จัดการประชุมหมู่บ้านเท่านั้น ในวันธรรมดาผู้คนที่มาทำบุญที่วัดบางตา และส่วนใหญ่จะเป็นคนเฒ่าคนแก่ ซึ่งจะแตกต่างจากช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ อย่างเช่น วันสงกรานต์หรือวันเข้าพรรษา จากการสังเกตพบว่าจะมีคนมาทำบุญที่วัดกันมากกว่าวันปกติและอาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลา ทำบุญในวันเทศกาลต่าง ๆ นั้น นอกเหนือจากการทำบุญแล้ว ยังเป็นการพบปะสังสรรค์กันอีกด้วย เพราะในวันนั้น ชาวบ้านที่ออกไปทำงานที่อื่น หรือเด็กหนุ่มสาวที่ออกไปเรียนหนังสือที่อื่น ก็จะกลับมา

เยี่ยมบ้าน ในวันหยุดเทศกาลของทุกปี ด้วยเหตุนี้ศาลาวัดจึงเต็มไปด้วยผู้คนและเสียงระเบ็งเซ็งแซ่จากการ ถามไถ่ทุกข์สุขของคนทีกลับมาเยือน

ในอดีตวัดเป็นแหล่งสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอันคั่งงาม แต่ในปัจจุบัน นอกจากบทบาทหน้าที่ของวัดจะลดลงไปแล้ว วัดยังเป็นสถานที่จัดงานต่าง ๆ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เห็นฐานะทางการเงินของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ งานบวชนาค ” ที่มักนิยมบวชกันมากในช่วงเข้าพรรษา หลาย ๆ บ้านพยายามจัดงานบวชกันอย่างใหญ่โต มีทั้งเวทีรำวง มีหนังกลางแปลง ตลอดจนมีการเปิดเพลงเล่นดนตรีกันตลอดทั้งคืน และยังบ้านไหนสามารถจัดงานได้ยิ่งใหญ่ มากเท่าไรก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าเจ้าของงานเป็นผู้มีอันจะกิน มีฐานะการเงินดี และก่อน งานบวชเจ้าของงานบวชจะต้องแจกบัตรเชิญให้ไปร่วมงาน ซึ่งอาจถือว่าเป็นการเอาแรงกันก็ได้ หากแต่คนที่ไปร่วมงานไม่ได้เอาแรงไปช่วยทำงานเลย ๆ แต่ต้องมีเงินใส่ซองไปร่วมทำบุญด้วย ลักษณะการเอาแรงในปัจจุบัน จึงแตกต่างจากในอดีต ที่มีเฉพาะการแลกเปลี่ยนด้วยแรงงานต่อ แรงงานหรือการแลกเปลี่ยนสิ่งของกับสิ่งของเท่านั้น อย่างไรก็ตามการแจกบัตรเชิญไปร่วมงาน ก็เชื่อว่าทุกบ้านจะได้รับเชิญทั้งหมด เพราะเจ้าของงานจะแจกเฉพาะบ้านที่รักใคร่ชอบพอกันเท่านั้น ส่วนบ้านไหนที่ทะเลาะเบาะแว้งกันก็จะไม่ได้รับการเชื้อเชิญไปร่วมงาน

“ เมื่อสองวันก่อน ลูกชายบ้านโน้นเขาบวช เขาไม่ได้แจกซองฉัน ฉันก็ไม่ได้ไปช่วย ช่วยไม่ได้ เขาไม่พูดกับฉันเอง หน้าฉันเขายังไม่อยากจะมองเลย แต่ก็ดีแล้วที่ไม่ไปเพราะถ้าไปก็ต้องเอาเงินใส่ซองไปให้เขาอีก ไหนจะต้องไปช่วยงานเขาอีก เสียเวลาไปทั้งวัน” (ชาวบ้านหมู่ 7 , สัมภาษณ์)

“ ช่วงเข้าพรรษาจะบวชกันเยอะ เดี่ยวบ้านนี้บวช เดี่ยวบ้านโน้นบวช บวชบ้านหนึ่งเราก็เสียไปแล้ว อย่างน้อยบ้านละห้าสิบบาท ไปช่วยงานเขาอีกหละ สมัยนี้ไม่มีใครเขามาขอแรงฟรี ๆ หรือ ” (น้ำเกลียว ภมร , สัมภาษณ์)

คุณค่าของงานบวช จึงไม่ใช่เป็นไปเพื่อการเรียนรู้พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและการสำรวม ซึ่งกาย วาจา ใจ เพราะเด็กหนุ่มในบ้านหนองมนหลายคนที่บ้านบวชในช่วงวันเข้าพรรษามีเหตุผลในการบวชครั้งนี้ก็คือ เห็นเพื่อนบวชกันเยอะ ก็เลยบวชจะได้มีเพื่อน หรือช่วงนี้ไม่มีอะไรทำอยู่ว่าง ๆ ก็เลยบวช เพื่อว่าสักออกมาก็จะได้คิดออกว่าน่าจะทำอะไร ความคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันการบวชก็ถือเป็นเพียงพิธีการอย่างหนึ่งที่ผู้ชายไทยทุกคนจะต้องกระทำในช่วงหนึ่งของชีวิตเท่านั้นเอง ไม่ได้มีความสำคัญอะไรมากมาย “ ขอเพียงได้ขึ้นชื่อว่าเคยบวชเป็นพระมาแล้วก็พอ ” ด้วยเหตุนี้ คุณค่าของงานบวช จึงถูกแทนที่ด้วยเรื่องของฐานะทางการเงิน ความฟุ้งเฟ้อและคำนึงถึงผลกำไรที่จะได้รับการจัดงานเป็นสิ่งสำคัญ

“ชาวบ้านเราบางคนมันฟุ้งเพื่อ เงินทองหมดไปกับสิ่งที่ไม่ควรจะเสีย ดูอย่างงานบวชนี้ เห็นชัดเลย บวชแค่สิบวัน จัดงานกันเอิกเกริก มีดนตรี รำวง ฉายหนัง บ้างก็ให้นาคขึ้นไปร้องรำทำเพลงบนเวที มันมีอย่างไหนด คนเป็นนาคเขาต้องสำรวม ทั้งกายทั้งใจ ” (ลุงเพิ่ม พาณิชตระกูล , สัมภาษณ์)

“เด็ก ๆ เดียวนี้มันรักแต่บวช พอสึกออกมาความประพฤติมันก็ไม่ได้ดีขึ้นกว่าก่อนที่มันจะบวช เพราะคนมันไม่มีความตั้งใจจริงที่จะบวช มันก็บวชตามเพื่อนบ้าง พ่อแม่ ขอร้องให้บวชบ้าง บางบ้านแจกบัตรเชิญเพราะอยากได้เงินร่วมทำบุญเยอะ ๆ พอบ้านอื่นเห็น บ้านนี้จัดงานแล้วได้เงินดีก็อยากจัดบ้าง จัดตามกันไปหมด สมัยก่อนเขามาร่วมงานด้วยใจ มาร่วมทำบุญกัน แบ่งบุญกันถ้วนหน้า ” (ยายมาลัย , สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่เด็กหนุ่มต้องการบวช แต่มีฐานะทางบ้านยากจน ก็จะได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มเพื่อนบ้านที่รักใคร่ชอบพอกันมาช่วยจัดงานให้ เป็นการจัดงานที่เรียบง่ายลงทุนน้อย แต่กลับได้ผลคุ้มค่าและบรรลุจุดประสงค์ของการบวชอย่างแท้จริง

“ ใ้บุญมันเป็นคนดี มันอยากบวช แต่บ้านมันจน จะจัดงานใหญ่โตแบบบ้านอื่น ๆ ก็ไม่ได้ พวกผมเลยมาช่วยกัน อย่างบ้านผมก็ให้แกงเขียวหวานหม้อหนึ่ง บ้านลุงเพิ่มให้ไข่สองร้อย บ้านของเฉลี่ยทำของหวาน พวกทองหยิบ ทองหยอด แล้วก็มีบ้านที่ติดกับบ้านไ้บุญ เขาก็ให้ขนมจีนและข้าวสอยมา ก็พอแล้ว งานขามก็ยืมที่วัดได้ ส่วนของก็ไม่ต้องแจก เดินบอกตามบ้านที่สนิทสนมกัน ก็พอ ส่วนตัวไ้บุญ ผมก็บอกว่าไม่ต้องห่วงเรื่องงาน ให้มันหมั่นท่องบทสวดมนต์ไป แล้วให้ตั้งใจบวชเรียนให้ดี ” (ผู้ช่วยสมศักดิ์ ทองคำสุก , สัมภาษณ์)

ลักษณะที่เกิดขึ้นดังกรณีของบุญ แสดงให้เห็นถึงน้ำจิตน้ำใจของชาวหนองมนที่มีต่อ ผู้ที่อยู่ในฐานะที่ด้อยกว่า แต่ก็เป็นความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เฉพาะในกลุ่มที่รักใคร่ชอบพอกันเท่านั้น และผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจะต้องเป็นคนที่มีนิสัยดี ไม่เกะกะระรานใครหรือทำให้คนอื่นเดือดร้อน เพราะคนประเภทนี้จะเป็นที่รังเกียจของคนในชุมชน

4.6 การเปลี่ยนแปลงระบบทำเกษตร

การเปลี่ยนแปลงระบบทำเกษตรของชาวบ้านหนองมน จากการพึ่งพาธรรมชาติมาเป็นการพึ่งพาปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชแทน ลักษณะดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชน โดยพบว่า การใช้ปุ๋ยเคมีและการปราบศัตรูพืชในครั้งแรก ๆ ของการทำนาและเพราะปลูกพืชฤดูแล้งได้ให้ผลผลิตที่สูงมาก ชาวบ้านมีกำไรจากการทำการเกษตร ถึงแม้ว่าจะมีค่าใช้จ่ายในการลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้น แต่ในการลงทุนแรก ๆ ก็ถือว่า ให้ผลคุ้มค่า ดังนั้น ชาวบ้านจึง

เพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีและเพิ่มความถี่ในการฉีดยาพ่นฆ่าแมลงมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดผลกระทบต่อดินและทำให้สภาพของดินในบ้านหนองมนเปลี่ยนแปลงไป

“ สภาพดินบ้านเรานั้นเกิดปัญหาดินเปรี้ยว เพราะมีการใส่ปุ๋ยในปริมาณที่เพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี ทั้งที่เมื่อก่อนเวลาทำนาไม่ต้องใส่ปุ๋ยเลย เพราะจะได้ปุ๋ยธรรมชาติที่พัฒนามากับน้ำ แต่เดี๋ยวนี้พอข้าวไม่งามก็ใส่ปุ๋ย กำนันเขาเคยเอาดินบ้านเราไปตรวจที่จังหวัด แล้วทุกปีจะได้คำตอบว่า ดินเป็นกรด ต้องใส่ปูนขาว แรก ๆ ชาวบ้านก็ลองทำตามนะ แต่ว่าปูนขาวมันไม่ได้ช่วยให้ต้นข้าวงามได้ทันตาเห็น มันก็ต้องอาศัยเวลาเพื่อให้ปูนขาวช่วยปรับสภาพดิน แต่ชาวบ้านใจร้อนกัน พอเห็นว่าใส่ปูนขาวไม่ได้ผลก็เลิกใช้ กลับมาใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดิม เพราะว่ามันเห็นผลเร็วกว่า เวลาใส่แล้วข้าวมันงามพิกัน ” (ผู้ใหญ่เสนาะ คล้ายดารา, สัมภาษณ์)

แม้ว่าชาวบ้านจะประสบปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ แต่ก็ยังคงต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชต่อไป โดยเชื่อว่าสารเคมีเหล่านี้ จะช่วยให้ดินมีสภาพดีขึ้น “ พี่ว่าตอนทำนาทำพริกแรก ๆ ดินบ้านเราดีนะ แต่พอทำไปนาน ๆ ดินมันเสื่อมคุณภาพลงไป เพราะตอนทำปีแรก ๆ พี่ผลก็งามดี แต่เดี๋ยวนี้พี่ผลไม่ค่อยงามแล้ว ตอนที่ปลูกพริกจะใช้ปุ๋ยบ่อยครั้งมาก เพราะมันต้องดูแลอย่างดี แต่พี่ก็ยังไม่เชื่อว่าเกษตรธรรมชาติจะช่วยให้ดินดีขึ้นได้ อย่างเราทำเกษตร ทำนา ทำพริก เราก็ต้องหวังผล ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยแล้วพี่มันจะได้ดียังไง พี่เกิดมาเขาก็ใช้ปุ๋ยใช้ยาบำรุงดิน บำรุงใบกันหมดแล้ว ยิ่งถ้าต้องการผลผลิตมาก ๆ ก็ยิ่งต้องบำรุงมาก ๆ ใส่ปุ๋ยเยอะ ๆ มันถึงจะงาม ” (พี่สุรงค์ ทองอยู่, สัมภาษณ์)

ด้วยความเชื่อว่าปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชจะเป็นทางออกของปัญหา ทำให้ชาวบ้านใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงในปริมาณที่มากขึ้นและเพิ่มความถี่ของการใช้สารเคมีเหล่านี้สูง

“ พอเราหว่านข้าวเสร็จก็จะใส่ปุ๋ยหนึ่งครั้ง พอฝนตกลงมาปุ๋ยก็จะซึมลงดิน พอข้าวตั้งต้นได้ก็ต้องดูว่า มีแมลงมารบกวนหรือเปล่า ถ้ามีเพลี้ยก็ฉีดยาฆ่าเพลี้ย มีหอยเชอรี่ก็ต้องใส่ยาฆ่าหอยเชอรี่ เพราะมันจะมากัดกินต้นข้าว ถ้ามีหญ้าขึ้นก็ต้องใส่ยาฆ่าหญ้า เรียกว่า มีอะไรมาทำลายข้าวก็ต้องกำจัด ก็จำไม่ได้ว่าใส่ปุ๋ยใส่ยาเท่าไร แต่ทำนาที่ก็หมดไปเยอะเหมือนกัน แต่ดินทางฝั่งตะวันตกของบ้านเราจะเป็นดินดีกว่าทางฝั่งตะวันออกนะ ปลูกอะไรงามกว่า เห็นบ้านเราใช้ปุ๋ยใช้ยากันขนาดนี้ ข้ามไปดูอีกฝั่งใส่ปุ๋ยใส่ยามากกว่าเราหลายเท่าตัว ” (น้ำเลี้ยว, สัมภาษณ์)

4.6.1 สภาพปัญหาทางการเกษตรที่ชาวหนองมนเผชิญในปัจจุบัน

ผลของความถี่ในการผลิตและตอบแทนในปริมาณที่สูง ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาลาถายนอกมากขึ้น มีร้านขายสินค้าและอุปกรณ์การเกษตรมากขึ้น ชาวบ้านมีการลงทุนสูงขึ้นและ

มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ผลผลิตทางการเกษตรและราคาพืชตกต่ำลง ทุกอย่างเดินสวนทางกันหมด ยิ่งชาวบ้านลงทุนซื้อปุ๋ยซื้อยามากขึ้นเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ดินเสื่อมคุณภาพและส่งผลให้ผลผลิตที่ได้รับไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน ประกอบกับการทำเกษตรโดยวิธีการจ้าง ก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านแทบไม่เหลืออะไรเลย

“ฉันทำนาเช่าอยู่ 130 ไร่ ทำพริก 3 ไร่ ทำข้าวโพดอีก 5 ไร่ เป็นนาที่เช่าคนแถว ๆ นครหลวงไม่ได้เช่าเข้าเดียวกันหมดหรอก เช่าอยู่หลายเจ้า ค่าเช่าเขาก็คิด 300 บ้าง 500 บ้าง มันก็ต้องแล้วแต่ว่าที่มากที่น้อย แต่ช่วงนี้ราคาผลผลิตเกษตรแย่มาก ดูอย่างพริกก็เหลืออีกโลละ 6 บาท ข้าวโพดเมื่อปีก่อน แม้ค่าไม่มารับซื้อ ฉันก็ต้องปล่อยให้มันแห้งตายอยู่ในไร่ เดียวนี้ ฉันกู้ ธกส. มาลงทุนทำนา เป็นหนี้เช่าอยู่ประมาณ 90,000 บาท ฉันไม่มีปัญหาหาเงินมาใช้เขา เพราะค่าใช้จ่ายเดือนหนึ่งก็ 5,000 บาทไปแล้ว ของมันแพงขึ้น แต่รายได้เรามันกลับแย่ลง ” (ป้าสนั่น ทองจุล, สัมภาษณ์)

ความไม่มั่นคงในรายได้ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถฝากชีวิตไว้กับการทำนาหรือการเพาะปลูกเพียงอย่างเดียวได้ ทำให้ชาวบ้านต้องหาอาชีพเสริม เมื่อหมดฤดูทำนาแล้ว เพราะมีหนี้สินที่ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนต้องแบกรับอีกเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ที่ดิน ซึ่งจัดว่าเป็นฐานทรัพยากร ที่มีค่าที่สุดของชาวหนองมน กำลังประสบปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ ประกอบกับชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน

“เมื่อ ปี 40 ผมทำการสำรวจข้อมูลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็น ผู้ที่มีรายได้น้อย มีรายได้เฉลี่ยปีหนึ่งต่ำกว่า 20,000 บาท และส่วนมากจะเช่าที่ดินทำนากัน โดยมาก ก็จะเช่าจากคนในพื้นที่บ้าง คนนอกพื้นที่บ้าง อย่างเช่น คนแถว ๆ ดอนพุด คนนครหลวงบ้าง เพราะว่าบ้านเราอยู่ติดเขตอยุธยา แต่ทำนาอย่างเดียวมันไม่พอกินหรอก จะขยายพื้นที่ก็ไม่ได้เพราะเป็นที่ที่มีเจ้าของก็ต้องรับจ้างกันไป ” (กำนันสงวน จันทร์สว่าง, สัมภาษณ์)

“ชาวบ้านหมู่ 7 เรา คนยากจนเยอะ รายได้เฉลี่ยปีหนึ่งต่ำกว่า 20,000 บาททั้งนั้น จะมี รายได้เกินกว่า 20,000 บาท อยู่แค่ 6 คน มีนายเพิ่มสุข พานิชตะกูล, นางมาลี พระพรหม, นายพิชัย ธรรมพิจารณ์, นางสาวจิน นรสิงห์, นายบุญนาค พงษ์เกิดผลแล้วก็นางวันเพ็ญ ศรีทอง นอกนั้นถือเป็นคนยากจนหมด ทำนาก็เช่าเขาซะส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ย 10 – 20 ไร่ ผลผลิต ต่อไร่ก็ประมาณ 30 – 40 ถัง ไหนจะต้องเสียค่าเช่าที่นาอีก เป็นข้าวก็ 8 ถัง ถ้าเป็นเงินก็ตกไร่ละ 400 บาทเข้าไปแล้ว ชาวบ้านเราทำนาอย่างเดียวอยู่ไม่ได้หรอก เวลาที่มีโครงการของราชการเข้ามาที่ ชาวบ้านมาแย่งกันสมัครเต็มไปหมด เกินกว่าจำนวนที่ทางการเขากำหนดมาทุกที ” (ผู้ช่วยสมศักดิ์ ทองคำสุก, สัมภาษณ์)

เมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง นั้นหมายความว่า ส่วนแบ่งจากการทำนาในแต่ละครั้งต้องถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นของเจ้าของที่ดิน ซึ่งอาจจะเสียค่าเช่าในรูปของเงินหรือจะเป็นข้าวก็ได้ แล้วแต่การตกลงกันระหว่างเจ้าของที่ดินกับผู้เช่าที่ดิน ส่วนที่สองจะเป็นของชาวนาผู้เช่าที่ดิน ซึ่งแน่นอนว่า เมื่อหักลบกลบหนี้กันแล้ว ผู้เช่าที่ก็แทบไม่เหลืออะไรเลย เพราะรายจ่ายไม่ได้มีเพียงแค่ค่าเช่าที่เท่านั้น แต่ภาระค่าใช้จ่ายยังมีในส่วนของการลงทุน ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าจ้าง รวมถึงค่าใช้จ่ายในบ้านอีก และถ้าวันใดชาวบ้านไม่สามารถหาเงินมาจ่ายค่าเช่าได้ก็ต้องถึงคราวที่ต้องสูญเสียที่ดินทำกินไป

“ เมื่อปี 41 ฉันเช่าคนทีนครหลวงทำอยู่ 30 ไร่ ฉันกู้ ธกส. มาลงทุน 25,000 บาท เจ้าของนาเขาคิดค่าเช่าไร่ละ 5 ถัง มันก็ถือว่าถูกนะ เพราะคนอื่นเขาเสียไร่ละ 8 – 10 ถัง แต่ปีนั้น ฉันได้เงินมา 40,000 กว่าบาท ก็เอาไปจ่ายหนี้ ธกส. 20,000 บาท จ่ายค่าจ้างไถจ้างเกี่ยวอีกประมาณ 10,000 บาท เอาไปใช้หนี้พวกญาติพี่น้องอีกเกือบหมื่นบาท จ่ายค่าขนมลูก 2 คนก็ตกวันละ 30 บาทแล้ว เงินก็หมด ฉันก็ไม่มีจ่ายค่าที่นาเขา จนในที่สุดเจ้าของนาเขาก็ยึดที่นาเขาคืนไป ทุกวันนี้ฉันพยายามปากกัดตีนถีบ กลับมารับจ้างเขาเหมือนเดิม เรื่องอาหารการกินก็ต้องลงขายจับปลาบ้าง แต่มันก็หาไม่ค่อยได้ บางวันก็อาศัยเก็บผักบุ้ง ผักตำลึงมาแกลบกินกันตาย ” (น้ำประจวบ แฝงภักดี, สัมภาษณ์)

แม้ว่าชาวบ้านจะพยายามต่อสู้ เพื่อปากท้องของตนเองและครอบครัวแล้ว แต่ลักษณะของการต่อสู้ดิ้นรนจะเป็นลักษณะของการลอกเลียนแบบกันมากกว่า กล่าวคือ หากมีใครคนหนึ่งในหมู่บ้านได้ริเริ่มหรือกล้าที่จะตัดสินใจทำอะไรลงไปสักอย่าง แล้วประสบผลสำเร็จมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ ชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่เฝ้าดูอยู่ก็เริ่มเอาแบบอย่างบ้าง โดยไม่มีการวางแผนจัดการที่ดี เพราะทุกคนคิดเพียงว่า ถ้าทำเหมือนเขาแล้วจะดีจะมีรายได้ อันเป็นลักษณะของการอาศัยให้คนอื่นคิด โดยตนเองเป็นผู้ที่คอยปฏิบัติตามเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าศักยภาพของชาวบ้านในการคิดเองทำเองเริ่มจะหมดไป

ดังเช่น ในปี 2536 ได้มีการริเริ่มเลี้ยงปลาถูกเป็นครั้งแรก โดยชาวบ้านที่เริ่มเลี้ยงเป็นคนแรกชื่อ นายข้อม ชาวบ้านเล่าว่าก่อนที่นายข้อมจะหันมาทำอาชีพเลี้ยงปลาถูกขาย เขาทำอาชีพค้าไม้มาก่อน โดยจะไปรับไม้จากทางอีสานมาขาย แต่เกือบจะถูกตำรวจที่ตั้งด่านตรวจไม้จับได้ อาศัยว่าหลบหนีมาได้เสียก่อน หลังจากนั้นจึงเลิกค้าไม้หันมาเลี้ยงปลาถูกแทน ครั้งแรกที่เริ่มเลี้ยงปลาถูกขายได้ราคาดีมากตกกิโลกรัมละ 30 บาท ทำให้นายข้อมและญาติพี่น้องมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านอีกหลายครอบครัวที่เฝ้าดูการเลี้ยงปลาถูกของนายข้อมมาตั้งแต่แรกเริ่มทำตามบ้าง ซึ่งการลงทุนขุดบ่อเลี้ยงปลาถูก ชาวบ้านส่วนใหญ่จะกู้เงินจาก ธกส. มาลงทุน และใช้พื้นที่ใกล้ ๆ กับบ้านในการขุดบ่อ เพราะการเลี้ยงปลาถูกต้องอาศัยการดูแล

อย่างใกล้ชิด หลังจากที่ทำพื้นที่ได้แล้วก็จะมีการถางที่ให้โล่งเตียน ถ้าบริเวณนั้นมีต้นไม้ขนาดใหญ่ อย่างต้นก้ามปู ชาวบ้านก็จะจ้างคนมาโค่นและขายไม้ไปในราคา 6,000 – 10,000 บาท การลงทุน เริ่มแรกต้องมีการขุดบ่อ การซื้อพันธุ์ปลาปล่อย เสียเงินค่าอาหาร ค่ายารักษาโรคปลา ซึ่งค่าใช้จ่ายโดยรวมตกอยู่หลายหมื่นบาท และกว่าจะเลี้ยงไปจนกระทั่งสามารถจับขายได้ ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายร่วมแสน

อย่างไรก็ตามชาวบ้านหลายคนที่หันมาเลี้ยงปลาดุก ก็ยังคงตั้งความหวังว่า ปลาจะมีราคาดีเหมือนกับครั้งแรกที่นายข้อมเลี้ยง ปรากฏว่าการเลี้ยงปลาดุกที่เดียวพร้อมกันหลายสิบบ่อ ทำให้ปลาโตพร้อมกันต้องจับขายในช่วงเวลาเดียวกัน เป็นเหตุให้พ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาจับซื้อปลาในหมู่บ้าน กรดราปลาเหลือแค่กิโลกรัมละ 17 บาทเท่านั้น ชาวบ้านหลายคนแทบสิ้นเนื้อประดาตัว หลายครอบครัวที่ไม่เคยเป็นหนี้ก็ต้องมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก

“ นายข้อม เขามาชวนแฟนพี่ให้ร่วมลงทุนเลี้ยงปลาดุก ตอนแรกพี่ก็ไม่เห็นด้วย เพราะ ค่าลงทุนมันสูง แต่ก็ไม่ได้คัดค้าน เพราะตอนนั้นเพิ่งคลอดลูกสาวคนแรก ก็ต้องหาเงินไว้จ่ายค่า นมลูก นายข้อมเขารับปากว่าต้องได้ราคาดีแน่นอน ตอนลงทุนครั้งแรกแฟนพี่เขาก็ไปกู้ ธกส. มา 20,000 บาท ก็เริ่มเป็นหนี้ ตัวพี่ก็ไม่สบายใจเพราะเกิดมายังไม่เคยเป็นหนี้เลย แต่โชคไม่ดีที่ตอนแรกปลาดุกราคาดี กิโลตั้ง 30 บาท ทำให้เราพอมีเงินเก็บบ้าง พอชาวบ้านเห็นเอาอย่างบ้าง พอทำกันมากเข้า ปลามันก็ราคาตกเหลือแค่กิโลละ 17 บาท แล่นช่วงปี 38 น้ำหลากอีก ปลาดุกวิดออกสระเกือบหมด ขาดทุนกันยับเยิน เป็นหนี้เป็นสินกัน ” (พันคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

“ บ้านพี่ พ่อเขาจ้างขุดตั้ง 2 บ่อก็ตกอยู่หลายหมื่น ก็กู้ ธกส. มาลงทุน แต่โชคร้ายราคาปลาไม่ดี แล่นเจอน้ำท่วมอีกตอนปี 38 ล่มจมกันหมด ปลาวิดออกสระกันเกือบหมด พอเลิกเลี้ยง จะกลบบ่อก็ไม่มีเงิน ก็เลยต้องปล่อยทิ้งไว้เลย ๆ ” (พี่ตุ๊กตา ทองอยู่ , สัมภาษณ์)

ทุกวันนี้ในบ้านหนองมนมีบ่อปลาดุกที่ขุดไว้เป็นจำนวนประมาณ 20 – 30 บ่อ โดยที่แต่ละบ่อจะมีผักตบชวาขึ้นเต็มไปหมด และกลายเป็นที่ตกปลาของเด็ก ๆ ในวันหยุด เป็นการแสดงให้เห็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ไม่คุ้มค่า เพราะพื้นที่ที่ใช้ขุดบ่อปลามีขนาดกว้างประมาณ 40 กว่าเมตร ยาวประมาณ 90 เมตร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่พอสมควรและหากใช้ที่ดินบริเวณนี้ในการปลูกพืชผักอย่างอื่น ก็จะช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้อีกทางหนึ่งด้วย การทิ้งบ่อร้างเอาไว้เช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดาย เพราะชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินอย่างคุ้มค่า

กรณีของการเลี้ยงปลาดุกจะคล้ายกับการทำไร่อริก ที่ได้รับความนิยมจากชาวบ้านหนองมนในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา เพราะในอดีตชาวบ้านจะปลูกพริกและพืชฤดูแล้งบางอย่าง แต่ไม่ได้ทำ

อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ในขณะที่ชาวบ้านทางฝั่งบ้านหลวงจะนิยมปลูกพริกกันมานานนับสิบกว่าปีแล้ว ดังนั้นเมื่อพริกขายได้ราคาดีจึงทำให้ชาวบ้านหนองมนหันมาปลูกพริกกันมากขึ้น แต่แล้วเมื่อปลูกกันมากขึ้น ก็ย้อนรอยเดิมราคาพริกตกต่ำลงมาก

“ที่บ้านพี่ทำไร่พริกอยู่ไร่กว่า ๆ จะทำมากก็ได้ไม่ได้ ค่าลงทุนมันสูง ที่ทำก็เพราะเห็นว่ามันราคาดี ช่วงแรกก็โลละ 20 – 30 บาท แต่เมื่อปี 41 พริกเหลือแค่กิโลละ 3 บาทเท่านั้น ต้องเสียค่าจ้างเก็บอีกกิโลละบาท แล้วจะเอาอะไรมาเหลือ มันก็เข้าอีกหอบเดิม เหมือนคราวที่เลี้ยงปลาถูก พอทำกันมาก ๆ เข้าราคาก็ตก แต่ถ้าไม่ปลูกพริกก็ไม่ว่าจะทำอะไรตอนหมดหน้าแล้ว ” (นายสะอาด เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

“พริกมันลงทุนมากก็จริงอยู่ แต่ทำไม่ได้หะเขาปลูกกันเราก็ปลูกบ้าง ก็ตอนแรกได้กำไรเป็นหมื่น มันก็คุ้มค่าเหนื่อยก็เลยต้องทำอีก อยากได้เงิน แต่มาปีก่อนพริกเหลือแค่กิโลละ 3 บาท เท่านั้น สุดท้ายก็เป็นหนี้เป็นสินกันอีก ” (ดวงตา ทองจุล, สัมภาษณ์)

จึงอาจกล่าวได้ว่า ปัญหาการขาดผลผลิตตกต่ำ และปัญหานี้สิน เป็นปัญหาสำคัญที่ชาวบ้านหนองมนกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

4.6.2 ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมน

ฐานทรัพยากรในชุมชนถูกทำลาย อันเนื่องมาจากปัญหาสภาพดินเสื่อมคุณภาพ ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินและปัญหาการถือครองที่ดิน ทุกปัญหาล้วนส่งผลกระทบต่อชาวบ้านหนองมนและระบบนิเวศในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาสภาพดินเสื่อมคุณภาพ เนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยให้ดินมีโอกาสได้พักตัวและปรับสภาพของดินให้เหมาะสมกับการปลูกพืชอีกครั้ง ดังเช่นลักษณะของการทำเกษตรของบ้านหนองมน ที่ในฤดูทำนา ชาวบ้าน จะใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเพื่อบำรุงดินข้าว และเมื่อหมดฤดูทำนา ชาวบ้านก็จะทำการปลูกพืช ฤดูแล้งต่อ โดยเฉพาะการปลูกพริก ซึ่งมีความถี่ของการฉีดพ่นยาสูงมาก ลักษณะการทำเกษตรดังกล่าว ก่อให้เกิดสารเคมีตกค้างในดินเป็นจำนวนมากและยังมีผลเชื่อมโยงต่อลำคลองหนองมน และระบบนิเวศในน้ำอีกด้วย

ฝนที่ตกลงมาจะชะล้างสารเคมีที่อยู่ในดินลงสู่ลำคลองและหนองน้ำ ทำให้สิ่งมีชีวิตหลายชนิดที่อยู่ในน้ำไม่สามารถทนต่อสภาพน้ำที่เสื่อมโทรมลงไปได้ ทำให้ปลาหลายชนิดสูญหายไป ชาวบ้านเล่าว่า ทุกวันนี้ในคลองหนองมนไม่น่าไว้วางใจนัก ถึงแม้ว่าจะมีช่วงเวลาที่มีน้ำใสอยู่บ้าง ในราวเดือนเมษายน – พฤษภาคม แต่ก็อาจมีสิ่งเจือปนอยู่ในน้ำเป็นจำนวนมาก

“ ตั้งแต่มีการสร้างประตุน้ำ บ้านครัว น้ำในคลองมักจะเสีย เพราะว่ามีน้ำระบายออกไม่ได้ ในช่วงที่ประตุน้ำปิด มันก็จะมีเศษพืช เศษหญ้าเน่าที่พัดมาจากทางเหนือ ถ้าเป็นเมื่อก่อนมันก็จะพัดเข้าทุ่งนาเป็นปุ๋ยให้ดินข้าวไป แต่พอปิดประตุน้ำ

น้ำ เศษหญ้ามันก็ออกไม่ได้ มันก็จะทับถมกันจนเน่าเหม็น สัตว์น้ำก็ตายหมด อยู่ไม่ได้ ไร่พวกที่อยู่ได้ก็จำนวนลดน้อยลงมาก ” (ลุงเพิ่มสุข พานิชตระกูล , สัมภาษณ์)

ปลายปี 40 เกิดภาวะวิกฤติของลำคลองหนองมน น้ำเน่าเหม็นมาก ส่งผลต่อชาวบ้านที่ต้องใช้น้ำในลำคลองและน้ำมีสีดำคล้ำ ชาวบ้านที่ลงไปอาบน้ำในคลองจะเกิดเป็นผื่นคันขึ้นตามตัว และบางคนก็มีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรงเมื่อกินน้ำในลำคลองเข้าไป

“ เมื่อปี 40 ผมลงไปงมหอยในคลอง แล้วผลอกลิ้นน้ำในคลองลงไป พอตอนเช้า มีคหมปวดท้องมาก ท้องเสียอย่างรุนแรง กินอะไรก็ไม่ได้มันจะอ้วก ชนิดที่เรียกว่า ออกทั้งข้างบนข้างล่าง จนทนไม่ไหวต้องหามกันไปโรงหมอ รักษาอยู่นาน หมาเดินไปหลายตัว ผมนึกว่าปีนั้นแหละน้ำในคลองแย่มากที่สุดแล้ว ” (ทิดกลอง , สัมภาษณ์)

ชาวบ้านต่างตั้งข้อสงสัยถึงสาเหตุของน้ำในคลองที่เน่าเสีย ว่าน่าจะมีสาเหตุจากฟาร์มเลี้ยงไก่ ตรงทางแยกเข้าหมู่บ้าน เพราะเจ้าของฟาร์มจะเลี้ยงไก่ไว้บนโรงเรือนที่ยกสูงชันจากพื้น ส่วนข้างล่างจะขุดบ่อเลี้ยงปลาตก พอไก่ถ่ายลงมาก็จะกลายเป็นอาหารของปลาคู ชาวบ้านสังเกตว่าสีของน้ำในคลองมีสีดำคล้ำ คล้ายกับสีขี้ไก่และเมื่อปีสุภาพ ซึ่งเป็นครูสอนที่โรงเรียนดอนพุดวิทยา ได้นำน้ำในคลองไปตรวจในห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ของโรงเรียน ปรากฏว่าในน้ำมีเชื้อโรคหลายชนิดปนเปื้อนอยู่

“ พอสุภาพเขาเอาน้ำไปตรวจเจอเชื้อโรค ลุงก็โทรหานายอำเภอเลย ก็บอกท่านว่าท่านครับ น้ำในคลองหนองมนมันแย่มากแล้วครับท่าน ชาวบ้านเดือดร้อนกันหมด ท่านช่วยส่งเจ้าหน้าที่มาดูหน่อยนะครับ ปรากฏว่าลุงถูกตำ หว่าไม่รู้จะทำเรื่องมาเป็นลายลักษณ์อักษร จะมาพูดลอย ๆ แบบนี้ไม่ได้ ตอนหลังลุงก็เลยทำหนังสือไป ก็บอกว่ากระผมต้องขอโทษด้วยที่โทรไปรบกวนท่าน นั่นเป็นเพราะว่า กระผมรู้เท่าไม่ถึงการณ์ต้องกราบขอโทษท่านมา ณ ที่นี้ด้วยครับ ลุงก็เพิ่งรู้ว่าเรื่องเร่งด่วนของชาวบ้านกว่าจะได้รับการแก้ไข ก็ต้องผ่านขั้นตอนอีกร้อยแปด กว่าที่ปัญหามันถูกแก้ ชาวบ้านก็เดือดร้อนกันไปหมดแล้ว ” (ชาวบ้านหมู่ 7 , สัมภาษณ์)

ภายหลังเมื่อมีการร้องเรียนไปทางอำเภอ ก็มีการส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจน้ำที่ฟาร์มไก่ แต่เจ้าของฟาร์มปฏิเสธว่าไม่ได้ปล่อยน้ำลงไป ในคลอง และยังไมยอมให้ชาวบ้านเข้าไปในฟาร์มอีกด้วย แต่หลังจากที่เจ้าหน้าที่เข้าไปตรวจแล้ว น้ำในคลองก็เริ่มมีสภาพที่ดีขึ้นเรื่อย จนสามารถกลับมาใช้ประโยชน์ได้อีกครั้ง

“ ฉันทว่า ฟาร์มไคนั้นแหละ เป็นตัวการทำน้ำเสีย เขาเคยแอบปล่อยน้ำลงคลองตอนช่วง กลางคืน พอมีเจ้าหน้าที่ไปตรวจก็คงกลัวความผิดก็เลยไม่ยอมรับ แต่ตอนหลังพอเจ้า

หน้าที่ตรวจสอบเสร็จ น้ำก็ดีขึ้นจริง ๆ นะ ถ้าน้ำในคลองเน่า คนก็คงอยู่ลำบาก ปลาในน้ำก็จะอยู่ไม่ได้อีก ” (ป้าสะอาด ภมร , สัมภาษณ์)

นอกจากปัญหา น้ำเน่าเสียที่ชาวบ้านต้องประสบความเดือดร้อนแล้ว ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อจำนวนปลาที่อยู่ในคลองอีกด้วย ซึ่งผู้ที่ได้รับผลจากการที่ปริมาณปลาลดน้อยลงไปมาก ก็คือ ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพหาปลาขายนั่นเอง

“ ฉันออกจากงานมาไม่นาน ก็ต้องกลับมาช่วยแฟนลงข่าจับปลา รายได้มันก็ไม่แน่นอนหรอก บางวันจับได้มากหน่อยก็ขายได้ถึงร้อยบาท แต่บางวันจับได้น้อยก็ได้ไม่กี่บาท เดี่ยวนี้ปลา ลดลงมาก เมื่อก่อนเคยจับได้วันละ 7-8 กิโล ทุกวันนี้ 3 กิโลก็แทบจะไม่ถึงอยู่แล้ว ” (น้ำส้มป่อย ภมร , สัมภาษณ์)

“ ผมออกจากงานมา ก็ไม่รู้ว่าจะทำอะไร ที่นาก็ไม่มี ก็เลยต้องมาช่วยแฟนจับปลา ขาย ก็ช่วยกันลงข่าบ้าง ทอดแหบ้าง แต่ปลามันมีน้อย ไม่เหมือนสมัยก่อน ผมจับได้ครั้งละหลายกิโล ราคาที่ดี พวกปลาช่อน กิโลละ 60-70 บาท อย่างปลาซ่า ที่เอามาอย่างก็ตกกิโลละ 100 บาท แต่เดี๋ยวนี้หาเป็นวัน ๆ ก็แทบจะไม่มี จะเยอะหน่อยก็ช่วงน้ำขึ้น ” (อนันต์ ทองจุล , สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ปัญหาลัทธิธรรมชาตินี้ ก็เป็นปัญหาสำคัญที่ทำความเสียหายให้แก่ไร่นาของชาวบ้าน 3 ปี่ซ้อนนับตั้งแต่ปี 38 , 39 , 40 ที่ชาวบ้านเผชิญกับปัญหาลัทธิธรรมชาตินี้ในปี 38 น้ำท่วมหนัก ชาวบ้านเรียกว่า “ ปีน้าโล่ง ” ระดับน้ำที่สูงมาก ทำให้พื้นที่นาของชาวบ้านจมอยู่ใต้น้ำ ในขณะที่สองปีหลัง ชาวบ้านกลับประสบปัญหาฝนแล้งและเกิดเพลี้ยระบาดในนาข้าว

“ ปีน้าโล่ง ฉันยังทำงานอยู่ที่สุโขทัยคอนกรีต ก็ต้องพายเรือไปทำงาน จำได้ว่าวันนั้นต้องเอาลูกชาย 5 ขวบไปด้วย เพราะไม่มีคนดูให้ เราก็เอาลูกใส่ไว้ในถังข้าว แล้วก็เอาถังใส่ในเรืออีกทีหนึ่ง ตอนที่พายไปน้ำมันก็แรงขึ้นเรื่อย ๆ จนมันซัดเรือพลิกคว่ำ ใจฉันตอนนั้นมันนึกถึงลูกอย่างเดียว กลัวลูกตาย เห็นถังข้าวที่ใส่ลูกไว้ลอยออกไป ก็พยายามว่ายน้ำไปหา แต่ด้านกระแสน้ำไม่ไหว ก็ร้องให้คนช่วย ก็พอดีเพื่อนที่อยู่โรงงานเดียวกัน เขามาช่วยคว้าเอาถังลูกไว้ได้ เราก็ตะเกียกตะกายเข้าฝั่ง จนได้ จำได้ติดตาว่อกอดลูกแน่นเลย หลังจากวันนั้นไม่เคยเอาลูกไปด้วยอีกเลย จนลูกชายมาขอให้พาไป เขายกบอกว่าอยากเล่นอย่างวันนั้นอีก สนุกดี คูมันพุดชิ มันคงไม่รู้ว่แม่กับตัวมันเองเกือบจะเอาตัวไม่รอด ” (น้ำส้มป่อย ภมร , สัมภาษณ์)

“ สมัยก่อนตอนปี 39-40 ฉันทำนาอยู่ 90 ไร่ เป็นนาเช่า แต่ขาดทุนหมดทั้ง 3 ปี ปีแรกน้ำท่วม ข้าวตายหมด พอปี 39 ฝนแล้งแถมยังถูกเพลี้ยเล่นงานอีก มาปี 40 ฝนแล้งซ้ำอีก เรียกว่า 3 ปีติดต่อกันฉันขาดทุนหมด เงินที่กู้จาก ธกส. มาลงทุนก็ไม่มีใช้คืนเขา ตอนนี้เป็นหนี้ ธกส. อยู่ร่วม

200,000 บาท หน้าที่เจ้าของนาถียัดนาขึ้นไปแล้ว ลูกชายก็ค้นมาตักงานอีก ชีวิตตอนนี้มันเหมือน โคนสาป” (อุงบุญสืบ ทองสุก, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันบ้านหนองมน ไม่ได้ประสบความสำเร็จจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนก็ยิ่งปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่อง ความถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เริ่มลดลงไปมาก ดังจะเห็นได้จากหนองน้ำที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ตามทุ่งนา ซึ่งโดยมากจะเป็น หนองน้ำที่เจ้าของนาขุดไว้ล่อปลาและใช้น้ำจากหนองน้ำในการอุปโภคบริโภค ในอดีตเจ้าของ หนองน้ำจะอนุญาตให้เพื่อนบ้านมาใช้น้ำจากหนองน้ำของตนได้ พอถึงฤดูแล้งก็จะสูบน้ำจากหนอง ออก แล้วเอาปลาขายบ้าง แบ่งให้เพื่อนบ้านบ้าง แต่ในปัจจุบัน จากการสังเกตพบว่า เจ้าของ หนองน้ำจะไม่อนุญาตให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ มาใช้หนองน้ำของตนเองและยังห้ามมาจับปลาที่อยู่ใน หนองน้ำของตนอีกด้วย แต่ก็มีชาวบ้านบางคนแอบมาทอดแหจับปลา ในเวลาที่เจ้าของไม่อยู่ และ ถ้าหากเจ้าของนาพบว่า มีชาวบ้านแอบเข้ามาใช้หนองน้ำ ก็จะถูกต่อว่าและทะเลาะกันที่สุดใน ตอนนี้นอกจากในช่วงหน้าแล้งชาวบ้านจะขุดบ่อตักปลากัน โดยเริ่มขุดตั้งแต่บ้านคร้อ มาจนถึงหมู่ 5 บ้านหนองมน เป็นแนวยาวมาเรื่อย ๆ โดยชาวบ้านหลาย ๆ บ้านร่วมกันลงขันกัน เพื่อให้ชลประทาน ปล่อน้ำออกจนแห้งสนิท เพื่อจะได้วิดปลาไปขายได้ ชาวบ้านเล่าว่า การกระทำเช่นนี้ทำมาร่วม 10 ปีแล้ว

4.6.3 การใช้ประโยชน์จากหนองน้ำธรรมชาติ และคลองชลประทานที่ไม่เป็นธรรม

ปัจจุบันมีบ่อที่ถูกขุดเอาไว้ดักปลา เป็นร้อย ๆ บ่อ บ่อหนึ่งจะมีขนาดประมาณ 40 เมตร วิธีการทำ คือชาวบ้านจะเอากิ่งไม้มาทำเป็นหนามขวางทางน้ำเพื่อดักปลา ส่งผลให้ชาวบ้านที่อยู่ท้าย น้ำได้รับความเดือดร้อน ไม่มีน้ำใช้ในการปลูกพืช จนกระทั่งในปีนี้นักชาวบ้านร้องเรียนไปทางอำเภอ เพื่อขอร้องไม่ให้ปล่อน้ำออกจากประตูน้ำบางกลุ่มไปจนหมด โดยจะต้องให้มีระดับน้ำเหลืออยู่ ประมาณ 150 เมตร จะได้เหลือไว้ใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ บ้าง ซึ่งก่อนหน้านี้ เคยร้องเรียนไปทาง อำเภอหลายครั้งแล้ว ขอให้หน่วยงานของทางชลประทานลงมาดูบ้าง แต่ก็ไม่ได้ผล ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ปลายน้ำต้องได้รับความเดือดร้อน ในขณะที่ชาวบ้านเพียงกลุ่มเดียว กลับตักดวงผล ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นไปจนหมด

การเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นผลเนื่องมาจากสิ่งที่ถูกเรียกว่า “การพัฒนา” ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาของถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ หรือแม้กระทั่งโครงการ ชลประทาน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านมีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ ต้องลำบากเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมา แต่ในขณะเดียวกันสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาพร้อมกับการพัฒนาเหล่านี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านหนองมน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงวิธีการ ทำเกษตรแบบดั้งเดิมมาเป็นการทำเกษตรแบบกระแสหลัก จากการทำเกษตรที่เคยพึ่งพาน้ำฝนมา

เป็นการใช้น้ำจากคลองชลประทาน การเลิกใช้ควายทำนาและหันมาใช้เครื่องมือเครื่องใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยต่าง ๆ แทน มีการเปลี่ยนรูปแบบจากการเอาแรงมาเป็นการจ้างแรงงาน และที่สำคัญชาวบ้านที่ทำการเกษตรหันไปพึ่งพาปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงแทนการใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติ โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อระบบนิเวศในชุมชน

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้นำมาซึ่งผลกระทบที่ใหญ่หลวงต่อชุมชนหนองมน ทั้งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และผลกระทบต่อสภาพฐานทรัพยากรในบ้านหนองมน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ ยึดถืออาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักมาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยปัจจัยสำคัญสำหรับการทำเกษตรก็คือ ฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งที่ดิน และแหล่งน้ำ แต่การเข้ามาของสิ่งที่ถูกเรียกว่าการพัฒนาต่าง ๆ ดังที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น กลับก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ที่สำคัญที่สุดคือผลจากการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ฐานทรัพยากรในชุมชนเสื่อมโทรมลง ไม่ว่าจะเป็นที่ดินที่มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี และมีการใช้ปุ๋ยเคมีติดต่อกันเป็นระยะเวลายาวนานจนทำให้ดินไม่ได้พักตัว นอกจากนี้แหล่งน้ำธรรมชาติ อย่างเช่น ลำคลองหนองมน ก็ได้รับปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงที่สะสมอยู่ในดิน โดยการชะล้างของน้ำฝนลงสู่ลำคลอง ส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำ และระบบนิเวศในน้ำถูกทำลาย ปลา กุ้ง หอย ลดจำนวนลงไปอย่างน่าใจหาย

ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการลดลงของสัตว์น้ำหลากหลายชนิด ก็คือ ชาวบ้านหนองมนที่ทำมาหากินฝืดเคืองขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ค่าใช้จ่ายกลับเพิ่มสูงขึ้น ทั้งค่าใช้จ่ายในครอบครัวและค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการลงทุนทำการเกษตร ทำให้ชาวบ้านหนองมนหลายครอบครัวต้องกู้หนี้ยืมสินมาใช้ในการลงทุน แต่ภาวะความเสี่ยงของการเกษตรแบบกระแสหลักมิได้สิ้นสุดเพียงแต่การกู้ยืมเงินมาลงทุน ในทางตรงข้ามชาวบ้านยังต้องเผชิญกับปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ และปัญหาการขาดตลาดรองรับสินค้า อีกทั้งยังต้องต่อสู้กับปัญหามลพิษธรรมชาติที่ไม่อาจหยั่งรู้ได้ และท้ายที่สุดเมื่อไม่สามารถต้านทานต่อสภาพปัญหาเหล่านี้ได้ ชาวบ้านหนองมนหลายต่อหลายครอบครัวต้องตกอยู่ในสภาพที่แทบจะสิ้นเนื้อประดาตัว อันเนื่องมาจากภาวะหนี้สินที่เกิดขึ้น ประกอบกับสภาพของฐานทรัพยากรในชุมชนที่เสื่อมโทรมลงทุกขณะ จนกระทั่งในที่สุด ชาวบ้านหนองมนที่ประกอบอาชีพเกษตรก็ต้องตกอยู่ในสภาพของเกษตรกรที่ประสบความล้มเหลวในภาคเกษตร

ตรงจุดนี้เองทำให้ชาวบ้านหนองมนไม่สามารถยึดถือ หรือประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียวได้อีกต่อไป พวกเขาต้องหาอาชีพเสริมและหลายคนต้องออกไปหางานทำที่อื่น โดยงานที่ชาวบ้านนิยมออกไปทำมากที่สุดก็คือ การไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งที่อยู่ในจังหวัดและต่างจังหวัด เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ตลอดจนนำมาใช้ในการต่ออายุการทำเกษตร ทั้งในด้านการลงทุนและการชดเชยหนี้สินจากการกู้ยืมเงินมาลงทุนทำการเกษตร

ดังนั้นจาก ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่า “การพัฒนาต่าง ๆ ที่หลังไหล เข้ามายังบ้านหนองมน เป็นสิ่งที่บีบคั้นและผลักดันให้ชาวบ้านหนองมน ต้องออกมาทำงานนอกชุมชน เพื่อนำรายได้มาใช้จ่ายในการลงทุนทำการเกษตร และหาเงินมาจุนเจือครอบครัว ในภาวะที่ค่าครองชีพเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ”

จนกระทั่งถึงคราวที่ประเทศต้องประสบกับภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ช่วงปลายปี 2539 เป็นต้นมา จนเป็นผลให้หลายโรงงานต้องปิดกิจการลงไป และหลายโรงงานมีการเลิกจ้างแรงงาน ผลกระทบที่เกิดจากวิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านหนองมนบางส่วนที่ออกไปทำงานนอกชุมชน แล้วถูกเลิกจ้าง พวกเขาเหล่านี้ได้ตัดสินใจกลับเข้ามาอยู่ในภูมิลำเนาเดิมอีกครั้งหนึ่ง หลายคนกลับเข้ามาอยู่ในภาคเกษตร อันเป็นอาชีพดั้งเดิมที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ในขณะที่บางคนก็กลับมาประกอบอาชีพอื่น จึงเป็นที่น่าสนใจว่าการกลับเข้ามาอยู่ภายใต้บริบทของชุมชนเดิมอีกครั้งหนึ่งนั้น “กลุ่มแรงงานคืนถิ่น” เหล่านี้ จะมีความสัมพันธ์กับคนในชุมชนอย่างไร และฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับมาของพวกเขาได้หรือไม่ อย่างไร ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ในบทต่อไป

บทที่ 5

แรงงานค้ำดินกับความสัมพันธ์ในชุมชน

การกำหนดราคาสินค้าเกษตรกรรมส่วนใหญ่ มักจะถูกกำหนดโดยพ่อค้าบริษัทใหญ่ ๆ และอาศัยเงินทุนควบคุมราคาสินค้าให้เป็นไปตามความต้องการ พ่อค้าจะกว้านซื้อสินค้าเกษตรจากชาวบ้านในชนบทในราคาที่ไม่สูงนัก และจะตกต่ำลงในกรณีที่มีการผลิตสินค้าเกษตรชนิดนั้น ๆ มากจนล้น โดยพ่อค้าจะฉวยโอกาสกดราคาสินค้าให้ถูกลงและทุ่มเงินซื้อ เพื่อกักตุนสินค้าเกษตรเอาไว้เพื่อขายในช่วงที่สินค้าในท้องตลาดมีน้อยลงราคาก็ยิ่งเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่พ่อค้าสามารถขายสินค้าได้กำไรเป็นจำนวนมาก เพราะรับซื้อสินค้าในราคาถูก แต่ผู้ที่ต้องรับเคราะห์กรรมเพราะไม่สามารถต่อรองราคาสินค้าเกษตรได้ คือ เกษตรกร โดยเฉพาะในช่วงที่มีการผลิตพืชผลทางการเกษตรออกมาพร้อมกันเป็นจำนวนมาก (พิทยา ว่องกุล, 2532 : 28)

ลักษณะดังกล่าว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทไทยทั่วไป โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก หนึ่งในจำนวนนั้น “บ้านหนองมน” ก็ถือเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ประสบปัญหาด้านการเกษตร โดยมีปัญหาสำคัญอยู่ที่ปัญหาราคาพืชผลทางการเกษตรและปัญหาภาวะหนี้สินของชาวบ้าน อันเนื่องมาจากการทำเกษตรที่อาศัยเงินลงทุนสูง แต่รายได้ไม่แน่นอน ในขณะที่ค่าใช้จ่ายภายในบ้านเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพิงรายได้จากการทำเกษตรเท่านั้นจำเป็นต้องหาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ดังนั้นจึงพบว่าหลายครอบครัวในบ้านหนองมนที่มีสมาชิกในครอบครัว ทำงานหลากหลายอย่าง ทั้งทำนา รับจ้างและออกไปหางานทำนอกภาคเกษตร

“ จะมามัดทำเกษตรอย่างเดียวมันไม่พอกินหรอก อะไร ๆ ก็ต้องจ้างเขาทำหมด ที่สำคัญราคาก็ไม่แน่นอน ดูอย่างราคาพริกชิ ตอนแรก ๆ ราคาดีมากกิโลละ 20 – 30 บาท แต่มานี้เหลือราคากิโลละ 3 บาท จ่ายค่าจ้างเก็บอีกกิโลละบาท แล้วจะเอาอะไรมาเหลือ ค่าลงทุนก็สูงแถมยังต้อง ประคบประหงมอย่างกับลูกอ่อน ค่าปุ๋ย ค่ายา ก็ต้องขึ้นตลอด แล้วถ้าปีไหนมีผลผลิตเยอะ ๆ ราคาก็ถูกอีก ปล่อยทิ้งไว้ก็เน่าตายกันหมด มันเหมือนอยู่ในสภาพที่ต่อรองอะไรไม่ได้เลย เขากำหนดราคามาเท่าไร ก็ต้องเอาเท่านั้น ” (พินคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

เมื่อการเกษตรไม่ใช่หนทางเดียวที่จะทำรายได้ให้แก่ครอบครัว แต่ในทางตรงกันข้ามหลายครอบครัวในบ้านหนองมนต้องประสบกับปัญหาภาวะหนี้สิน เนื่องจากการทำเกษตรที่อาศัยการลงทุนสูง ด้วยเหตุนี้จึงมีชาวบ้านหนองมนหลายคนต้องหันมาประกอบอาชีพเสริม ประกอบกับ

การทำเกษตรในปัจจุบันมีเครื่องมือเครื่องมือนี้อ่อนแรงได้มาก ทำให้ชาวบ้านมีเวลาว่างที่จะหางานอื่นทำได้มากกว่าในอดีต ลักษณะงานที่ชาวบ้านนิยมทำในช่วงที่ว่างจากการเกษตร คือ งานรับจ้างทั่วไป งานกรรมกรก่อสร้างและงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกหมู่บ้านของบ้านหนองมน ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นการอพยพออกไปอย่างถาวร หากแต่เป็นลักษณะการออกไปทำงานนอกหมู่บ้านในลักษณะชั่วคราวมากกว่า กล่าวคือ ในฤดูทำนา กลุ่มแรงงานที่ออกไปทำงานที่อื่นก็จะกลับมาช่วยครอบครัวทำนา แต่เมื่อหมดฤดูทำนาก็จะออกไปทำงานที่อื่นอีก และจากการสำรวจพบว่า ร้อยละ 83 ของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนจะทำงานในลักษณะไปกลับมากกว่าที่จะย้ายออกไปพักอาศัยอยู่ที่อื่น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการออกมาช่วยครอบครัวทำนาในฤดูกาลทำนานั้นเอง เพราะถ้าหากย้ายไปอยู่ที่อื่น อาจทำให้ครอบครัวสูญเสียแรงงานทำการเกษตรไป จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สมาชิกแต่ละคนในครอบครัว อาจไม่ได้มีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ละคนอาจมีหน้าที่หลายอย่าง เช่น ในฤดูทำนาก็จะเป็นแรงงานในครอบครัวช่วยงานไร่งานนา ส่วนในช่วงที่ว่างจากการทำนาก็จะออกไปรับจ้าง พอถึงช่วงที่ปลูกพืชฤดูแล้งก็จะกลับมาเป็นแรงงานในภาคเกษตรอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อหมดช่วงฤดูกาลเกษตรก็จะกลับออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรหมุนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

“ พ่อที่จะเป็นหลักในเรื่องของงานไร่งานนาทั้งหมด ส่วนที่กับน้องชายก็ต้องมาช่วยบ้าง เวลาที่พ่อไม่อยู่หรือเวลาที่งานในนามีเยอะ ๆ พอหมดช่วงทำนาจะออกไปรับจ้างขายหมู้าฟริกบ้าง หักข้าวโพดบ้าง บางทีก็ออกไปทำงานโรงงาน ส่วนแม่ก็จะเป็นแม่ค้าไปรับผักสดจากขนส่งอ่างทองมานั่งขายที่ตลาดอ่างทองทุกวัน รายได้ทุกบาทที่ทุกคนหาได้ ก็จะเอามาให้แม่เก็บไว้ใช้จ่ายในบ้าน ” (สุรางค์ ทองอยู่, สัมภาษณ์)

ด้วยเหตุที่ครอบครัวส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน ยังคงประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพหลักโดยมีอาชีพอื่นเป็นอาชีพเสริม ทำให้ลักษณะของการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกหมู่บ้านไม่ได้มีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านหลาย ๆ หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีการอพยพออกมาหางานทำในเมืองเป็นจำนวนมาก และมีลักษณะของการลงหลักปักฐานที่จะทำมาหากินนอกหมู่บ้านอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ในขณะที่การประกอบอาชีพของชาวบ้านหนองมนจะเป็นการทำงานทั้งในภาคเกษตรและการทำงานนอกภาคเกษตรควบคู่กันไป และงานนอกภาคเกษตรที่ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมทำกันมาก นอกเหนือไปจากการรับจ้างทั่วไปก็คือ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศยังเฟื่องฟูอยู่นั้น หลาย ๆ โรงงานยังมีความต้องการแรงงานอยู่เป็นจำนวนมาก

ในปี 2538 “ โรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรง ” ได้เข้ามาตั้งอยู่ในเขตอำเภอคอนสารเป็นโรงงานที่รับทำเสาคอนกรีต โดยทางโรงงานได้เปิดรับสมัครแรงงานเป็นจำนวนมาก ทำให้มีชาวบ้าน ทั้งในเขตอำเภอคอนสารและในพื้นที่ใกล้เคียงสมัครเข้าทำงานเป็นจำนวนมาก ในที่นี้รวมถึงชาวบ้านหนองมนด้วย ที่มาสมัครเข้าทำงานในโรงงานแห่งนี้ประมาณ 20 กว่าคน โดยลักษณะของงานที่ทำจะเป็นงานที่ใช้แรงกายหรือเรียกได้ว่าเป็นงานกรรมกรทั่วไป เช่น งานเทปูน ฉาบปูน ไขน็อต ผูกมัดหรือเก็บเศษเหล็ก เป็นต้น ซึ่งลักษณะงานดังกล่าว ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาสูง จึงมักพบว่า แรงงานที่เข้ามาทำงานในโรงงานแห่งนี้ ส่วนใหญ่จะมีความรู้ในระดับประถมศึกษาเท่านั้น โดยทำงานตั้งแต่ 8.00 – 17.00 น. และถ้าหากทำล่วงเวลา “ โอที ” ก็จะเริ่มตั้งแต่ 18.00 – 22.00 น. ซึ่งทางโรงงานจะคิดค่าจ้างให้ชั่วโมงละ 27 บาท ชาวบ้านจะมีรายได้เฉลี่ยประมาณวันละ 143 – 148 บาท ขึ้นอยู่กับลักษณะของงานที่ทำและระยะเวลาในการทำงานและด้วยเหตุที่ว่า โรงงานอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก ทำให้การเดินทางไปกลับสะดวกสบาย เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและประหยัดในเรื่องของที่พักและอาหารการกิน อีกทั้งยังมีรายได้ทุกวัน ถ้าหากขยันทำงาน เหตุผลเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้ชาวบ้านหนองมนเข้ามาทำงานในโรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรงเป็นจำนวนมาก

“ ประมาณปี 38 เห็นจะได้ โรงงานสุโขทัยเข้ามาตั้งอยู่ใกล้ ๆ บ้าน พี่ก็เลยตัดสินใจไปสมัครเข้าทำงาน เพราะลำพังทำนาอย่างเดียวมันก็ไม่พอกิน พอเข้าไป ก็ไปอยู่แผนกผูกมัด แล้วก็เข้าไปเจอแฟนที่นั่น เขาทำอยู่แผนกเทปูน ได้ค่าแรงวันละ 147 บาท ส่วนตัวพี่ได้ 134 บาท เราก็ช่วยกันเก็บเงิน จนเอาไปผ่อนรถมอเตอร์ไซด์มือสองมาได้คันหนึ่ง แล้วก็ย้ายออกมาจากบ้านแม่ มาสร้างบ้านอยู่กันเอง บ้านมันก็หลังเล็ก ๆ ตอนนี้อยู่ไม่เรียบร้อยเพราะเงินหมดต้องรอหาเงินอีกพักหนึ่งก่อน งานมันก็ช่วยได้เยอะถ้าเราขยันทำงาน แต่ถ้าเราทำนาอย่างเดียวจะสร้างเนื้อสร้างตัวก็คงลำบาก ค่าลงทุนสูง ” (พี่จันทน์ บุรากร , สัมภาษณ์)

นอกจากโรงงานสุโขทัยสุโขทัยคอนกรีตอัดแรงที่เป็นโรงงานในพื้นที่แล้ว ชาวบ้านหนองมนบางส่วนก็ออกไปทำงานในจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและนอกจากนั้น ก็ไปหางานทำตามต่างจังหวัดและในกรุงเทพมหานคร ลักษณะของงานที่ทำส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเข้าไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาเท่านั้น งานที่ทำจึงอาศัยความชำนาญมากกว่าที่จะอาศัยวิชาความรู้ในการคิดสร้างสรรค์ผลงานออกมา ดังนั้นแรงงานที่เข้าไปทำงานในโรงงานจึงอาศัยสิ่งที่เรียกว่า “ ความชำนาญเฉพาะ ” มาใช้ในการทำงาน กล่าวคือ แรงงานคนใดเข้ามาทำงานอยู่ในแผนกใดหรือรับผิดชอบหน้าที่อะไร ก็จะต้องทำหน้าที่นั้นไปตลอด ตัวอย่างเช่น แรงงานที่เข้ามาทำงานตัดเย็บ เสื้อผ้า ซึ่งภายในโรงงานก็จะมี

การแบ่งแผนกตัดเย็บออกไปอีกหลายแผนก คนงานที่ทำหน้าที่เย็บแขนเสื้อก็จะทำหน้าที่เย็บแขนเสื้ออย่างเดียว ใครที่ทำหน้าที่เข้าปกเสื้อก็ทำไปแล้วก็จะส่งไปยังแผนกเจาะรังคุมต่อไป ทำไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งสำเร็จออกมาเป็นเสื้อหนึ่งตัว ลักษณะการทำงานเช่นนี้ ทำให้คนงานต้องทำงานซ้ำซากเหมือนเดิมทุกวัน โดยไม่มีโอกาสได้พัฒนาทั้งฝีมือ กำลังความคิดและความสามารถ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว แรงงานเหล่านี้อาจมีความสามารถหรือศักยภาพในการทำงานมากกว่าการทำตัวเหมือนหุ่นยนต์กลไกชนิดใดชนิดหนึ่งในโรงงาน ที่คอยแต่ให้นายจ้างป้อนข้อมูลว่าต้องการให้พวกเขาทำอะไรบ้าง และในที่สุดเมื่อแรงงานเหล่านี้เป็นแต่เพียงคนที่คอยรับฟังคำสั่งอย่างเดียว สุดท้ายพวกเขาก็จะกลายเป็นเหมือนหุ่นยนต์จริง ๆ ที่ไม่สามารถคิดอะไรได้ด้วยตัวเอง ความเคยชินในการเป็นผู้รับก็จะติดเป็นนิสัยเขาตลอดไป เพราะคอยแต่จะให้คนอื่นยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ โดยที่ไม่คิดที่จะตัดสินใจแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง ดังนั้นการให้โอกาสจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งให้โอกาสในการเรียนรู้ โอกาสในการรู้จักคิดและ สร้างสรรค์ผลงานออกมาจากมันสมองของตัวเอง

“ พี่เข้าทำงานที่โรงงานทำรองเท้าแทน ที่อยุธยาตั้งแต่ปี 37 ก็ทำอยู่แผนกประกอบรองเท้ามาตลอด จะทำงานอย่างเดิมทุกวัน เช่น ทำกล่องใส่รองเท้าบ้าง ร้อยหูรองเท้าบ้าง โรงงานเขาให้ค่าแรงวันละ 148 บาท ก็ทำอยู่อย่างนั้นตลอดปีตลอดชาติจนกระทั่งเขาจ้างออกเมื่อปี 41 ” (พี่มรา เผลยญาณ , สัมภาษณ์)

“ เมื่อก่อน พี่เคยไปทำงานกับสามเฒ่าที่โรงงานสिलाเลศในตัวจังหวัด ก็เข้าไปเป็นคนเข็นปูน ได้วันละ 120 บาท ต่อมาสามเฒ่า พี่ก็ย้ายมาอยู่กับพี่สาวที่บ้านหนองมน แล้วก็ไปทำงานที่สุโขทัยคอนกรีต จนไปเจอกับสามเฒ่าใหม่นั้น แต่ตัวพี่ก็ยังทำงานเป็นคนเข็นปูนอยู่เหมือนเดิม เนี่ย ! ขนาดเปลี่ยนสามเฒ่าใหม่แล้วนะ คิดว่างานจะดีขึ้น แต่ที่ไหนได้ งานก็แบบเดิม จะหนักกว่าเดิมด้วยซ้ำ เพราะพี่เข้าไปในช่วงที่โรงงานกำลังแย่ เศรษฐกิจไม่ดี พี่ทำได้ไม่ถึง 3 เดือน ก็ถูกจ้างออก ตอนออกมาไม่ได้สักกะบาท เพราะเขาว่าเราทำงานไม่ครบ 3 เดือน ” (ถนอม สิงห์กุล , สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม การพึ่งพิงกันระหว่างชาวบ้านหนองมนกับการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรืองานนอกภาคเกษตรก็ยังคงดำเนินต่อเนื่องมาเรื่อย ๆ เพราะเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว นอกเหนือจากการทำนา ที่นับวันจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่ง ถึงช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศเริ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤติ ประมาณปลายปี 2538 สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ส่งผลให้สถานประกอบการหลายแห่งปิดกิจการลงไปหรือมีการเลิกจ้างแรงงานบางส่วน เพื่อลดต้นทุนของบริษัท ผลจากวิกฤติเศรษฐกิจทำให้มีผู้ว่างงานเป็นจำนวนมาก และเมื่อไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ กลุ่มคนว่างงานเหล่านี้ จึงเริ่มมองหาแหล่งพักพิงของพวกเขา นั่นก็คือ การกลับไปตั้งต้นใหม่ ณ ภูมิลำเนาเดิมของตนเอง

การกลับมาทำมาหากินในภูมิลำเนาเดิมของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนนั้น แม้ว่า จะไม่ได้ทำให้วิถีชีวิตของแรงงานคืนถิ่นเปลี่ยนแปลงไปมากนัก เพราะหลายคนไม่ได้โยกย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ที่อื่น แต่อาศัยการเดินทางไปกลับระหว่างบ้านกับที่ทำงาน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับชุมชนยังคงมีอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม การว่างงานก็ยังส่งผลต่อสภาพจิตใจของแรงงานคืนถิ่น เพราะพวกเขาต้องเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาที่เคยออกไปทำงานทุกวัน มาเป็นการใช้เวลาอยู่ในชุมชนมากขึ้น ต้องมีเวลาว่างมากยิ่งขึ้น ตรงจุดนี้เองอาจทำให้แรงงานคืนถิ่นหลายคนเกิดความเครียด กังวลและท้อแท้กับชีวิต แต่ในขณะเดียวกันเวลาที่ว่างอยู่ กลับทำให้แรงงานคืนถิ่นหลายคน เริ่มที่จะคิดและมองหาหนทางในการทำมาหากินด้วยตัวเอง หลังจากที่เคยทำงานแต่ในโรงงานที่มีนายจ้างคอยออกคำสั่งอยู่ตลอดเวลา มาเป็นการรู้จักเริ่มต้นที่จะคิดและลงมือทำเอง ทำให้แรงงานคืนถิ่นแต่ละคนมีแนวทางในการประกอบอาชีพ หรือมีจุดมุ่งหมายในอนาคตที่แตกต่างกันไป และมีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกัน นั่นคือ ความพยายามที่จะอยู่รอดให้ได้ภายใต้บริบทของชุมชนเดิม

5.1 ข้อมูลส่วนบุคคลและสถานภาพครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน พบว่า มีแรงงานคืนถิ่นจำนวน 30 ราย โดยแบ่งเป็นชาย 15 คนและหญิง 15 คน แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษามากถึงร้อยละ 73 ระดับมัธยมศึกษาร้อยละ 20 ในขณะที่มีแรงงานคืนถิ่นที่จบระดับการศึกษาระดับปวส.หรืออนุปริญญา เพียงร้อยละ 7 เท่านั้น ระดับการศึกษาที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นลักษณะการประกอบอาชีพของแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ได้เป็นอย่างดี โดยพบว่า ก่อนที่จะเกิดภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจนั้น แรงงานคืนถิ่นมักจะเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม โดยเข้าไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่และโรงงานในต่างจังหวัด นอกจากนี้ระดับการศึกษายังเป็นข้อจำกัดที่สำคัญ ที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นไม่สามารถหางานทำใหม่ได้ภายหลังจากการถูกเลิกจ้าง เพราะบริษัทหรือโรงงานส่วนใหญ่พยายามที่จะลดต้นทุนของบริษัทลง โดยอาจมีวิธีการหลากหลายรูปแบบ เช่น การคัดเลือกคนงานในบริษัทที่มีความรู้ความสามารถเอาไว้และปลดคนงานบางส่วนออกไป โดยผู้ที่ถูกปลดออกมักจะเป็นคนงานที่อาวุโสเป็นแรงงานไร้ฝีมือหรือคนงานที่หยุดงานบ่อย ๆ เป็นต้น ในขณะเดียวกันการรับสมัครคนงานเข้าทำงาน ก็ต้องมีคุณสมบัติที่เข้มงวดขึ้นกว่าเดิม ตัวอย่างเช่น มีการกำหนดระดับการศึกษาที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา ต้องมีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน มีการกำหนดอายุผู้สมัครให้ลดน้อยลง เพื่อเป็นการเพิ่มอายุงานให้มากขึ้น และในกรณีที่สมัครเป็นผู้หญิง มักจะมีข้อกำหนดให้เป็นโสด เพื่อไม่ให้มีปัญหาเรื่องการตั้งครรภ์ในระหว่างการทำงาน อันจะสร้างปัญหาให้แก่ทางโรงงาน ในช่วงที่คนงานลาคลอดนานเป็นเวลาหลายเดือน สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นข้อจำกัดในการทำมาหากินของแรงงานคืนถิ่น

ในบ้านหนองมนเกือบทุกคน เพราะส่วนใหญ่อายุมากและมีการศึกษาน้อย อีกทั้งส่วนใหญ่แต่งงานแล้ว โดยสามารถดูรายละเอียดของข้อมูลแรงงานคืนถิ่นได้จากตารางที่ 5 และตารางที่ 6

“ สมัยสาว ๆ ตอนหางานทำ พี่จะใช้คำนำหน้าว่านางสาวตลอด เพราะว่ามันสะดวกสบายกว่า หางานทำได้ง่ายกว่า อย่างเวลาที่ไปสัมภาษณ์งาน เจ้าหน้าที่ที่เขารับสมัครงาน เขาจะดูใบสมัครเราก่อนเลยว่า อายุเท่าไร เป็นโสดหรือเปล่า ถ้าอายุยังน้อยแล้วยังเป็นโสดอีกด้วย เปอร์เซนต์ที่เขาจะรับเข้าทำงานมันก็มาก เพราะทางโรงงานเขาก็มั่นใจได้ว่าเราสามารถทำงานให้เขาได้นาน โดยไม่ต้องมีปัญหาเรื่องท้องตอนเข้าทำงานแล้ว ” (เจตน์กมล ทรัพย์ทิพย์, สัมภาษณ์)

“ พอโดนเลิกจ้าง ก็กลับมาอยู่บ้าน ทำนา รับจ้างเขาเหมือนเดิม จะให้ออกไปตระเวน ๗ หางานทำที่อื่นมันก็ไม่ไหว เพราะเรานั้นก็อายุมากแล้ว แต่งงานมีครอบครัวแล้ว ใครเขาจะรับเข้าทำงาน อีกอย่างหนึ่ง ถ้าไปสมัครงานไกล ๆ ก็ห่วยบ้าน เพราะว่าต้องดูแลแม่ที่แก่่มากแล้ว ” (น้ำจันทร์ทอง เสือโท, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตามจากการสังเกต ผลจากการถูกเลิกจ้างทำให้แรงงานคืนถิ่นได้มีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น ลักษณะครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น ส่วนใหญ่จะอยู่รวมกัน พ่อ แม่ ลูก โดยตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเดียวกับกลุ่มเครือญาติ น่าจะทำให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเช่นนี้ ทำให้ความรักความผูกพันระหว่างแรงงานท้องถิ่นกับครอบครัวยิ่งเพิ่มมากขึ้น ทั้งเรื่องความห่วงใย กำลังใจและความช่วยเหลือจากคนในครอบครัว

“ ผมแต่งงานเมื่อปลายปี 41 ทำงานที่สุโขทัยคอนกรีตได้เกือบ 3 ปี เข้าไปเป็นช่างตัดแผ่นเหล็ก ได้ค่าแรงวันละ 148 บาท มันก็ยั้งดีที่ได้เงินมาทุกวัน จะได้เอามาใช้จ่ายในครอบครัว เมื่อก่อนตอนทำงานผมจะรับผิดชอบจ่ายค่าโทรศัพท์ แล้วก็ค่าขนมลูก ส่วนแฟนผมเขาก็ทำนาไปแล้วก็รับผิดชอบ ค่าน้ำ ค่าไฟ เวลาที่เขาไม่มีเงิน ผมก็ช่วยให้ พอดกงานมา ชีวิตผมลำบากมาก ทุกวันนี้ ผมเลิกใช้โทรศัพท์อย่างเด็ดขาด แล้วก็ไปรับจ้างเดินสายไฟตามบ้านบ้าง เวลาที่มีโครงการอะไรเข้ามาก็สมัครหมด แต่บางทีเงินโครงการที่จ้างเราทำงานในหมู่บ้าน มันไม่ออกทันที ช่วงที่รอเงินออกนี่แหละทรมานที่สุด ทั้ง ๆ ที่เงินมันก็ไม่เท่าไรหรอกนะ ยิ่งช่วงที่ลูกมาแบมือขอตั้งค์ผมต่อหน้าคนอื่น ๆ แล้วแหละที่ผมปวดใจเป็นที่สุด ผมก็อยากให้ลูกผมกินอิ่ม แต่ผมก็ไม่มีจะให้ ตอนนั้นผมน้ำตาซึมเลยมันทั้งอายทั้งสงสารลูก ” (ธนู จันทรรณิฤทธิ์, สัมภาษณ์)

“ บ้านเดิมที่อยู่ศรีสะเกษ ไปเจอแฟนที่กรุงเทพ แฟนที่เขาเข้าไปขายน้ำแข็งไสที่กรุงเทพ พอแต่งงานก็มาเข้าบ้านอยู่ด้วยกัน ช่วยกันขายของ มาพักหลัง ๆ ของขายไม่

ค่อยได้ เศรษฐกิจมันไม่ดี ค่าใช้จ่ายก็มากเดือนหนึ่งตั้ง 3,000 – 4,000 บาท ลูกตั้ง 3 คน แล้วกำลังเรียนทั้งนั้น พี่ก็ตัดสินใจพาลูกมาอยู่บ้านแฟนที่หนองมน กลับมาตอนแรกไม่มีบ้านอยู่ พ่อกับแม่แฟนเขาก็ไปซื้อที่ไว้ให้ ตรงท้ายหมู่ 5 แต่เรายังไม่มีเงิน อีกอย่างตรงนั้น น้ำประปาก็ยังเข้าไม่ถึง พี่ก็เลยไปขอครูใหญ่ที่โรงเรียน ขอใช้ที่ของโรงเรียนตรงใกล้ ๆ สนามตระกร้อข้างบ้านพ่อแม่แฟน มาปลูกเพิงเล็ก ๆ อยู่ ครูใหญ่แกก็คงสงสารก็เลยให้ปลูกได้ เพิงที่อยู่ทุกวันนี้มันก็แคบ ไฟฟ้าก็ไม่มีเพราะที่ยังไม่มีเงิน ทุกวันนี้ก็ต้องจุดเทียนเวลากลางคืน ลูก ๆ ก็ต้องไปอาศัยทำการบ้านที่บ้านปู่ย่าเขา กลับมาอยู่ที่นั่นตอนแรกก็ไปทำงานก่อสร้าง แต่ทำได้ไม่นาน โครงการก็ล้มอีก ก็กลับมารับจ้างไปวัน ๆ ทุกวันนี้ พี่ต้องซื้อข้าวเขามากินก่อน เงินทองที่เอามาใช้จ่ายในบ้านก็ต้องหยิบยืมเขามา จนเป็นหนี้สินอยู่หลายหมื่นบาท ยิ่งเวลาลูก ๆ มาคุยเรื่องเรียนให้ฟัง พี่ยิ่งสงสารเขา เขายกว่าเขาอยากเรียนสูง ๆ จะได้มีงานดี ๆ ทำ ไอ้เรานั้นก็อยากให้ลูกเรียนนะ แต่ฐานะการเงินที่จะส่งให้เขาเรียนมันไม่มีจริง ๆ เวลาเขาพูดเรื่องเรียน เราก็จะพูดปิดไปเรื่องอื่น แต่ก็บอกเขาว่า แม่จะพยายามจะสู้เพื่อลูกทุกคน ” (ลิตร สมวงศ์, สัมภาษณ์)

“ วุฒิเขาเป็นคนดีนะลูก แต่เขามีกรรม เขายังใช้กรรมเก่าไม่หมด ถึงต้องตกงานเมื่อก่อนเขาเคยทำงานที่กรุงเทพ เขาจะส่งเงินมาให้แม่ทุกเดือน แม่ก็จะแบ่งเงินไปทำบุญบ้าง ทุกครั้งที่ทำบุญ ก็อธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองเขา พอเขาตกงานมา แม่ก็อธิษฐานให้เขาได้งานใหม่เร็ว ๆ แต่เขาก็กังหางานไม่ได้ สุดท้ายเขาก็กลับมาอยู่บ้าน หันมาทำอะไรทำสวน ใจแม่เองก็สงสารเขา เพราะว่าเขาเรียนหนังสืออย่างเดียวมาตลอด พอเรียนจบก็ไปทำงานกรุงเทพ ไม่เคยลำบากมาจับจอบจับเสียมเหมือนทุกวันนี้ แต่อีกใจหนึ่งแม่ก็ดีใจที่เขากลับมาอยู่ด้วย เพราะวุฒิเขาเป็นลูกชายคนเดียว ช่วงที่เขาไปทำงานเราก็ไม่ค่อยได้เจอกัน ก็ติดต่อกันทางจดหมายบ้าง ทางโทรศัพท์บ้าง แต่ยังไม่ค่อยคุยกันไม่ได้หรอก เพราะมันได้ยินแต่เสียงไม่ได้เห็นหน้าค่าตากัน ” (ป้าฉวี คุมมานนท์, สัมภาษณ์)

“ ประมาณปี 40 พี่กลับไปทำงานเย็บผ้าที่วัดนางคู้มอีกครั้งหนึ่ง ส่วนแฟนพี่ก็ต้องออกไปทำงานก่อสร้างในตัวจังหวัด ก็เลยไม่มีใครดูแลลูก พี่ต้องตื่นแต่เช้ามีดอุ้มลูก ทั้ง ๆ ที่ยังหลับอยู่ เอาไปฝากบ้านญาติที่อยู่ใกล้ ๆ เลี้ยง แต่ใครเลี้ยงก็สู้คนที่เขาน่าเป็นพ่อแม่เลี้ยงไม่ได้หรอก ช่วงนั้นลูกไม่อบอุ่นเลย การบ้านที่ครูสั่งก็ทำบ้างไม่ทำบ้าง จนครูมีจดหมายมาที่บ้าน ขอเชิญผู้ปกครองไปพบ พี่ไปพบครูเขาก็หาว่าเราเลี้ยงลูกไม่ดี ไม่ดูแลลูก เราก็บอกว่าเราทำงานกลับมาบ้านก็สองทุ่มกว่า ลูกก็หลับไปแล้ว ตัวเราเองก็ต้องรีบนอน เพราะต้องตื่นแต่เช้า ครูเขาก็ว่า ถ้าปล่อยเอาไว้แบบนี้เด็กจะแย่ตามเพื่อนไม่ทัน พอกลับมาบ้านเราก็เริ่มคิดจะเอาอย่างไรดี ถ้าไม่ทำงานก็ไม่มีเงิน พอคิดว่าช่วงนี้นางานที่โรงงานเข้ามา

น้อยมาก จนในที่สุดไม่มีงานเข้ามาเลย พี่ก็เลยว่างงาน ออกมาอยู่บ้าน ก็เลยมีเวลาได้อยู่กับลูกมากขึ้น ได้อาบน้ำให้เขา ทำกับข้าวให้ลูกกิน แล้วก็ตรวจการบ้านให้เขาทุกวัน จนลูกเรียนดีขึ้นเรื่อย ๆ คะแนนดีขึ้นมากจนครูชม พี่ก็เลยมานั่งคุยกับแฟนว่า ต่อไปนี้ พี่จะให้แฟน ออกไปทำงานนอกบ้านคนเดียว ส่วนพี่จะอยู่บ้านเลี้ยงลูก แล้วก็รับจ้างเย็บผ้าอยู่กับบ้านดีกว่าจะออกไปทำงานทั้งคู่ สงสารลูกกลัวเขาโตมาเป็นเด็กมีปัญหา ” (พินคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

ถ้อยคำที่ถ่ายทอด ออกมาจากแรงงานคืนถิ่นและคนในครอบครัว สะท้อนให้เห็นว่า “ ครอบครัว ” ซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่สุดของสังคม แต่กลับมีความสำคัญสูงสุดในฐานะหน่วยที่ช่วยยึดโยงชีวิตคนให้มีเสถียรภาพ ภายใต้การถักทอจิตใจของคนเข้ากับความรัก ความห่วงใยของคนอีกหลายชีวิต ที่มีความผูกพันกันภายในชุมชนเล็ก ๆ แต่มีความอบอุ่นและเหนียวแน่นด้วยสายใยแห่งความสัมพันธ์ ดังนั้น แม้ว่าในช่วงที่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนจะได้รับผลกระทบของความบีบคั้นทางเศรษฐกิจที่นับวันจะรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าปัญหาทางเศรษฐกิจที่กำลังเผชิญอยู่มาซ้อนทับขึ้นไปอีก

ในขณะเดียวกัน หากพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่ง ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นก็มีส่วนที่จะส่งผลดีต่อครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นได้ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ภาวะผลกระทบของเศรษฐกิจถดถอยต่อครอบครัวอาจแสดงออกมาให้เห็นซึ่ง “ มุมบวก ” ที่ปรากฏเป็นภาพที่ชัดเจนขึ้นตามลำดับในครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น ดังจะเห็นได้จากการที่หลาย ๆ ครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวหรือสมาชิกคนใดคนหนึ่งในครอบครัว ต้องตกอยู่ในสภาพว่างงานหรือถูกลดเวลาการทำงานลงไป โดยหนทางอันเป็นที่พึ่งสุดท้ายของแรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ ก็คือ การกลับเข้าสู่ “ ครอบครัว ” ทำให้ครอบครัวที่เคยแยกกันอยู่คนละทิศคนละทาง หรือต่างคนต่างทำมาหากิน ไม่มีเวลาได้มานั่งพูดคุย ปรับทุกข์กัน กลับได้รับการรื้อฟื้นสภาพ ให้กลับมีความเป็นครอบครัวมากขึ้น อันเป็นการบ่งบอกว่า แม้เงินทองที่หาได้จะลดน้อยลงไป แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่เคยลดน้อยลงไปด้วย นั่นคือ ความรักและความผูกพันในครอบครัวที่หาซื้อไม่ได้ด้วยเงินทอง และสิ่งเหล่านี้เองจะเป็นสิ่งที่จะช่วยให้แรงงานคืนถิ่นมีกำลังใจ ที่จะต่อสู้กับปัญหาของชีวิตต่อไป

ตารางที่ 5 แสดงรายชื่อแรงงานคืนถิ่นของบ้านหนองมน จำนวน 30 ราย โดยแบ่งตามโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการเลิกจ้างหรือปิดกิจการในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นไป

โรงงานในเขต อำเภอดอนพุด	โรงงานในต่างจังหวัด	โรงงานในกรุงเทพมหานคร
- โรงงานสุโขทัยคอนกรีต อัดแรง 1. นางดวงตา ทองจุล 2. นางลำจวน คาริขันธุ์ 3. นายหม้อ อ่อนน่วม 4. นางปิ่นแก้ว รอดประยูร 5. นายธนู จันทรนิฤทัย 6. นางสาวป๋อย ภมร 7. นางจันทร์ทอง เสาโท 8. นางจันทงค์ บุราคร 9. นายประพัฒน์ บุราคร 10. นายสมศักดิ์ ทองสุข 11. นางเจตน์กมล ทรัพย์ทิพย์ 12. นางถนอม สิงห์กุล 13. นายชูชัย สิงห์กุล 14. นายประดิษฐ์ ภมร 15. นายอนันต์ ทองจุล 16. นางประจวบ แก้วภักดี 17. นายสมยศ จันทรนิฤทัย 18. นายธานินทร์ หมายมัน 19. นายฉลอง แต่งพลช่าง	- โรงงานในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา 1. นางนคร เกษสุริยงค์ 2. นางสาวสุรางค์ ทองอยู่ 3. นายทะเลนต์ ฉัตรแก้ว 4. นางอมรา เฉลยญาณ 5. นางพัชรี มะลิแย้ม - งานก่อสร้างในจังหวัด พระนครศรีอยุธยา 1. นายสะอาด เกษสุริยงค์ 2. นายธงชัย เฉลยญาณ 3. นางลิตร สมวงศ์ - งานก่อสร้างในจังหวัดระยอง 1. นายไพรัตน์ มะลิแย้ม	1. นางสาวอรพิน นาคชาติ 2. นายสราวุธ กุมนานนท์

ที่มา : จากการสำรวจจำนวนแรงงานคืนถิ่นของบ้านหนองมน ในช่วงเดือน กรกฎาคม ถึง สิงหาคม ปี 2542

ตารางที่ 6 แสดงการสรุปข้อมูลส่วนบุคคลของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนปุด จังหวัดสระบุรี

ลำดับ	ชื่อ	ที่อยู่	สถานภาพ	อายุ (ปี)	การศึกษา	อาชีพเดิม	ระยะเวลาในการทำงาน	ลักษณะของงานที่ทำ	ค่าจ้าง (บาท)
1	นางดวงตา ทองจุล	68 หมู่ 5	สมรส	28	ป.6	ทำนา	2538 – 2540	แผนกผูกมัด	วันละ 145
2	นายธนาธิป หมายมั่น	68 หมู่ 5	สมรส	25	ม.3	ทำนา	2538 – 2540	ขับรถเคตนยกเสาคอนกรีต	วันละ 148
3	นางลำจวน คาริจันทร์	88 หมู่ 5	สมรส	40	ป.4	ทำนา	2538 – 2540	แผนกเข็นปูน	วันละ 143
4	นายหม้อ อ่อนน่วม	72 หมู่ 5	สมรส	41	ป.4	ทำนา	2538 – 2540	แผนกเข็นปูน	วันละ 143
5	นางปิ่นแก้ว รอดประยูร	13 หมู่ 5	สมรส	42	ป.4	ทำนา	2540 – 2541	ผูกมัดและทาน้ำมันแบบ	วันละ 143
6	นายอนันต์ ทองจุล	46 หมู่ 5	สมรส	32	ป.4	รับจ้าง	2538 – 2540	แผนกรับส่งเสาคอนกรีต	วันละ 143
7	นายสราวุธ คุมมานนท์	27 หมู่ 5	โสด	28	ปวส.	นักศึกษา	2538 – 2541	หัวหน้าช่าง	เดือนละ 15,000
8	นางอมรา เกลยญา	11 หมู่ 5	สมรส	38	ป.4	ทำนา	2537 – 2541	แผนกประกอบรองเท้า	วันละ 118
9	นายสมยศ จันทร์นิตย	26 หมู่ 5	สมรส	31	ม.3	ทำนา	2538 – 2540	แผนกเข็นปูน	วันละ 143
10	นายรัชชัย เกลยญา	ข้างบ้านครูหมู่ 6	สมรส	37	ป.6	ทำนา	2541 – 2542	กรรมกร	วันละ 160
11	นายธนู จันทร์นิตย	11 หมู่ 6	สมรส	39	ป.4	ทำนา	2538 – 2541	ช่างตัดแผ่นเหล็ก	วันละ 148
12	นางพัชร มะลิเฒ	29 หมู่ 6	สมรส	26	ปวส.	นักศึกษา	2540 – 2542	แผนกจัดส่งพัสดุ	วันละ 135
13	นายไพรัตน์ มะลิเฒ	29 หมู่ 6	สมรส	33	ม.6	ทำนา	2540 – 2541	ควบคุมคนงาน	วันละ 195

ตารางที่ 6 (ต่อ) แสดงการสรุปข้อมูลส่วนบุคคลของแรงงานคนต้นในบ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอออนพุด จังหวัดสระบุรี

ลำดับ	ชื่อ	ที่อยู่	สถานภาพ	อายุ (ปี)	การศึกษา	อาชีพเดิม	ระยะเวลาในการทำงาน	ลักษณะของงานที่ทำ	ค่าจ้าง (บาท)
14	นางฉัตร สมวงศ์	ข้างบ้านครุหมู่ 6	สมรส	34	ป.4	ทำนา	2541 – 2542	ยกถังปูน	วันละ 120
15	นางสาวอรภิน นาคชาติ	15 หมู่ 6	โสด	24	ม.6	นักศึกษา	2541 – 2542	ตัดเศษด้าย	วันละ 162
16	นางสัมพันธ์ ภมร	61 หมู่ 7	สมรส	44	ป.4	ทำนา	2538 – 2540	แม่บ้านในโรงงาน	วันละ 143
17	นางจันทร์ทอง เสือโท	30 หมู่ 7	สมรส	43	ป.4	ทำนา	2538 – 2540	เก็บเศษปูน	วันละ 143
18	นางจันทร์ บุราคร	16 / 1 หมู่ 7	สมรส	46	ป.4	ทำนา	2538 – 2541	แผนกดูแลวัด	วันละ 134
19	นายประพัฒน์ บุราคร	16 / 1 หมู่ 7	สมรส	52	ป.4	ทำนา	2538 – 2541	แผนกเก็บปูน	วันละ 147
20	นายสมศักดิ์ ทองสุข	92 หมู่ 7	สมรส	31	ป.6	ทำนา	2538 – 2540	ช่างไฟฟ้า	วันละ 145
21	นางเจตน์กมล ทรัพย์พิพัทธ์	75 หมู่ 5	สมรส	33	ป.4	ทำนา	2538 – 2541	เทพูนคาปูน	วันละ 148
22	นางณนอม สิงห์กุล	63 หมู่ 7	สมรส	40	ป.4	รับจ้าง	2540 – 2541	แผนกเก็บปูน	วันละ 140
23	นายชูชัย สิงห์กุล	63 หมู่ 7	สมรส	37	ม.3	รับจ้าง	2538 – 2541	แผนกช่างทั่วไป	วันละ 143
24	นายประดิษฐ์ ภมร	69 หมู่ 7	โสด	50	ป.4	ทำนา	2538 – 2541	ไถน็อต ทำน้ำมัน ขุดขี้ปูน	วันละ 143
25	นางนศร เกษสุริยงค์	26 หมู่ 7	สมรส	31	ป.6	ทำนา	2540 – 2541	เย็บผ้าโหล	วันละ 130
26	นางสาวสุรางค์ ทองอยู่	73 หมู่ 7	โสด	26	ป.6	รับจ้าง	2540 – 2541	แผนกบัดกรีตะกั่ว	วันละ 150

ตารางที่ 6 (ต่อ) แสดงการสรุปข้อมูลส่วนบุคคลของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง อำเภอตอนพุด จังหวัดสระบุรี

ลำดับ	ชื่อ	ที่อยู่	สถานภาพ	อายุ (ปี)	การศึกษา	อาชีพเดิม	ระยะเวลาในการทำงาน	ลักษณะของงานที่ทำ	ค่าจ้าง (บาท)
27	นายทะเบียนต นัตรแก้ว	90 หมู่ 7	สมรส	31	ม.6	ทำนา	2540 – 2541	แผนกคลังสินค้า	เดือนละ 5,500
28	นายสะอาด เกษสุริยงค์	26 หมู่ 7	สมรส	35	ป.4	ทำนา	2540 – 2541	กรรมกร	วันละ 160
29	นายผลอง แต่งพลช่าง	23 หมู่ 7	สมรส	39	ป.4	รับจ้าง	2538 – 2540	ช่างทั่วไป	วันละ 143
30	นางประจวบ แฉ้วภักดี	23 หมู่ 7	สมรส	39	ป.4	รับจ้าง	2538 – 2540	เก็บเศษเหล็ก	วันละ 143

หมายเหตุ - ระยะเวลาในการทำงาน ในที่นี้หมายถึง ระยะเวลาการทำงานของคนที่ทำครั้งสุดท้ายก่อนที่จะประสบปัญหา การเลิกจ้างหรือโรงงานปิดกิจการ อันเนื่องจากการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ (นับตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้น)

- ลักษณะของงานที่ทำ หมายถึง ตำแหน่งหน้าที่การงานหรือแผนกงานที่ทำในงานครั้งสุดท้าย ก่อนถูกเลิกจ้างหรือโรงงานปิดกิจการ อันเนื่องจากการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ (นับตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้น)

ที่มา : จากการสัมภาษณ์แรงงานคืนถิ่นของบ้านหนองมน จำนวน 30 ราย ในช่วงเดือน กรกฎาคม – สิงหาคม ปี 2542

5.2 การปรับตัวของแรงงานคืนถิ่นกับคนในชุมชน

จากที่กล่าวไปแล้วว่า แรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนส่วนใหญ่มีลักษณะการทำงานแบบไปกลับมากกว่าที่จะย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ที่อื่น ทำให้การรับรู้ข่าวสารภายในหมู่บ้านของแรงงานคืนถิ่นยังคงมีอยู่มาก โดยเฉพาะการรับรู้เรื่องราวข่าวสารที่เกิดขึ้นจากคนในครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นเอง อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา สามารถแยกให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานคืนถิ่นกับคนในชุมชน โดยแบ่งแรงงานคืนถิ่นออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. แรงงานคืนถิ่นที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านหนองมน และมีลักษณะการทำงานแบบไปกลับ
2. แรงงานคืนถิ่นที่ไม่ได้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านหนองมน และมีลักษณะการทำงานแบบไปกลับ
3. แรงงานคืนถิ่นที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านหนองมน แต่ย้ายไปพักอาศัยในพื้นที่ที่ตนเองทำงานอยู่

5.2.1 แรงงานคืนถิ่นประเภทที่ 1

แรงงานคืนถิ่นจะมีระดับความสัมพันธ์กับคนในชุมชนที่แตกต่างกัน โดยแรงงานคืนถิ่นประเภทแรก ส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานคืนถิ่นที่ทำงานอยู่ในโรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรง และโรงงานในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สามารถเดินทางไปกลับระหว่างบ้านกับที่ทำงานได้อย่างสะดวกสบาย แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้มักจะไม่มีปัญหาในเรื่องของการปรับตัว เนื่องจาก เป็นคนในบ้านหนองมนมาแต่กำเนิดและวิถีชีวิตก็ยังมีได้ตัดขาดออกไปจากชุมชนเดิมอย่างสิ้นเชิง แม้ว่าในช่วงที่ออกไปทำงานจะไม่รับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน แต่เมื่อกลับมาถึงบ้านก็จะได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวจากสมาชิกในครอบครัวหรือเพื่อนบ้านทุกครั้ง และยังมีโอกาสได้เข้าร่วมงานต่างๆ ใน หมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานทำบุญที่วัด การประชุมหมู่บ้าน ตลอดจนการร่วมวงสนทนากับเพื่อนบ้าน ในช่วงเลิกงานและวันหยุด สิ่งเหล่านี้ ช่วยสานให้ความสัมพันธ์ของแรงงานคืนถิ่นกับคนในชุมชนเป็นไปอย่างสนิทแนบแน่นและเมื่อแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ต้องถูกเลิกจ้าง หรือต้องตกอยู่ในสภาพว่างงาน

หากพิจารณาในด้านของจิตใจแล้ว กลุ่มแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะได้รับผลกระทบทางจิตใจน้อยที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับอีกสองประเภท เนื่องจากเป็นกลุ่มแรงงานคืนถิ่นที่มีโอกาสได้ปรับตัวหรือระบายความอัดอั้นตันใจ ให้ทั้งคนในครอบครัวและคนในชุมชนได้รับรู้ การได้ระบายความในใจออกไปบ้างจะช่วยให้อารมณ์ของแรงงานคืนถิ่นดีขึ้น และด้วยความที่สามารถเดินทางไปมาบ้านได้อย่างสบาย ทำให้เวลาในแต่ละวันหมดไปกับการพูดคุยกับเพื่อนบ้าน จนไม่มีเวลาว่างที่จะมานั่งกลุ่มใจหรือคิดถึงเรื่องของการตกงาน

5.2.2 แรงงานคีนถิ่นประเภทที่ 2

กลุ่มแรงงานคีนถิ่นประเภทที่ 2 มักจะเป็นคนที่เข้ามาแต่งงานอยู่กับคนบ้านหนองมน ด้วยเหตุผลในเรื่องของครอบครัว และการทำมาหากินที่สะดวกกว่าที่บ้านเดิม ทำให้พวกเขาต้องมาตั้งรกรากอยู่ที่นี้และพยายามที่จะปรับตัวให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านหนองมน แรงงานคีนถิ่นประเภทนี้ ส่วนใหญ่จะทำงานอยู่ในโรงงานสุโขทัยคอนกรีตอัดแรง และโรงงานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามาก่อน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปกลับระหว่างบ้านและที่ทำงาน แรงงานคีนถิ่นประเภทนี้เป็นกลุ่มแรงงานคีนถิ่นที่ต้องอาศัยการปรับตัวมากที่สุด เนื่องจากไม่ได้เป็นคนในพื้นที่และไม่มีญาติพี่น้องที่รู้จัก จากการสังเกตแรงงานคีนถิ่นประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนเก็บตัวและชอบที่จะอยู่บ้านมากกว่าที่จะออกไปพบปะสังสรรค์กับใคร มักจะทำความรู้จักมักคุ้นกับเพื่อนบ้านในละแวกบ้านและญาติพี่น้องทางฝ่ายสามีหรือภรรยา ที่ตนเองต้องเกี่ยวข้องกับเท่านั้น กลุ่มแรงงานคีนถิ่นประเภทนี้ มักจะมีความรู้สึกหวงใจ เพราะจะรู้สึกตลอดเวลาว่าตนเองเป็นเพียงคนส่วนน้อยที่มาอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ มักจะเป็นคนที่รักความสงบ ไม่ชอบทะเลาะวิวาทกับใคร เพราะจะรู้สึกตัวอยู่เสมอว่าที่นี่ไม่ใช่ถิ่นของตัวเอง ทำให้แรงงานคีนถิ่นประเภทนี้พยายามที่จะปกป้องตนเองให้ห่างจากปัญหาต่าง ๆ ทั้งปวง

“ พี่เคยชวนแฟนกลับไปอยู่โคราช เพราะบางทีเราก็คิดถึงบ้านเรา อยู่ที่ไหนมันก็ไม่เหมือนกับอยู่บ้านเรา สมัยก่อนตอนเข้ามาอยู่หนองมนใหม่ ๆ ไม่รู้จักใครเลย พี่ไม่พูดไม่จากับใครนอกจากญาติ ๆ แฟน แล้วก็จะไม่ไปไหนอยู่แต่ในบ้าน เพราะว่า พี่กลัวว่าถ้าเกิดเราไปพูดมากแล้วเกิดพูดผิดหูคนอื่น มันจะลำบากเพราะคนที่นี้เขาเป็นคนเองจริง ตอนมาทีแรกก็จะไปช่วยแฟนทำนา ก็ต้องหัด ทำนาด้วยเพราะที่บ้านทำนาดำที่นี้ทำนาหว่าน พอพักกลางวัน เขาก็จะเอาข้าวห่อออกมากินร่วมกัน เพราะสมัยนั้นยังเอาแรงกันอยู่เลย พอเขาแกะห่อข้าวเท่านั้นแหละ พี่ตกใจมากก็มันมีทั้ง หนูย่าง หนูปิ้ง แกงหนู มีแต่หนูทั้งนั้น พี่ไม่เคยกิน ตอนอยู่โคราชพ่อไม่เคยทำให้กิน ตอนแรก ไม่กล้ากิน แต่ก็กลัวเขาจะหาว่าเรารังเกียจ ก็เลยหัดกิน จนเดี๋ยวนี้กินได้หมดทุกอย่าง ยกเว้นงู ” (พินคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

“ ผมเป็นคนสุรินทร์ มาเจอกับแฟนตอนทำงานอยู่ที่สุโขทัยคอนกรีต เมื่อปี 38 พอแต่งงาน ก็ย้ายมาอยู่กับแฟนที่หนองมน มาทีแรกไม่รู้จักใครหรอกครับ ผมเป็นคนเงิบ ๆ เข้าก็ไปทำงานเย็นก็อยู่บ้าน จะรู้จักก็แค่ญาติ ๆ แฟน พอมาอยู่ตอนแรกก็ทำตัวไม่ถูก เพราะจะไปไหนก็ไม่รู้จักทาง แล้วก็ไม่รู้จักคนด้วย อย่างตอนไปช่วยทำนา เขาก็ทำนาหว่านกัน ที่บ้านผมทำนาดำ ก็ต้องค่อย ๆ เรียนรู้ไปครับ กับข้าวเขากินงู กินหนู ผมก็ต้องหัดกินให้เป็น แต่พอผมมาช่วงหลัง ผมถูกเลิกจ้าง ก็เลยออกมาเปิดร้านขายของ ก็ทำให้รู้

จักคนเยอะขึ้น ผมก็ต้องพยายามทักทาย คนที่มาซื้อของบ้าง เขาจะได้มาอุดหนุนเราบ่อย ๆ จะมามั่วเจียบ ๆ อยู่อย่างเดิมไม่ได้แล้ว ” (นายประพัฒน์ นุราคร, สัมภาษณ์)

“ พี่เป็นคนศรีสะเกษ ไปเจอกับแฟนตอนเขาเข้าไปขายของที่กรุงเทพฯ พอปี 38 ขายของไม่ดี ก็เลยย้ายมาอยู่กับแฟนที่หนองมน มาอยู่ตั้ง 2-3 ปี ยังไม่ค่อยรู้จักใครเลย แล้วก็ไม่มีใครรู้จักด้วย เพราะส่วนใหญ่พี่จะออกไปรับจ้าง แล้วก็หางานทำตลอด ไม่ค่อยมีเวลาไปพบปะพูดคุยกับใคร กว่าจะกลับบ้านก็ตะวันตกดินไปแล้ว ก็ต้องรีบหุงหาข้าวปลาให้ลูกกินอีก มาอยู่ตอนแรก ก็คิดถึงบ้านเหมือนกัน แต่ก็ไม่ว่าจะทำยังไง จะกลับบ้านก็ไม่มีอะไรให้ทำ ถ้าอยู่ที่นี้น้อยลูกก็ยังได้เข้าโรงเรียน ยังมีพ่อแม่แฟนช่วยดูแลลูกเวลาที่พี่กับแฟนออกไปทำงาน ” (พีลิตร์ สมวงศ์, สัมภาษณ์)

แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ส่วนใหญ่จะปรึกษากับคนในครอบครัวเท่านั้น เพราะไม่สามารถระบายความในใจให้คนอื่น ๆ ในชุมชนได้รับรู้ได้นอกจากคนที่สนิทสนมกันจริง ๆ เท่านั้น โดยเฉพาะเมื่อประสบกับสภาพว่างงาน แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะคิดแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะยึดถือและให้ความสำคัญกับครอบครัวของตนเองมากที่สุด เพราะเป็นเพียงสิ่งเดียวที่แรงงานคืนถิ่นมีความรัก ความผูกพันให้ตลอดเวลาที่ย้ายมาอยู่ที่บ้านหนองมน ที่ซึ่งไม่ใช่ถิ่นฐานบ้านเกิดของเขาเอง ในส่วนของการรับรู้เรื่องในชุมชนนั้น แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ มักจะได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวจากสมาชิกในครอบครัวและผู้คนที่สนิทสนมกันมาแล้วให้ฟัง ซึ่งถือเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้แรงงานคืนถิ่นได้รู้จักคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น

“ เวลาเมื่อไหร่จะอะไรเกิดขึ้นทีหนึ่ง ชาวบ้านเขาก็พูดกันปากต่อปาก อย่างบ้านผม แม่เมื่อก่อนชอบเอามาพูดให้ฟัง ไอ้เรามันก็ไม่ค่อยรู้จักคนที่เขาพูดถึงนักหรอก แต่ก็อาศัยฟัง ๆ เข้าไป บางทีคนที่มาซื้อของที่ร้าน เขาสั่งเบียร์มากินแล้วก็นั่งคุยกันที่หน้าร้านผม แรก ๆ ผมก็นั่งฟังเขาเฉย ๆ พอนาน ๆ เข้าก็เริ่มสนุกก็ลงไปร่วมวงสนทนากับเขาด้วย ” (นายประพัฒน์ นุราคร, สัมภาษณ์)

“ แฟนพี่ เขาเป็นคนบ้านอื่น พอแต่งงานกันเขาก็ย้ายมาอยู่บ้านพี่ เพราะพี่เป็นลูกคนเดียว ต้องดูแลพ่อแม่ แฟนพี่เขาเป็นคนเจียบ ๆ ไม่ค่อยพูด ยิ่งถ้าไม่รู้จักจะไม่พูดเลย แต่ก็แปลกนะ เวลาเมื่อไหร่จะมีอะไรเกิดขึ้นในหมู่บ้าน พี่ก็ชอบไปเล่าให้เขาฟัง ทั้ง ๆ ที่บางทีเขาก็ไม่รู้หรอกว่า เราพูดถึงใคร เขาก็นั่งฟังเฉย ๆ แล้วถ้าเกิดวันไหนพี่เจอคนที่พี่เล่าให้เขาฟังพี่ก็จะชี้ให้เขาดู เขาก็จะรู้จักไปเองว่าใครชื่ออะไร ” (พีดวงดา ทองจุล, สัมภาษณ์)

5.2.3 แรงงานคืนถิ่นประเภทที่ 3

แรงงานคืนถิ่นประเภทสุดท้าย เป็นแรงงานคืนถิ่นที่ส่วนใหญ่ จะมีโอกาสได้ใช้ชีวิตในวัยเด็กที่บ้านหนองมน ทำให้พวกเขาเป็นที่รู้จักของคนในชุมชนเป็นอย่างดี แต่ด้วยเหตุผลของการ

ทำงานหรือการเรียนทำให้ต้องย้ายออกไปอยู่ที่อื่น และช่วงเวลาที่ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น มีผลให้การรับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชนลดน้อยลงไป การติดต่อไปมาหาสู่กับคนในชุมชนเริ่มหมดไป เพราะถูกจำกัดเหลือเพียงการติดต่อกับคนภายในครอบครัวเท่านั้น แม้ว่าพวกเขาเหล่านี้ จะมีโอกาสกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงวันหยุดเทศกาลต่าง ๆ แต่ความห่างเหินจากวิถีชีวิตในชุมชนไปเป็นระยะเวลานาน ก็เป็นสิ่งที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ดูแปลกแยกจากคนในชุมชน

“ ผมออกจากบ้านไปเรียนหนังสือที่อยุธยาตั้งแต่เด็ก ๆ พอเรียนจบปวส. ก็ไปทำงานอยู่หลายที่ ทั้งที่อยุธยา แล้วก็ที่กรุงเทพ ช่วงที่ทำงานก็ไม่ค่อยได้กลับบ้านหรอกครับ ส่วนใหญ่จะติดต่อกับแม่ทางจดหมาย พอที่บ้านมีโทรศัพท์ก็ติดต่อทางโทรศัพท์ซะมากกว่า อาศัยว่าส่งเงินมาให้แม่ทุกเดือน นาน ๆ ถึงจะกลับมาสักครั้งหนึ่ง กลับมาก็ไม่ค่อยได้ไปไหน ก็เรามาออกไปชะนาน ชาวบ้านเขาก็จำผมได้นะ แต่ผมซะอีกที่จำเขาไม่ได้ ถ้ากลับมาก็ช่วยพ่อกับแม่ทำนา แต่ไม่ได้ลงมือทำเองหรอก เพราะผมทำไม่เป็น ช่วยได้แค่หยิบโน่นยกนี่ให้พ่อกับแม่ ก็จะทำให้ทำเป็นได้ยังไง ก็ผมออกไปเรียนหนังสือตั้งแต่เด็ก พอจบก็ทำงานที่ไม่เกี่ยวกับการเกษตรอะไรเลย ผมทำงานด้านคอมพิวเตอร์ อยู่กรุงเทพผมก็พักอยู่คอนโด จะหาหาป่าที่ไหนก็ไม่มี พอตกงานกลับมาอยู่บ้าน ผมถึงต้องเริ่มเรียนรู้เรื่องเกษตรหมดทุกอย่าง จะพูดไปแล้วก็อายเหมือนกัน ที่เกิดเป็นลูกชานาแท้ ๆ แต่กลับทำนาไม่เป็น ” (สรารุณี กุมนานนท์, สัมภาษณ์)

“ ชีวิตที่ทำงานมาหลายที่แล้ว อยู่บริษัทก่อสร้างของญี่ปุ่น ก็เลยต้องย้ายงานไปเรื่อย ๆ ทำที่สมุทรปราการบ้าง ที่อยุธยาบ้าง ที่ระยองก็เคย อย่างพวกวินมอเตอร์ไซค์ก็ทำมาแล้ว ชีวิตมันสนุกสมมันมาตั้งแต่เด็ก พอออกจากบ้านก็ตระเวนไปทั่ว เวลาทำงานก็พักอยู่แคมป์คนงาน ไม่ค่อยได้ติดต่อกลับมาบ้านหรอก ไปทำงานแรก ๆ ก็ส่งเงินกลับมาบ้านบ้าง หลัง ๆ ชักไม่ส่งแล้ว ยิ่งช่วงหลังแต่งงานต้องกินอยู่สองปากสองท้อง ยังไม่ส่งเลย แต่แม่เขาก็ไม่ว่านะ พอตกงานกลับบ้านอยู่บ้าน บางทีเราก็กิน ๆ เหมือนกัน เวลาเดินไปไหนมาไหน แต่ชาวบ้านเขาก็มาทักมาคุยกับเราเหมือนสมัยที่เราเด็ก ๆ แต่เราเองที่รู้สึกแปลก ๆ คงเป็นเพราะว่าออกไปทำงานชะนาน ไม่ค่อยได้กลับบ้าน ” (ไพรัตน์ มะลิแย้ม, สัมภาษณ์)

ลักษณะของแรงงานคืนถิ่นประเภทที่ 3 ส่วนใหญ่เป็นคนที่มีการศึกษาสูงกว่าแรงงานคืนถิ่นประเภทอื่น ๆ ทำให้แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้สามารถหางานที่ดีมีเงินเดือนสูงทำได้ ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นอีกสองประเภทข้างต้น กลับถูกจำกัดด้วยเรื่องของการศึกษา ทำให้ไม่สามารถเลือกงานทำได้มากนัก นอกจากงานที่อาศัยกำลังกายเท่านั้น และแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ส่วนใหญ่ไม่ค่อยประสบปัญหาในเรื่องของค่าใช้จ่าย ทั้งเรื่องของที่พักอาศัยและอาหารการกิน ประกอบกับ

ความสามารถที่มีอยู่ในตัว ทำให้แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้มีความเป็นตัวของตัวเองสูง รักอิสระ ไม่ค่อยสูงส่งหรือจับกลุ่มพูดคุยกับชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงมักจะพบว่าเมื่อพวกเขาเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพว่างงานก็จะมีการวางแผนหรือมีจุดหมายปลายทางในอนาคตที่แตกต่างไปจากแรงงานคืนถิ่นสองประเภทข้างต้น ที่ส่วนใหญ่จะกลับมาประกอบอาชีพทำนาและรับจ้างทั่วไป ซึ่งเป็นอาชีพเดิมก่อนที่จะออกไปทำงานนอกชุมชน

“ ช่วงที่ว่างงาน 3 เดือนแรก ผมเครียดมาก เริ่มคิดมาก แต่ก็พยายามไม่อยู่เฉย ๆ ออกไปรับจ้างบ้าง ได้วันละ 140 บาทก็ยังดี จนในที่สุด มันเริ่มรู้ว่าที่ทำอยู่มันไม่ใช่ตัวเรากี่เลยเริ่มคิดว่า จะเอาอย่างไรกับชีวิตดี สุดท้ายก็นึกถึงบ่อปลาที่บ้านที่พ่อเคยเลี้ยงเมื่อปี 37 ตัวผมเองก็เคยช่วยพ่อเลี้ยง ก็คิดว่าเราพอมีความรู้อยู่บ้าง น่าจะลองทำดู บ่อปลาก็มีอยู่แล้ว ก็ประหยัดค่าใช้จ่ายไปได้ จะเสียค่าใช้จ่าย ก็ค่าอาหารแล้วก็ค่ายา แล้วผมก็คิดที่จะเพาะเห็ดฟางขายด้วย เพราะว่ามันลงทุนน้อย ซื้อแค่เชื้อเห็ดแล้วก็หัวอาหารกับพลาสติกคลุม ส่วนฟางข้าวเราก็หาได้ในบ้านเรา ลงทุนน้อยมันก็น่าจะพอมีกำไรอยู่บ้าง อีกหน่อยถ้าอะไรมันเข้าที่เข้าทางกว่านี้ ผมก็จะปลูกพริกด้วย แต่ช่วงนี้ราคาพริกยังตกอยู่ รอให้ราคาดีขึ้นค่อยปลูก ผมว่าคนเราถ้าทำเกษตรก็สามารถอยู่ได้ ถ้ารู้จักที่จะเรียนรู้ ขยัน และที่สำคัญ มันเป็นอาชีพที่เราไม่อดตาย สามารถทำได้ด้วยตนเอง ตัวอย่าง ในหลวงท่านซี ท่านมองการณ์ไกล ส่งเสริมโครงการต่าง ๆ ให้ชาวบ้าน เช่น โครงการเศรษฐกิจพอเพียง ขนาดบนที่สูงท่านยังหาวิธีการส่งน้ำขึ้นไปให้คนบนดอยใช้ได้เลย แล้วคนพื้นราบอย่างเราจะต้องไปกลัวอะไร เพราะที่ดินเราก็มี หนองน้ำถ้าคลองเราก็มี จับปลาขายจับปลากินก็ได้ ผมว่าปัจจัยสำคัญในการทำเกษตรที่สำคัญมี 3 อย่างคือ มีพื้นที่ที่เหมาะสม มีทุนที่ไม่ต้องกู้ยืมใคร แล้วก็มีวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น ส่วนความรู้ในการทำเกษตรเราสามารถที่จะฝึกฝนและเรียนรู้ได้ ” (ทะเนต ฉัตรแก้ว, สัมภาษณ์)

“ ช่วงที่ตกงานมาใหม่ ๆ ผมก็ตระเวนสมัครงานอยู่ 3-4 เดือน จนรู้สึกเบื่อ ก็มานั่งคิดว่าเอาอย่างไรดี แล้วก็นึกถึงที่ดินที่บ้านที่ตอนนี้แม่ผมเขาให้คนเช่าอยู่ ประมาณ 20 ไร่ ผมก็คิดว่า เราน่าจะเอาที่ดินผืนนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ก็เลยตัดสินใจกลับบ้านตั้งใจว่าจะกลับไปทำเกษตรผสมผสาน ก่อนกลับบ้านผมก็เข้าไปที่ศูนย์ส่งเสริมการเกษตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ไปหาหนังสืออ่านบ้าง ไปถามเจ้าหน้าที่บ้าง ว่าพื้นที่บ้านเราเหมาะที่จะปลูกอะไร ที่สำคัญต้องหาพืชที่มันทนน้ำได้ เพราะว่าบ้านเรามันเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ผมก็เลยได้พวกชมพู ฝรั่ง มะนาว มะพร้าว มาลองปลูก เพราะต้นไม้พวกนี้พอต้นมันติดแล้วในช่วง 3-4 ปีข้างหน้า ถ้าน้ำท่วมมันก็ยังอยู่ได้ แล้วผมก็ตั้งใจจะเลี้ยงปลาด้วย เพราะที่บ้านมีบ่ออยู่แล้ว ก็เลยโทรถามทางมหาวิทยาลัยเกษตรว่า ผมน่าจะเลี้ยง

ปลาอะไร เขาก็ให้ติดต่อไปที่คณะประมง เขาก็แนะนำให้ผมไปซื้อปลาที่ประมงบางไทร เพราะว่าเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา ส่วนปลาที่น่าจะเลี้ยงก็เป็นพวกปลากินพืช อย่างพวก ปลาจระเม็ด ปลาตะเพียน ชีวิตผมตอนนี้กำลังสนุกกับการทำสวนอยู่ ผมอยากเห็นต้นไม้ ในสวนเจริญเติบโตขึ้นมา คงอีกราว ๆ ปี 43 ถึงจะเห็นผล ส่วนปลาผมก็เลี้ยงไว้กินมากกว่าจะขาย ถ้าสวนเป็นรูปเป็นร่าง ผมคงภูมิใจมาก เพราะมันสร้างมาจากความตั้งใจแล้ว ก็สองมือของผมเอง ” (सरावृषि कुमरानन्त, สัมภาษณ์)

“ พี่จบเกี่ยวกับพัฒนาชุมชนมา อีกหน่อยก็คงจะหางานทางด้านนี้ทำ ช่วงที่ทำงาน ตอนแรกก็กลับมาเลี้ยงลูกอยู่ที่บ้าน แต่โชคดียกหน่อยที่สามีทำงานรัฐวิสาหกิจ เป็นนายช่าง อยู่ห้องค้การโทรศัพท์ในกรุงเทพ รายได้เขาดี พี่กับลูกก็เลยไม่ค่อยลำบาก ตอนนีพี่ก็สมัครเป็น อสร. / ปอศ. (โครงการอาสาสมัครการเรียนรู้รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้ง) แต่มันเป็นโครงการระยะสั้นแค่ 5 เดือน ก็ทำไปก่อนเพราะอย่างน้อยเราก็ได้เอาความรู้ที่เราเรียนมาใช้เวลาเข้าหมู่บ้าน แต่พอมาทำงานราชการแล้ว พี่ถึงรู้ถึงความแตกต่างกับตอนที่ทำงานโรงงาน เพราะงานราชการจะเข้าก็โหมง ออกก็โหมงก็ได้ ไม่มีใครว่า บางคนก็เข้ามาทำแล้วถูกระบบราชการกลืนไปก็มี พอมาทำถึงได้รู้ว่าทำไมประเทศเราถึงไม่พัฒนาสักที อย่างตอนที่ทำโรงงาน เจ้าของโรงงานเขาจะเข้มงวด ทำงานอย่าง คุ่มค่าและทุกอย่างต้องมีกฎมีระเบียบ เราต้องรู้จักควบคุมตัวเอง และรู้จักมีความรับผิดชอบต่อน้ำที่ ซึ่งบางคนเขาก็ไม่ชอบ เพราะว่ามันไม่อิสระ แต่พี่ว่าถ้าเราสามารถปรับตัวเข้ากับกฎระเบียบของเขาได้ มันก็จะทำให้เรารู้ถึงคุณค่าของเวลา ที่ทุกนาทีมีค่ามาก ที่สำคัญมันเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสอนให้เราเป็นคนมีระเบียบ มีวินัย ” (พี่พัชร มะลิแย้ม, สัมภาษณ์)

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว จะเห็นได้ว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญ ที่สะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างแรงงานคีนดินทั้ง 3 กลุ่ม โดยกลุ่มแรงงานคีนดินประเภทสุดท้ายส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานคีนดินที่มีการศึกษาสูงกว่าแรงงานคีนดินอีก 2 ประเภท ทำให้แรงงานคีนดินประเภทนี้สามารถวางแผนชีวิตในอนาคต และการประกอบอาชีพเมื่อตกอยู่ในสภาพคนว่างงานได้อย่างชัดเจน ตลอดจน มีแนวทางที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายในชีวิตได้หลากหลายวิธี โดยอาศัยความรู้ความสามารถและความกว้างขวางในวงสังคม ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อประสานกับหน่วยต่าง ๆ กลุ่มเพื่อน หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่อยู่ในสายอาชีพเดียวกับที่แรงงานคีนดินประเภทนี้ เลือกที่จะทำภายหลังการตกงาน

ในขณะที่กลุ่มแรงงานคีนดินที่มีการศึกษาน้อยกว่า มักจะถูกจำกัดการทำงานด้วยวุฒิทางการศึกษา ทำให้ลักษณะการประกอบอาชีพของแรงงานคีนดินประเภทนี้ มักจะมีลักษณะของการเดินย้อนกลับไปในทิศทางเดิม นั่นคือ การประกอบอาชีพแบบ “ หาเช้ากินค่ำ ” ไม่ว่าจะเป็นการ

ทำนาหรือรับจ้างทั่วไปทั้งในและนอกภาคเกษตร ซึ่งถือเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนบ้านหนองมนมานับแต่อดีต

อย่างไรก็ตามเมื่อมองในด้านความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานคืนถิ่นกับคนในชุมชน จากการเปรียบเทียบแรงงานคืนถิ่นทั้ง 3 ประเภท กลับพบว่า แรงงานคืนถิ่นที่ไม่ได้พำนักอยู่ในชุมชนตลอดช่วงเวลาที่ออกไปทำงานนั้น จะมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ถูกแบ่งชั้นกันด้วยเรื่องของระยะเวลาและระดับการศึกษา เนื่องจากแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ มีโอกาสได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลาไม่มากนัก ด้วยเหตุผลในเรื่องของการเรียนและการทำงาน ทำให้เกิดความห่างเหินจากคนในชุมชน และความผูกพันกับชุมชนมีน้อย เมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นที่อาศัยอยู่ในชุมชนในช่วงเวลาทำงาน และมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน ทำให้รู้สึกถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านหนองมนได้มากกว่า นอกจากนี้แรงงานคืนถิ่นที่ออกไปอยู่ที่อื่นในขณะที่ทำงานนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่มีการศึกษาสูง ซึ่งต่างจากชาวบ้านส่วนใหญ่ของบ้านหนองมน ที่มักจะจบการศึกษาเพียงแค่ระดับประถมศึกษาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนที่มีการศึกษาสูงกว่า มักจะได้รับการยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นคนมีความรู้และความสามารถ

“ ไพรัตน์ เขาไปทำงานที่อื่นจะนาน เมื่อก่อนเขาเคยช่วยเขียนป้ายที่วัด ตัวหนังสือเขาสวยมากครับ ผมไปนั่งดูเขาเขียน ถ้าผมเขียนคงไม่สวยอย่างเขา ก็ไพรัตน์เขาเรียนมาสูง จบตั้ง ม.6 แต่เขาไม่ชอบทำงานโรงงานก็เลยไปทำงานก่อสร้างที่ระยอง เป็นคนคุมงานอีกทีหนึ่ง คนเรียน เยอะ ๆ ก็ได้เปรียบกว่าคนที่เรียนน้อยอย่างพวกผม ที่เลือกงานไม่ค่อยจะได้ ทำได้แต่พวกงานรับจ้างทั่วไป อย่างล้างขวด เจียนปูน อะไรอย่างนี้ ” (ทิดกล่อง, สัมภาษณ์)

“ ไอ้พวกที่มันไปสมัครงานโรงเหล้า วันก่อนมันมาบ่นให้ฟังว่า มันทำอยู่แผนกยกถัง ทั้งเหนื่อยทั้งร้อน แต่ไอ้พวกที่อยู่แผนกล้างขวด กลับทำงานสบาย เพราะว่าล้างอยู่ในร่มทั้งวัน ผิดกับพวกมันที่ต้องทำงานอยู่กลางแจ้ง ฉันทก็เลยว่ามันไปว่า ถ้าไม่อยากทำงานหนักทำไมไม่เรียนมาสูง ๆ เรียนมาน้อยก็ต้องเจียมตัว ต้องอดทน จะมาต่อรองโน้นต่อรองนี่เหมือนคนที่เขาเล่าเรียนมาสูง ๆ ได้ยังไง ” (ชาวบ้านหมู่ 7, สัมภาษณ์)

แม้ว่าจะได้รับการยกย่องจากชาวบ้านโดยทั่วไป แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็รู้สึกในตัวเองด้อยกว่าและอยู่คนละพวกกับคนเหล่านี้ ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือติดต่อกับคนเหล่านี้มากนักแต่หากทาบตามประสาคนรู้จัก จากการสังเกต พบว่าชาวบ้านมักจะจับกลุ่มพูดคุยหรือวิพากษ์วิจารณ์กันในกลุ่มคนที่มีความรู้และมีความรู้ระดับการศึกษาที่ใกล้เคียงกันมากกว่า ในขณะที่กลุ่มแรงงานคืนถิ่นที่มีระดับการศึกษาสูงกว่า ก็มักจะตั้งหน้าตั้งตาประกอบอาชีพของตนเองไป มากกว่าที่จะเข้าไปร่วมวงสนทนาหรือจับกลุ่มนินทาพร้อมกับชาวบ้านในหมู่บ้าน และมักจะคิด

ต่อกับเพื่อนร่วมงานเก่าๆ ของตนเองหรือติดต่อกับบุคคลอื่นที่อยู่นอกหมู่บ้านมากกว่า ลักษณะที่เกิดขึ้นนี้ ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ ค่อนข้างจะห่างเหินกัน ถึงแม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นคนที่อยู่ในภูมิลำเนาเดียวกันก็ตาม

5.3 ผลกระทบจากโครงการของรัฐที่มีต่อแรงงานคืนถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนบ้านหนองมน เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันมานานในฐานะของผู้ให้และผู้รับ กล่าวคือ บ้านหนองมน เป็นชุมชนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้น้อย คือมีรายได้เฉลี่ยต่อปีต่ำกว่า 20,000 บาท (ก้านันตงบ จันทรสว่าง, สัมภาษณ์) และด้วยเหตุผลนี้เองที่ทำให้มีโครงการจากรัฐบาลเข้ามาในชุมชนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากรายได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว

หน่วยงานของรัฐที่ยื่นเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านในบ้านหนองมน โดยการส่งเจ้าหน้าที่มา จากหลายหน่วยงานเข้ามาในชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่เกษตร พัฒนาการตำบลและเจ้าหน้าที่ขององค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการเหล่านี้ต่างพยายามเข้ามาส่งเสริมโครงการต่าง ๆ ให้แก่ชาวบ้าน เช่น โครงการพัฒนาอาชีพ โครงการสร้างงานในชนบท โครงการฝึกสวนครัวรั้วกินได้ โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ จนทำให้มีแรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามายังภูมิลำเนาเดิมเป็นจำนวนมาก ก็ยิ่งทำให้หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ ต่างก็ชูประเด็นที่จะให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มแรงงานคืนถิ่น ดังจะเห็นได้ว่า แทบทุกโครงการที่เข้ามาในชุมชน ต่างมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะเป็นการรองรับแรงงานที่กลับคืนสู่ชนบทให้มีความทำ และเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้

ถ้าหากทำการพิจารณาเฉพาะหลักการของโครงการแล้ว จะเห็นได้ว่าทุกโครงการล้วนแต่มีคุณประโยชน์และมีคุณค่าต่อครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น แต่ในทางปฏิบัติกลับตรงกันข้าม เพราะแนวทางที่เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการเข้ามาใช้ปฏิบัติในชุมชนนั้น หลาย ๆ โครงการมิได้ตอบสนองหลักการหรือวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยเฉพาะในเรื่องของกลุ่มเป้าหมาย ที่หลายโครงการระบุเอาไว้ว่าโครงการนี้จะป็นโครงการที่ให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มแรงงานคืนถิ่น แต่ในทางปฏิบัติ กลุ่มแรงงานคืนถิ่นกลับไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการเหล่านี้ อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ทั้งนี้เนื่องมาจาก จำนวนผู้คนที่มียรายได้น้อยในบ้านหนองมนมีอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น เมื่อมีโครงการใด ๆ เข้ามาในชุมชน ก็จะมีชาวบ้าน ทั้งที่เป็นแรงงานคืนถิ่น และที่ไม่ใช่แรงงานคืนถิ่น ต่างก็พยายามแย่งกันสมัครเข้าทำงานในโครงการของรัฐแทบทุกโครงการ ทำให้เงินงบประมาณที่ถูกจัดสรรมาเพื่อ กลุ่มของแรงงานคืนถิ่นต้องมีการแบ่งสรรออกไปให้แก่แรงงานจำนวนมากที่มาสมัครทำงาน เป็นสาเหตุที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นได้รับค่าแรงในการทำงานค่อนข้างถูก เนื่องจากมีตัว

หารเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม และยิ่งไปกว่านั้น แรงงานคืนถิ่นบางคนไม่สามารถสมัครเข้าทำงานในโครงการของรัฐที่เข้ามาในชุมชนได้ เพราะจำนวนคนล้นงาน

“คราวก่อนนี้ ทางกรมแรงงาน เขาเข้ามาในหมู่บ้าน เอาเงินงบประมาณเข้ามาเพื่อช่วยเหลือคนตกงาน เห็นเขาว่าจะจ้างคนตกงานมาก่อกำแพงวัด ได้วันละ 50 บาท ทางเจ้าหน้าที่เขาก็เอางบประมาณผ่านทางกำนัน หรือผู้ใหญ่บ้านนี้แหละ ปรากฏว่าพอเอาเข้าจริง พวกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขาก็เอาแต่พรรคพวกเข้ามาทำ ไอ้คนที่ตกงานไม่เห็นมีใครได้ทำสักคน” (ชาวบ้านคนหนึ่ง ในหมู่ 7, สัมภาษณ์)

อาจกล่าวได้ว่า บ้านหนองมนทุกวันนี้ มีคน 2 กลุ่มที่กำลังประสบปัญหาในเรื่องของการทำมาหากินผืดเคือง คือ กลุ่มของแรงงานคืนถิ่น และกลุ่มของชาวบ้านที่มีรายได้น้อย โดยคนทั้ง 2 กลุ่มนี้มีจุดมุ่งหมายที่เหมือนกันนั่นก็คือ การพยายามต่อสู้ดิ้นรนและหางานทำเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ในทุกวันนี้ ไม่ว่าจะจะมีโครงการอะไรเข้ามาในชุมชน กลุ่มคนเหล่านี้ต่าง ๆ ก็แย่งกันสมัครเข้าทำงาน โดยไม่เกี่ยงในเรื่องของค่าจ้าง และความลำบากในการทำงาน ดังจะเห็นได้จากโครงการต่าง ๆ ที่หลังไหลเข้ามาในชุมชน ดังต่อไปนี้

5.3.1 โครงการพัฒนากับความอยู่รอดของแรงงานคืนถิ่น และคนในชุมชน

การเข้ามาของโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในหมู่บ้านมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหนองมน ที่ส่วนใหญ่จะเป็นรายได้น้อยและหลายคนเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ ต้องถูกเลิกจ้างหรือตกงานกลับมาอยู่บ้าน ในขณะที่รายได้จากการทำเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่สามารถช่วยให้ชาวบ้านอยู่รอดได้ จำเป็นต้องหารายได้จากการทำงานอย่างอื่นด้วย และการสมัครเข้าร่วมทำงานในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ชาวบ้านจะได้มาซึ่งรายได้ โครงการพัฒนาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมาจากกรมประชาสัมพันธ์ กรมพัฒนาชุมชน กรมแรงงาน เป็นต้น โดยโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามามักจะถูกดำเนินการผ่านทางองค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านหลวง (อบต.) ในฐานะที่เป็นหน่วยงานหลักในพื้นที่ สำหรับหน้าที่ประสานงานในแต่ละหมู่บ้านจะเป็นหน้าที่ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน โดยอาศัยวัดเป็นสถานที่แจ้งข่าวสารของโครงการพัฒนาต่าง ๆ

ตั้งแต่มีโครงการพัฒนาเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านต่างก็ยึดโครงการพัฒนาเหล่านี้เป็นที่พึ่ง โดยเฉพาะในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ทำให้มีคนว่างงานในชุมชนเป็นจำนวนมาก จนก่อให้เกิดปัญหาการแย่งงานกันทำในชุมชน และปัญหาคนล้นงานที่เกิดขึ้นแทบทุกครั้งที่มีการรับสมัครงานโครงการพัฒนาต่าง ๆ

“บ้านเรา ชาวบ้านส่วนมากมีรายได้น้อย ทางราชการก็เลยมีโครงการพัฒนาเข้ามาหลายโครงการ มีโครงการเข้ามาที่หนึ่งผมก็ลำบากใจเหมือนกัน เพราะคนมันล้นงาน อย่างโครงการสร้างหอกระจายข่าวของกรมแรงงาน มีทั้งหมด 3 จุด รับสมัครคนงานจุด

ละ 15 คน ได้ค่าแรงวันละ 50 บาท ให้ทำทั้งหมด 45 วัน ชาวบ้านก็แย่งกันสมัคร เรียกได้ว่าทุกวันนี้ชาวบ้านไม่เคยเกี่ยงงานเลย ขอให้หาเงินมาใช้จ่ายได้เป็นพอ เทียบเมื่อก่อนนี้มีโครงการของกรมแรงงานเข้ามา เขาก็มอบหมายให้ผมทำที่อ่านหนังสือพิมพ์ในหมู่บ้าน ผมได้งบประมาณ 112,500 บาท ทางการเขากำหนดคนงานไว้ 25 คน ผมก็บอกชาวบ้านว่า ผมจะให้ทำเป็นศาลาไว้ที่วัด ชาวบ้านจะได้ค่าแรงวันละ 50 บาท ทำงานในระยะเวลา 3 เดือน พวกชาวบ้านเขาก็ปั่นหัวว่าวันละ 50 บาทน้อยเกินไป ก็ไม่ค่อยมาสมัครกัน ปรากฏว่าพอทำเข้าจริง ๆ ใช้เวลาแค่เดือนเดียวก็เสร็จแล้ว เพราะทางการเขามีวัดอุทิศมาให้ทุกอย่าง พอครบ 3 เดือน ผมก็จ่ายเงินให้คนละ 4,500 บาท ให้อำเภอบ้านที่ไม่ได้มาสมัคร เขาก็มาบ่นว่า ผมโกหกทำไมทำงานแค่เดือนเดียว ทั้ง ๆ ที่บอกว่าจะทำ 3 เดือน ผมหละปวดหัว ช่วงนั้นก็ก่อกวนใจเหมือนกัน เพราะเมื่อก่อนพอมีโครงการเข้ามาชาวบ้านจะมีเงื่อนไขมาก เขาจะดูก่อนว่างานหนักกริปเล่า ได้ค่าแรงเท่าไร ทำนานรีเปเล่า แต่มาทุกวันนี้ชาวบ้านโดดเข้าหางานเลย จะเป็นงานอะไรก็ได้ ค่าแรงไม่เกี่ยง ขอให้ได้ทำก็แล้วกัน ” (ผู้ใหญ่เสนาะ หมู่ 6, สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนแล้ว ยังมีโครงการอื่นอีกมากที่เข้ามาในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะช่วยเหลือความเป็นอยู่ของคนในชุมชนหนองมนให้ดีขึ้น และหนึ่งในโครงการเหล่านี้ ก็คือ โครงการมียาชาวา เป็นโครงการที่ชาวบ้าน ทั้งที่เป็นแรงงานคีนถิ่น และไม่ใช่แรงงานคีนถิ่นต่างให้ความสนใจสมัครเข้าทำงานกันเป็นจำนวนมาก สำหรับโครงการมียาชาวา นี้ แต่ละหมู่บ้านจะได้รับเงินงบประมาณมา หมู่บ้านละ 100,000 บาท กำหนดแล้วว่าวันที่เรียกประชุมหมู่บ้านที่วัด ชาวบ้านมากันอย่างพร้อมเพรียงทั้ง 3 หมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่เมื่อก่อนเวลาเรียกประชุมครั้งใดชาวบ้านก็จะมากันอย่างประปราย

“ เงินมียาชาวาที่เข้ามาให้หมู่บ้านละ 100,000 บาทนั้น มันก็เหมือนกับเงินให้ปล่านั้นแหละ เพราะเขามีกฎเกณฑ์ว่า ต้องเอาไปใช้ทำโครงการอะไรก็ได้ในหมู่บ้าน แต่ต้องใช้ให้หมด ไม่เกินเดือนเมษายนปีหน้า พอเอาเรื่องเข้าที่ประชุมหมู่บ้าน ชาวบ้านมากันเทียบเลย แล้วก็มาออกเสียงกันว่า แต่ละหมู่บ้านจะทำอะไร อย่างหมู่ 7 ก็จะเอาไปขุดลอกคูคลอง แล้วก็ซ่อมแซมท่อประปา ส่วนหมู่ 5 หมู่ 6 จะให้ชาวบ้านยืมเงินไปลงทุนทางการเกษตรกัน ก็ต้องกระจายให้ยืมทุกคนครัวเรือน โดยไม่คิดดอกเบี้ย ได้ไปครัวเรือนละ 5,000 กว่าบาท อย่างหมู่ 6 ของผมตอนแรกว่าจะไม่ให้ยืม ให้ทำกิจกรรมอย่างอื่น ชาวบ้านเขาก็หาว่าเราดูถูกเขา กลัวว่าเขาจะไม่เอาเงินมาคีน ผมก็เลยตัดปัญหาให้ตั้งกลุ่มกัน โดยมีหัวหน้ากลุ่ม รองหัวหน้า เภรบุญกิต แล้วก็เลขากลุ่ม ให้รับผิดชอบกันเองเลย ก็ให้หัวหน้ากลุ่มเป็นคนไปเบิกเงินและทำสัญญากับทางอบต. หลังจากนั้นถึงค่อยนำเงินมาแจกจ่าย

และทำสัญญาการยืมเงินกับสมาชิกกลุ่มอีกทีหนึ่ง ตอนนี้ชาวบ้านเขาแบ่งกันออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีนา กับกลุ่มที่รับจ้างและมีรายได้น้อย ” (ผู้ใหญ่เสนาะ หมู่ 6, สัมภาษณ์)

“ หมู่ 7 บ้านเรา เอาเงินมียาชาวมามาชุดลอกลูกลองแล้วก็ซ่อมแซมประปา อย่างชุดลอก ลูกลอง ลุงเป็นคนรับสมัคร ตอนแรกว่าจะเอา 46 คน ปรากฏว่า ชาวบ้านมาสมัครกันตั้ง 50 กว่าคน แล้วมันก็มีไอ้พวกหัวหมอมอยู่หลายคน ก็ลุงกำหนดว่าให้สมัครได้บ้านละ 1 คนเท่านั้น ปรากฏว่า บ้านหนึ่งอยู่กันหลายครอบครัว ก็มาสมัครกันหลายคน อาศัยว่ามาลงชื่อไว้ พอวันจริงไม่มาทำก็ได้ เพราะมีตัวแทนบ้านเดียวกันทำอยู่แล้วนี่ ลุงก็เลยใช้วิธีแบ่งระยะทางเอาไว้เลย ว่าคนไหนทำตั้งแต่ตรงนี้ถึงตรงนี้ ลงชื่อไว้ว่าใครทำตรงไหนบ้าง ถ้าใครไม่มาทำก็ไม่ได้เงิน มันต้องใช้ไม้นี้ ไม่อย่างนั้นจะกินแรงกัน ไม่ยุติธรรม พอใช้วิธีนี้วันทำงานชาวบ้านมากันครบหมดทุกบ้านเลย ได้ค่าจ้างไปคนละ 1,100 บาท แต่ชาวบ้านเรานั้นมีหลายประเภท ไอ้ที่ได้มาแล้วเก็บไว้มันก็มี พวกนี้รู้จักเก็บออม ก็อยู่กันอย่างไม่ลำบาก แต่อีกประเภทพอได้เงินมา ตอนเย็นกินเลี้ยงกันเลย มันไม่นึกบ้าง ชุดลองเหนื่อยแทบตาย ” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

ในมุมมองของชาวบ้านเอง โดยเฉพาะแรงงานคืนถิ่น เมื่อกลับเข้ามาในชุมชนส่วนใหญ่นึกจะทำนาและเมื่อหมดฤดูทำนาจึงต้องหางานอย่างอื่นทำรวมถึงการสมัครเข้าทำงานในโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านด้วย ในขณะที่คนมีรายได้น้อยในบ้านหนองมนก็มีอยู่เป็นจำนวนมากแล้วการกลับเข้ามาทำงานในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น ก็เท่ากับเป็นการเพิ่มจำนวนคนที่มียาได้น้อยเพิ่มมากขึ้นไปอีก ซึ่งคนเหล่านี้ ไม่สามารถเลือกงานทำได้ ยิ่งในสถานะเศรษฐกิจเช่นนี้ด้วยแล้วจำนวนคนล้นงานยิ่งเพิ่มมากขึ้นในบ้านหนองมน

“ มาถามข้อมูลอะไรไปแล้ว จะหางานมาให้ทำรีเปล่า เมื่อก่อนลุงทำงานอยู่กรุงเทพ มาเป็นสิบกว่าปี เป็นพ่อค้าหาบเร่ ขายอ้อยควั่น อยู่แถว ๆ บางขุนเทียน เข้าไปครั้งแรกเอาเรือเข้าไปเลย ไปอยู่ที่คลองผดุงกรุงเกษม พาเมียพาลูกไปด้วย ต่อมา ถูกเขาไล่ที่เรือ ก็ต้องขายเรือไปเช่าบ้านอยู่ แล้วก็เปลี่ยนงานไปเป็นช่างที่โรงแรม แต่อยู่ ๆ ไปแล้วค่าใช้จ่ามันสูง ก็เลยตัดสินใจกลับบ้านมาตายเอาดาบหน้าดีกว่า กลับมารับจ้างเขาไปเรื่อย พอมีโครงการของหลวงเข้ามาก็ทำหมด อย่างทำลานตากข้าว ชุดดิน ชุดคลองอะไรเอาหมดทุกอย่าง เพราะถ้าไม่ทำก็ไม่มียะไรจะกิน แต่เดี๋ยวนี้คนตกงานมันเยอะขึ้นก็มาสมัครทำงานโครงการกันเยอะขึ้น เงินส่วนแบ่งมันก็ลดลงไป แต่เราจะไปว่าอะไร คนมันก็ลำบากเหมือนกัน ก็ต้องแบ่ง ๆ กันไป ” (ลุงจำลอง, สัมภาษณ์)

“ ตั้งแต่ผมแต่งงานมา ชีวิตครอบครัวลำบากขึ้นมาก ทุกวันนี้เวลามีโครงการของรัฐเข้ามา ผมสมัครหมด ขุดดิน ทำลานตากข้าว ทำหมดทุกอย่าง เชื่อริเปล่าว่าทุกวันนี้เงินแค่ 20 บาทก็มีค่าสำหรับชีวิตผมกับครอบครัว ” (ลุงธนู, สัมภาษณ์)

“ ทุกวันนี้ผมก็ช่วยเหลือเขาทำนา พอหมดหน້านาก็จะไปสมัครทำงานของหลวง เขา วันก่อนก็ไปขุดดินได้มาวันละ 130 บาท เดียวนี้ชาวบ้านว่างงานกันเยอะ งานอะไรก็ทำไว้ก่อน ผมว่างงานที่เข้ามาเขากำหนดจำนวนคนงานไว้น้อยเกินไป ชาวบ้านเรานั้นลำบากกันเยอะแยะไป ” (ทิดกล่อง, สัมภาษณ์)

ด้วยเหตุนี้เอง โครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐจึงกลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านหนองมนในยามยากไร้ แม้จะมีการแย่งกันสมัครทำงานที่ราชการจัดโครงการเข้ามาในชุมชน แต่ก็ไม่ได้มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันระหว่างกลุ่มชาวบ้านที่ทำมาหากินอยู่ในพื้นที่ที่มอดตลอดกับกลุ่มของแรงงานคืนถิ่นที่ตกงานแล้วกลับมาพึ่งพิงชุมชนบ้านเกิด เพราะทุกคนต่างตกอยู่ในสภาพที่ไม่แตกต่างกัน และด้วยความรู้จักมักคุ้นกันจึงทำให้ไม่เกิดปัญหาที่รุนแรงขึ้นในชุมชนบ้านหนองมน

“ โครงการต่าง ๆ ของรัฐที่เข้ามาในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่ก็จะมีจุดประสงค์ที่จะให้ชาวบ้านได้ฝึกทำงาน แล้วก็ยังเป็นการเน้นให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในหมู่บ้าน โดยไม่ต้องอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ยิ่งช่วงเศรษฐกิจตกต่ำแบบนี้ ในหมู่บ้านเราก็จะมีคนตกงานกลับมากันมากขึ้น ก็จะได้โครงการพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้แหละ ที่จะเข้ามาช่วยเหลือให้ชาวบ้านมีงานทำกัน ” (เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหลวง, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านที่ยากไร้ในบ้านหนองมนจะไม่เกี่ยงในเรื่องของงานที่ทำในแต่ละโครงการ อีกทั้งโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ ต่างก็มีเจตนาดี ที่จะให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน แต่ในทางปฏิบัติหลายโครงการกลับยิ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ประสบกับความยากลำบากยิ่งขึ้น และบางโครงการที่เข้ามาส่งเสริมยังมีข้อจำกัดหลาย ๆ ประการที่แรงงานคืนถิ่นไม่อาจเข้าร่วมโครงการได้

5.3.2 ผลกระทบจากโครงการส่งเสริมการเกษตร

สำหรับโครงการส่งเสริมการเกษตรในที่นี้ขอยกตัวอย่าง โครงการฝึกสวนครัวรั้วกินได้ ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้รับประโยชน์จากโครงการนี้อย่างเต็มที่ หน่วยต่างๆ ที่โครงการนี้ต้องการที่จะส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาปลูกผักสวนครัว เพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัวและยังเป็นการช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้อีกทางหนึ่งด้วย ในทางปฏิบัติชาวบ้านเล่าว่า เจ้าหน้าที่เกษตรได้เข้ามาในชุมชน โดยเรียกชาวบ้านให้ไปประชุมกันที่วัดและได้

แจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ผักให้แก่ชาวบ้าน เช่น ผักบุ้งจีน ผักโขม ผักกาดขาว ผักกวางตุ้ง เป็นต้น เพื่อให้ชาวบ้านนำไปปลูก

“ พวกเกษตรกรเขาว่า มารับเอาไปปลูกกันนะ เดี่ยวผมจะเข้ามาดู จนเดี๋ยวนี้ 3-4 ปีมาแล้ว ก็ไม่เห็นพวกเกษตรกรอำเภอคนไหนเข้ามาดูสักคน ” (ลุงเหลื่อ, สัมภาษณ์)

“ ผักที่เขาแจก ฉันก็เอามาปลูกไว้ มันก็ได้กินบ้างตายไปบ้าง ก็เห็นพวกเกษตรกรเขาว่าจะมาดู ก็ไม่เห็นมาสักที แต่ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้แหละ เข้ามาส่งเสริมเอาของมาให้ แล้วก็หายไปแล้ว ” (ชาวบ้านหมู่ 5, สัมภาษณ์)

ลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่เกษตร ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่หวังที่จะได้ฟังฟัง เนื่องจากอาชีพหลักในชุมชนเป็นอาชีพการเกษตร ที่ควรจะได้รับการสนับสนุนหรือส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่เกษตรในพื้นที่มากที่สุด ในขณะที่การลงมาสัมผัสชุมชนของกลุ่มเจ้าหน้าที่เกษตรกลับเป็นไปอย่างผิวเผิน ทั้ง ๆ ที่ระยะทางจากอำเภอกับบ้านหนองมนอยู่ห่างกันเพียงแค่ 3.5 กิโลเมตรเท่านั้น ชาวบ้านเล่าว่า เจ้าหน้าที่เกษตรมักจะเข้ามาประชุมที่วัดโดยการเรียกชาวบ้านมาประชุมกัน แล้วก็สิ้นสุดลงด้วยการแจกของพวกเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ ส่วนพวกปุ๋ยและยาฆ่าแมลงนั้น ทางเจ้าหน้าที่เกษตรจะมอบหมายให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ได้ทำการสำรวจว่า มีครัวเรือนใดบ้างที่ทำการเกษตรและมีพื้นที่เกษตรจำนวนกี่ไร่ หลังจากthatกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านได้ทำการสำรวจเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะส่งข้อมูลให้กับเจ้าหน้าที่เกษตร ทางเจ้าหน้าที่ก็จะจัดปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาแจกจ่ายให้แก่ชาวบ้าน โดยผ่านทางผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ผลปรากฏว่า ชาวบ้านได้รับปุ๋ยและยาฆ่าแมลงไม่ทั่วถึงกัน บางบ้านก็ได้บางบ้านก็ไม่ได้ ในขณะที่ทางเจ้าหน้าที่เกษตรไม่มีโอกาสได้รับรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้เลย แรงงานคีนคีนที่กลับเข้ามาทำการเกษตร ได้บอกเล่าถึงปัญหาที่ได้ประสบมาจากการทำงานของ เจ้าหน้าที่เกษตรว่า

“ ทุกวันนี้ทำเกษตรอย่างเดียวไม่พอกินหรอก อะไรก็ต้องจ้างเขาทำหมด ราคาพืชผลมันก็ไม่แน่นอน ดูอย่างพริกปีนี้เหลือแค่กิโลละ 3 บาท ลงทุนก็สูงทั้งค่าปุ๋ย ค่ายา ไหนจะปัญหาเรื่องตลาดอีก ผลิตออกมาเยอะ ๆ ก็ราคาถูก อย่างปีก่อนนี้พริกราคาถูกมาก ๆ แม้ค้าไม่เข้ามารับซื้อก็มี ทางหลวงเขาก็เข้ามาบ้าง อย่างพวกเกษตรกรเขาก็เข้ามาแนะนำพันธุ์พริกบ้าง มาสาธิตการปลูกให้ดู แล้วก็กลับไป ก่อนกลับเขาก็บอกให้ผู้ใหญ่บ้านสำรวจว่ามีบ้านไหนทำพริก ทำนาบ้าง แล้วทำไร่ เขาจะเอาปุ๋ยเอายามาแจก แต่พอสำรวจเสร็จไปแล้ว พอเอาของมาจริง ๆ มันก็ได้ไม่ทั่วถึงกัน พวกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขาก็แจกแต่พรรคพวกเขาหมด อย่างที่บ้านพี่ก็ไม่ได้ ก็เจ้าหน้าที่เขาไม่ได้มาเช็คนี้นะ ว่าใครได้ใครไม่ได้ ให้แล้วก็แล้วกัน พวกชาวบ้านเขาก็ไม่รู้จะทำยังไง จะให้ไปเรียกร้อง ที่ไหน ก็ได้แต่บ่น ๆ กันไปเท่านั้นเอง ” (ชาวบ้านหมู่ 7, สัมภาษณ์)

“ การเข้ามาส่งเสริมการเกษตรให้ชาวบ้าน กลายเป็นการเอาปุย เอาขามาแมลงมา แจก ซึ่งมันผิดหลักการ แล้วชาวบ้านเขาก็ไม่ได้รับแจกกันทั่วถึง เพราะโดยมากเขาจะเอาไปลงไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ลุงว่าการส่งเสริมการเกษตรมันไม่ใช่แค่การเข้ามาให้แค่เงินหรือแค่ของแจกเท่านั้น แต่ต้องให้สิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์กับชาวบ้านอย่างแท้จริง เพื่อให้เขาสามารถนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ ที่สำคัญจะต้องมีการเข้ามาติดตามผลงานของตัวเอง ไม่ใช่สักแต่จะแจก ๆ ให้ตรงไปตามโครงการที่ลงมาแล้วก็จบไป ขึ้นทำอย่างนี้ชาวบ้านไม่มีทางลืมตาอ้าปากได้หรอก ” (หมอตุ๋, สัมภาษณ์)

“ พวกเกษตรกรมันทำงานแบบที่เขาเรียกว่า ขอไปที ขอแค่ทำให้มันเสร็จ ๆ ไป ดูอย่างเอาพันธุ์พริก พันธุ์ผักอะไรมาแจกแจกแล้วก็จบ หลังจากนั้น ชาวบ้านจะเจอปัญหาอะไรบ้าง ข้าไม่รู้ข้าไม่สน ข้าถือว่าข้าทำงานเสร็จแล้ว พอสิ้นเดือนข้าได้เงินเดือนแน่ ๆ ตั้งแต่ลุงอยู่มาไม่เห็นมีเกษตรกรคนไหน ที่จะนึกเข้ามาในหมู่บ้าน มาถามไถ่ปัญหาชาวบ้านบ้าง ไม่มีหรอก อย่างมากถ้าได้ข่าวว่าผู้ว่าจะมาเยี่ยมหมู่บ้าน ก็จะลงมาสักครั้งหนึ่ง แต่องค์ทรงเครื่องซะใกล้เลย วันนั้นแหละชาวบ้านขออะไรได้หมด ดบปากรับคำอย่างดี ก็เคยมีชาวบ้านขอให้ประมงอำเภอเอาพันธุ์ปลาที่เลี้ยงง่ายมาให้ เพราะในหมู่บ้านมีบ่อร้างอยู่หลายบ่อ ทางประมงอำเภอเขาก็สัญญาว่าจะให้ แล้วก็ให้นับจำนวนชาวบ้านที่ต้องการพันธุ์ปลามาให้ เขาจะเอาพันธุ์ปลามาแจก ชาวบ้านรอมาน 3 ปีแล้ว ก็ยังไม่เห็นโคล่หน้า เข้ามาบ้านหนองมนอีกเลย ให้ตายซิทุกวันนี้หวังพึ่งอะไรไม่ได้อีกแล้ว ” (ชาวบ้านหมู่ 7, สัมภาษณ์)

นอกเหนือจากลักษณะการทำงานของเจ้าหน้าที่เกษตรที่ไม่ได้ช่วยให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากการส่งเสริมการเกษตรอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว การส่งเสริมหรือกระตุ้นให้ชาวบ้านเร่งผลิตพืชชนิดใดชนิดหนึ่ง เพื่อขายคราวละมาก ๆ ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ในสภาพของคนที่มียอดหนี้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพริกในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งในปีแรก ๆ ที่ชาวบ้านเริ่มปลูก พริกมีราคาดีมาก ราคา กิโลกรัมละ 20-30 บาท ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เป็นกอบเป็นกำและเริ่มปลูกพริกกันมากขึ้นในปีต่อ ๆ มา และเมื่อต่างคน ต่างผลิต ทำให้ตลาดสามารถซื้อพริกในปริมาณจำกัด จนในที่สุดราคาพริกก็ตกต่ำลงเรื่อย ๆ จาก กิโลกรัมละ 20-30 บาท เหลือเพียงกิโลกรัมละ 6 บาทและ 3 บาทในปีนี้ ในขณะที่การลงทุนปลูกพริกใช้ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ทั้งค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ที่มีปริมาณการใช้ค่อนข้างดี

เมื่อพริกราคาตกต่ำลงไป ชาวบ้านไม่มีอำนาจต่อรองราคาสินค้าจากพ่อค้าที่เข้ามารับซื้อผลผลิต จำเป็นต้องยอมขายพริกในราคาถูก โดยยอมขาดทุน เพราะถ้าหากไม่ยอมขายก็ไม่ว่าจะนำผลผลิตไปขายที่ไหนและที่สำคัญ หากไม่ยอมขายผลผลิตก็จะไม่มีเงินมาชำระหนี้ที่ได้กู้ยืมมาไว้ใน

การเพาะปลูกพริก อีกทั้งยังต้องจ่ายค่าจ้างให้แก่แรงงานที่มาช่วยเก็บพริกหรือมารับจ้างขายพริกอีกด้วย ชาวบ้านแทบจะไม่เหลืออะไรเลย มีหนี้ซ้ำในบางรายก็อาจมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมเสียอีก

การลงทุนปลูกพริกนับตั้งแต่ขั้นตอนแรกไปจนกระทั่งถึงขั้นตอนของการจำหน่ายผลผลิต ชาวบ้านต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ทั้งค่าปุ๋ย ค่ายา ซึ่งสิ่งเหล่านี้มักมีราคาเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ราคาพริกกลับไม่แน่นอน ปีใดที่พริกราคาถูกมาก ๆ การลงทุนทั้งหมดก็สูญเปล่า ด้วยเหตุนี้การทำเกษตรของชาวบ้านหนองมน จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถคาดการณ์ถึงอนาคตของตัวเองได้ เพราะทุกครั้งที่ชาวบ้านลงมือทำเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการทำนาหรือเพาะปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่ง ชาวบ้านก็ไม่สามารถทราบได้ว่าในอนาคต พืชผลที่ตนเองปลูกนั้น จะนำมาซึ่งผลกำไรหรือสร้างหนี้สินให้แก่ ตนเองและครอบครัวกันแน่ ด้วยเหตุนี้การทำเกษตรในปัจจุบันจึงส่งผลให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ในสถานะที่เสี่ยงตลอดเวลา ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำของ แรงงานคินฉิ่นคนหนึ่ง ที่รู้สึกวิตกกังวลทุกครั้งที่ทำนา

“ เวลาทำนาที่ไร้กังวลทุกทีว่าข้าวจะขึ้นดีหรือไม่ดี ยิ่งถ้าฝนแล้งไปนาน ๆ ยิ่งไม่กล้าออกไปดูนาเลย กลัวไปแล้วเห็นว่าข้าวของเรามันตายหรือไม่ก็ขึ้นไม่งามแล้วมันจะปวดใจขึ้นมาทันทีเลย แต่ถ้าปีไหนฝนดีน้ำดี กำลังใจมันจะมาเพียบเลยนะ อย่างฉันทันทีก็พวกเพื่อนบ้านใกล้ ๆ กันที่ทำนาติด ๆ กัน พอดตกเย็นก็จะมานั่งจับเข่าคุยกันข้าง ๆ นา ก็นั่งดูข้าวไปด้วยคุยไปด้วย จะพากันมานั่งทุกวันจนกว่าต้นข้าวมันจะโตเต็มที่ที่จะเก็บเกี่ยวได้ ถ้าปีไหนฝนดีข้าวงามก็นั่งคุยไปด้วยข้าวไปนั่งหัวเราะกันไป แต่ถ้าปีไหนฝนแล้งเพี้ยลง ข้าวตาย ปีนั้นก็นั่งกอดเข่ากันจริง ๆ เลยแหละ บางคนมองทุ่งนาแล้วก็ร้องไห้ไปก็มี ก็ความหวังทั้งหมดมันอยู่ที่นี่ แล้วทุกครั้งที่ทำนาใจมันก็จะลุ้นตลอดเวลา เวลานอนก็นอนไม่ค่อยหลับ เพราะมันจะคิดว่านาปีนี้จะได้เยอะรีเปล่า ข้าวปีนี้จะราคาดีไหม เราขายได้สักเท่าไร ถ้าราคาไม่ดีจะเอาเงินที่ไหนดมาใช้จ่าย ใจมันจะคิดไปเรื่อยเปื่อยพันอย่าง” (น้ำปิ่นแก้ว , สัมภาษณ์)

ด้วยเหตุนี้ การส่งเสริมให้ชาวบ้านผลิตพืชอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อขาย จึงมีแนวโน้มที่จะชักนำให้ชาวบ้านไปสู่ความยากลำบากและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านทั้งตนเองไม่ได้ เพราะไหนดจะต้องซื้อข้าวและพืชผักทำกับข้าว ที่สำคัญยังต้องใช้จ่ายในครัวเรือนอีกหลายเรื่อง อีกทั้งการกู้หนี้ยืมสินผู้อื่น ดอกเบี้ยแพง ๆ ก็กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชาวบ้านชนบทในปัจจุบัน ขณะเดียวกันการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริม มักจะพบปัญหาด้านการตลาดอยู่ 2 ประการ กล่าวคือ ระยะแรกชาวบ้านจะประสบปัญหา เพราะไม่รู้ว่าขายใคร ตลาดอยู่ที่ไหน ต่อ

มาระยะหลังเมื่อมีตลาดแล้ว ชาวบ้านก็จะเทोकันผลิตมากขึ้นเรื่อย ๆ การลงทุนก็สูง แต่ผลผลิตในฤดูกาลกลับออกมาล้นตลาด ทำให้ราคาตกต่ำ และสุดท้ายผู้ที่ไปขายก็คือชาวบ้าน

การส่งเสริมให้ปลูกพืชเดี่ยว ยังสามารถนำไปสู่การเสื่อมสภาพของดินอย่างรวดเร็ว เพราะต้องอาศัยปุ๋ยและเพิ่มต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ขณะที่ราคาสินค้าไม่แน่นอนและถูกพ่อค้าคนกลางกำหนดราคา โดยที่ชาวบ้านไม่มีโอกาสได้ต่อรองราคาสินค้าของตนเองและในที่สุดก็ต้องยอมขาย เพื่อนำเงินที่ได้ไปใช้หนี้ที่กู้ยืมคนอื่นมาลงทุน ชาวบ้านที่เป็นชาวไร่ชาวนาจึงตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบพ่อค้าคนกลางอย่างที่ไม่มืทางหลีกเลี่ยงได้ (ธวัช มกรพงศ์, 2531 : 53)

ในขณะที่ชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ มองเห็นถึงความบกพร่องในการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่เกษตรที่มีหน้าที่รับผิดชอบในด้านการเกษตร อันเป็นอาชีพหลักของชุมชนบ้านหนองมนนั้น ในส่วนของมุมมองความคิดของเจ้าหน้าที่เกษตร กลับมีความคิดเห็นว่าความเป็นอยู่ของชุมชนบ้านหนองมน ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของตำบลบ้านหลวง และเมื่อมองโดยภาพรวมแล้ว บ้านหนองมนเป็นชุมชนที่มีความสงบเรียบร้อย ชาวบ้านไม่ค่อยประสบปัญหาในการทำมาหากินมากนัก อีกทั้งยังมีการรวมกลุ่มกันในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มมากขึ้นนอกจากการทำนา

“ ตั้งแต่ผมมาทำงานที่นี่ พื้นที่บ้านหลวงไม่ค่อยมีปัญหาอะไร นอกจากจะเจอภัยธรรมชาติบ้าง อย่างเช่น น้ำท่วม แต่มันก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ ตัวผมเองไม่ค่อยได้ลงไปหมู่บ้านเท่าไร เพราะส่วนมากจะมีลูกน้องลงไป ส่วนผมจะเข้าไปก็เวลาที่เขามีกงานใหญ่ ๆ อย่างเวลาที่ท่านผู้ว่ามาดูงานในหมู่บ้าน ผมก็ต้องไปต้อนรับท่าน ลักษณะการทำงาน ofหน่วยงาน ผมก็จะแบ่ง หน้าที่กันออกไปหลาย ๆ แผนก ไม่เกี่ยวข้องกัน มีทั้งงานส่งเสริมการผลิตและงานพัฒนาสถาบัน ซึ่งแต่ละแผนกก็จะแยกย่อยออกไปอีก ต่างคนต่างมีหน้าที่ทำ ผมเองก็พยายามจะส่งเสริมงานทางด้าน การเกษตร อย่างที่ผ่านมาก็จัดประกวดพืชผักยักษ์ โดยให้ชาวบ้านเขานำผลผลิต เช่น ฟักทอง พริกหรือฟักต่าง ๆ มาประกวดกันที่อำเภอ ใครชนะก็จะได้รับเกียรติบัตรไป ชาวบ้านเขาก็ส่งพืชผักเข้าประกวดกันใหญ่เลย ผมว่ามันเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเขารู้จักปรับปรุงคุณภาพผลผลิตขึ้นมา ” (เจ้าหน้าที่เกษตร, สัมภาษณ์)

“ ผมดูแลเรื่องกลุ่มอยู่ ตอนนี้ในตำบลบ้านหลวงก็มีอยู่หลายกลุ่มเหมือนกัน เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มปลูกพริก กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ และกลุ่มผู้ใช้น้ำ ซึ่งแต่ละกลุ่มก็จะมีสมาชิกเฉลี่ยกลุ่มละ 35 คน ส่วนวิธีการทำงานของผม ก็คือ เวลาเข้าไปในพื้นที่ ผมก็จะผ่านทางผู้ใหญ่บ้านให้เขาเรียกลูกบ้านมาประชุมที่วัด แล้วผมก็จะให้ชาวบ้านเขาเป็นคนเสนอว่าจะทำกิจกรรมอะไร พอเสนอเสร็จผมก็จะให้เขาเลือก หลังจากเลือกได้แล้ว งานบางอย่างทางเราก็มีงบประมาณให้ด้วย ชาวบ้านที่นี่เขารวมกลุ่มกัน

ดี ที่สำคัญทรัพยากรในท้องถิ่นของเขาก็มีอยู่มาก ที่มีมากก็พวกปลา ก็เอามาแปรรูปเป็น น้ำปลา เป็นปลาอย่างรมควันบ้าง ส่วนเรื่องตลาดเราก็จะหาให้ อย่างพวกแหลมพูจากว่าน หางจระเข้หรืองานจักสานต่าง ๆ ก็จะมีแม่ค้าจากท่าเรือที่อยู่ริมน้ำรับซื้อ บางทีก็มีคนเข้ามาซื้อหาในหมู่บ้านเอง ” (เจ้าหน้าที่เกษตร , สัมภาษณ์)

“ ปัญหาการเกษตรที่เจอก็จะเป็นพวกภัยธรรมชาติ อย่างฝนแล้ง น้ำท่วม ก็มีพืชผลเสียหายบ้างและลักษณะของพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มทำให้เป็นข้อจำกัดในการปลูกพืชของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะปลูกข้าวขึ้นน้ำ แล้วก็ปลูกพืชฤดูแล้ง ผมเคยเข้าไปส่งเสริมให้ชาวบ้านทำเกษตรทฤษฎีใหม่เหมือนกัน แต่โครงการนี้มีข้อจำกัดอยู่ที่ชาวบ้านไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง ทำให้การขุดบ่อปลาหรือการเลือกพืชมาปลูกค่อนข้างยาก ส่วนงานที่ผมทำก็เข้าหมู่บ้านบ้าง บางครั้งก็จะไปตามกำนัน ผู้ใหญ่บ้านว่าชาวบ้านเจอปัญหาอะไรบ้าง เขาเป็นคนในพื้นที่คงจะรู้ปัญหาดี บางครั้งผมก็เข้าไปแจกเมล็ดพันธุ์ แล้วก็แจกปุ๋ย แจกยาให้ชาวบ้านที่วัด ” (เจ้าหน้าที่เกษตร , สัมภาษณ์)

เมื่อวิเคราะห์ ความคิดเห็นของทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่และฝ่ายชาวบ้าน พบว่า มีความขัดแย้ง และ มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอยู่หลายประการ ในขณะที่เจ้าหน้าที่คิดว่า การปฏิบัติงานของตนเอง ทั้งการเข้ามาจัดตั้งกลุ่มให้ การแจกเมล็ดพันธุ์พืช หรือการแจกปุ๋ย แจกยามาแมลง รวมทั้งการจัดการประกวดต่าง ๆ ขึ้นมานั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการช่วยเหลือชาวบ้านที่กำลังประสบความเดือดร้อนทางด้านการเกษตรทั้งสิ้น แต่ในความคิดของชาวบ้านส่วนใหญ่ ต่างเห็นว่า การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่การเกษตรควรจะมีมากกว่าการเข้ามาแจกปุ๋ย แจกยาให้ชาวบ้านแล้วก็ถือว่าหมดหน้าที่ไป เพราะ ชาวบ้านมีความต้องการที่จะให้เจ้าหน้าที่เกษตร ลงมาสัมผัสกับปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอย่าง จริงจังและควรจะมีการติดตามผลงานทุกครั้งที่มีการนำโครงการต่าง ๆ เข้ามาในหมู่บ้าน เพื่อให้ ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากโครงการต่าง ๆ อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ปัญหาทางการเกษตรที่สำคัญในบ้านหนองมน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาราคาผลผลิต ปัญหาภาวะหนี้สิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาดลาดรองรับสินค้า ถือว่าเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านหนองมน ต้องเลิกผลิตสินค้าหลายอย่างไปอย่างน่าเสียดาย แม้ว่าเจ้าหน้าที่เกษตรจะเข้ามาส่งเสริมการรวมกลุ่มในชุมชน โดยเชื่อว่า การจัดตั้งกลุ่มจะช่วยให้ชาวบ้านรู้จักการทำงานร่วมกันและรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับอย่างทั่วถึง อีกทั้งยังเป็นการช่วยเหลือ รายได้ให้แก่ชาวบ้านนอกเหนือจากการทำเกษตร แต่ในทางปฏิบัติการรวมกลุ่มกันในหมู่บ้านหลาย ๆ กลุ่มกลับต้องประสบความล้มเหลว เนื่องจากไม่มีตลาดรองรับสินค้า

“ ก่อนนี้ขายสานออบขาย บ้านอื่นเขาก็สาน เวลาขายก็รวมกันส่งขายแม่ค้า อย่างถ้า สานเฉพาะ โครงงอบกี้ตกใบละ 5 บาท แต่ถ้าทำสำเร็จเป็นงอบเลยก็ตกใบละ 30-40 บาท

เมื่อก่อนก็ทำส่งแม่ค้าแล้ว ๆ บางปะหันที่อยู่ยุรยา แต่มา 2-3 ปีหลังไม่มีตลาดรับซื้อ พอทำออกมาก็ขายไม่ได้ ชาวบ้านเขาก็เลยเลิกทำกันหมด แล้วก็ไปทำงานโรงงานหรือไม่ก็ไปรับจ้างแทน จะมาม้วนังสานงอบอยู่ก็จะพากันอดตายเอา ” (ยายสนธิ, สัมภาษณ์)

“ เรื่องกลุ่มที่ทางเกษตรเขาเข้ามาจัดตั้งให้ มันก็มีอยู่หลายกลุ่มเหมือนกันนะ อย่างเช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน แล้วก็กลุ่มจักสาน พวกเกษตรเขาเข้ามาจัดตั้งกลุ่มให้ บอกชาวบ้านว่า จะหาตลาดมารองรับสินค้าให้ แต่พอเอาเข้าจริง ๆ ของที่ผลิตออกมาก็ไม่มีตลาดรับซื้อ ของบางอย่างกว่าจะผลิตออกมาได้พาไปดูงานที่ต่าง ๆ อย่างพวกแหมพูจากว่านหางจระเข้หรือแหมพูจากมะกรูด พอกลับจากดูงานมา เอามาทำไม่ได้ไม่เท่าไรก็ขายไม่ได้แล้ว มันก็เลยทำให้สูญเสียงบประมาณไปโดยเปล่าประโยชน์ อย่างแหมพูจากก็เหมือนกัน เมื่อก่อนชาวบ้านเขาก็สานกันเยอะเยะไป แต่พอทำออกมาแล้ว มันไม่มีตลาดรับซื้อ ชาวบ้านก็เลยเลิกสานกันไปหมด ” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

“ กลุ่มแม่บ้านใครว่าไม่มีปัญหา ฉันทกว่าจะลาออกอยู่แล้วเชียว ก็ผลประโยชน์อะไรมันก็ไม่เคยตกมาถึงสมาชิกกลุ่มที่ยากจนอย่างพวกฉันหรอก โน้น มันไปตกอยู่กับพวกประธานกลุ่ม แล้วก็พรรคพวกเขา ดูอย่างชุดแม่บ้านที่เขาแต่งกัน ฉันทก็ไม่มีใส่กับเขา เวลาหมู่บ้านมีงานที่หนึ่งเขาก็จะแต่งกัน แต่ฉันกับเพื่อนบ้านอีกไม่กี่คนไม่มีใส่ เวลาไปร่วมงานก็จะอายเขา เพราะว่าแต่งตัวไม่เหมือนคนอื่น การรวมกลุ่มมันก็ฟังดูดีนะ แต่พอทำเข้าจริง ๆ ผลประโยชน์มันกับไปตกอยู่ที่คนแค่กลุ่มเดียวเท่านั้น ฉันทว่ามันไม่ถูกต้อง แต่จะให้ทำไงได้ จะไปเรียกร้องกับใคร อย่างทางเขา เขามาจัดตั้งกลุ่มให้ก็จริง แต่พอจัดตั้งเสร็จแล้ว เขาก็ถือว่าหมดหน้าที่เขาแล้ว อย่างฉันนี้อยู่มาตั้งนานได้โองมั่งกรมมาใบเดียว ” (สมาชิกกลุ่มแม่บ้านคนหนึ่ง หมู่ที่ 5, สัมภาษณ์)

“ งานส่งเสริมการเกษตร มันต้องช่วยเหลือชาวบ้านได้ทุกระดับ แต่งานที่เห็นจัดกันที่อำเภอก็มักจะเป็นงานที่จัดการประกวดต่าง ๆ อย่างเช่น ที่ผ่านมาทางเกษตรเขาก็จัดประกวดฟักทองยักษ์ ประกวดมะเขือยักษ์ ฟริกยักษ์อะไรแบบเนี่ย ซึ่งชาวบ้านที่เข้าไปประกวด พอได้รางวัลชนะเลิศก็จะกลายเป็นคนที่มีคุณค่าขึ้นมาทันที ทางราชการก็จะยกย่องว่าเป็นคนเก่ง เอาใบเกียรติคุณอะไรมาให้ ในขณะที่ชาวบ้านที่กำลังลำบาก กลับไม่มีใครมาเหลียวแล แทนที่จะช่วยให้คนที่กำลังลำบากให้เขารู้จักพัฒนาตนเอง ให้เขามีอาชีพมีรายได้ จะได้เท่าเทียมกับคนที่มันคืออยู่แล้ว แต่เนี่ย ทางการกลับส่งเสริมแต่คนที่มันมีโอกาที่ปลูกพืชผักได้ผลดี แล้วก็เอาไปประกวดประชันกัน จนได้ตำแหน่ง ส่วนชาวบ้านที่ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้นก็ไม่มีโอกาสได้ขยหน้าอำปากในสังคมหรอก กลายเป็นส่วนที่ถูกสังคมลืมไป ” (ชาวบ้านหมู่ที่ 7, สัมภาษณ์)

จึงอาจกล่าวได้ว่า โครงการส่งเสริมการเกษตรอย่างที่เป็นอย่างทุกวันนี้ ยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะชาวบ้านยังได้รับผลกระทบจากโครงการอยู่มากไม่ว่าจะเป็นปัญหาในเรื่องการตลาด ราคาสินค้า ปัญหาหนี้สิน และปัญหาฐานทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ซึ่งความเดือดร้อนจากปัญหาดังกล่าว เหล่านี้กำลังเพิ่มทวีมากขึ้น หากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน อาจเป็นผลให้ชาวบ้านหนองมน ไม่สามารถดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางปัญหาเหล่านี้ได้อีกต่อไป และอาจก่อให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนในที่สุด

5.3.3 ผลกระทบจากโครงการพัฒนาชุมชน

ปัญหาทางด้านการตลาด มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะงานโครงการส่งเสริมการเกษตรเท่านั้น โครงการพัฒนาชุมชนที่เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนได้เข้าไปส่งเสริมให้แก่ชาวบ้านก็ประสบปัญหาทางด้านการตลาดด้วย เช่นเดียวกัน

“ปัญหามันไม่ได้เกิดเฉพาะกลุ่มที่ทางเกษตรเขาเข้ามาจัดตั้งให้เท่านั้นนะ อย่างกลุ่มที่พวกพัฒนาชุมชนเขาเข้ามาส่งเสริมมันก็มีปัญหาเหมือนกัน อย่างพาไปดูงานที่ชัยนาทบ้าง ที่ศูนย์ศิลปาชีพบางไทรบ้าง แล้วบอกกับชาวบ้านว่าให้ศึกษาดูงานเอาไว้กลับมาหนองมนเราจะรวมกลุ่มกันทำแชมพูจากมะกรูด แล้วก็แชมพูจากว่านหางจระเข้ด้วย ทางพัฒนาชุมชนจะหาตลาดให้เอง แล้วเป็นไง เสียบบประมาณพาไปดูงานดังกล่าวกลับมาบางโครงการก็หายไป บางโครงการก็กลับมาทำแต่พอนาน ๆ ไปไม่มีตลาดรองรับสินค้า อย่างคราวก่อน ลุงเอาเงินรายได้จากการเป็นสมาชิก อบต. ออกให้ 1,000 บาท ก็ให้กลุ่มแม่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้านเอาไว้ไปทำทุน เขาบอกว่า อยากจะทำแชมพูจากมะกรูด จากว่านหางจระเข้ แล้วก็ดอกอัญชันเอาไว้ขาย พวกแม่บ้านก็ไปปรึกษาพัฒนากรว่าจะต้องใช้เงินเท่าไร พอตีราคาออกมาก็ประมาณ 250 บาท ลุงก็บอกว่าให้ไปเลยพันบาท ให้พัฒนากรเขาไปซื้ออุปกรณ์ให้แล้วมาทำกันที่วัด พอถึงวันทำพวกกลุ่มแม่บ้านก็พากันมาด้วยคนละขวด สองขวด พอทำเสร็จก็ตักใส่ขวดแบ่งกันกลับบ้านไปหมด ลุงก็เลยบอกว่าลองเอาไปใช้แล้วกลับมารายงานผลกันด้วย แต่จนแล้วจนรอดก็ไม่เห็นมีใครมารายงานให้ลุงรู้สึกคน ก็อย่างว่าแหละชาวบ้านเรานั้นก็เหลือเกิน มันไม่เอาจริงเอาจังกัณฑ์กันเล่น ๆ แล้วก็เลิกไป ” (ลุงเพิ่ม, สัมภาษณ์)

ผู้ที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาชุมชนส่วนหนึ่ง เป็นแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาอยู่ในชุมชนอีกครั้ง โดยกลับเข้ามาทำการเกษตร แต่เมื่อหมดฤดูทำนาก็ต้องหารายได้เสริม ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงตัดสินใจเข้าร่วมโครงการส่งเสริมอาชีพ ที่เจ้าหน้าที่พัฒนาตำบลมาส่งเสริมให้ทำ แต่แล้วในที่สุดก็ต้องเลิกกลับไปแทบทุกครั้ง เพราะประสบกับปัญหาขาดตลาดรองรับสินค้า

“ ช่วงที่พี่เข้ามาอยู่หนองมนใหม่ ๆ พอหมดหน้าที่เกี่ยวข้าวก็ไม่มีอะไรทำกันแล้ว พวกพัฒนากรเขาก็จะมาสอนวิชาชีพให้ชาวบ้านที่วัด คุณนายผู้ว่าเขาก็มาด้วย มาถามชาวบ้านว่าอยากจะทำอะไรกัน พี่ก็เลยเสนอว่าอยากเย็บผ้า เพราะว่าพอจะเย็บเป็นอยู่บ้าง คุณนายเขาก็ว่าให้ลองจับกลุ่มกันสัก 10-15 คน แล้วให้แจ้งชื่อไว้กับพัฒนากร หลังจากนั้นพัฒนากรก็ไปติดต่อจักรเย็บผ้ามาให้ งานชิ้นแรกที่ทำก็คือเย็บถุงมือ แต่ตอนแรกต้องไปหัดเย็บที่บ้านพัฒนากร ที่อ่างทองก่อนพอเราเย็บเป็นเขาก็จะเอางานมาให้ทำที่บ้าน ถุงมือที่เย็บตอนนั้นราคาโหลละ 9 บาท ทุกวันศุกร์พัฒนากรจะมารับงานที่หนึ่ง อาทิตย์หนึ่งพี่ก็จะได้เงิน 300-500 บาท แล้วแต่ว่าทำได้มากได้น้อย แต่งานเย็บถุงมือก็มีปัญหาเหมือนกัน เพราะว่าวันหนึ่งมีชาวบ้านเย็บกันหลายคน พัฒนาการเขาเอาจักรมาลงให้ 8 ตัว ก็แจกจ่ายกันไป ไปทำด้วยกันบ้าง ทีนี้พอตอนซ่อมงานอย่างงานที่มันไม่เรียบร้อย เขาจะเอากลับมาให้เราแก้ไข ปรากฏว่างานที่ได้คืนไม่ใช่งานที่เป็นของเราเอง ชาวบ้านเขาก็บ่น แล้วก็เริ่มเบื่องานเขาเลิกทำกันไปหมด เหลือพี่ทำอยู่คนเดียว เพราะตอนนั้นแฟนไม่มีรายได้อะไร พี่ต้องหาเงินมาใช้จ่ายในบ้านก็เลยต้องทำ แต่พอมาทำคนเดียว พี่ต้องเสียค่าด้ายหลอดใหญ่ 60 บาท ใช้ทั้งหมด 2 หลอด ค่าเชือกปอแก้ว ที่เอามามัดถุงมือเวลาส่งของ แต่พี่ก็ทำงานกระทั่งพัฒนากรเขาย้ายไปที่อื่น หลังจากนั้น คุณนายผู้ว่าก็เอาผ้ามาจ้างให้เย็บริมอีก คราวนี้งานง่ายมาก คุณนายท่านเอาจักรมาลงให้ ก็เย็บกันหลายบ้าน เขาให้ราคาผืนละ 1 บาท แต่ปรากฏว่างานมันมีมาน้อย ครั้งหนึ่งมา 10-20 ผืน ก็ต้องแจกจ่ายกันไป พอหลัง ๆ งานก็ไม่ค่อยมีเข้ามา จนในที่สุดก็ต้องเลิกทำไปอีก ทางหลวงเขาก็มาเอาจักรคืนไปหมด ตอนนั้นก็น่าเสียดายเหมือนกัน แต่มันก็จะเป็นแบบนี้ทุกที พองานที่ทำงานคนก็จะทำกันเยอะ แต่งานก็จะมีน้อยไม่พอจำนวนคน แต่พองานยาก ๆ ชาวบ้านก็ไม่ทำ คนที่ทำก็มักจะเข้าเนื้อตัวเองจนเลิกทำไปเอง เพราะสู้ค่าใช้จ่ายไม่ไหว ” (พินคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

ดังจะเห็นได้ว่า การส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่ของกรมพัฒนาชุมชนในบ้านหนองมนนั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นโครงการระยะยาวที่ชาวบ้านสามารถยึดเป็นอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำนาได้ตลอดไป หากแต่เป็นโครงการระยะสั้นที่ทำเพียงชั่วคราวก็ต้องเลิกทำไป เพราะเหตุผลในเรื่องของตลาดรองรับสินค้า หรือเรื่องงานที่เข้ามาไม่เพียงพอกับจำนวนคน หรืออาจเป็นเพราะความไม่เอาใจริงเอาจังของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามการเข้ามาส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนก็ยังคงมีเข้ามาอยู่เรื่อย ๆ แม้ว่าโครงการที่เข้ามาจะประสบความล้มเหลวไปบ้าง แต่ชาวบ้านบางกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านที่ว่างเว้นจากการทำนาก็ยังคงต้องการที่จะหาอาชีพและรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีแรงงานคืนถิ่นบางส่วน ที่สมัครเข้าร่วมโครงการพัฒนาชุมชน แต่ก็ยังมีแรงงานคืนถิ่นอีกหลายคนที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการเหล่านี้เมื่อถึงช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา แต่กลับเลือกที่จะออกไปทำงานรับจ้างทั่วไปแทน ทั้งนี้เนื่องจากแรงงานคืนถิ่นเหล่านี้มีข้อจำกัดในเรื่องของความสามารถเฉพาะทางและข้อจำกัดในเรื่องของรายได้ที่ได้รับ

“ งานที่พัฒนากรเขาเอาเข้ามา ส่วนมากจะเป็นงานพวกเย็บเสื้อ เย็บกางเกงอะไรแบบนี้ซึ่งพี่ทำไม่เป็นไม่ถนัดก็เลยไม่ได้ทำกับเขาสักที อีกอย่างที่เป็นคนใจร้อนมานั่งประดิษฐ์ประดอยแบบนี้ไม่ได้หรอก สู้ออกไปทำงานโรงงานหรือไม่ก็รับจ้างดูจะถนัดกว่า ” (พี่เจตน์กมล , สัมภาษณ์)

“ โอ๊ย ! ทำไม่เป็นหรอกงานเย็บจักรอะไรเนี่ย ก็เห็นทางหลวงเขาชอบมาส่งเสริมให้ทำกัน มันก็ทำได้เฉพาะคนที่เขาชำนาญ ที่เขามีฝีมือ อย่างเราก็ทำมาแล้วก็รับจ้างไปเถอะ ” (น้ำขันทอง , สัมภาษณ์)

“ กว่าจะได้เงินต้องนั่งอยู่กับจักรทั้งวัน ตัวหนึ่งตก 10 บาท 20 บาท บางทีเย็บริมผ้าเช็ดหน้าได้ผืนละบาท ไม่ไหวหรอกแล้วอีกอย่างฉันเห็นมานักต่อนักแล้วไอ้ที่มาบอกให้ทำโน้นทำนี่ สุดท้ายไม่มีตลาดรับซื้อ ก็ต้องเลิกทำไป ” (ชาวบ้านหมู่ 5 , สัมภาษณ์)

“ คราวก่อนเรามีโครงการของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ร่วมกับศูนย์วิชาชีพที่อำเภอคอนสาร เข้ามาส่งเสริมอาชีพให้ชาวบ้าน โดยการเอาชุดนักเรียนมาให้ชาวบ้านที่ว่างงานและคนที่สนใจเอาไปเย็บ เจ้าหน้าที่ที่เขาจะมาสอนการเย็บที่วัด แล้วตอนแรกเขาให้ค่าแรงชุดละ 50 บาท แต่ว่าชาวบ้านต้องออกทุนเองทั้งหมด พวกชาวบ้านก็ไม่มีเงินกันทางศูนย์เขาก็เลยออกเงินให้ก่อน แต่จะต้องลดค่าแรงลงไปเหลือชุดละ 30 บาท แต่พอมาทำเข้าจริง ๆ เหลือค่าแรงแค่ตัวละ 10 บาท ถ้าเป็นชุดก็ตกชุดละ 20 บาท พี่ก็เลยไม่ทำเพราะดูแล้วว่ามันไม่คุ้ม อย่างเย็บเสื้อนักเรียน แล้วก็กางเกงก็เย็บยากอยู่แล้ว ใช้เวลาก็นาน ที่สำคัญเวลาเย็บกระโปรงเสร็จแล้วก็ต้องรีดกลับให้เขาด้วย งานมันยืดเยื้อมากไปค่าแรงก็ถูกด้วย พี่เลยไม่ทำ ” (พี่นคร , สัมภาษณ์)

ส่วนแรงงานคืนถิ่นที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมอาชีพของหน่วยงานพัฒนาชุมชนเล่าให้ฟังว่า

“ ช่วงก่อนไม่มีอะไรทำ พี่จะเครียดมาก แต่พอทางหลวงเขาเข้ามาสอนเย็บผ้าให้ก็เลยทำ ตอนนั้นก็รับเย็บชุดนักเรียนอยู่ เขาให้ราคาเสื้อ กระโปรง กางเกง ตกตัวละ 10 บาท ก็จะมีช่างตัดเย็บเสื้อมาสอนให้ที่วัด พี่โชคดีที่พอมีพื้นฐานเรื่องเย็บผ้ามาบ้าง แต่คนที่เขาไม่มีพื้นฐานมามันก็จะยาก บางคนมาดูแล้วทำไม่ได้ก็ไม่ได้ทำ หันไปรับจ้างแทน เนื่องานมันเพิ่งเริ่มมาได้ 2 อาทิตย์ ครั้งแรกเขาให้เสื้อมา 60 ตัว กระโปรง 20 ตัวก็เป็นเงินอยู่ 800 บาท

เขานัดว่าอีก 2 เดือนจะมารับงาน ตอนนี้อยู่ที่ทำงานไปเรื่อย ๆ เพราะมีจักรเป็นของตัวเอง บางคนเขาก็ไม่ทำเพราะว่าค่าแรงมันถูกมาก แล้วงานก็ละเอียดใช้เวลานาน ไหนจะต้องติดชิปเจาะรังคูน แล้วก็ต้องรีดให้เขาด้วย แต่ตัวพี่ก็กลับคิดว่า มันเป็นการดีที่เราจะได้ฝึกตัวเองอย่างตอนนี้เราทำงานยาก ๆ ไปก่อน พออีกหน่อยเราชำนาญแล้ว งานอะไรมาเราก็ทำได้หมด ไม่ต้องกลัวแล้วอีกอย่างเห็นทางอำเภอเขาว่า ถ้าเราทำงานดี ๆ แล้วก็จะมียานเข้ามาให้ทำตลอด เราจะเอาสักรั้วก็พันธุ์ก็ได้ ” (พี่ตุ๊กตา, สัมภาษณ์)

ลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าวิชาชีพที่เข้าไปส่งเสริมให้แก่ชาวบ้านนั้น ก่อนข้างจะเป็นวิชาชีพที่จำกัดด้วยเรื่องของ ความชำนาญและทักษะที่ชาวบ้านมีอยู่ โดยลักษณะของงานที่นำมาส่งเสริมก็จะเอื้อประโยชน์ให้แก่คนเพียงบางกลุ่มเท่านั้น ในขณะที่ชาวบ้านที่เดือดร้อนที่ต้องการงานทำยังมีอยู่มาก ดังนั้น ความหลากหลายในเรื่องของวิชาชีพที่เข้าไปส่งเสริมในหมู่บ้านน่าจะเป็นสิ่งที่สำคัญ เพื่อให้ชาวบ้านได้เลือกเรียนรู้ในวิชาชีพที่ตนเองมีพื้นฐาน หรือมีความสนใจอยู่แล้ว ก็จะเป็นการช่วยกระจายผลประโยชน์ออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้น โดยชาวบ้านจะมีรายได้เสริมกันอย่างต่อเนื่องในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา

ข้อมูลทั้งหมดในบทนี้ สะท้อนให้เห็นว่าวิกฤติของเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านหนองมน โดยเฉพาะกลุ่มแรงงานคั้นถั่วที่ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ปัญหาความยากจนถือว่าเป็นปัญหารากเหง้าที่สำคัญ ในสังคมเกษตรอย่างบ้านหนองมน แม้ว่ารัฐจะพยายามที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยการจัดทำโครงการต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มแรงงานคั้นถั่วให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่เมื่อพิจารณาโครงการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนบ้านหนองมนแล้ว จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ จะมีลักษณะของโครงการที่เน้นการใช้กำลังกายของชาวบ้านเป็นหลัก และยังแรงงานคั้นถั่วกับคนในชุมชนมีความต้องการรายได้มาใช้จួយมากขึ้นเท่าไร โครงการพัฒนาต่าง ๆ ก็ยิ่งหลั่งไหลเข้ามาในชุมชนมากขึ้น โดยมีลักษณะของการปฏิบัติงานที่ไม่แตกต่างกันนัก

ตัวอย่าง เช่น โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวในชนบทของกรมพัฒนาชุมชน ให้งบประมาณมาทั้งหมด 78,200 บาท โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการว่า เพื่อเป็นการช่วยตรึงให้คนในชนบทอยู่ในพื้นที่ไม่ต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน หากพิจารณาในส่วนของวัตถุประสงค์แล้วจะเห็นได้ชัดว่า โครงการนี้น่าจะมีส่วนช่วยให้ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คำว่าคุณภาพตรงนี้อาจหมายถึง การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นหรือการมีสุขภาพร่างกายของคนในครอบครัวที่ แข็งแรงตลอดจนอาจหมายถึง การที่คนในครอบครัวมีการพัฒนาในเรื่องระบบความคิดที่สามารถพึ่งตนเองได้ แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่า โครงการนี้ได้ทำการรับสมัครแรงงานไปจุดดิน โดยระบุจำนวนคนเอาไว้ 46 คน แต่ในการรับสมัครจริง ๆ มีชาวบ้านมาสมัครเกือบ 60 คน หากมองเปรียบเทียบ

ระหว่างจุดประสงค์กับการปฏิบัติงานจะเห็นได้ถึงความขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง เพราะการจ้างแรงงานคนให้ไปขุดดินไม่ได้เสริมสร้างทักษะ หรือคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดีขึ้นเลย เช่นเดียวกับโครงการของกรมประมงสงเคราะห์ ที่เสนอโครงการเข้ามาในชุมชนหลายโครงการ อาทิ โครงการทำถนน ถางหญ้า ขุดลอกคูคลองและให้งบประมาณ 110,000 บาท กำหนดจำนวนแรงงานไว้ 45 คน โดยใช้เวลานาน 2 เดือน ปรากฏว่ามีชาวบ้านมาสมัครมากกว่าจำนวนที่กำหนดไว้ ทำให้ชาวบ้านต้องผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันให้ครบทุกคน ในขณะที่จำนวนเงินงบประมาณก็จะถูกนำไปเฉลี่ยให้ครบกับจำนวนแรงงานที่สมัครเข้ามาทำงาน

5.4 จุดอ่อนของโครงการของรัฐ ที่เข้ามาในบ้านหนองมน

ลักษณะการปฏิบัติงานของโครงการต่าง ๆ นอกเหนือจาก 2 โครงการที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น ก็ยังมีอีกหลาย ๆ โครงการ ที่วัตถุประสงค์กับการปฏิบัติงานเดินสวนทางกัน ทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากโครงการเหล่านี้ เพียงแค่ใช้กำลังแรงงานเท่านั้น นอกจากนี้ หากพิจารณาโดยภาพรวมของโครงการในแต่ละหน่วยงานที่เข้ามาชุมชนบ้านหนองมน จะพบว่า เป็นโครงการที่เน้นการสร้างแหล่งสาธารณูปการต่าง ๆ เป็นสิ่งสำคัญ ได้แก่ การสร้าง ถนนคอนกรีต การซ่อมแซมปะปาหมู่บ้าน การสร้างสะพาน การสร้างหอกระจายข่าวหรือการสร้างบ่อบาดาล เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงการพัฒนาอย่างฉาบฉวยที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น เป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนและไม่ต้องอาศัยระยะเวลาในการทำงานมากนัก เพียงอาศัยการทุ่มเงินงบประมาณเข้าไปเท่านั้นเอง ผลของโครงการเหล่านี้ก็คือ หมู่บ้านทันสมัยมากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นหมู่บ้านที่ไม่พัฒนา เพราะ ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพของชาวบ้านแต่อย่างใด

การพัฒนาเชิงคุณภาพอาจต้องอาศัยระยะเวลายาวนานกว่าที่จะประสบผลสำเร็จและนั่นอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการไม่สามารถทำได้ นอกจากนี้ กลไกในการทำงานของระบบราชการในปัจจุบัน ไม่เอื้อต่อการส่งเสริมการพัฒนาเชิงคุณภาพให้เกิดขึ้นในชุมชนชนบท เพราะเจ้าหน้าที่ผู้น้อยจะต้องคอยรับคำสั่งจากเบื้องบน ดังนั้น หากเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานหวังความก้าวหน้าในชีวิตราชการก็ต้องทำงานในลักษณะที่มีผลงานตรงกับความเห็นของเบื้องบน ผู้ซึ่งมีหน้าที่พิจารณาความดีความชอบและแนวความคิดของเบื้องบนส่วนใหญ่ก็มักจะเน้นความทันสมัยของชนบท มากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพของประชากรในชนบทเอง

ด้วยการพัฒนาทางด้านความทันสมัยของชุมชนอย่างต่อเนื่อง นี่เองทำให้ชาวบ้านหนองมนต่างรอคอยความช่วยเหลือจากโครงการของรัฐอยู่ตลอดเวลา เพราะเชื่อว่า โครงการต่าง ๆ เหล่านี้จะสามารถช่วยเพิ่มรายได้ให้พวกเขาได้และทำให้ชีวิตของพวกเขาหลุดพ้นจากความยากไร้ โดย

ลืมหาคิดไปว่า หากวันหนึ่งที่ทางราชการไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้อีก กล่าวคือ เมื่อถึงวันที่หมดโครงการหมดเงินหมดความช่วยเหลือ ถาวรวัตถุต่าง ๆ ที่เคยสร้างขึ้นมาก็ค่อย ๆเสื่อมถอยกลับสู่สภาพเศรษฐกิจในชนบทที่เป็นจริง ไม่สามารถรองรับการพัฒนาทางด้านกายภาพดังกล่าวดูได้อีกต่อไป (อภิชาติ พันธเสน , 2539 : 214) เมื่อนั้น การเรียกร้องจากชาวบ้านก็จะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ดังเช่นเป็นอยู่ในปัจจุบัน ที่มีการชุมนุมประท้วง การก่อม็อบ เพื่อเรียกร้องเรื่องราคาผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยลำแข้งของตนเอง หากปราศจากการโอบอุ้มของภาครัฐ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วงยิ่งในชุมชนชนบท ที่นับวันจะประสบปัญหามากยิ่งขึ้น

การพัฒนาที่แท้จริงขึ้นอยู่กับขีดความสามารถของประชาชนที่จะสามารถควบคุม และใช้ทรัพยากรของตนที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ แรงงาน เทคโนโลยี และความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งแรงบันดาลใจ เพื่อให้ได้รับสิ่งที่จำเป็นสำหรับพวกเขา ในทางตรงกันข้าม กรณีการเข้ามาแทรกแซงการพัฒนาเกือบทั้งหมด จะเป็นการโอนการควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่น ไปยังองค์กรที่มีขนาดใหญ่มากขึ้น และรวมศูนย์อำนาจมากขึ้น และไม่สามารถรับผิดชอบต่ออย่างมีคุณธรรม ตลอดจนรับผิดชอบต่อความต้องการของคนในท้องถิ่น ยังมีเงินจำนวนมากไหลผ่านสถาบันกลางเหล่านั้นมากเพียงใด ผู้คนจะต้องยั้งพึ่งพาสถาบันเหล่านั้นเพิ่มมากขึ้น และจะสามารถควบคุมทรัพยากรตลอดจนชีวิตของพวกเขาเองได้น้อยลง ช่องว่างก็จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วระหว่างผู้ที่ควบคุมอำนาจไว้ตรงกลาง กับพวกที่พยายามจะดำรงชีวิตให้อยู่ได้ด้วยตัวเองภายในชุมชนท้องถิ่น (เดวิท ซี คอร์ดเทน. 2542 : 20)

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงระบบการทำงานของราชการที่เน้นการเข้าไปส่งเสริมหรือการนำงบประมาณเข้าไป เพื่อให้ชาวบ้านมาสร้างแหล่งสาธารณูปการต่าง ๆ นั้น น่าจะถูกปรับเปลี่ยนเป็นการให้ชาวบ้านได้ร่วมกันคิด ร่วมกันทำและฝึกให้เขาได้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมี เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง คอยให้คำแนะนำและคำปรึกษาแก่ชาวบ้านในเวลาที่มีปัญหาจะเป็นวิธีที่ดีกว่าการโยนงบประมาณไปให้หน่วยงานในพื้นที่ กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นคนดำเนินการเองทั้งหมด เพราะนั่นเท่ากับว่า เป็นการให้คนกลุ่มน้อยไปจัดการชีวิตของคนกลุ่มใหญ่ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้ว ชาวบ้านซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่ หากสามารถรวมกลุ่มกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก็เปรียบเหมือนกับชิ้นส่วนของน็อดหลาย ๆ ตัวที่จะผนึกรวมกันเข้าเป็นเครื่องจักรขนาดใหญ่ ที่สามารถทำงานชิ้นใหญ่ได้อย่างสบาย อีกทั้ง ยังเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้ดียิ่งขึ้นได้ด้วยตัวของชาวบ้านเอง

บทที่ 6

ฐานทรัพยากรในชุมชนกับการรองรับแรงงานคืนถิ่น

6.1 สมมุติฐานและความเข้าใจเดิม

จากบทความของวารสารข่าวเศรษฐกิจการเกษตร ปี 2541 ได้กล่าวไว้ว่า ภาคเกษตรสามารถรองรับการจ้างงานของผู้ที่ถูกให้ออกจากงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถรองรับการจ้างงานได้จำนวนมาก เนื่องจากขนาดการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของเกษตรกรไทยยังมีระดับค่อนข้างสูง โดยข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ระบุว่า เนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมดในประเทศไทยมีประมาณร้อยละ 41 ของพื้นที่ทั้งหมดทั่วประเทศ โดยเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรเฉพาะภาคกลางในปี 2541 คิดเป็นร้อยละ 19.1 ของพื้นที่ทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, 2542) ถึงแม้ว่าภาคเกษตรอันเป็นรากฐานของเศรษฐกิจไทยมาช้านานจะลดความสำคัญลง ในขณะที่มีการพัฒนานอกภาคการเกษตร ทั้งอุตสาหกรรม การค้าและการบริการ จะได้เพิ่มความสำคัญมากขึ้นตามลำดับในระยะที่ผ่านมา แต่ถึงกระนั้น ผู้คนนอกภาคการเกษตรก็ยังมีสายใยเชื่อมโยงกับภาคเกษตรอยู่ไม่น้อย เพราะแม้ว่าการพัฒนานอกภาคเกษตรที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจะสามารถรองรับและจ้างงานได้มาก แต่รายได้ที่ไม่แน่นอนและค่าครองชีพในเมืองที่ไม่สมดุลกัน ก็ไม่อาจทำให้แรงงานที่หลั่งไหลจากเขตชนบทเข้าสู่เมืองสามารถฝ่าชีวิตของตนเองและครอบครัวไว้ได้อย่างสิ้นเชิง จึงมักปรากฏเสมอว่า มีสมาชิกในครัวเรือนบางส่วน ยังคงต้องอาศัยและทำมาหากินอยู่ในเขตชนบท ที่มีการเกษตรเป็นกิจกรรมหลัก ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ปู่ย่าตายายหรือ แม้กระทั่งสมาชิกใหม่ของครอบครัวที่เกิดในเขตเมือง ยังต้องถูกส่งตัวกลับไปให้ผู้ที่อยู่อาศัยในเขตชนบทเป็นผู้เลี้ยงดู

ดังนั้น เมื่อเกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น แรงงานส่วนใหญ่ที่ประสบปัญหาจากวิกฤติดังกล่าว จึงต้องอพยพกลับไปสู่ภาคเกษตรในชนบทอันเป็นถิ่นฐานเดิม การอพยพกลับเข้าสู่ภาคเกษตรของแรงงานเหล่านี้ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภาคเกษตรสามารถที่จะรองรับแรงงานที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นการช่วยผ่อนคลายปัญหาสังคมที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น (ภัทรจิต จุมพลและนิสวันต์ ทวีสิทธิ์, 2541 : 40)

บทความข้างต้นเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความคาดหมาย จากทั้งฝ่ายรัฐบาลและนักวิชาการจากหลากหลายสำนักว่า ภาคเกษตรและกิจกรรมต่อเนื่องทางการเกษตรจะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในภาวะที่ประเทศไทยกำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจอย่างรุนแรง เพราะภาคเกษตรจะเป็น

หนทางที่ช่วยกอบกู้เศรษฐกิจของประเทศไทยให้ยู่รอดได้ ท่ามกลางสภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเช่นนี้ ซึ่งภาพของความคาดหวังนี้ เป็นสิ่งที่รัฐบาลและนักวิชาการในหลายสำนัก มุ่งมั่นที่จะให้เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ในขณะที่สภาพความเป็นจริงในชุมชนชนบท แรงงานคีนถิ่นก็ไม่ได้มีความมั่นคงในการเข้าถึงฐานทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แหล่งน้ำ เครื่องมือทำการเกษตร เงินทุน และทักษะความรู้ เป็นต้น ถ้าหากชาวบ้านในชนบทที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีความสามารถในการเข้าถึงหรือมีสิทธิในการถือครองฐานทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกันแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่จะบ่งชี้ได้ว่าภาคเกษตรที่มีอยู่จะสามารถรองรับแรงงานคีนถิ่นได้จริง ดังเช่นรัฐบาลและนักวิชาการในหลายๆ สำนักได้คาดหวังเอาไว้

ด้วยเหตุนี้ เพื่อเป็นการพิสูจน์ความคาดหวังดังกล่าว วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะช่วยสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นจริงของชุมชนในชนบทไทย โดยมีแรงงานคีนถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจเป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามในประเด็นที่ว่า ภาคเกษตรจะสามารถรองรับแรงงานคีนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร และทั้งนี้การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรของแรงงานคีนถิ่นได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไรบ้าง โดยในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะใช้ “บ้านหนองมน” เป็นกรณีศึกษาในฐานะที่เป็นชุมชนเกษตรกรรมมาตั้งแต่ดั้งเดิม และในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจปัจจุบันนี้ชุมชนบ้านหนองมน ก็มีแรงงานคีนถิ่นกลับเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชนเดิมอีกครั้ง

6.2 แรงงานคีนถิ่นกับการกลับเข้าสู่ภาคเกษตร

“บ้านหนองมน” เป็นชุมชนเกษตรกรรมในภาคกลาง ประชากรในชุมชนยึดถือและประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักมาจนกระทั่งในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการทำการเกษตรในทุกวันนี้จะเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรที่พึ่งพาธรรมชาติ มาเป็นการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ซึ่งต้องอาศัยการลงทุนสูง ทั้งค่าปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช แต่สมาชิกคนใดคนหนึ่ง ในครัวเรือนของบ้านหนองมนก็ยังคงสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมเรื่อยมา ในขณะที่สมาชิกวัยแรงงานหลายๆ คน ออกไปหางานนอกชุมชน เนื่องจากรายได้จากการทำเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในครอบครัว

“ พี่รับผิดชอบงานนาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นใส่ปุ๋ย ฉีดยาฆ่า จะเก็บเกี่ยว เรียกได้ว่า ถ้าเป็นเรื่องทำนาต้องถามพี่ ส่วนเรื่องหาเงินนอกบ้านต้องถามติดกล่อง เพราะเขาไปทำงานที่อื่นตั้งหลายปี ส่วนพี่แจ่วเขาก็ไปซื้อของจากตลาดอ่างทองมาขาย ขายมานานเป็นยี่สิบปีแล้ว สมัยก่อนก็แจ่วเรือขายไปตามคลองบ้านเรา พอมีถนนเข้ามาก็เปลี่ยนเป็นขี่จักรยาน

บ้างรถเข็นบ้าง ขายไปตามบ้าน ต่าง ๆ บ้านที่แบ่งกันทำงานแบบนี้มานานแล้ว จะให้มัวมาทำนาด้วยกัน มันไม่พอค่ากินค่าอยู่หรอก ” (เจลิยว , สัมภาษณ์)

จากที่ได้กล่าวไปแล้วว่า อาชีพที่ชาวหนองมนนิยมออกไปทำก็คือ การไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานอุตสาหกรรมและการเป็นกรรมกรก่อสร้าง เป็นต้น ซึ่งการทำงานนอกภาคเกษตรดำเนินต่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงช่วงที่ประเทศตกอยู่ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้มีแรงงานจากบ้านหนองมนถูกเลิกจ้างและตกงาน เนื่องจากมีโรงงานและบริษัทหลายบริษัทปิดกิจการลงไปแล้วเมื่อแรงงานเหล่านี้ไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ หนทางที่ดีที่สุดก็คือการกลับเข้ามาพึ่งพิงฐานทรัพยากรในท้องถิ่นเดิม และจากการเก็บรวบรวมข้อมูลการกลับเข้าสู่ภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่น พบว่า แรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนทั้งหมด 30 คน ได้กลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมจำนวน 18 คนหรือคิดเป็นทั้งหมด 15 ครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจาก มีแรงงานคืนถิ่นบางคนเป็นสามีภรรยาและบางคนเป็นพี่น้องที่อาศัยอยู่ด้วยกัน ซึ่งในจำนวนแรงงานคืนถิ่น 18 คนนี้สามารถแบ่งเป็นแรงงานคืนถิ่นชาย 9 คนและแรงงานคืนถิ่นหญิง 9 คน ส่วนแรงงานคืนถิ่นที่เหลืออีก 12 คน ซึ่งส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปและหาปลาขาย

การกลับเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรมของแรงงานคืนถิ่นทั้ง 18 คนนั้น หากพิจารณาไปถึงพื้นฐานของครอบครัว แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ จะพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่แล้ว โดยเฉพาะการทำนาและการปลูกพืชฤดูแล้ง ด้วยเหตุนี้ การกลับเข้ามาในภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่น เป็นการกลับเข้ามาเป็นแรงงานในครัวเรือนของตนเองมากกว่าการกลับเข้ามาพลิกฟื้นผืนดิน เพื่อทำการเกษตรด้วยตนเอง

ผลจากการศึกษาในประเด็นเรื่อง ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจที่มีต่อครัวเรือนเกษตรกรของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พบว่า ในภาวะวิกฤติขนาดของ ครัวเรือนเกษตรเพิ่มสูงขึ้น กล่าวคือ ขนาดครัวเรือนเกษตรในปี 2541 จะมีขนาด 4.94 คนเพิ่มจาก ปี 2538 ซึ่งมีระดับ 4.70 คน แสดงให้เห็นว่าวิกฤติเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานกลับสู่ภาคการเกษตรในปี 2541 มีจำนวน 3.61 คน เพิ่มขึ้นจากปี 2538 ซึ่งมีจำนวนเพียง 3.45 คนเท่านั้น (พิบูลย์ เจียมอนุกุลกิจ, 2542 : 5)

จากผลการศึกษาดังกล่าว เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสภาพที่เกิดขึ้นในบ้านหนองมน จะเห็นได้ว่า การเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชนเดิมของแรงงานคืนถิ่นโดยส่วนใหญ่แล้ว ไม่ได้มีผลให้ขนาดของครัวเรือนเกษตรเพิ่มสูงขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากแรงงานคืนถิ่นก่อนที่จะถูกเลิกจ้างหรือตกงานนั้น มักจะทำงานในลักษณะไปกลับมากกว่าที่จะย้ายออกไปอยู่ที่อื่น ดังนั้นชีวิตส่วนใหญ่อีกยังคงผูกพันกับถิ่นฐานบ้านเกิด เพราะอย่างน้อยแรงงานคืนถิ่นก็ยังคงอาศัยอยู่กับครอบครัวของตนเอง ทำให้ขนาดของครัวเรือนในบ้านหนองมนไม่ได้เพิ่มสูงขึ้น เพราะยังมีสมาชิกในครอบครัว

เท่าเดิม แต่ก็อาจจะมีบางครอบครัวที่มีขนาดเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีแรงงานคืนถิ่นที่ย้ายออกไปพักอาศัยอยู่ที่อื่นกลับมาอยู่ด้วย ทำให้สมาชิกในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น แต่ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นน้อยมาก คิดเป็นร้อยละ 13.30 เท่านั้น

“เมื่อก่อน วุฒิเขาไปทำงานที่กรุงเทพ แม่ก็อยู่กับพ่อเขาแค่สองคน แต่พอวุฒิกลับมาอยู่ด้วย เราก็ได้อยู่ด้วยกันพร้อมหน้าพร้อมตากัน พ่อ แม่ ลูก ” (ป้าฉวี , สัมภาษณ์)

“ตอนที่พี่ทำงานก่อสร้าง พี่ก็พักที่แคมป์คนงาน แล้วก็ไปได้แฟนคนพิชิตทำงานอยู่ที่เดียวกัน พอตกงานก็พาแฟนกลับมาอยู่ที่บ้านหนองมนด้วย ตอนนั้นแฟนพี่ เขาก็คลอดลูกสาวให้พี่ด้วย พ่อแม่พี่เขาห่อหหลานกันใหญ่ แต่ก่อนบ้านนี้อยู่กัน 5 คน พอพี่มาอยู่ด้วยก็เพิ่มเป็น 8 คน ” (พี่ไพรัตน์ , สัมภาษณ์)

แม้ว่าการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน จะไม่มีผลต่อขนาดของครอบครัว เพราะแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่พักอาศัยอยู่กับครอบครัวอยู่แล้ว แต่ในส่วนของค่าใช้จ่ายในครอบครัวกลับได้รับผลกระทบอย่างชัดเจน เนื่องจากจำนวนคนที่มีรายได้ในครัวเรือนลดจำนวนลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีที่มีแรงงานคืนถิ่น ที่เป็นสามีภรรยาทั้งคู่ต้องถูกเลิกจ้างทั้งคู่ ยิ่งทำให้ภาวะความเป็นอยู่ลำบากขึ้นกว่าเดิม เพราะเป็นผู้ที่มีรายได้ในครอบครัว ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในบ้านทั้งหมด

หากย้อนกลับไปพิจารณาสภาพโดยรวมของชุมชนบ้านหนองมน จะพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีรายได้น้อยอยู่แล้ว กล่าวคือ มีรายได้เฉลี่ยต่อปีต่ำกว่า 20,000 บาท และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรและรับจ้างทั่วไป ซึ่งรายได้ในวันหนึ่ง ๆ จะหมดไปกับค่ากับข้าว ทำให้ชาวบ้านไม่มีเงินออมใดใดทั้งสิ้น ในขณะที่ภาวะพืชผลทางการเกษตรราคาตกต่ำลงเรื่อย ๆ แต่สินค้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ กับมีราคาเพิ่มสูงขึ้นทุกปี ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้รายได้ที่แท้จริงของชาวบ้านลดน้อยลงไป ชาวบ้านยากจนลง แต่ก็พยายามที่จะดิ้นรนมาซื้อหาสินค้าต่าง ๆ เพื่อการอุปโภคบริโภคในครอบครัว โดยวิธีการกู้เงินหรือการเชื่อซื้อของ วิธีการเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านหลายครอบครัวเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดครอบครัวของ “คนจนชนบท” เหล่านี้ก็ประสบปัญหารายได้ไม่พอเลี้ยงครอบครัว และความมั่งหวังก็เกิดขึ้นกับสมาชิกคนใดคนหนึ่ง ในครอบครัวที่ก้าวออกไปทำงานภาคอุตสาหกรรมและภาคการค้าบริการ เพื่อเข้าไปเป็น “คนงาน” เพราะการหางานทำได้ในภาคอุตสาหกรรมหรือภาคบริการต่าง ๆ นั้น หมายถึง รายได้ที่เป็นตัวเงินจะเพิ่มมากขึ้นและทำให้ความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้น ถึงแม้ว่าเงินรายได้ที่ได้รับนั้น อาจจะไม่ไ้เป็นเงินจำนวนมากก็ตาม

แต่เมื่อภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านหนองมนหลายคนที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ต่างได้รับผลกระทบจากพิษทางเศรษฐกิจครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็น

เป็นการ ถูกลดสวัสดิการ การถูกลดปริมาณคนงานและการถูกเร่งงานมากขึ้น จนในที่สุดก็ต้องตกอยู่ในสภาพของคนว่างงานและกลายมาเป็นแรงงานคืนถิ่น กลับเข้ามาใช้ทรัพยากรในชุมชนเดิม ในขณะที่รายได้อาจลดลง แต่รายจ่ายกลับเพิ่มมากขึ้น ทั้งในด้านอาหาร ค่าเล่าเรียนและค่าอุปกรณ์การเรียนของลูกหลาน รวมถึงค่าสินค้าอุปโภคบริโภคที่ราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ

จากข้อมูลของโครงการเสี่ยงคนด้อยโอกาสในภาวะวิกฤติ (2541: 4) พบว่า ค่าอาหารและค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนของคนจนเพิ่มสูงขึ้น 20 – 50 % โดยครอบครัวที่มีที่ดินเป็นของตัวเองส่วนใหญ่ ก็จะมีหนี้สินจากการลงทุนด้านการเกษตรอยู่ก่อนแล้ว ส่วนครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองก็จะยิ่งประสบภาวะความยากลำบากยิ่งกว่า

หนทางแก้ไขปัญหาที่พบในครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน พบว่า ส่วนใหญ่เลือกที่จะใช้วิธีการข่มงวดกับรายจ่ายของสมาชิกในครอบครัวให้เพิ่มมากขึ้น และต้องพยายามหางานทำ โดยหารายได้เสริมจากการออกไปรับจ้าง การสมัครโครงการต่าง ๆ ของรัฐและการออกไปสมัครงานตามโรงงานต่าง ๆ

“ ทำเกษตรอย่างเดียวไม่พอกินหรอก เพราะงานทุกอย่างเราก็ต้องจ้างเขาทำหมด ทุกวันนี้ พี่ก็ต้องหารายได้เสริมด้วย อย่างตัวพี่เองก็จะรับจ้างเย็บผ้าอยู่กับบ้าน ส่วนแฟนพี่ก็ไปสมัครทำงานที่บริษัทสุราทิพย์ เป็นคนงานที่ห้องพัสดุพอมียรายได้ทุกวัน ได้วันละ 100 บาทก็ยี้ดี จะได้เอามาช่วยค่าใช้จ่ายในบ้าน งานอีกอย่างพี่ก็กับแฟนต้องทำทุกวันนี้ ก็คือ การสมัคร ไปทำงานในโครงการต่าง ๆ ของรัฐ เขาให้ทำอะไรเอาหมด ทั้งขุดดิน ถางหญ้า เรียกว่าไม่มีเกี่ยงงานเลย เพราะเราต้องเอาเงินมาใช้หนี้ อย่างเช่น ค่ากับข้าวที่เราซื้อรถขายกับข้าวไว้วันละ 50 – 60 บาท ค่าไฟอีกเดือนละร้อยกว่าบาท จ่ายค่าขนมให้ลูกสาวไปโรงเรียนวันละ 5 บาท เงินที่ได้มาก็แทบจะไม่เหลือ พี่ว่าค่าใช้จ่ายที่มากที่สุด ก็คือ ค่ากับข้าว ถ้าเราจะไม่ซื้อก็ไม่ได้อีก สงสารลูก อยากให้เขากินหมู กินไก่บ้าง ส่วนพี่กับแฟนก็หนักข้าวมากกว่า ส่วนกับก็กินไข่เจียวบ้าง ไข่ต้มบ้าง พอให้อิ่มก็พอ แต่ขนาดว่าพยายามประหยัดกันแล้วนะ หนี้สินก็ยังมียอยู่เพราะพอมียเงินมาใช้หนี้งวดนี้หมด แล้วก็ต้องเซ็นชื่อของใหม่ ต่อไปอีกหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ดูอย่างเมื่อคราวก่อน แฟนพี่ไปสมัครขุดดิน โครงการมียาชาวา ได้เงินมา 2,300 บาท เอามาใช้หนี้กับข้าวหมดเลย ไม่ต้องพูดถึงหนี้ธกส. เมื่อคราวที่กู้มาขุดบ่อเลี้ยงปลาถูกหรรณกะ เพราะลำพังจะกินก็ไม่มีอยู่แล้ว จะเอาปัญญาที่ไหนมาหาเงินใช้หนี้ ตอนนี้ที่บด้นทบดอกก็ปาเข้าไปร่วมแสนแล้ว ตั้งแต่มาอยู่ที่นี่ พี่ไม่เคยพาลูกไปเที่ยวที่ไหนเลย ตลาดนัดก็ไม่เคยพาเขาไป กลัวลูกจะร้องเอาของแล้วพี่ไม่มีตังค์ซื้อให้ ก็เลยตัดปัญหาไม่พาไปเลยดีกว่า ” (พันคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

“ พี่ได้เงินหลังจากถูกเลิกจ้างมาทั้งหมด 24,640 บาท ก็เอามาส่งค่าธรรมเนียมโทรศัพท์มือถือเงินอยู่ 15,000 บาท เอามาจ่ายค่าเกี่ยวข้าวอีก 10,000 บาท คิดดูซิแค่เงินทำนาอย่างเดียวก็หมดแล้ว จะเอามาลงทุนพริกต่อก็ไม่ได้ แล้วค่าใช้จ่ายแต่ละเดือนนะ ส่งค่าประกันของแฟนกับของพี่คนละ 200 บาท ค่าไฟ 200 บาท ค่าแก๊สเดือนละ 100 บาท ค่าขนมลูกอีกวันละ 15 บาท ค่ากับข้าวอาทิตย์ละ 300 บาท อย่างกับข้าวทุกวันนี้ก็หา ๆ เอาตามริมคลองบ้าง ตามริมรั้วบ้าง อย่างผักบุ้ง ตำลึง ให้แฟนหาหอยมาแกงบ้าง พอปะทั้งชีวิตไปได้วัน ๆ ตั้งแต่พี่ตกงานมา ก็ไม่มีรายได้อะไร กลับมาช่วยแฟนทำนาเหมือนเดิม ลูกก็กำลังเรียน เมื่อก่อนจะซื้อของจากตลาดนัดเก็บไว้เยอะ ๆ เลย อย่างตอนทำงานโรงงานก็จะซื้อของที่มีปริมาณมาก ๆ นะ อย่างผงซักฟอกเคยซื้อขนาด 250 บาท ทุกวันนี้ใช้แค่กล่องละ 65 บาท ก็ต้องประหยัดกันทุกวิถีทางแหละ จะมาใช้ของเมื่อก่อนคงได้ออดตายกันพอดี ค่าจ้างทำนาก็แพงเหลือเกิน พี่กู้เงิน ธกส. มาทำนาเป็นหนี้อยู่แสนกว่าบาท ยังกลัวใจอยู่ว่าจะเอาปัญญาที่ไหนดมาใช้หนี้ ยังเคยคิดเล่นนะว่า ถ้าไม่มีหนทางจริง ๆ คงต้องเอาสร้อยคอไปจำนำ ” (พี่เจตน์กมล , สัมภาษณ์)

“ หลังจากตกงานมา ผมต้องทำงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะงานชุดดิน ถางหญ้า ชุดคลอง มีอะไร ก็ทำหมด คราวก่อนก็สมัครเข้าโครงการขาดแคลนน้ำ ช่วยเหลือคนตกงาน ได้ค่าแรงวันละ 50 บาท ผมก็ทำ เงิน 20 บาทตอนนั้นมันมีค่ากับผมมาก อย่างเมื่อก่อน ผมเคยรับผิดชอบ ค่าโทรศัพท์แล้วก็ค่าขนมลูก ส่วนแฟนผมทำนาแล้วก็รับผิดชอบค่าน้ำค่าไฟ บางทีผมก็เป็นคนจ่ายแทน พอตกงานมาผมเลิกใช้โทรศัพท์เลย ห้ามโทร. ส่วนค่าขนมลูกผมก็มีบ้างไม่มีบ้าง บางทีลูกมาขอเงินต่อหน้าคนอื่นผมก็อาย มันปวดใจที่ผมไม่มีเงินให้ลูกที่สำคัญตอนนี้ เงินที่ได้มาตอนถูกเลิกจ้าง 38,000 บาท ผมส่งค่าธรรมเนียมโทรศัพท์ไป 18,000 บาท ให้แฟนไว้ใช้จ่ายในบ้าน 12,000 บาท ส่วนที่เหลือเป็นของผมอีก 7,000 – 8,000 บาท ตอนนี้เงินมันใกล้จะหมดเต็มทีแล้ว ผมลำบากมาก ไหนดจะต้องจ่าย ค่าประกันภัยของไทยสมุทรปีละ 5,500 บาท ค่ามาปณิกศพอีกปีละ 1,000 บาท เนี่ย ! ผมยังกลัวใจ จะเอาเงินที่ไหนดมาให้เขา อีกอย่างเมื่อปี 38 ผมกู้เงิน ธกส. มาร่วม 120,000 บาท มาลงทุนทำนาปรากฏว่า มีน้ำท่วมใหญ่ นาเสียหายหมดเป็นหนี้ร่วมแสน ” (ลุงธนู , สัมภาษณ์)

ถ้อยคำเหล่านี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความลำบาก ที่ครอบครัวของแรงงานถิ่นที่ได้รับภายหลังจากที่ได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจ พวกเขาต้องตกอยู่ท่ามกลางวัฏจักรของความเป็นหนี้สินอีกครั้งและดูเหมือนว่าหลายครอบครัวจะมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมเสียอีก เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ในขณะที่รายได้ในครอบครัวลดน้อยลง นอกเหนือจาก ผลกระทบในเรื่องค่าใช้จ่ายในครอบครัวแล้ว สิ่งหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ก็คือจำนวนแรงงานใน

ครัวเรือนของภาคการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เพราะเป็นที่ทราบคืออยู่แล้วว่าอาชีพหลักของชาวบ้านหนองมน ก็คือ การทำอาชีพเกษตรกรรม ด้วยเหตุนี้ แรงงานคืนถิ่นที่กลับมาในชุมชนก็มักจะเข้ามาเป็นแรงงานเสริมในภาคเกษตรให้แก่ครอบครัวของตนเอง ถึงแม้ว่า แรงงานในภาคเกษตรจะเพิ่มมากขึ้น แต่ลักษณะของการทำเกษตรก็ยังคงมีรูปแบบที่เหมือนเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือเป็นการทำการเกษตรเพื่อขาย อาศัยการลงทุนสูง โดยเฉพาะการจ้างทำนาในทุกขั้นตอน การหันไปพึ่งปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการควบคุมศัตรูพืช เพื่อเน้นปริมาณผลผลิตมากกว่าสิ่งอื่น ลักษณะของการทำเกษตรดังกล่าว ยังคงดำเนินต่อไป แม้ว่าแรงงานคืนถิ่นจะกลับเข้ามาทำงานในภาคเกษตรอีกครั้ง แต่การกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่นก็ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิธีการทำเกษตรที่ดีขึ้นกว่าเดิม

ในทางตรงกันข้าม แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่กลับมีสภาพเป็นเสมือนกับลูกจ้างหรือคนงานในไร่นาของตนเองเท่านั้น เพราะพวกเขาต้องคอยรับฟังคำสั่งจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งในการครอบครัวยุติหน้าที่รับผิดชอบงานในไร่นาอยู่แล้ว ประกอบกับแรงงานคืนถิ่นที่กลับมาไม่ได้มีทักษะทางด้านเกษตร หรือความรู้และประสบการณ์ที่จะนำเอาวิธีการทำการเกษตรแบบใหม่ ๆ เข้ามาช่วยปรับปรุงวิธีการทำเกษตร ของครอบครัวให้ดีขึ้นไปกว่าเดิม

“ ผมทำนาไม่เป็นหรอกอะ เวลามานผมก็มาช่วยพ่อกับแม่ ยกโน่น ยกนี่ ตามแต่พ่อเขา จะสั่งให้ทำ แต่จะให้ลงมือทำเองคงไม่ไหว เพราะผมไม่เคยทำ แล้วก็ไม่ได้มีความรู้เรื่องการทำนา ทำเกษตรอะไรมาด้วย อย่างงานที่ผมทำก็เกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ หนัดแต่สร้างโปรแกรม งานเกษตรผมไม่รู้เรื่องจริง ๆ อะ ถ้าจะคุยเรื่องทำนา คงต้องคุยกับพ่อแม่ ผมจะดีกว่า ” (สรารุณี, สัมภาษณ์)

“ หลังจากออกจากสุโขทัยคอนกรีตมา ผมก็กลับมาอยู่บ้านเฉย ๆ ก็ไปรับจ้างบ้างไปช่วยเฉลี่ยมันทำนาบ้าง แต่ก็ช่วยได้นิดหน่อยเท่านั้น จะให้มารับผิดชอบทั้งหมดคงจะแย่ อย่างวันก่อนผมก็ไปขุดร่องน้ำ เอน้ำเข้านา เพราะว่าหว่านข้าวไปแล้ว แต่ฝนดันไม่ตก ขึ้นไม่เอน้ำเข้ามาหล่อ ข้าวจะตายหมด ส่วนไอ้เรื่องซื้อปุ๋ยเท่าไร ใส่ปุ๋ยสูตรอะไรจะคิดยานาเท่าไร ผมไม่ยุ่งด้วยหรอกครับ ให้เฉลี่ยมันเป็นคนจัดการเองทั้งหมด ” (ทิดกล่อง, สัมภาษณ์)

“ พ่อกับแม่ที่เขาทำนากันมานานแล้ว พอที่กลับมาอยู่บ้านไม่มีอะไรให้ทำ ก็ต้องกลับมาช่วยพ่อทำนา เนี่ย ! ก็ตั้งใจว่าจะช่วยพ่อทำนาสัก 1 – 2 ปี ก่อน รอให้ลูกพี่โตกว่านี้หน่อย แล้วก็รอให้เศรษฐกิจมันดีขึ้นนี่ ก็คงจะออกไปหางานกันทำใหม่อีกครั้ง ” (พีไพรตน์, สัมภาษณ์)

จากการพิจารณาภาพรวมของการกลับเข้ามาในภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่พบว่า แรงงานคืนถิ่นไม่ได้มุ่งมั่นหรือสนใจที่จะกลับเข้ามาทำการเกษตรอย่างจริงจัง โดยเหตุผลที่ได้รับจากแรงงานคืนถิ่น ถึงเหตุผลที่ต้องกลับมาทำนาหรือทำไร่พริกอีกครั้งหนึ่งนั้น แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ร้อยละ 89 ให้เหตุผลว่า “ ที่กลับมาทำนา ก็เพราะไม่รู้จะทำอะไร ” หรือ “ ชาวบ้านคนอื่นเขาทำนากันหมด เราจะไม่ทำก็ไม่ได้ เห็นชาวบ้านเขาทำก็ต้องทำด้วย ” เหล่านี้เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าการทำนาที่เป็นอยู่ อย่างทุกวันนี้ ก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน เนื่องจาก อาศัยการลงทุนสูงและเป็นเหตุผลหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นต้องออกไปทำงานภาคอุตสาหกรรม แต่เมื่อตกอยู่ในสภาพว่างงาน แรงงานคืนถิ่นก็ยังคงยอมที่จะกลับเข้ามาอยู่ในวัฏจักรของการทำเกษตรในรูปแบบเดิมนี้อีกครั้งหนึ่ง โดยไม่คิดที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรให้ดีขึ้น เช่น การใช้ต้นทุนลดน้อยลงและหันกลับมาพึ่งตนเองให้มากขึ้น ซึ่งการกลับเข้ามาในภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน อาจเรียกได้ว่า เป็นการกลับเข้ามาแบบจำยอม ด้วยเหตุผลที่ว่า โดยพื้นฐานของครอบครัวตนเองทำเกษตรอยู่แล้ว ประกอบกับมีความรู้ที่เล่าเรียนมาเพียงน้อยนิด ทำให้ไม่สามารถทำอะไรได้ดีไปกว่าการกลับไปทำเกษตรช่วยครอบครัวอีกแรงหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่การได้กลับเข้ามาช่วยงานเกษตรในครอบครัวนั้น ในความเป็นจริง ก็อาจไม่ได้ก่อประโยชน์หรือช่วยอะไรได้มากนัก เพราะการทำเกษตรทุกวันนี้ อาศัยการจ้างทำแทบทุกขั้นตอนอยู่แล้ว

ด้วยเหตุนี้ การตอบว่ากลับไปทำนาของแรงงานคืนถิ่นจึงคล้ายกับการตอบแบบผ่าน ๆ เพื่อให้ดูเหมือนว่า ตนเองมีงานทำ ไม่ได้กลับมาอยู่บ้านเฉย ๆ แต่เมื่อพิจารณาถึงบริบทของคำว่า “ การทำนา ” ในอดีตกับปัจจุบัน พบว่าคุณค่าของการทำงานจะต่างกันมาก เมื่อ 20 ปีก่อน การทำนามักจะถูกมองว่า เป็นงานที่หนักหนาสาหัสมาก เพราะขั้นตอนทำนามีตั้งแต่ การเตรียมเครื่องมือ การใช้ควายไถนา การหว่านข้าว การดูแลไปจนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยว ซึ่งจะอาศัยแรงงานสมาชิกในครัวเรือนและใช้ระยะเวลาค่อนข้างนานหลายเดือน แต่การทำนาในปัจจุบันเป็นการจ้างทำขอเพียงแค่มียเงินจ่ายค่าจ้างก็สามารถทำนาได้อย่างสบาย จะทำกี่ร้อยไร่ก็ได้ คนคนเดียวก็สามารถทำนาได้ หากว่ามีกำลังทรัพย์ที่จะจ่าย ทุกวันนี้เจ้าของนาจึงมีสภาพเป็นเสมือนผู้จัดการมากกว่าที่จะเป็นเกษตรกร ดังนั้นการตอบว่า มีอาชีพทำนาในปัจจุบัน เมื่อเทียบกับในอดีต ก็คงจะแตกต่างกันราวกับหน้ามือเป็นหลังมือ ในปัจจุบันคนที่ทำนาก็เหมือนกับคนที่อยู่บ้านเฉย ๆ เพราะไม่ได้ไปลงมือทำเอง อย่างมากถ้าจะทำก็เป็นงานเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเช่น ถอนหญ้า ฉีดยา หรือว่า ใส่ปุ๋ย แต่งานหนัก ๆ เช่น การไถหรือการเก็บเกี่ยวเป็นหน้าที่ของเครื่องจักรไปหมดแล้ว ในขณะที่ความสะดวกสบายของการทำนาในปัจจุบันมีมากกว่าอดีต แต่ในขณะเดียวกันความเสี่ยงก็เพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน เนื่องจากราคาผลผลิตขึ้นอยู่กับตลาดสินค้าเป็นสำคัญ และการลงทุนที่ค่อนข้างสูง ทำให้

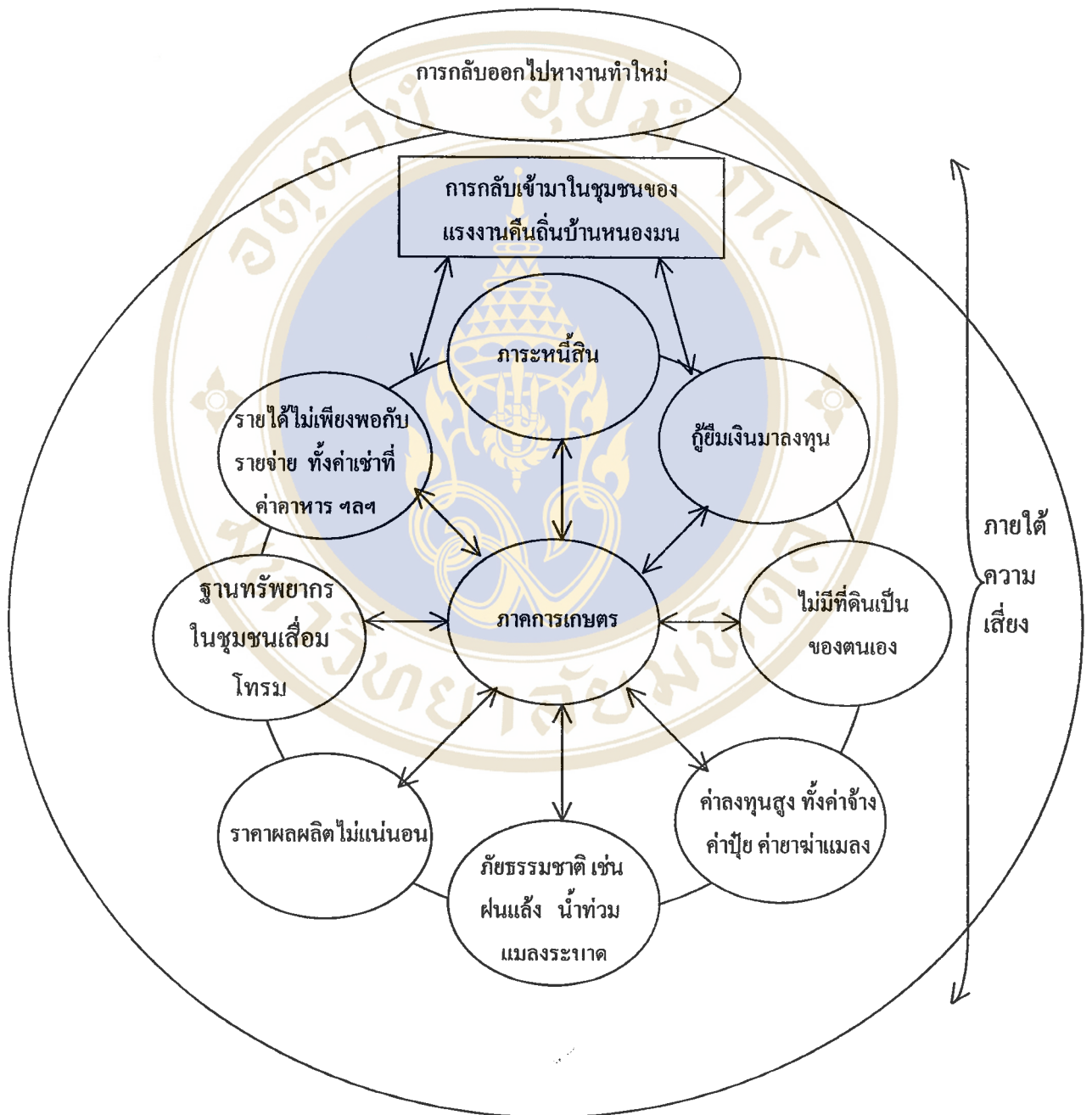
ชาวบ้านไม่สามารถคาดหวัง ผลกำไรได้จากการทำนาในปัจจุบัน นอกจากยอมรับสภาพและทำใจ ทุกครั้งเมื่อผลผลิตตกต่ำและราคาพืชผลไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง

“ หลังจากที่ออกจากงานแล้ว พี่กับแฟนก็กลับมาทำนา ทำพริกเหมือนเดิมอีก เพราะว่า ถ้าไม่ทำนาก็ไม่รู้จะทำอะไรแล้ว ครอบครัวเราไม่มีหลักยึดอะไรเลย พอตกลงงาน ทุกอย่างก็ลำบากหมด ลูก 2 คนก็ยังเล็กอยู่ทั้งคู่ ลำพังพี่กับแฟนให้อึดทนยังไหวก็ไหว แต่ลูกนี่ซิ สงสารเขา เวลาเราไม่มีกิน ไม่เป็นไรหรอก แต่ลูกต้องได้กินจะอดไม่ได้ ตัวพี่เอง ความรู้ก็น้อย จะไปทำอะไรได้ นอกจากทำนา เพราะอย่างน้อยเราทำนาก็ยังพอได้ข้าวบ้าง ถึงมันจะไม่สมบูรณ์นักก็ตาม เพราะเราว่าพี่ไม่ได้ใส่ปุ๋ย พี่ไม่มีเงินซื้อปุ๋ย ถ้ามีเงินก็คงต้อง ใส่ปุ๋ยเหมือนบ้านอื่นเขาเหมือนกัน ข้าวมันจะได้งาม ทุกวันนี้เรา ก็โหวง ๆ เป็นช่วง ๆ ได้ข้าวไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่เหมือนนาคนที่ใส่ปุ๋ยกันหรอก ” (พี่นคร เกษสุริยงค์, สัมภาษณ์)

“ ไร่ทำเกษตรแบบบ้านเรา เป็นงานที่เสี่ยงมาก ๆ เพราะว่าเราไม่รู้ว่าจะอนาคต เราจะ ได้หรือว่าเราจะเสีย แต่จะทำอะไร ได้ละ พ่อ แม่ พี่น้องเราเขาก็ทำนากันมานานแล้ว ตัว พี่ตงงานมาจะทำอะไรได้ นอกจาก กลับไปช่วยพ่อกับแม่ทำนา ก็รู้ทั้งรู้ว่าต้นทุนมันสูง แต่ก็ต้องทำ เพราะทั้งปุ๋ย ทั้งยาฆ่าแมลง ถ้าไม่ใส่ก็ไม่ได้อะไร ข้าวมันไม่งามอีก ของมันจำเป็น เราก็ต้องใช้ อย่างตัวพี่ไม่เคยคิด เลยนะว่า การทำเกษตรธรรมชาติ ไม่ใช้ปุ๋ยไม่ใช้ยา มันจะสามารถช่วยเราได้ เพราะว่าเราทำเกษตร เราก็ต้องหวังผลใช้หรือเปล่า แต่ถ้าเราไม่ ใช้ปุ๋ยแล้วพืชผักมันจะโตจะงามได้ยังไงกัน ตั้งแต่พี่เกิดมา ชาวบ้านเขาก็ใช้ปุ๋ยใช้ยากัน โครม ๆ หมดแล้ว ยิ่งถ้าต้องการผลผลิตมาก ๆ ก็ยิ่งต้องบำรุงปุ๋ย บำรุงยามาก ๆ ต้นไม้มัน จะได้งาม ” (พี่สุรางค์ ทองอยู่, สัมภาษณ์)

“ ที่กลับมาทำนาอย่างทุกวันนี้ ก็เพราะว่าไม่รู้จะทำอะไร ตัวเราเองความรู้ก็แค่ ป.4 จะไป ทำอะไรได้ พี่ถึงได้พ่อบอกลูกพี่ทุกคนว่า ให้มันตั้งใจเรียนจะได้มีงานดี ๆ ทำ ไม่ ต้องมาลำบากเหมือนแม่ ทำนาแต่ละทีมันเครียดนะ บางครั้งพี่ปวดหัวมาก เพราะไหน ต้องหาเงินมาจ่ายค่าจ้าง ทั้งหลายแหละ แล้วยังต้องคอยลุ้นอีกว่า ข้าวจะงามรึเปล่า อย่าง บางทีเราหว่านข้าวไปแล้ว ฝนดันไม่ตก ข้าวก็ไม่ขึ้นอีก หรือว่าบางทีหว่านไปแล้วข้าวขึ้น แล้ว เกิดเพลี้ยลง หนูหุบหรือว่าน้ำดันท่วมอีก ข้าวเสียหายอีก โอ๊ย ! สารพัดปัญหา อาชีพ เกษตรมันจึงเป็นอาชีพที่ต้องเสี่ยงอยู่ตลอดเวลา ตัวเราเองก็รู้ว่าในอนาคต มันจะเกิด อะไรขึ้นอีก เก็บเกี่ยวแล้วข้าวราคาตกก็แย่อีก บางทีก็นึกท้อเหมือนกัน แต่มันก็ต้องทำ มันเลือกไม่ได้นี่นา ถ้ามั่นใจพอจะมีใครบ้างที่อยากเกิดมาเป็นชาวนาเมืองไทย ” (ปิ่นแก้ว รอดประยูร, สัมภาษณ์)

จากสภาพการณ์ที่พบในบ้านหนองมน แรงงานคีนถิ่นส่วนใหญ่กลับเข้าไปอยู่ในภาคเกษตรด้วยภาวะที่จำยอม ลักษณะของการกลับไปอยู่ในภาคเกษตรที่มีการทำเกษตรในรูปแบบเดิมนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า วิถีชีวิตของแรงงานคีนถิ่นและครอบครัวกำลังเดินย้อนกลับรอยทางเดิมเหมือนกับครั้งก่อนที่จะตัดสินใจออกมาหางานทำนอกภาคเกษตร ซึ่งมีลักษณะดังแผนภาพที่ 10

แผนภาพที่ 10 วิถีชีวิตของแรงงานคีนถิ่นและครอบครัวที่กำลังเดินย้อนกลับรอยทางเดิม

วัฏจักรดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การกลับเข้ามาในภาคเกษตรของแรงงานคืนถิ่นในทุก ๆ ขั้นตอนอยู่ภายใต้บริบทของความเสี่ยง เริ่มต้นตั้งแต่การลงมือทำงานกระทั่งสิ้นสุดกระบวนการทำเกษตร แต่สิ่งที่ไม่เคยยุติไปพร้อม ๆ กับขั้นตอนการทำเกษตรก็คือ ภาระหนี้สิน ที่จะทวีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจาก เมื่อหมดจากฤดูทำนา แรงงานคืนถิ่นก็จะมีหนี้สินจากการทำนา เช่น หนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเงินจากแหล่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ธกส. เพื่อนบ้านหรือว่านายทุน เป็นต้น นอกจากนี้ในกรณีที่แรงงานคืนถิ่นที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง หากผลผลิตราคาตกต่ำ ก็ทำให้ไม่มีเงินชำระค่าเช่าที่นาและภายหลังจากการเป็นหนี้จากการทำนาแล้ว เมื่อหมดฤดูทำนาก็จะถึงช่วงฤดูของการปลูกพืชฤดูแล้ง เช่น พริก ข้าวโพด ถั่วเขียว ฯลฯ ซึ่งแรงงานคืนถิ่นก็ต้องกู้เงินมาลงทุนอีกครั้ง เพื่อนำมาใช้เป็นค่าจ้างปรบที่ ค่าจ้างเก็บเกี่ยวพริก ผลิตพริกหรือค่าจ้างหักข้าวโพด เป็นต้น และหากโชคร้ายราคาพืชผลตกต่ำ จนไม่มีเงินพอที่จะใช้คืนแหล่งกู้ยืม ผลที่ตามมาคือหนี้สินที่พอกพูนขึ้นเป็นทวีคูณ วัฏจักรจะหมุนเวียนไปเช่นนี้เรื่อยไป และเมื่อดำเนินมาถึงจุดใด จุดหนึ่งที่แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านไม่อาจจะอยู่รอดได้ในภาคเกษตร ท่ามกลางหนี้สินและความเสี่ยงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในการทำเกษตร ซึ่งเหตุผลนี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นพยายามที่จะดึงตัวเองกลับสู่ภาคอุตสาหกรรมอีกครั้ง

จากการสอบถามข้อมูลการตัดสินใจกลับไปทำงานนอกภาคเกษตรอีกครั้งของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมน พบว่า ร้อยละ 80 ตัดสินใจที่จะกลับไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมอีกครั้งหนึ่งภายหลังจากที่สภาพเศรษฐกิจของประเทศฟื้นตัว ดังนั้น ในระหว่างนี้จึงเป็นเวลาในการรอคอยที่จะออกไปหางานทำใหม่ ช่วงเวลาที่มีอยู่ เมื่อไม่รู้จะทำอะไรก็ต้องกลับไปช่วยครอบครัวทำนา ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ตนกลับมาอยู่บ้านอย่างคนไม่มีอาชีพอะไร เพราะอย่างน้อยการกลับมาทำนาก็ทำให้แรงงานคืนถิ่นได้ชื่อว่าเป็นคนมีงานทำ ไม่ได้อยู่อย่างหลักลอยหรือกลับมาว่าง ๆ นอน ๆ อยู่บ้านเฉย ๆ

“ จะให้ชาวบ้านมาทำเฉพาะเกษตรอยู่ไม่ได้หรอก ดูชิราคาพืชผลก็ไม่แน่นอน ดูอย่างผักคะน้าชิ เหลือแค่กิโลกรัมละ 2 บาทเท่านั้น ชาวบ้านเขาก็ต้องออกไปหางานทำที่อื่น เมื่อ 2 วันก่อนพี่กับเพื่อนบ้านอีก 7-8 คน ก็ไปสมัครงานล้างขวดที่โรงเหล้า แต่ก็ไม่ได้ เพราะมีคนมาสมัครกันเต็มไปหมด คิดดูซินี้ ขนาดค่าแรงแค่วันละ 20 บาท คนยังแย่งกันสมัครขนาดนี้เลย แสดงว่า คนเราทุกวันนี้ลำบากกันมาก การเกษตรอย่างเดียวเอาไม่อยู่หรอก แทบจะไม่เห็นอนาคตเลย พี่เองก็อยากทำงาน เพราะถ้ามีงานทำแล้ว จะรู้สึกว่าตัวเองมีคุณค่า ” (ปิ่นแก้ว , สัมภาษณ์)

“ ตัวฉันไม่มีความรู้อะไรหรอก จบแค่ ป.4 พอถูกเลิกจ้าง ก็กลับมาช่วยแม่ทำนา เคยเห็นทางหลวงเขามาส่งเสริมอาชีพให้เย็บผ้า ก็อยากทำแต่เราไม่มีพื้นฐานเรื่องเย็บผ้า

ทำไมไม่เป็น ก็เลยไม่ได้ทำ ทุกวันนี้พอหมดงานนา ก็จะนั่งอยู่บ้านเฉย ๆ บางทีก็เดินคุยกับบ้านโน้นบ้านนี้บ้าง ใจจริงก็อยากจะไปทำงานโรงงานใกล้ ๆ บ้าน เพราะถ้าไปทำใกล้ ๆ อย่างกรุงเทพก็คงไม่ไหว เป็นห่วงพ่อแม่ด้วย ทุกวันนี้ ใครมาชวนไปสมัครงานที่ไหน ถ้าใกล้ ๆ บ้าน พี่ไปทำหมดเลย ” (พี่ดวงตา, สัมภาษณ์)

“ ผมเองก็ตั้งใจว่าจะอยู่ช่วยพ่อกับแม่ทำนาสัก 1 – 2 ปีก่อน รอให้อะไรมันดีขึ้นกว่านี้ แล้วก็รอให้ลูกโตกว่านี้หน่อย ก็คงจะหางานทำใหม่ ตัวพี่เองอยากทำงานที่มันไม่ต้องอยู่เป็นหลักเป็นแหล่ง อย่างเช่น งานก่อสร้างที่เคยทำเมื่อก่อนนี้ งานมันย้ายที่ไปทำเรื่อย ๆ ไม่ซ้ำซากจำเจดี อีสระด้วย ไม่เหมือนกับทำงานโรงงาน มันน่าเบื่อ ถูกควบคุมไปหมดทุกอย่าง แล้วก็เจอแต่งานที่เหมือนกันทุกวัน พี่ชอบทำงานที่อยู่ใกล้บ้านแล้วอีกอย่างงานก่อสร้างมันดีตรงที่ค่าใช้จ่ายมันถูก ไม่ต้องเสียค่าที่พัก เสียแค่ค่าอาหาร เนี่ย ! ก็ยังคิดอยู่ว่าอีกหน่อยคงไปหางานใหม่กับแฟน ส่วนลูกคงจะให้พ่อแม่ที่เขาลี้ภัยไป พี่ก็ส่งเงินกลับมาให้ทุกเดือน ” (พี่ไพรัตน์ มะลิแย้ม, สัมภาษณ์)

“ คงต้องรอให้เศรษฐกิจฟื้นตัว อีกสัก 4 – 5 ปี แล้วค่อยออกไปหางานทำใหม่ ผมอยากทำงานโรงงาน แต่ทำเกษตรมันก็คืดนะ ถ้าราคาผลผลิตมันแน่นอนไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ แต่งานโรงงาน เราไม่ต้องลงทุนอะไร อาศัยว่าขยันไปทำงานทุกวัน ก็มีรายได้ทุกวันแล้ว โดยที่ไม่ต้องลงทุนอะไร ถ้าผมจะหางานทำใหม่ก็คงจะหาใกล้ ๆ บ้านอย่างเช่น แดว ๆ อยุธา เพราะบ้านแฟนอยู่ที่นั่น จะได้ทุนค่าที่พัก ค่ากินค่าอยู่ ” (ทะเนต ฉัตรแก้ว, สัมภาษณ์)

“ ผมคงต้องทำสวน แล้วก็ช่วยพ่อกับแม่ทำนาไปอีกสัก 1-2 ปี รอให้เศรษฐกิจมันดีขึ้นกว่านี้แล้วผมค่อยออกไปหางานทำใหม่ ก็คิดว่าน่าจะสมัครที่กรุงเทพเพราะน่าจะหางานได้ง่ายกว่า ถ้าเศรษฐกิจดีขึ้น ผมอยากทำงานเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์เหมือนเดิม เพราะว่าเป็นงานที่ผมชอบแล้วก็นัดที่สุด ” (สราวุฒ, สัมภาษณ์)

ถ้อยคำของแรงงานคืนถิ่น แสดงให้เห็นว่าการทำเกษตรเป็นเพียงทางออกทางหนึ่งภายหลังจากการถูกเลิกจ้างเพียงแค่ชั่วคราวเท่านั้น เพราะในความมุ่งหวังที่แท้จริงของแรงงานคืนถิ่นอยู่ที่การรอคอยเวลาที่จะออกไปหางานทำใหม่มากกว่า ถึงแม้ว่า แรงงานคืนถิ่นหลายคนจะมีข้อจำกัดอยู่ที่เรื่องของอายุและการศึกษา เพราะส่วนใหญ่แรงงานคืนถิ่นจะมีอายุมากและมีการศึกษาน้อย ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่สร้างความกังวลให้แก่แรงงานคืนถิ่นอยู่บ้าง แต่หลายคนก็ยังคงมีความต้องการที่จะหาอาชีพอย่างอื่นที่อยู่นอกภาคเกษตรทำ ความมุ่งหวังของแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน สอดคล้องกับมุมมองความคิดเห็นของ อคิน รพีพัฒน์ (อ้างใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2541: 89) ที่ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องของ “คนจน” ในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจว่า เมื่อเกิดวิกฤติ

เศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้มีคนจำนวนไม่น้อยที่เคยทำงานในภาคอุตสาหกรรมมาหลายปี คิดที่จะกลับไปบ้านเกิดของตนเอง แต่คนเหล่านี้คงไม่ได้ตั้งใจที่จะกลับไปทำการเกษตร เพราะงานเกษตรต้องการประสบการณ์ ซึ่งคนตกงานส่วนหนึ่งอาจจะกลับไปบ้านเกิด เพียงเพื่อพักผ่อนแล้วจึงกลับมาใหม่ เพราะในความเป็นจริงแล้ว ถ้าจะกลับเข้าสู่ภาคเกษตรก็จะต้องรู้งานเกษตรกรรมไม่ไหว

เช่นเดียวกับแนวความคิดของ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เห็นว่านโยบายของรัฐบาลที่พยายามจะผลักดันให้คนตกงานกลับสู่ชนบท โดยปล่อยให้ประเทศไทยยังโชคดีที่มีภาคเกษตรที่เข้มแข็งนั้น นโยบายดังกล่าว ไม่สอดคล้องกับความจริง เพราะคนงานที่ถูกเลิกจ้างจากภาคอุตสาหกรรมจำนวนไม่น้อยที่ต้องการจะหางานใหม่ในโรงงานอุตสาหกรรมทำ ในขณะที่คนงานที่เข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมเป็นเวลานาน ๆ อาจจะไม่มีความรู้ด้านการเกษตร นอกจากนั้น การทำเกษตรกรรมยังต้องการปัจจัยสนับสนุนหลายประการ (กรุงเทพมหานคร , 19 ก.ย.41 : 7)

แนวความคิดดังกล่าวข้างต้น สนับสนุนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏในชุมชนบ้านหนองมน พบว่า แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ปรารถนาที่จะออกไปหางานทำในภาคอุตสาหกรรมทันทีที่เศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น ในขณะที่การกลับมาอยู่บ้านเป็นเหมือนกับการพักใจและการเตรียมตัวก่อนที่จะไปทำงานใหม่อีกครั้ง และในช่วงเวลาที่กลับมาอยู่บ้านนั้น อาชีพเกษตรกรรมก็เป็นเพียงอาชีพเดียวที่แรงงานคืนถิ่นสามารถจะกลับเข้าไปทำได้ง่ายที่สุด เนื่องจากโดยพื้นฐานครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่แล้ว และเพื่อให้ตัวเองรู้สึกว่าได้กลับมาอยู่บ้านเฉย ๆ โดยที่ไม่มีงานทำ การทำเกษตรก็ถือเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยขจัดความรู้สึกเช่นนั้นให้หมดไป แต่ในขณะเดียวกันแรงงานคืนถิ่นไม่ได้มีความรู้สึกรักและภูมิใจในการกลับมาทำเกษตร นั่นอาจเป็นเพราะ การทำเกษตรแบบกระแสหลักในทุกวันนี้ มีวิธีการทำที่ค่อนข้างสะดวกสบายไม่ซับซ้อน สามารถจ้างทำได้ทุก ๆ ขั้นตอนโดยที่เจ้าของที่ดินไม่ต้องลงมือทำเองเลย ดังนั้น ความผูกพันและความภาคภูมิใจในอาชีพเกษตร จึงมีน้อยมาก ในขณะที่ ความรู้สึกของความไร้เกียรติในการประกอบอาชีพในภาคการเกษตรกลับมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

6.3 สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น

ทรัพยากรที่ดินและแหล่งน้ำ ถือเป็นฐานทรัพยากรที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับชุมชนบ้านหนองมนที่ยึดถืออาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่และรวมถึงครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น จะมีที่ดินถือครองอยู่น้อย แต่หลาย ๆ ครอบครัวก็พยายามขวนขวายที่จะหาเช่าที่ดินเพิ่มจากคนอื่นที่มีที่ดินอยู่มาก เพื่อใช้ในการทำการเกษตร โดยค่าเช่าจะคิดเป็นข้าวไร่ละประมาณ 5-8 ถัง หรือถ้าคิดเป็นเงินจะตกไร่ละประมาณ 400 บาท

“ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเช่าที่นาจากคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ อย่างเช่น เช่าจากคนดอนพุดบ้าง คนในเขตนครหลวง อยุธยาบ้าง ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านเขาจะมีที่นาอยู่เฉลี่ยครัวเรือนละ 10-20 ไร่” (ผู้ช่วยสมศักดิ์ ทองคำสุข, สัมภาษณ์)

ลักษณะดังกล่าว ทำให้สามารถจำแนกประเภทของชาวบ้านได้ 4 กลุ่มคือ กลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด คือ กลุ่มชาวบ้านที่มีที่ดินน้อยต้องเช่าที่ดินเพิ่ม กลุ่มที่ 2 มีอยู่เพียงไม่กี่คน คือกลุ่มผู้ให้เช่าที่ดินอย่างเดียว กลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มชาวบ้านที่มีที่ดินของตนเอง โดยไม่เช่าที่ดินเพิ่ม และกลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกินและไม่เช่าที่ดิน ชาวบ้านกลุ่มนี้จะประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และหาปลาขาย ซึ่งลักษณะของการถือครองที่นาของชาวบ้านจะปรากฏในรูปของเอกสารสิทธิ์ที่เป็นโฉนด (ข้อมูล กชช.2ค ปี 2539)

เมื่อเกิดการเลิกจ้างในช่วงภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้มีแรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชนนั้น จากการศึกษาพบว่า แรงงานคืนถิ่นจะกระจายอยู่ในกลุ่มของชาวบ้าน 3 ประเภท คือ กลุ่มชาวบ้านที่มีที่ดินของตนเองโดยไม่เช่าที่ดินเพิ่ม กลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเองและต้องเช่าเพิ่ม และกลุ่มที่ไม่มีที่ดินทำกินและไม่เช่าที่ดิน โดยกลับมายึดอาชีพรับจ้างและจับปลาขาย ดังมีรายละเอียดของข้อมูล แสดงฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่น ดังตารางที่ 7

การกลับเข้ามาประกอบอาชีพในชุมชนของแรงงานคืนถิ่นทำให้พวกเขาได้กลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ดินและลำคลองร่วมกับชาวบ้านคนอื่น แต่ในส่วนนี้อาจจะมองเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่เป็นแรงงานคืนถิ่นที่พักอาศัยอยู่กับครอบครัวในบ้านหนองมนอยู่แล้ว โดยทำงานในลักษณะไปกลับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แรงงานคืนถิ่นได้พึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่ดิน และลำคลองหนองมนมาเป็นระยะเวลานานแล้ว ในกรณีของที่ดินนั้น เนื่องจากโดยพื้นฐานของครอบครัวแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในภาคการเกษตรอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าในช่วงที่แรงงานคืนถิ่นออกไปทำงานนอกชุมชน แต่ก็ยังคงมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งครอบครัวที่รับผิดชอบงานในภาคการเกษตรอยู่ ดังนั้น การเช่าที่ดินทำกินจึงทำมานานแล้ว ไม่ได้เพิ่งกลับมาเช่าที่ดินภายหลังจากที่ออกจากงาน

6.3.1 สิทธิในการเข้าถึงคลองชลประทานและแหล่งน้ำธรรมชาติ

การพิจารณาในเรื่องของ สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมน พบว่า ในเรื่องของแหล่งน้ำทำการเกษตรนั้น เนื่องจาก บ้านหนองมนอาศัยแหล่งน้ำจากคลองชลประทาน โครงการเริงราง ซึ่งเป็นโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยามีพื้นที่ชลประทานทั้งหมด 163,000 ไร่ (โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา, 2537 : 11) ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดอยุธยา และสระบุรี โดยในการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่นสามารถใช้น้ำจากคลองชลประทานนี้ร่วมกับชาวบ้านคนอื่นได้ ภายใต้กรรมสิทธิ์ร่วมกัน

โดยไม่มีการกีดกันการใช้น้ำจากคลองชลประทาน แต่ในปัจจุบันการทำมาหากินฝืดเคืองขึ้นมาก โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ได้มีชาวบ้านมาขุดบ่อดักปลาเป็นจำนวนมาก

“ เขาขุดกันตั้งแต่บ้านคร่อมจนถึง หมู่ 5 บ้านหนองมน เป็นแนวยาวลงมาเรื่อย ๆ ชาวบ้านเขาก็ลงขันกันแต่ละบ้าน แล้วก็ไปขอให้ชลประทานปล่อยน้ำออกจนหมด เพื่อจะได้วิดปลาขาย โอ๊ย ! เขาทำแบบนี้มาร่วม 10 ปีแล้ว บ่อที่ขุดก็เป็นร้อย ๆ บ่อแล้ว บ่อหนึ่งก็มีขนาดประมาณ 40 เมตร พอทำอย่างนี้ชาวบ้านที่อยู่ท้ายน้ำก็ลำบาก ไม่มีน้ำใช้ในการปลูกพืช จนมาปีนี้ชาวบ้านร้องเรียนไปทางอำเภอ ขอร้องไม่ให้ปล่อยน้ำออกจากประตูน้ำบางกลุ่มจนหมด ให้เหลือไว้ประมาณสัก 150 เมตร ชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่อยู่ท้ายน้ำจะได้ใช้ประโยชน์บ้าง ” (ลุงเพิ่มสุข พานิชตระกูล, สัมภาษณ์)

แม้ว่าจะได้รับการเรียกร้องจากชาวบ้าน แต่เหตุการณ์ในลักษณะดังกล่าว ก็ยังเกิดขึ้นอีก โดยครั้งล่าสุดเกิดเมื่อวันที่ 16 มกราคม 2543 ที่ผ่านมา ชาวบ้านเล่าว่าทางชลประทานได้ปล่อยน้ำออกจากคลองจนเหลือน้ำในคลองอยู่ประมาณ 2 เมตรเท่านั้น ผลจากการปล่อยน้ำออกจนลำคลองตื้นเขิน ทำให้น้ำในคลองขุ่นมาก และเต็มไปด้วยโคลนตม ชาวบ้านไม่สามารถนำน้ำในคลองมาใช้ประโยชน์ได้ และชาวบ้านกลุ่มที่เดือดร้อนจากการกระทำดังกล่าว ก็คือ ชาวบ้านที่อาศัยน้ำในคลองในการอุปโภค บริโภค เนื่องจากที่บ้านไม่ได้ใช้น้ำประปา และอีกกลุ่มหนึ่งคือชาวบ้านที่ยึดอาชีพหาปลาขาย การปล่อยน้ำออกจนน้ำแห้งและขุ่นมากเช่นนี้เป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้บรรดาปลาหัวเบาทั้งหลายว่ายหนีไปหมด ปลาหัวเบาเหล่านี้เป็นปลาที่ขายได้ราคาดีมาก ดังนั้นการปล่อยน้ำออกในครั้งนี้จึงทำให้ชาวบ้านสูญเสียรายได้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่กำลังเดือดร้อน แต่มีชาวบ้านบางส่วนที่ได้รับผลประโยชน์จากการปล่อยน้ำในครั้งนี้ พวกเขาทำการขุดบ่อดักปลาในคลองได้ปลาไปเป็นจำนวนมาก และแน่นอนว่าการขุดบ่อดักปลาในครั้งนี้ย่อมนำมาซึ่งรายได้เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเล่าว่า คนที่มาขุดบ่อดักปลาบางคนไม่ได้เป็นคนหนองมนแต่มาไกลจากโคราช เหมารวมกันและส่วนใหญ่จะมาพักค้างคืนข้าง ๆ ริมคลอง

“พวกที่มาดักปลา ไม่ใช่คนบ้านเราทั้งหมดหรอก มาไกลจากโคราชก็มี ได้ยินเสียงเครื่องปั่นไฟทั้งคืน เขาจะหาปลากันตลอดวัน เราก็กลัวพวกที่ชอบถ่วงคลอง แหมก็คนพวกนี้เขาไม่มีที่นอนกันนี้นะ จะให้ไปเข้าห้องน้ำกันที่ไหน ก็คงจะถ่วงคลองให้มันหมดเรื่องหมดราวไป ทีนี้แหละก็ปัญหาโรคท้องร่วง โรคผิวหนังก็จะตามมา ฉันทละกลัวจริง ๆ เพราะที่บ้านก็ต้องใช้น้ำในคลองอยู่” (น้าพนม, สัมภาษณ์)

ในที่สุดเมื่อชาวบ้านไม่สามารถทนต่อความลำบากที่เกิดขึ้นได้อีกต่อไป จึงได้ไปร้องเรียนกับกำนัน และได้ขอให้กำนันได้เชิญเจ้าหน้าที่ชลประทานมาชี้แจงถึงการกระทำดังกล่าว

“ก็นัดคุยกับเจ้าหน้าที่ชลประทานที่วัด เขามาคันตัง 7-8 คนพอมถึงพวกชาวบ้าน เขาก็ถามว่าทำไมคุณถึงปล่อยน้ำออกมาอย่างนี้ คุณรู้หรือเปล่าว่ามีคนเดือดร้อนกันเยอะแยะ ส่วนพวกที่ได้ผลประโยชน์มีแค่ 20-30 ครอบครัวเท่านั้น แต่คนลำบากมีตั้ง 200 กว่าครอบครัว แล้วพอปล่อยน้ำออกไปมาก น้ำก็ขุ่น ใช้น้ำไม่ได้เลย ปลาหนีหมด พอตอนหลังชาวบ้านทนไม่ไหว ก็เลยถามเจ้าหน้าที่ไปว่า คุณมีส่วนได้ส่วนเสียกับพวกชุดบ่อหรือเปล่า พวกชลประทานเขาก็บอกเปล่า ๆ ผมไม่รู้เรื่อง ลุงก็เลยบอกว่า คุณรู้หรือเปล่ากรรมเป็นมันเป็นเรื่องขี้เจตนา เพราะเมื่อปีก่อนมีคนเข้าไปหาคุณ พอกลับมาในคลองก็ลดลงเลย แล้วจะให้ชาวบ้านเขาคิดยังไง คุณน่าจะเอาหลักกฎหมายมาคุยกันบ้างนะ คุณก็น่าจะรู้ การชุดบ่อดักปลาในคลองมันผิดกฎหมาย แล้วคุณปล่อยให้เขาทำกันได้อย่างไร ต่อไปใครไปหาคุณไปขอให้ปิดเปิดน้ำ คุณก็คงจะทำตามเขาหมดสินะ” (ชาวบ้านหมู่ที่ 7, สัมภาษณ์)

ภายหลังจากการพูดคุยกัน ชาวบ้านได้ขอให้ทางชลประทานปล่อยน้ำออกมาให้ได้ระดับ 150 เมตร เพื่อให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำได้ หลังจากนั้นประมาณ 2 – 3 วันทางชลประทานเรียงรางจึงได้ปล่อยน้ำออกมาให้กับชาวบ้าน แต่สภาพน้ำก็ยังใช้ไม่ได้ต้องรอสักระยะหนึ่งก่อน จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นว่า การเข้าถึงระบบชลประทานของชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรม มีเรื่องของผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง จนเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ ต้องถูกกีดกันจากการใช้ทรัพยากรร่วมของชุมชน และอาจกล่าวได้ว่าเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำชลประทาน อันถือว่าเป็นแหล่งน้ำสาธารณะที่ปล่อยน้ำออกมาเพื่อประโยชน์สำหรับการเพาะปลูกโดยตรง

นอกจากเรื่องของผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นยังเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบัน ความเอื้ออาทรและความรู้สึกในเรื่องของส่วนรวมกำลังจะหมดไป หากแต่ถูกแทนที่ด้วยการดักตวงผลประโยชน์ของตัวเอง เป็นการกระทำเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดเป็นสิ่งสำคัญที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงภาวะที่ชาวบ้านถูกบีบคั้นด้วยวิกฤติเศรษฐกิจเช่นนี้

ปัญหาในเรื่องของการเข้าถึงระบบชลประทาน ถือเป็นปัญหาสำคัญ เพราะเมื่อเกิดปัญหาขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ในชุมชนหนองมน เนื่องจากส่วนใหญ่จะหาเลี้ยงปากท้องด้วยอาชีพทางการเกษตร ที่ต้องอาศัยน้ำจากโครงการชลประทานเป็นหลัก ดังนั้นหากชาวบ้านไม่ได้รับความเป็นธรรมจากระบบน้ำชลประทาน ย่อมนำมาซึ่งปัญหาอีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในเรื่องของการทำมาหากิน และปัญหาความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เช่น ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนกับชาวบ้านที่ได้รับผลประโยชน์ หรือความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ชลประทาน เป็นต้น เพราะฉะนั้นการสร้างความเป็นธรรมในเรื่องของระบบ

ชลประทานจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะรุนแรงขึ้นในอนาคต หากปัญหาดังกล่าวยังไม่ได้รับการแก้ไขไปในทางที่ดีขึ้น

นอกเหนือจากเรื่องของแหล่งน้ำชลประทานแล้ว ทุกวันนี้แหล่งน้ำชุมชนอย่างคลองหนองมนก็ได้รับผลกระทบเช่นกัน แม้ว่าทุกบ้านทุกครอบครัวจะรู้ว่าตนเองสามารถใช้น้ำในคลองได้อย่างเสรี ภายใต้การมีกรรมสิทธิ์ร่วมกัน แต่ในปัจจุบันเป็นการใช้น้ำในคลองโดยขาดความตระหนักถึงคุณค่าของน้ำ มีการทิ้งขยะลงในคลองหนองมนมากขึ้น มีการแอบใช้ระเบิดในการจับปลา มีการใช้ไฟฟ้าช็อตปลา ถึงแม้ว่าจะมีกฎระเบียบออกมา แต่ก็ยังมีการลักลอบทำอยู่เป็นประจำ

“ โรเอีย ! เห็นหม้อเบตเตอร์บนเรือก็รู้แล้วว่ามันจะทำอะไรกัน มันทำกันเยอะ กลางคืนเอ็งลองมาขึ้นริมท่าคูชิ แสงไฟให้ะพรืดไปหมด ไอ้จับส่งตำรวจเขาก็จับนะ แต่เดี๋ยวมันก็ทำกันอีก ” (ป้าแจ้ว, สัมภาษณ์)

“ เดียวนี้คนมันช็อตปลากันเยอะ ผมเห็นผมก็แจ้งให้ตำรวจจับไป แต่มันไม่หมดหรอก เดียวมันก็มีอีก ” (ผู้ใหญ่เสนาะ คล้ายดารา, สัมภาษณ์)

ยิ่งไปกว่านี้สารเคมีจากการทำเกษตรกระแสหลักก็เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย ปัจจุบันคลองหนองมนกำลังกลายเป็นแหล่งรองรับปัญหาขนาดใหญ่ของชาวบ้าน ทั้งปัญหาขยะ ปัญหาปลาตาย ปัญหาสารเคมีปนเปื้อน เป็นต้น ทั้ง ๆ ในอดีตคลองหนองมน คือวิถีชีวิตของชาวบ้านหนองมน เป็นบ่อเกิดแห่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม และเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวหนองมนมาหลายชั่วอายุคน แต่สภาพที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ ชาวบ้านรู้แต่เพียงว่าตนเองมีสิทธิ์ที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากคลองหนองมนได้อย่างเต็มที่ โดยไม่สนใจว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับบ่อเกิดแห่งวิถีชีวิตของพวกเขา ซึ่งในอนาคตอาจไม่แน่ว่าชีวิตของลำคลองหนองมนอาจจะตายจากไป โดยที่ชาวบ้านไม่สามารถกลับมาใช้ประโยชน์จากเส้นเลือดสายหลักนี้ได้อีกต่อไป

6.3.2 สิทธิและการเข้าถึงที่ดิน

ในกรณีของที่ดินทำกิน ซึ่งถือเป็นทุนชีวิตของชาวหนองมนนั้น เนื่องจากชาวบ้านไม่มีความมั่นคงในที่ดินเลย เพราะส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำกินแทบทั้งสิ้น ประกอบกับการทำเกษตรแบบกระแสหลักได้ซ้ำเติมให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ท่ามกลางความเสี่ยงหลาย ๆ ประการ โดยเฉพาะการตกอยู่ในวังวนของภาระหนี้สิน ที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถลืมตาอ้าปากได้ การกลับเข้ามาในภาคการเกษตรของแรงงานคืนถิ่น ก็เป็นการกลับเข้าสู่วัฏจักรของความยากจน และใช้จะมีแต่เพียงแรงงานคืนถิ่นที่กลับมาทำเกษตรเท่านั้นที่ประสบความยากลำบาก วิธีการทำเกษตรแบบกระแสหลักยังส่งผลกระทบต่ออาชีพหาปลาของชาวบ้าน และแรงงานคืนถิ่นที่ไม่มีที่ดินทำกินอีกด้วย ปริมาณสารเคมีที่ใช้ในการเกษตรนอกจากจะทำให้ดินเสียแล้ว ยังถูกชะล้างลงสู่คลองส่งผลให้

สัตว์น้ำลดปริมาณและจำนวนลงอย่างรวดเร็ว สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกระทบถึงกันเป็นทอด ๆ จากอาชีพชาวนาเมื่อล้มเหลวแล้ว ก็มีได้ล้มเหลวเพียงอาชีพเดียว แต่ยังดึงให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำพลอยได้รับความลำบากตามไปด้วย

ชีวิตของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่แขวนอยู่บนเส้นด้าย เพราะไม่รู้ว่ ที่ดินทำกินที่มีอยู่จะถูกเจ้าของที่ดินยึดกลับคืนไปเมื่อไหร่

“เมื่อปี 41 ฉันเช่านาเขาทำอยู่ 30 ไร่ ก็เช่าจากคนนครหลวง เขาคิดค่าเช่าไร่ละ 5 ถัง คราวนั้นจำได้ว่าได้เงินมา 40,000 กว่าบาท ก็เอาไปใช้หนี้ก็ตก 20,000 กว่าบาท เอาไปจ่ายค่าจ้าง เกือบข้าวแล้วก็ค่าจ้างได้อีกหมื่นกว่าบาท แล้วไหนจะเอาไปใช้หนี้ที่ ๆ น้อย ๆ ที่ยืมมาใช้ก่อนอีก เกือบหมื่น เงินที่ได้ก็จะหมดอยู่แล้ว ไหนจะค่าขนมลูก 2 คน อีกหละ ตกวันหนึ่งก็ 30 บาท ฉันก็ไม่เหลืออะไรแล้ว มาตอนนี้เจ้าของนาเขาก็เอานาคืนไปแล้ว ฉันก็ต้องกลับมารับจ้างเหมือนเดิม ชีวิตมันลำบากจริง ๆ ” (ประจวบ แก้วภักดี, สัมภาษณ์)

นอกจากความไม่มั่นคงในที่ดินของแรงงานคีนถิ่นแล้ว (ดูรายละเอียดดังตารางที่ 7) ความไม่รู้ถึงความเป็นเจ้าของที่ดิน ยังมีผลให้การปรับปรุงหรือดูแลรักษาที่ดินนั้นลดน้อยลงไป เพราะชาวบ้านรู้ว่าที่ดินนั้นไม่ได้อยู่ในกรรมสิทธิ์ของตนเอง อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ บนที่ดินก็กระทำได้ยากเพราะเป็นที่ดินที่มีเจ้าของ ชาวบ้านไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินได้ ไม่สามารถขุดบ่อเลี้ยงปลาหารายได้เสริมได้ เนื่องจากไม่ใช่ของตนเอง ความรู้สึกรักและผูกพันกับที่ดินจึงมีน้อย ดังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการทำเกษตรของตนเองให้ดีขึ้น ยังคงใช้สารเคมีทำการเกษตรแทนการกลับมาพึ่งพิงธรรมชาติ ตัวของแรงงานคีนถิ่นที่กลับเข้ามาในภาคการเกษตรก็ไม่ได้มีความรู้หรือทักษะใหม่ ๆ ที่จะนำเข้ามาปรับปรุงการทำเกษตรให้ดีขึ้นกว่าเดิม ในทางตรงกันข้ามแรงงานคีนถิ่นกลับเข้ามาอยู่ในฐานะของแรงงานเสริมมากกว่าที่จะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาภาพรวมของที่ดินบ้านหนองมน พบว่ากรรมสิทธิ์ของที่ดินอยู่ในมือของคนส่วนน้อย นั่นคือ ตัวของผู้ให้เช่าที่ดินเพียงเท่านั้น ในขณะที่การเข้าถึงที่ดินของชาวบ้านและแรงงานคีนถิ่นที่กลับเข้ามาทำการเกษตรมีน้อยมาก ชาวบ้านต้องเสี่ยงต่อความล้มเหลวในภาคการเกษตร แต่ขณะเดียวกันผู้เป็นเจ้าของที่ดินกลับร่ำรวยขึ้นเรื่อย ๆ โดยไม่ต้องลงทุนอะไร เปรียบเหมือนกับเสือนอนกิน ที่เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว บรรดาเจ้าของที่ดินต่างก็รับทรัพย์กันถ้วนหน้า ซึ่งในปัจจุบันคิดราคาค่าเช่าไร่ละ 400 บาท ในขณะที่ตัวชาวบ้านกลับต้องมานั่งนับว่าปีนี้ตนเองมีหนี้สินเพิ่มจากปีก่อน ๆ เท่าไหร่

ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป ถึงเรื่องของสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น จะเห็นได้ว่าสภาพชีวิตของแรงงานคีนถิ่นส่วนใหญ่ไม่ได้มีความแตกต่างไปจาก

ชาวบ้านคนอื่น ๆ เลย โดยเฉพาะ คนที่กลับสู่ภาคการเกษตรกระแสหลัก สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงฐานทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ และฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ เทคโนโลยีการผลิต เงินลงทุน ทักษะ ความรู้ เป็นต้น ปัจจัยสำคัญต่าง ๆ สำหรับการทำการเกษตรเหล่านี้ แรงงานคืนถิ่นและครอบครัวไม่มีความมั่นคงในการถือครองเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของทุนและที่ดินทำกิน ตลอดจนแรงงานเครื่องมือที่ทันสมัย และทักษะทางการเกษตร ทั้งนี้เนื่องจากการทำการเกษตรของแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ ต้องอาศัยการจ้างและการเช่ายืมแทบทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้วงจรชีวิตของแรงงานคืนถิ่นไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นจากภาวะของความยากจนได้เลย

ตารางที่ 7 แสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคีนถิ่น จำนวน 30 คน (24 ครัวเรือน)

ข้อมูล	จำนวนครัวเรือน(ร้อยละ) N = 24
1. จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของแรงงานคีนถิ่น - ครัวเรือนที่มีสมาชิก 2 คน - ครัวเรือนที่มีสมาชิก 3-4 คน - ครัวเรือนที่มีสมาชิก 5-6 คน - ครัวเรือนที่มีสมาชิก ตั้งแต่ 7 คนขึ้นไป รวม	1 (4) 13 (54) 7 (29) 3 (13) 24 (100)
2. การถือครองที่ดิน - จำนวนแรงงานคีนถิ่นที่ไม่มีที่ดินทำกิน - จำนวนแรงงานคีนถิ่นที่มีที่ดินของตนเอง และไม่เช่าที่ดินเพิ่ม - จำนวนแรงงานคีนถิ่นที่มีที่ดินของตนเอง และเช่าที่ดินเพิ่ม รวม	9 (38) 2 (8) 13 (54) 24 (100)
3. การเช่าที่ดิน (N = 13) - ครัวเรือนที่เช่าที่ดินน้อยกว่า 20 ไร่ - ครัวเรือนที่เช่าที่ดินขนาด 21 – 40 ไร่ - ครัวเรือนที่เช่าที่ดินขนาด 41 – 60 ไร่ - ครัวเรือนที่เช่าที่ดินขนาด 61 – 80 ไร่ - ครัวเรือนที่เช่าที่ดินมากกว่า 80 ไร่ รวม	3 (23) 6 (47) - 2 (15) 2 (15) 13 (100)
4. แหล่งกู้ยืมเงินของแรงงานคีนถิ่น - จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) - เพื่อนบ้านและญาติพี่น้อง - ใช้ทุนตนเอง รวม	14 (58) 1 (4) 9 (38) 24 (100)
5. จำนวนหนี้สินของแรงงานคีนถิ่น - น้อยกว่า 50,000 บาท - 50,000 – 100,000 บาท - มากกว่า 100,000 บาท รวม	5 (21) 17 (71) 2 (8) 24 (100)

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แรงงานคีนถิ่นในบ้านหนองมน ในช่วงเดือนกรกฎาคม – สิงหาคม ปี 2542

6.4 การปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับฐานทรัพยากรในชุมชน

แม้ว่าในอนาคตเมื่อเศรษฐกิจของประเทศฟื้นตัวขึ้น แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ในบ้านหนองมนมีความต้องการที่จะกลับไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมอีกครั้ง ในช่วงเวลาที่แรงงานคืนถิ่นกลับมาอยู่ในชุมชน ถึงแม้หลายคนจะบอกว่ากลับมาอยู่เพียงแค่ 1-2 ปี แล้วจะออกไปหางานทำใหม่ก็ตาม แต่เมื่อกลับเข้ามาก็ต้องมาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนร่วมกับชาวบ้าน คนอื่น ๆ การพิจารณาถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคืนถิ่นสามารถพิจารณาได้จากการกลับเข้าไปทำการเกษตร การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและการใช้ประโยชน์จากลำคลองหนองมน เป็นต้น

จากที่กล่าวไปแล้วว่า แรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนส่วนใหญ่จะทำงานในลักษณะไปกลับมากกว่าที่จะไปพักอาศัยอยู่ที่อื่น ดังนั้น การพักอาศัยอยู่กับครอบครัวของตนเองก็เท่ากับว่าแรงงานคืนถิ่นได้ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนมาเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากที่ดินและลำคลอง เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าโดยพื้นฐานครอบครัวของแรงงานคืนถิ่นจะมีอาชีพในภาคการเกษตร ทั้งการทำนาและปลูกพืชฤดูแล้ง ซึ่งปัจจัยในการทำเกษตรที่สำคัญ ก็คือ ที่ดินทำกินและแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร นอกจากนี้แรงงานคืนถิ่นยังใช้ประโยชน์จากลำคลองหนองมนที่นอกเหนือไปจากการทำเกษตร ก็คือ เพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภค ร่วมกับชาวบ้าน คนอื่น ๆ ในชุมชน อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า มีแรงงานคืนถิ่นบางส่วนที่ย้ายออกไปพักอาศัยอยู่ที่อื่นและเมื่อถูกเลิกจ้างจึงกลับเข้ามาอยู่ที่บ้านหนองมนร่วมกับครอบครัว แรงงานกลุ่มนี้ คิดเป็นร้อยละ 20 ซึ่งจะเห็นว่า เป็นแรงงานคืนถิ่นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนแรงงานคืนถิ่นทั้งหมดในบ้านหนองมน และการกลับเข้ามาอยู่บ้านเกิดของตนเองอีกครั้ง ทำให้แรงงานคืนถิ่นกลุ่มนี้ กลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนร่วมกับสมาชิกคนอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในชุมชน

โดยในที่นี้จะแสดงให้เห็น การใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งฐานทรัพยากรที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ ที่ดิน แหล่งน้ำและฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ อุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องใช้ เงินลงทุน ความรู้ ทักษะ เทคโนโลยีการผลิต เป็นต้น โดยมองผ่านการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่น 2 ประเภทที่แตกต่างกันคือ 1) แรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาทำการเกษตร เนื่องจากพื้นฐานของครอบครัวทำการเกษตรอยู่แล้ว และ 2) แรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาเริ่มทำการเกษตรด้วยตนเอง

แรงงานคืนถิ่นประเภทที่กลับเข้ามาอยู่ในภาคเกษตร โดยที่พื้นฐานครอบครัวทำการเกษตรอยู่แล้ว จะประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่และมีบางคนก็กลับไปปรับจ้างและหาปลาตามลำคลองชาย ซึ่งลักษณะการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะเป็นการทำเกษตรกระแสหลัก

ที่เน้นการผลิตเพื่อขาย ต้องอาศัยการลงทุนสูง เพราะกระบวนการทำนาเป็นระบบของการจ้างทำที่มี ความแตกต่างจากการทำนาในอดีตอย่างสิ้นเชิง ดังแสดงให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 8 ปฏิทินการเกษตรของครอบครัวแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้าน
หนองมน ในรอบ 1 ปี

เดือน	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.
	ไถตากดิน											
	หว่านข้าว											
	ฉีดยาฆ่าวัชพืชและใส่ปุ๋ย											
ช่วงที่ชาวบ้านว่างงานและนิยมหาปลา	ในช่วงน้ำหลาก											
	เก็บเกี่ยว											
	เริ่มปลูกพืชฤดูแล้ง											
	เก็บเกี่ยว											

หมายเหตุ การเรียงลำดับเดือนในที่นี้ จะเริ่มต้นจากเดือนที่ชาวบ้านเริ่มทำการเกษตร
ที่มา:จากการสัมภาษณ์ข้อมูลการกลับเข้ามาในภาคเกษตรของแรงงานคีนถิ่น ในกรณีที่
ครอบครัวทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ในช่วงเดือนสิงหาคม ปี 2542

รูปแบบการทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่นประเภทนี้ จะมีกระบวนการทำเกษตรที่ คล้ายคลึงกับการทำเกษตร โดยส่วนใหญ่ของชาวบ้านคนอื่น ๆ ในบ้านหนองมน ซึ่งในที่นี้จะแสดง ให้เห็นถึง กระบวนการทำนาและการทำพริกของครอบครัวแรงงานคีนถิ่น และชาวบ้านส่วนใหญ่ ในบ้านหนองมน ดังตารางที่ 9 และ ตารางที่ 10 โดยการทำเกษตรกระแสหลักของชุมชนบ้าน หนองมนมีปัจจัยหลายอย่างที่เอื้อต่อการทำเกษตรรูปแบบนี้ ซึ่งปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ “น้ำ” พบว่า ในปัจจุบันชาวบ้านได้รับน้ำจากระบบชลประทานในการทำนา ความสะดวกที่ได้รับจาก ระบบชลประทาน จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการก้าวกระโดดจากการทำนาแบบพื้นบ้าน มาสู่ การทำนาแบบสมัยใหม่อย่างรวดเร็ว

ตารางที่ 9 สรุปกระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ต้นเดือนพฤษภาคม	ไถตากดิน (ทั้งไถตะ และไถหว่าน)	เป็นการเตรียมดิน ตาก กล้านปี โดยการไ้ รถไถนาเดินตาม ไถนา แล้ว สูบน้ำมาขังไว้ หรือ ถ้าหากมีน้ำขังอยู่ แล้ว เมื่อไถเสร็จแล้ว ก็จะคราดเทือกให้เสร็จ ภายในวันเดียว หลัง จากคราดเสร็จแล้ว จึงมอบ คือ การลုပ် หน้าเทือกที่จะหว่าน กล้าให้เสมอเรียบ ไม่มีหลุมบ่อ จากนั้น จึงทำร่องระบายน้ำ โดยการไ้จอบเสียม ขุดร่องน้ำรอบ แปลงนา	ค่าจ้างไถไร่ละ 130 บาท
ปลายเดือนพฤษภาคม ถึงต้นเดือนมิถุนายน	หว่านข้าวปลูก	การหว่านข้าวน้ำตม เมื่อหว่านแล้ว จะ ปล่อยให้เจริญเติบโต ที่เดิมจนกว่าจะได้เวลา เก็บเกี่ยว	- ค่าข้าวปลูกไ้ ประมาณ 3 ถึง ถึงละ 50 บาท - ค่าจ้างหว่านไร่ละ 20 บาท

ตารางที่ 9 (ต่อ) สรุปกระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ใน
บ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ต้นเดือนกรกฎาคม	นํ้าขุดมาว่าวพืช	เป็นการใช้สารเคมี หว่านกลุมว่าวพืช หลัง จากที่ข้าวที่หว่าน และ ข้าวแตกใบขึ้นสูงอย่าง น้อย 5 ซม. ส่วนการ ใช้สารเคมีปราบว่าวพืช จะใช้ฉีดว่าวพืชในนา ให้ว่าวพืชตาย แต่ต้น ข้าวไม่ตาย โดยจะฉีด เมื่อต้นข้าวสูงประมาณ 50 ซม.	- ค่าจ้างนํ้าขุดไร่ละ 35 บาท - ค่าสารเคมีปราบ ว่าวพืช ฤดูละ 250 บาท - ค่ายาฆ่าหญ้า ราคา ขวดละ 400 บาท - ค่าตัวผสม ขวดละ 100 บาท
ช่วงเดือนกันยายน	ใส่ปุ๋ย	ใส่ปุ๋ยเคมีรองพื้นสูตร 16-20-0 ซึ่งเป็นปุ๋ย ที่อยู่ในรูปของ แอม โม เนีย ฟอสเฟต เป็นส่วน ใหญ่ โดยจะใส่ปุ๋ยได้ ต่อเมื่อ มีน้ำเข้ามาหล่อ ต้นข้าวในนาประมาณ 10 ซม.ขึ้นไป และใน การปลูกข้าวแต่ละฤดู จะต้องใส่ปุ๋ยอย่างน้อย 1 ครั้ง	- ค่าปุ๋ยฤดูละ 300 บาท

ตารางที่ 9 (ต่อ) สรุปกระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ปลายเดือนกันยายน ไปจนถึง กลางเดือนธันวาคม	บำรุงรักษาต้นข้าว เฉพาะจุดที่ข้าวไม่งาม	ถ้าเห็นว่า ข้าวไม่เจริญ เติบโตเท่าที่ควร ก็จะ ใส่ปุ๋ยลงไปอีก หรือถ้า ต้นข้าวมีแมลงมา รบกวน เช่น จำพวก เพลี้ย หนอน แมลง พยาธิ ฯลฯ ก็จะใช้สาร เคมีฉีดป้องกัน และ กำจัด ซึ่งในขั้นตอนนี้ จะกระทำ เฉพาะจุดที่ เกิดปัญหา และในช่วง นี้จะเป็นช่วงที่ชาวบ้าน มีเวลาว่างมากที่สุด	- ค่ายาฆ่าหอยเชอรี่ ขวดละ 330 บาท - ค่ายาฆ่าหนอน ขวดละ 100 บาท
ปลายเดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม (ประกอบด้วย กิจกรรมหลายอย่าง)	เก็บเกี่ยว หอบข้าว	ใช้รถเกี่ยวข้าว เป็นการมัดฟ่อนข้าว จากนั้น ทำการเก็บ ฟ่อนข้าว หรือการย่น โดย วิธีการหอบข้าว มากองเป็นจุด ๆ (นำ	ค่าจ้างเกี่ยวไร่ละ 400 บาท ค่าจ้างหอบข้าว จะคิด ตาม ความยากลำบาก ในการหอบ ถ้าเป็น เพียง การหอบภายใน นา จะคิดค่าจ้างฟ่อน

ตารางที่ 9 (ต่อ) สรุปกระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ใน
บ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ปลายเดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม (ประกอบด้วย กิจกรรมหลายอย่าง) (ต่อ)		ข้าวเป็นฟ่อน ๆ มาวาง ซ้อน ๆ กัน) แต่ละจุด มีประมาณ 20 – 30 ฟ่อน	ละ 1.50 บาท แต่ถ้า เป็นพื้นที่ลุ่ม มีน้ำท่วม ขัง ทำให้การหอบยก ลำบากกว่า เพราะพื้นที่ จะเป็นหล่ม ลักษณะนี้ จะคิดค่าจ้างหอบฟ่อน ละ 2 บาท
	ลากฟ่อนข้าวที่กองไว้ ในแต่ละจุดในนา มา รวมกันเป็นกองเดียว	ใช้รถลากฟ่อนข้าวมา รวมกันเป็นกองเดียว ในนา	ค่าจ้างรถลากฟ่อนข้าว ฟ่อนละ 1.50 บาท
	ลากฟ่อนข้าวที่รวม เป็นกองเดียวออกจาก นา	ใช้รถลากฟ่อนข้าว ออกจากนา	ค่าจ้างรถลากฟ่อนข้าว ออกจากนา จะมีหลาย ราคา ขึ้นอยู่กับระยะ ทางที่ จะลากฟ่อนข้าว ออกมากองรวมกันไว้ โดย มีราคาตั้งแต่ฟ่อน ละ 2.00 – 2.50 บาท และ 3 บาท ขึ้นอยู่กับ ความใกล้ ไกล

**ตารางที่ 9 (ต่อ) สรุประบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ใน
บ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่**

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ปลายเดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม (ประกอบด้วย กิจกรรมหลายอย่าง) (ต่อ)	นวดข้าว	จะมีคนจากลพบุรี และทำเรือ นำเครื่อง นวดข้าวเข้ามารับจ้าง นวดข้าว ซึ่งการนวด ข้าวด้วยเครื่องจะ สามารถแยกข้าว เปลือกออกจากฟาง ข้าว รวมทั้งสิ่งเจือปน ต่างๆ ได้พร้อมกัน โดยมีลูกนวด สำหรับ นวดข้าวเปลือก และมี ตะแกรงนวดเป็นตัวนำ เศษฟาง ไปกระทบกับ แรงลมพัด เศษฟางจะ ถูกพัดลม เป่าออกไป ส่วนเศษฟาง ที่ไม่ได้ ถูกพัดลม เป่าออกไป จะเคลื่อนผ่านไปยัง ตะแกรงโยก โดย ตะแกรงโยกจะคัดแยก เศษฟาง ออกจากข้าว เปลือก ทำให้ชาวบ้าน ไม่ต้อง นำข้าวเปลือก ไปผัดอีก	- คำนวดข้าวต่อหนึ่ง กระสอบ จะตก ประมาณ 6 – 8 บาท (กระสอบหนึ่ง บรรจุข้าวได้ ประมาณ 80 – 100 กิโลกรัม)

ตารางที่ 9 (ต่อ) สรุปกระบวนการทำนาสมัยใหม่ของแรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ใน
บ้านหนองมน โดยเป็นการคิดค่าใช้จ่ายในการทำนาต่อ 1 ไร่

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ปลายเดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม (ประกอบด้วย กิจกรรมหลายอย่าง) (ต่อ)	ขนข้าวเปลือกไปโรงสี ข้าว	ใช้รถลากไปโรงสีข้าว	ค่าจ้าง ขนข้าวเปลือก ถึงละ 1 บาท โดยปกติ ข้าว 1 ฟ่อน จะได้ข้าว ประมาณ 1 ถึง

หมายเหตุ ในปีปัจจุบันเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว จะมีรถรับจ้างเกี่ยวข้าว นวดข้าวรวมทั้งรถลาก
ข้าว เข้ามาให้บริการถึงบ้านหนองมนเลย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นรถที่มาจากลพบุรีและ
พระนครศรีอยุธยาบ้าง ทำให้ชาวบ้านมีความสะดวกสบายมากขึ้น

ที่มา : จากการสัมภาษณ์แรงงานคีนถิ่นที่กลับเข้ามาทำนาแบบสมัยใหม่ ในช่วงเดือน
กรกฎาคม – สิงหาคม ปี 2542 และข้อมูลเพิ่มเติมจากหนังสือประมวลความรู้เรื่องข้าว
อัมมาร สยามวราฯ (2533)

ตารางที่ 10 สรุปขั้นตอนการทำพริกของแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านในบ้านหนองมน โดยใช้
เวลานานประมาณ 2 – 3 เดือน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ช่วงเดือนกุมภาพันธ์	ไถปรับที่	เป็นการเตรียม พื้นที่ ก่อนที่จะ ลงกล้าพริก (โดยปกติ ชาวบ้านจะ ทำไร่พริก เพียงไม่กี่ไร่ เนื่องจาก การลงทุน ค่อนข้างสูง)	ค่าจ้างไถไร่ละ 150 บาท
	เพาะกล้าพริก	ก่อนจะนำกล้าพริก ลง ปลูก ต้องเพาะกล้าไว้ ประมาณ 30 วัน ต้นกล้า จะมีความสูง ประมาณ 10 นิ้ว	เมล็ดพันธุ์พริก จะซื้อ จากพ่อค้า ที่เข้ามาขาย ในหมู่บ้าน ราคาขวด ละ 500 บาท ใน 1 ไร่ ใช้ไม่เกิน 2 ขวด
	ปลูกพริก	ก่อนจะ ลงกล้าพริก จะต้องใช้ เชือกขึงไป ตามแนวยาวของแปลง ให้ตรง แล้วจึงขุดหลุม ตามแนวเชือก ขนาด หลุมลึก ประมาณ 30 – 50 ซม. และก่อน นำต้นกล้าลงปลูก จะ ต้องหยอดน้ำให้ดินชุ่ม	

ตารางที่ 10 (ต่อ)สรุปขั้นตอนการทำพริกของแรงงานคีนคีน และชาวบ้านในบ้านหนองมน
โดยใช้เวลาประมาณ 2 – 3 เดือน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ (ต่อ)	รดน้ำ	ก่อน เพราะดินเป็นดินเหนียว เวลาไถ มักจะจับตัวกันเป็นก้อน ต้องรดน้ำทั้งเช้า และเย็น ในกรณีที่ดินไม่ และ แต่ถ้าดินแห้งก็จะรดแค่วันละ 1 ครั้ง โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้ปั้มน้ำสูบน้ำจากคลองมารดกล้าพริก	
	ทำรุ้นพริก (คายหญ้า)	หลังจาก ปลุกพริกได้ 7 วัน จะต้องทำรุ้นพริก (คายหญ้า) และสำรวจดูว่า กล้าพริกติดดีหรือเปล่า ชาวบ้าน เรียกว่า เป็นการสำรวจดูว่า “พริกรัด” หรือเปล่า ถ้าพริกรัดแสดงว่า พริกไม่ตาย แต่ถ้ามีต้นกล้าพริก	ค่าจ้างคายรุ้นพริก วันละ 120 บาท

ตารางที่ 10 (ต่อ) สรุปขั้นตอนการทำพริกของแรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านในบ้านหนองมน
โดยใช้เวลานานประมาณ 2 – 3 เดือน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ (ต่อ)		ตาย ก็ต้องปลูกซ่อม หลังจากนั้น ให้คาย หญ้า และพรวนดิน อย่างสม่ำเสมอ	
ช่วงเดือนมีนาคม	ใส่ปุ๋ยและใส่ฮอร์โมน	เมื่อพริกอายุได้ 15-20 วัน ต้องใส่ปุ๋ยสูตร 15-15-15 และใส่ ฮอร์โมน เพื่อบำรุงต้น บำรุงดอก และบำรุง เม็ดพริก	- ปุ๋ยสูตร 15-15-15 ราคาถุงละ 550 บาท - ปุ๋ยเกร็ด ลักษณะเป็น ผลสี่เหลี่ยมใช้บำรุงราก และลำต้น ราคาถุงละ 450 บาท
	ฉีดยาฆ่าแมลงและ ฉีดยาบำรุงต้นและ บำรุงเม็ดพริก	หลังจาก ใส่ปุ๋ยแล้ว ทุก ๆ 7 วัน จะต้อง ฉีดยาฆ่าแมลง และยา บำรุงต้น บำรุงเม็ด พริก และเมื่อพริกติด เมล็ด (ออกฝัก) จะ ต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงมากขึ้น เรื่อย ๆ	ยาฆ่าแมลงราคา ขวดละ 150 บาท

ตารางที่ 10 (ต่อ) สรุปขั้นตอนการทำพริกของแรงงานคีนถิ่น และชาวบ้านในบ้านหนองมน โดยใช้เวลานานประมาณ 2 – 3 เดือน

เดือน	ขั้นตอน	วิธีการ	ค่าจ้างและ ค่าวัสดุอุปกรณ์
ช่วงเดือนเมษายน	เริ่มเก็บเกี่ยว	การเก็บเกี่ยว ถ้าเป็นรุ่นแรก จะมีพริกจำนวนมาก ต้องอาศัยการจ้างเก็บ และภายหลังจากการเก็บพริกรุ่นแรกแล้วจะต้องรีบบำรุงดินบำรุงพริก โดยการใส่ปุ๋ยและฉีดยา เพื่อให้ต้นพริก สามารถให้ผลผลิตอีกในรุ่นต่อไป จนถึงประมาณเดือนมิถุนายน	ค่าจ้างเก็บกิโลละ 1 บาท
	การขายผลผลิต	จะมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อในหมู่บ้าน	ราคาสินค้า ขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลาง ที่เข้ามารับซื้อ ซึ่งโดยมากแล้วราคาผลผลิต จะไม่แน่นอน

ที่มา : จากการสัมภาษณ์แรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านที่ทำไร่พริก ในช่วงเดือนสิงหาคม ปี 2542

จากตารางที่ 9 และ 10 เมื่อพิจารณาการทำเกษตรกรรมกระแสหลักของแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้าสู่ภาคการเกษตรและชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน จะมองเห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นฐานทรัพยากรที่เป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติ และฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการจัดการฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไม่มีคุณภาพ

อย่างไรก็ตาม ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนนั้น ไม่อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากการกระทำของแรงงานคืนถิ่นแทบทั้งหมด เนื่องจากการทำเกษตรกรรมกระแสหลักเป็นรูปแบบและวิธีการ ที่ชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ได้ยึดถือ และปฏิบัติมาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยก่อนที่แรงงานคืนถิ่นจะตัดสินใจออกไปหางานทำนอกบ้านนั้น รูปแบบของการทำเกษตรบ้านหนองมนก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการทำเกษตรกรรมกระแสหลักแล้ว และที่สำคัญก็คือการทำเกษตรแบบกระแสหลักเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นต้องออกไปหางานทำที่อื่น และเมื่อกลับเข้ามาอยู่ในชุมชน แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่จะกลับเข้าไปเป็นแรงงานเสริมให้แก่ครอบครัวของตนเองมากกว่า แม้ว่าจะมีแรงงานคืนถิ่นบางคนก็กลับมาทำการเกษตรด้วยตนเอง แต่ก็เพียงส่วนน้อย ซึ่งส่วนมากจะเป็นแรงงานคืนถิ่นที่อยู่ในฐานะของผู้หาเลี้ยงครอบครัว หรือแรงงานคืนถิ่นที่เป็นสามีภรรยา กัน เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ การพิจารณาผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนจึงเป็นสิ่งที่ต้องมองโดยภาพรวมของชุมชน ในฐานะที่ชุมชนมีรูปแบบการทำเกษตรเป็นแบบกระแสหลัก ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นถือได้ว่าเป็นเพียงสมาชิกส่วนหนึ่งในชุมชนบ้านหนองมน ที่อาจจะมีส่วนที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนได้บ้าง โดยเฉพาะ ในกรณีที่แรงงานคืนถิ่นได้ลงมือทำการเกษตรด้วยตัวเอง และผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจมีทั้งผลกระทบในด้านบวกและผลกระทบในด้านลบ ดังนั้น การวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะทำการวิเคราะห์ทั้งผลกระทบที่เกิดจากการกระทำของแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน โดยวิเคราะห์ผ่านวิธีการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่น

ค่านิยมในความสะอาดสุขภาพและค่านิยมในความทันสมัยต่าง ๆ ที่เข้ามาในบ้านหนองมนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการเกษตรหลาย ๆ ประการ ดังจะเห็นได้ว่า แบบแผนการทำนา วิธีชีวิตความเป็นอยู่ และเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาของชาวบ้านหนองมนได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่เคยมี เคยใช้มาแต่ดั้งเดิมกลายเป็นสิ่งล้าสมัยเสื่อมความนิยมลงไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่องค์ความรู้และภูมิปัญญาสมัยใหม่ได้หลั่งไหลมาจากรอบทิศ การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาจึงเป็นแบบละทิ้งของเก่ารับของใหม่ ที่มี

คุณลักษณะวิธีใช้วิธีบำรุงรักษาและวิธีการแสวงหามาใช้ รวมไปถึงจนถึงการซ่อมแซมที่แตกต่างกันไป จากเดิมอย่างสิ้นเชิง จากการศึกษาพบว่า เครื่องมือเครื่องใช้แบบสมัยใหม่ที่ชาวบ้านหนองมนนิยม ใช้กันมากที่สุด ได้แก่ เครื่องนวดข้าว รถไถนาเดินตามและเครื่องสูบน้ำ เป็นต้น เครื่องมือเครื่องใช้ เหล่านี้มีราคาค่อนข้างแพง เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน ที่เป็นผู้ที่มีรายได้น้อย แต่ชาวบ้านก็ยังพยายามขวนขวายที่จะใช้เครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้ ถึงแม้จะไม่มี เป็นของตัวเองก็จะทำการเช่ายืมจากคนที่ มี โดยมีเหตุผลสำคัญในการใช้เครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้ ก็เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการทำงาน และเพื่อความทันสมัย ทัดเทียมกับของเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ

การก้าวกระโดดเข้าสู่การทำนาแบบสมัยใหม่ การใช้เครื่องมือเครื่องใช้แบบสมัยใหม่ ของชาวบ้านหนองมน หากวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและแรงงานคีนถิ่นที่กลับมา ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชุมชนแล้ว พบว่า การใช้เครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่ของชาวบ้าน หนองมน ไม่ได้เกิดขึ้นตามความสมัครใจ หากแต่เป็นภาวะจำยอมที่ต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลง หรือต้องยอมเปลี่ยนแปลง ถ้าใครไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนก็ต้องสร้างความพร้อมขึ้นมา ตัวอย่างเช่น ใครที่ไม่มีรถไถนาเดินตาม ก็ต้องพยายามหาเงินมาซื้อให้ได้ หากไม่มีจริง ๆ ก็ต้องหยิบยืมหรือเช่า จากคนที่มี ไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถทำได้

“ ทำนาเดี๋ยวนี้เครื่องทุ่นแรงมันมีมาก เจ้าของนาไม่ได้มาทำเอง ครั้นจะมาทำเอง เหมือน เมื่อก่อนมันก็ไม่ทันสมัย ไม่เหมือนคนอื่นเขาจ้างทำกันหมด ” (ป้าสนั่น ทองจุล, สัมภาษณ์)

“ ตอนที่ถูกเลิกจ้างออกมา พี่กับแฟนได้เงินค่าจ้างออกคนละ 12,000 บาท ก็เอาไป ให้แม่ไว้ใช้จ่ายเวลาทำนา ก็เห็นแม่แกเอาไปซื้อรถไถนาอีห้อ เม็กชี อะไรนี่แหละ เห็นเขา ว่าอยากได้มานานแล้ว เพราะว่ามันทุ่นแรงได้มาก ใช้ได้ทั้งคราดทั้งไถ ถ้าขึ้นใช้ควาย อย่างเมื่อก่อนคงจะลำบาก กินเวลาก็นานกว่ามาก ” (พี่ดวงดา , สัมภาษณ์)

ครอบครัวของชาวบ้านหนองมนหลายครอบครัว จึงเริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยการกู้ยืมเงิน จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) มาเพื่อใช้ซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ มาใช้ในการทำนา ดังจะเห็นได้ว่า ครอบครัวของชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่และครอบครัวของแรงงานคีนถิ่นที่กลับมาทำการเกษตร จะเป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตรแทบทั้งสิ้น และส่วนใหญ่จะเป็นหนี้ธนาคารอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยโดยเฉลี่ยครอบครัวละ ประมาณ 50,000 – 100,000 บาท ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าผลผลิตที่ผลิตได้อาจขายไม่ได้ราคามากพอที่จะนำเงิน มาใช้หนี้ได้ แต่ชาวบ้านก็ยอมที่จะเป็นหนี้ ยอมแม้กระทั่งที่จะออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ดังเช่น แรงงานคีนถิ่นหลาย ๆ คนที่ตัดสินใจออกไปหางานทำเพื่อหาเงินมาใช้หนี้ และหาเงินมาลงทุนทำ นาต่อไป

นอกจากนี้ปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวบ้านหนองมนเกิดความพยายาม ที่จะเปลี่ยนมาใช้ เครื่องไม้เครื่องมือที่ทันสมัย ก็คือ ค่านิยม ทักษะคิด ความเชื่อ เช่น ค่านิยมในความทันสมัยที่นิยมว่า ครอบครัวที่เป็นเจ้าของเครื่องมือเครื่องใช้แบบสมัยใหม่ เป็นคนทันสมัยตรงกันข้ามกับชาวบ้านที่ยังคงใช้เครื่องมือเครื่องใช้แบบพื้นบ้าน กลับถูกมองว่าเป็นคนหัวโบราณ หรือในเรื่องของทักษะคิด ชาวบ้านมักจะเห็นว่าเครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่เป็นสิ่งที่ดี มีความสะดวกสบาย รวดเร็ว และเหมาะสมต่อการทำนาเป็นอย่างยิ่งและในส่วนของความเชื่อนั้น ชาวบ้านเชื่อว่าเครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่จะทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจ สังคมดีขึ้น กล่าวคือ สามารถผลิตพืชผลได้ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ขายได้เงินมากขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

แต่ในความเป็นจริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนามาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้แบบสมัยใหม่ ทำให้ชาวบ้านต้องอาศัยการลงทุนเพิ่มมากขึ้น ในอดีตเครื่องมือเครื่องใช้แบบพื้นบ้านส่วนใหญ่ชาวบ้านจะทำขึ้นใช้เอง โดยหาไม้จากในท้องถิ่นมาทำ มีเพียงส่วนของเครื่องมือที่เป็นเหล็กหรือที่ทำด้วยเหล็กเท่านั้นที่ต้องซื้อ เช่น เชือก มีดพรว้า ขอบก เคียว เสียม เป็นต้น นอกนั้นแล้วชาวบ้านไม่ต้องลงทุนเป็นเงินทอง ผู้ที่ทำเองไม่เป็นก็สามารถขอให้เพื่อนบ้านช่วยทำ ให้เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในขณะที่เครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่ ชาวบ้านต้องซื้อหาจากบริษัทห้างร้านและซื้อหาในราคาแพง เพราะของบางอย่างประเทศไทยผลิตเองไม่ได้ เช่น เครื่องยนต์ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศและเมื่อเครื่องมือเหล่านี้เสียหายชำรุด ชาวบ้านก็ไม่สามารถซ่อมแซมได้เอง ต้องว่าจ้างให้ช่างไปซ่อมให้หรือบางทีต้องนำเอาเครื่องมือไปซ่อมที่ร้าน

“ รดอื้นที่เอ็งเห็นเมื่อคราวก่อน มันพังทีต้องเอาไปให้อู๋เขาซ่อมให้ ก็เวียนไปดู เขาซ่อม ตั้งหลายเที่ยวแล้วก็ยังไม่เสร็จ เขาว่ามันไม่มีอะไหล่เปลี่ยนต้องไปซื้ออะไหล่จาก กรุงเทพฯ พอมันพังแล้วมันร่นวายไปหมด เนี่ย ! ไม่รู้ว่าจะเสียค่าซ่อมไปอีกเท่าไร ” (น้ำเกลียว ภมร , สัมภาษณ์)

ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้จากแบบพื้นบ้าน มาเป็นการใช้เครื่องมือแบบสมัยใหม่ จึงทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านหนองมน กล่าวคือ ทำให้ชาวบ้านสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไปและไม่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ ทั้งในเรื่องของ การสร้างเครื่องมือเองและการซ่อมแซมเครื่องมือ ที่ชาวบ้านเคยทำได้เองเมื่อครั้งอดีต ปัจจุบันชาวบ้านต้องกลายสภาพเป็นเหมือนคนพิการ ที่ต้องคอยพึ่งพาอาศัยปัจจัยภายนอก เช่น น้ำมัน ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้เอง เมื่อเครื่องมือใช้การไม่ได้ ชาวบ้านก็ต้องหาซื้อใหม่ ซึ่งก็จำเป็นต้องหาเงินมาซื้อหาอีก ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบการใช้รถไถนาเดินตามกับการใช้ควายไถนาแล้ว จะเห็นได้ว่าชาวบ้านต้องสูญเสียประโยชน์ไปอย่างมากมาย เพราะในขณะที่การใช้ควายไถนาเป็นการพอพูนกำไรในทุกเวลา โดย

ที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนเป็นเงินทอง ไม่ต้องทำงานหนักเพื่อหาเงินมาใช้หนี้และไม่ต้องมานั่งคำนวณหาต้นทุนกำไร นอกจากนี้ เมื่อซื้อควายมาแล้ว นอกจากจะได้ใช้แรงงานแล้ว ยังสามารถขายต่อได้ทุนคืนกลับมาอีก ตรงกันข้ามกับการใช้รถไถนาเดินตามซึ่งมีค่าเสื่อมราคาอยู่ในตัว และยังใช้มากเท่าไร ใช้นานเท่าไร คุณค่าของเครื่องมือก็จะหมดตามไป ที่สำคัญยังต้องเสียค่าซ่อมแซมอีกด้วย ทำให้ไม่คุ้มต่อการลงทุนที่เสียไป เพราะการทำนาในปัจจุบันของชาวบ้านหนองมนต้องอาศัยการลงทุนสูง พอได้ข้าวมาก็ต้องขายเพื่อนำเงินมาใช้หนี้ บางคนขายข้าวจนหมดก็ยังไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้หมด จึงมักพบว่า ชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ต้องประสบกับปัญหาการกู้ยืมเงินทั้งในและนอกระบบ จนกลายเป็นภาระหนี้สินที่ทับถมชาวบ้านเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ

สิ่งสำคัญที่พบเห็นในชุมชนบ้านหนองมน เมื่อใช้วิธีการทำนาแบบสมัยใหม่ก็คือ การนิยมจ้างแรงงานมากกว่าการแลกเปลี่ยนแรงงาน การนิยมซื้อขายมากกว่าการแบ่งปัน ใครที่มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัยและมีเงินทองเป็นจำนวนมาก ย่อมกลายเป็นผู้ที่มีอิทธิพลและมีอำนาจมาก ดังจะเห็นได้ว่า แทบทุกขั้นตอนของการทำนาแบบสมัยใหม่ จะมีการจ้างแรงงานแทบทั้งสิ้น และผู้ที่ถูกจ้างแรงงานโดยมากก็จะเป็นชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง การทำงานทุกวันนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้เงินตรามากกว่าการทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกข้าวก็เพื่อขาย การปลูกผักก็เพื่อขายแทนที่จะเป็นการปลูกพืชผลเพื่อบริโภค แต่ปัจจุบันการบริโภคถูกจำกัดลงไปจะสามารถบริโภคได้ก็ต่อเมื่อมีผลผลิตที่เหลือจากการขายเท่านั้น

นอกจากนี้ การทำนาแบบสมัยใหม่และการปลูกพืชผักอื่น ๆ ในบ้านหนองมนไม่ว่าจะเป็นพริก ข้าวโพด ถั่วเขียว ถั่วลิสงแล้วแต่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งสภาพดิน และแหล่งน้ำซึ่งเกิดขึ้นจากประสิทธิภาพและขีดความสามารถของเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ที่มีฤทธิ์ในการทำลายสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ที่อยู่ในดินให้หมดไป และที่สำคัญปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีและการฉีดพ่นยาฆ่าแมลง จะต้องเพิ่มปริมาณมากขึ้นเรื่อย ๆ ในฤดูกาลเพาะปลูกแต่ละฤดู

จากข้อมูลการใช้ปุ๋ยเคมีของชาวนาไทยของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ปี 2531 พบว่า ในระยะประมาณ 20 ปีนี้ ปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีของชาวนาไทย (คัดตามน้ำหนักปุ๋ย) ได้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับทั้งในนาปีและนาปรัง เมื่อเทียบกับพื้นที่เพาะปลูกที่เพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่า ปริมาณการใช้ปุ๋ยต่อพื้นที่เพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงพอสมควร สำหรับข้าวนาปีนั้น ปริมาณการใช้ปุ๋ยต่อไร่ได้เพิ่มขึ้นประมาณหนึ่งเท่าตัว คือ จากประมาณ 4 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2510 - 2514 มาเป็น 8 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2526 - 2530 ในขณะที่ปริมาณปุ๋ยที่ใช้ต่อไร่ในนาปรังก็เพิ่มขึ้นประมาณเท่าตัวเช่นกัน คือ จาก 22 - 25 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2510 - 2512 มาเป็นประมาณ 50 กิโลกรัมต่อไร่ ในช่วงปี 2524 - 2530 (อัมมาร สยามวาลาฯ , 2533 : 106)

ชาวบ้านหนองมนให้เหตุผลสำหรับการเพิ่มปริมาณปุ๋ยและยาให้มากขึ้นในทุกปีว่า เป็นการช่วยเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น

“ ทำนา ทำเกษตรทุกอย่างเราก็ต้องหวังผล ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยแล้วพืชผมมันจะ โต ได้ยังงี้ ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นเขาใช้ปุ๋ยใช้ยาบำรุงต้นไม้กันหมดแล้ว ยิ่งถ้าต้องการพืชผลมาก ๆ ก็ยิ่งต้องบำรุงมาก ๆ มันถึงจะให้ผลผลิตดี ” (พี่สุรางค์, สัมภาษณ์)

“ คนอื่นเขาใช้ปุ๋ยกันหมด เราก็ต้องใช้ ไม่อย่างนั้นมันไม่ทันเขาหรอก อย่างนาคนอื่นงามหมด ของเราไม่งามอยู่ที่เดียวไม่ไหวหรอก ต้องใส่ปุ๋ยฉีดยามันถึงจะงาม ลองคิดดูถ้านาเราไม่ใส่ปุ๋ยไม่ฉีดยา อะไรจะเกิดขึ้น หนูเออ เหลี้ยเออ ได้มาลงนาเราคนเดียวหมดกันทีนี้ไม่ไหวหรอก ” (น้ำเกลียว ภมร, สัมภาษณ์)

ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้อยู่ตลอดว่า การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในปริมาณที่มากเกินไป จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสุขภาพของคนในชุมชน เพราะหลายคนได้รับผลกระทบด้วยตัวเองในขณะที่มีการฉีดพ่นยาในไร่อปการ ที่ต้องพ่นยาทุก ๆ วัน ปริมาณยาฆ่าแมลงที่ฉีดพ่นทุกวันจะมีกลิ่นฉุนอย่างรุนแรง เมื่อลมพัดกลิ่นยาจะก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพของชาวบ้านที่แพ้ยา โดยจะมีลักษณะอาการ เช่น มีคันระบะ อาเจียน และเป็นผื่นขึ้นตามตัว เป็นต้น นอกจากนี้ ยาฆ่าแมลงที่ใช้มักจะมีพิษตกค้างและถูกชะล้างลงสู่ลำคลองหนองมนในที่สุด

“ เมื่อก่อนนี่ พอหมดฤดูทำนา ที่บ้านพี่ก็จะทำไร่อปการอยู่ 2 ไร่ ตัวพี่เองก็ช่วยทำด้วย ก็ช่วยค้ายุ่นปกร้าง ฉีดยาพริกอาทิตยละครึ่ง ช่วงที่ฉีดยาก็ก็น้ำด้วย ปวดหัว แล้วก็อาเจียน จนต้อง เข้าโรงพยาบาลหมดเงินไปเป็นหมื่นบาท แต่ทำไงได้หละ ก็ตอนแรกพริกราคาดีมากเลยนะ ทำครั้งแรกได้ตั้ง 70,000 – 80,000 บาท พอที่ออกจากโรงพยาบาลก็กลับมาช่วยฉีดยาอีก อยากได้เงินมาก ๆ แต่พอทำไปนาน ๆ พักหลังพริกราคาตกเหลือแค่กิโลละ 3 บาท เพราะคนเขาปลูกกันมากขึ้น ” (พี่สุรางค์, สัมภาษณ์)

การสะสมของสารเคมีและยาฆ่าแมลงที่อยู่ในดิน เมื่อถูกน้ำฝนชะล้างลงสู่ลำคลอง ซึ่งถือว่าเป็นเส้นเลือดหลักของชาวหนองมนแล้ว นอกจากระบบนิเวศในน้ำจะถูกทำลายลงไป โดยสะท้อนให้เห็นจากจำนวนและชนิดของปลาที่ลดน้อยลงไป รวมทั้งสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ก็เริ่มจะหมดไปด้วยเช่นกัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นทำให้ลำคลองหนองมนมีสิ่งเจือปนอยู่มาก จนชาวบ้านไม่กล้าที่จะนำน้ำจากลำคลองมาบริโภค ทั้ง ๆ ที่ในอดีตต่างก็อาศัยน้ำจากคลองหนองมนในการอุปโภคบริโภค ส่วนพืชผักที่ขึ้นตามริมคลองอย่างผักบุ้ง ผักคะน้า และผักโขม ก็อาจได้รับสารพิษเหล่านี้ โดยการดูดซึมหรือสารเคมีที่ฟุ้งมากับอากาศ เมื่อลมพัดก็ปลิวมาเกาะตามใบ ทำให้การบริโภคพืชผักเหล่านี้ในปัจจุบันก็ไม่ค่อยจะปลอดภัยนัก ถึงแม้ว่าจะเป็นพืชผักพื้นบ้านที่เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติก็ตาม และในที่สุดเมื่อระบบนิเวศในน้ำถูกทำลายลงไป สิ่งที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด นอกเหนือ

จากสิ่งมีชีวิตในน้ำ ก็คือ ชาวบ้านหนองมน ที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับลำคลองหนองมนมานาน ผลกระทบที่เกิดขึ้นมีทั้งผลกระทบต่อสุขภาพร่างกาย และผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน ที่ประกอบอาชีพจับปลาขาย โดยเฉพาะกลุ่มแรงงานคีนถิ่นที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง เมื่อกลับมาก็ต้องมารับจ้างและหาปลาขาย เพราะเป็นอาชีพดั้งเดิมก่อนที่จะออกไปทำงานที่อื่น

“ ก็กลับมาลงไข่จับปลา รายได้ไม่แน่นอนนหรือ บางวันก็ได้ไม่ถึงร้อย ทุกวันนี้ ปลามันลดลงมาก อย่างเมื่อก่อนเคยจับได้ 7-8 กิโล มาตอนนี้เหลือแค่วันละ 3 กิโล บางวันก็ได้ไม่ถึงด้วยซ้ำ เรียกว่าพออยู่ได้ไปวัน ๆ เนี่ย ! ค่าเทอมลูกก็ยังไม่รู้ว่าจะเอาที่ไหน อยากทำงานโรงงาน เพราะว่าได้เงินทุกวันดีกว่ากลับมาทำเกษตร ต้องขยันออกไปหาปลาถึงจะได้ รายได้ก็ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับธรรมชาติ อย่างถ้าฝนฟ้าตกทุกวันที่ทำนาไม่ได้อีก ทุกวันนี้ ก็ได้อาศัยลงขายจับปลาแบบนี้ไปวัน ๆ เพราะถ้าไม่ทำก็คงจะอดตาย ”
(น้ำส้มป่อย , สัมภาษณ์)

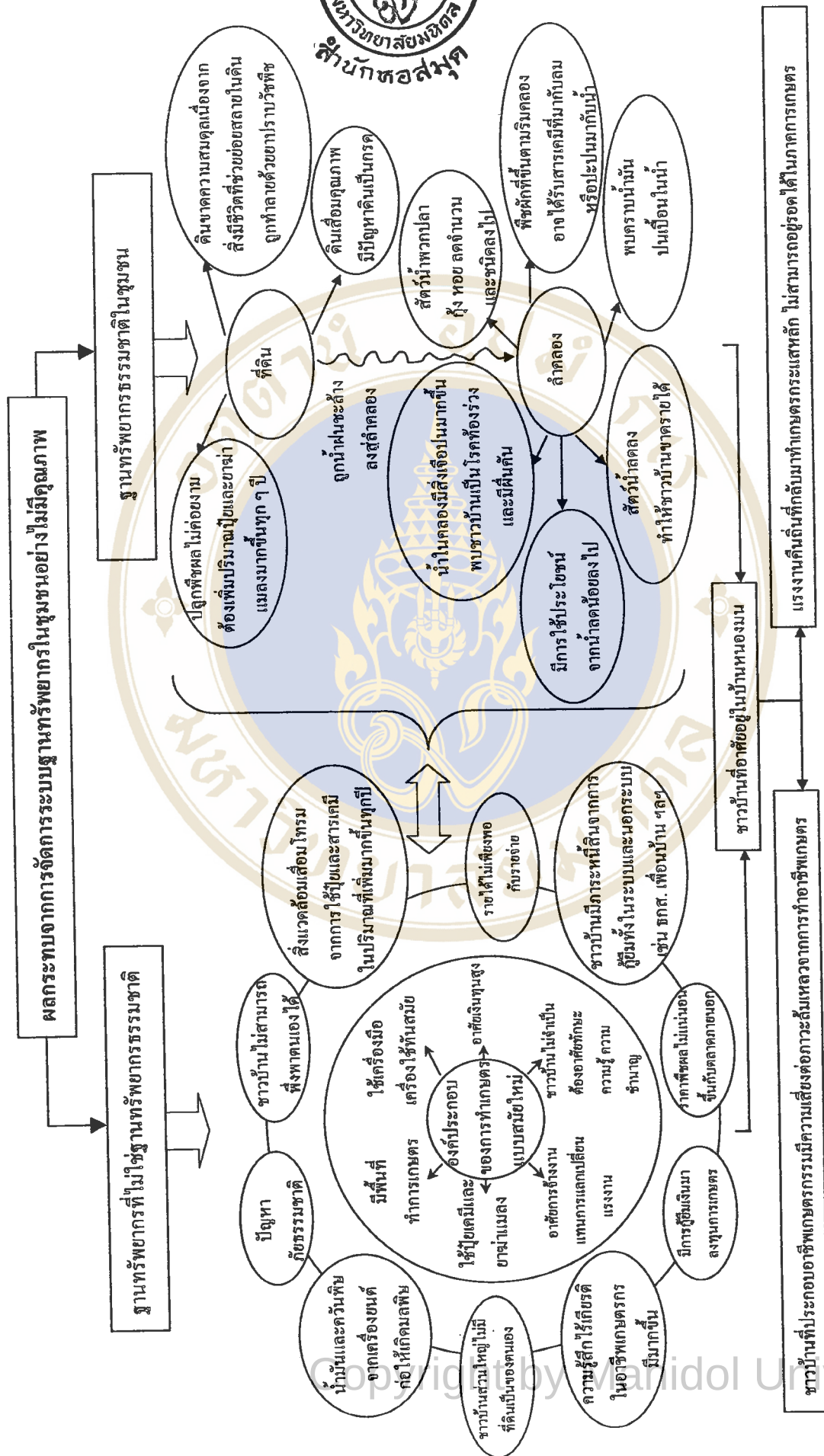
ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ที่กำลังเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ ไม่ได้เกิดจากปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเท่านั้น น้ำมันและควันพิษจากเครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ที่นำมาใช้ ก็เป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มมลพิษให้แก่สิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การทำเกษตรแบบกระแสหลักของชาวบ้านหนองมน ยังก่อให้เกิดภาวะเร่งรีบใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยโดยไม่จำเป็น ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่ใช้ไปไม่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนเท่าที่ควร ดังตัวอย่างเช่น การเอาปุ๋ยเคมีไปใส่ในนา เพื่อเร่งให้ดินคายความอุดมสมบูรณ์ออกมาเป็นเมล็ดข้าว เพื่อจะได้นำไปขาย แล้วเอาเงินมาจ่ายค่าลงทุนทำนา หรือค่าเครื่องมือเครื่องใช้ และค่าดอกเบี้ยที่กู้ยืมเงินเข้ามาซื้อสิ่งเหล่านี้ เครื่องมือหมดอายุใช้การพอดีจึงจะผ่อนใช้หนี้หมด ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกใช้ไปในช่วงเวลาดังกล่าว จึงไม่ก่อประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านเลยแม้แต่น้อย เพราะค่าแรงงานก็ไม่ได้รับและที่สำคัญการใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือที่ทันสมัยเมื่อนำมาใช้อย่างไม่ถูกวิธี ยังจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น

จากการพิจารณาโดยภาพรวมของชุมชนบ้านหนองมนแล้ว สามารถสรุปและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผลกระทบที่เกิดจากการทำเกษตรกระแสหลักของทั้งแรงงานคีนถิ่น ที่กลับเข้าสู่ภาคการเกษตรและชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน ทั้งที่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติและฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน โดยจากการศึกษาพบว่า การทำเกษตรแบบกระแสหลักเป็นการจัดการระบบฐานทรัพยากรในชุมชนอย่างไม่มีคุณภาพ เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ไม่ว่าจะเป็นเงินลงทุน เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง แต่ผลตอบแทนที่ชาวบ้านได้รับกลับคืนมากกลับไม่คุ้มค่ากับการลงทุนที่เสียไป เพราะชาวบ้านต้องตกอยู่ท่ามกลางความเสี่ยงหลายประการ โดยเฉพาะในเรื่องของหนี้สิน และภาวะความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าความ

ล้มเหลวจากการจัดการทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ จะนำมาซึ่ง ความล้มเหลวของ ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในเรื่องของคุณภาพดินและปัญหาแหล่งน้ำ ซึ่งทั้ง 2 ประเภท เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่จะช่วยเกื้อกูลต่อการทำการเกษตร แต่ใน ปัจจุบันความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบ้านหนองมน ยังคงทวีความรุนแรง เพิ่มขึ้น เนื่องจากชาวบ้านยังไม่มีรู้จักวิธีการที่จะจัดการฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐาน ทรัพยากรธรรมชาติให้ ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่า กระบวนการทำเกษตรแบบกระแสหลัก โดยเฉพาะการทำนาที่ทำอยู่ทุกวันนี้ ไม่จำเป็นต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญพิเศษใดใด จนดูเหมือนว่ากระบวนการทำนาเป็นของ ธรรมดาทั่วไปที่ใคร ๆ ก็สามารถทำได้ โดยไม่จำเป็นต้องฝึกฝนให้เกิดทักษะ ความชำนาญ แต่อย่างใด เพราะกระบวนการทำนาสมัยใหม่ค่อนข้างสะดวกสบายและไม่สลับซับซ้อน อาศัย เครื่องทุ่นแรงและการจ้างงานมากกว่าการแลกเปลี่ยนแรงงาน (เอี่ยม ทองดี , 2538 : 159) ลักษณะ ดังกล่าว ทำให้คุณค่าและกระบวนการทำนากลายเป็นองค์ความรู้ที่ไม่มีความสำคัญ ใคร ๆ ก็ สามารถเรียนรู้และทำนาได้ ถ้ามีทุนทรัพย์มากพอ ซึ่งตรงจุดนี้เองอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้มีแรงงาน คืนถิ่นกลับเข้ามาทำนาและเข้ามาเป็นแรงงานเสริมในภาคการเกษตรมากขึ้น แต่ในความเป็นจริง แล้ว การทำนาในอดีตเป็นสิ่งที่มีความค่าและแฝงไว้ซึ่งภูมิปัญญาของชาวนา โดยผู้ที่ทำการเกษตร กระแสหลักไม่มีทางที่จะรับรู้ได้

ในขณะเดียวกัน แม้ว่าการทำเกษตรกระแสหลักจะไม่จำเป็นต้องอาศัยทักษะความรู้ ความชำนาญมากนักก็ตาม แต่นั่นก็มีข้อปัจจัยสำคัญที่จะบ่งบอกได้ว่า แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้าน ในชุมชนบ้านหนองมนจะสามารถอยู่รอดได้ในภาคการเกษตร ดังเช่น ที่รัฐบาลได้กล่าวอ้างไว้ว่า ประเทศไทย ยังมีภาคการเกษตรที่จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น ที่ได้รับผลจาก วิฤตเศรษฐกิจ เพราะปัจจัยที่สำคัญที่สุดอยู่ที่เรื่องของฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งฐาน ทรัพยากรธรรมชาติและฐานทรัพยากรที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งตรงบริเวณที่แรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านในบ้านหนองมน ยังไม่สามารถจัดการระบบฐานทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพ ได้แล้ว ต่อให้มีทุนทรัพย์ที่จะกู้ยืมมาทำการเกษตรเป็นจำนวนมาก ก็ไม่มีทางที่จะอยู่ในภาค การเกษตรได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้เนื่องจากการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ที่กำลังทำกันอยู่มากในชุมชน บ้านหนองมนนั้น มีแต่จะนำพาให้แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านคนอื่น ๆ ตกอยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อ ความล้มเหลวในภาคการเกษตร ดังจะได้แสดงให้เห็นในแผนภาพที่ 11

แผนภาพที่ 11 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมน ทั้งที่เป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากร

ที่ไม่ใช่ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

6.5 รูปแบบวิธีคิดของแรงงานคืนถิ่นกับการกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรในบ้านหนองมน

จากที่กล่าวไปแล้วนั้น เป็นการนำเสนอให้เห็นรูปแบบของการกลับเข้ามาทำการเกษตรของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน ที่ส่วนใหญ่จะกลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลักเหมือนเดิม โดยมักจะเข้ามาเป็นแรงงานเสริมให้แก่ครอบครัว การเข้ามาเป็นแรงงานเสริมทำให้แรงงานคืนถิ่นกลุ่มนี้ไม่จำเป็นต้องมีทักษะความรู้ ความชำนาญในการทำการเกษตร เพราะแรงงานคืนถิ่นมิได้เป็นผู้ริเริ่มหรือลงมือทำการเกษตรด้วยตนเอง ประกอบกับการทำการเกษตรแบบกระแสหลักเป็นลักษณะของการจ้างทำในทุกระดับชั้นตอน ยิ่งทำให้แรงงานคืนถิ่นกลุ่มนี้แทบไม่ต้องลงแรงทำงานที่เป็นงานหนักเลย อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าแรงงานคืนถิ่นอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีการปรับวิธีคิดที่แตกต่างไปจากแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้าไปทำการเกษตรแบบกระแสหลัก กล่าวคือเป็นแรงงานคืนถิ่นที่มีความมุ่งมั่น และตั้งใจที่จะกลับมาประกอบอาชีพในภาคการเกษตร หลังจากการถูกเลิกจ้าง แม้ว่าแรงงานคืนถิ่นกลุ่มนี้จะมีเพียง 2 คนเท่านั้น คือ ทะเนต ฉัตรแก้ว และสราวุฒิ คุมมานนท์ แต่แรงงานคืนถิ่นทั้งสองคนต่างก็มีแนวคิด และการปฏิบัติที่แตกต่างต่างไปจากแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด

แรงงานคืนถิ่นคนแรก คือ ทะเนต ฉัตรแก้ว ได้กลับมาเลี้ยงปลาอุกและเพาะเห็ดฟางขาย ส่วนคนที่สอง คือ สราวุฒิ คุมมานนท์ ได้กลับมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลพื้นฐานของแรงงานคืนถิ่น ทั้งสองคนจะเห็นได้ว่า เป็นแรงงานคืนถิ่นที่ได้รับการศึกษาสูง เมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ และมีตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดีก่อนที่จะถูกเลิกจ้าง ลักษณะของแรงงานคืนถิ่นกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาและประสบการณ์การทำงานได้ให้โอกาสแก่คนเราในการรู้จักคิด กล้าตัดสินใจและการลงมือปฏิบัติ ซึ่งจะแตกต่างจากแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ ที่กลับเข้าไปอยู่ในวังวนของการทำเกษตรแบบกระแสหลัก

กรณีของแรงงานคืนถิ่นทั้งสองคน จึงมีความน่าสนใจที่จะนำเสนอในประเด็นที่ว่าทำไมเขาจึงคิดแตกต่างไปจากแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านคนอื่น ที่สำคัญทำไมเขาจึงเลือกที่จะกลับมาทำอาชีพเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพที่เขาห่างเหินมานานนับตั้งแต่ออกไปทำงานที่อื่น

“ ช่วงก่อนนี้ ผมเครียดมาก ว่างงานอยู่ 3 เดือน ผมก็ออกไปรับจ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อไม่ให้ตัวเองอยู่ว่าง ได้เงินมาวันละ 130-140 บาท แต่พอทำไปสักพัก ก็เริ่มคิดแล้วว่า นี่มันไม่ใช่สิ่งที่เราต้องการจะทำ จากนั้น ผมก็เริ่มคิดว่าจะเอาอย่างไรกับชีวิตดี ก็พอคิดนึกขึ้นได้ว่าที่บ้านมีบ่อเลี้ยงปลาอุกอยู่ แต่เป็นบ่อร้างที่พ่อเคยเลี้ยงไว้ตอนปี 37 เมื่อก่อนผมก็ช่วยพ่อเลี้ยงด้วยก็พอมีความรู้อยู่บ้าง ผมเลยตัดสินใจกลับไปเลี้ยงปลาอุก เพราะคาดว่ากว่าเศรษฐกิจจะดีขึ้นก็คงจะราว ๆ อีกสัก 4 - 5 ปี ” (ทะเนต ฉัตรแก้ว , สัมภาษณ์)

“หลังจากตกงานมา ผมตระเวนหางานอยู่ 3 - 4 เดือน จนเบื่อ ก็เลยมานั่งคิดว่า เราน่าจะกลับบ้าน แต่จะกลับไปทำอะไรได้ล่ะ พอคิดว่านึกถึงที่ดินที่บ้าน มีอยู่ 20 ไร่ ก็เลยคิดว่าเราน่าจะไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตรงนั้น พอลึกคิดว่า จะกลับไปทำเกษตรก็ตัดสินใจแวะเข้าไปที่ศูนย์ส่งเสริมการเกษตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ไปอ่านหนังสือบ้างถามเจ้าหน้าที่บ้าง ว่าพื้นที่อย่างบ้านเราเหมาะที่จะปลูกอะไร เจ้าหน้าที่เขาก็แนะนำว่า ถ้าเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึง จะต้องหาต้นไม้ที่มันทนน้ำ เวลาน้ำท่วมจะได้ไม่ตาย อย่างเช่น พวกไม้ยืนต้น ชมพู่ ฝรั่ง มะพร้าว เพราะผลไม้พวกนี้พอต้นมันติดแล้วในช่วง 3-4 ปี ถ้าน้ำท่วมมันจะยังอยู่ได้ ” (สราวุธ คุมมานนท์, สัมภาษณ์)

เมื่อทั้งสองคนตัดสินใจกลับมาทำการเกษตรในชุมชนแล้ว จากการศึกษาข้อมูล ทำให้ทราบถึงวิธีการทำการเกษตรของแต่ละคน ทั้งในด้านของการลงทุนและการดูแลรักษา

ตะเนต เล่าว่า “ที่บ้านมีบ่ออยู่แล้ว ขนาดกว้าง 45 เมตร ยาว 90 เมตร ชั้นตอนแรก ผมก็ต้องทำความสะอาดบ่อน้ำ สำหรับเงินทุนที่ใช้ตอนนั้นมีเงินของตัวเองอยู่ 10,000 กว่าบาทพอแฟนออกทุนสำรองให้ด้วย ”

ค่าใช้จ่ายในการทำบ่อเลี้ยงปลา

1. ลูกปลาดุก มีหลายราคาตั้งแต่ 20 สตางค์ 40 สตางค์และ 50 สตางค์ ซื้อมาประมาณ 5,000 - 10,000 ตัว ไปซื้อจากฟาร์มที่หนองแขง จังหวัดสระบุรี

2. ค่ายาดูแลรักษาปลา ขวดละ 200 บาท

3. ค่าอาหารปลาถุงละ 30 บาท ประมาณ 300 ถุง

นอกจากนี้ ตะเนต ยังเพาะเห็ดฟางขายอีกด้วย เขาเล่าว่า ศึกษาวิธีการทำจากหนังสือการเกษตรและถามคนที่เขาเคยทำมาบ้าง แล้วจึงนำมาลงทำดู

ค่าใช้จ่ายและอุปกรณ์สำหรับเพาะเห็ดฟางขาย (สำหรับแปลงเพาะเห็ด 6 แปลง)

1. เชื้อเห็ด 4 ถัง ถังละ 120 บาท

2. หัวอาหาร 2 ถุง ถุงละ 30 บาท

3. เศษฟาง สามารถหาได้ในหมู่บ้าน

4. พลาสติก ไร่ 2 ม้วน ม้วนละ 30 บาท

ลงทุนไป 600 บาท

“ เห็ดฟางใช้เวลาเพาะนานประมาณ 10 วันก็เก็บผลผลิตได้แล้ว หลังจากเก็บผลผลิตเสร็จแล้ว ผมก็จะเอาไปส่งให้ร้านขายอาหารในราคากิโลกรัมละ 40 บาท ผมได้กำไรประมาณ 700 บาท ก็คิดว่าจะทำต่อไป แต่ช่วงนี้ต้องพักไว้ก่อน เพราะฝนตกมาก

ความขึ้นเยอะ เพาะเห็ดไม่ได้ เพราะเห็ดฟางต้องอาศัยความร้อน ส่วนปลาถูกต้องเลี้ยงไว้ประมาณ 90 วัน ถึงจะจับขายได้ เวลาจะจับขาย เราก็ต้องไปติดต่อตลาดสอบถามราคาจากแม่ค้า แล้วถ้าตกลงราคากันได้ ก็จะติดต่อให้แม่ค้ามารับซื้อปลา แม่ค้าปลาก็มีอยู่หลายที่ ทั้งที่ปทุมธานี อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรี ในใจผมคิดว่าจะน่าจะได้ราคาไม่ต่ำกว่า กิโลละ 20-24 บาท เดือนหนึ่งก็จะได้รายได้ประมาณ 5,000 บาท ก็น่าจะอยู่ได้ ตอนนี้หมดไปประมาณ 45,000 บาท ผมคาดว่าถ้าจะได้ผลผลิตก็คงจ่ายเงินไปเกือบ 100,000 บาท ” (ทะเนต ฉัตรแก้ว, สัมภาษณ์)

ทางด้านการทำเกษตรผสมผสานของสราวุฒินั้น เขาเล่าให้ฟังว่า

“ พอรู้ว่า จะกลับมาทำสวน ผมก็มานั่งคิดออกแบบผังว่าจะทำอะไรตรงไหนบ้าง พอคิดในพื้นที่ของเรามีบ่อปลาอยู่ ก็เลยตั้งใจจะเลี้ยงปลาด้วย พอกลับมาบ้านก็ลงมือทำสวนเลย ช่วงนั้นหน้าแล้ง ผมกลัวว่าน้ำจะไม่พอก็เลยไม่ได้ลอบ่อใหม่ มันก็เลยพอมีปลาซ่อนอยู่บ้าง หลังจากนั้น ก็โทรไปถามทางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ว่าควรจะเลี้ยงปลาอะไรดี เขาก็ติดต่อถามคณะประมงให้ เขาแนะนำว่าให้ไปซื้อปลาที่ศูนย์ประมงบางไทร เพราะมีพันธุ์ปลาเยอะดี ส่วนปลาที่เลี้ยงก็น่าจะเป็นพวกปลากินพืช อย่างพวกปลาจระเมียด แล้วก็ปลาดะเพียน ผมก็เลยตัดสินใจไปซื้อปลาที่ประมงบางไทรเลย ก็ได้ปลาดะเพียด ราคาตัวละ 5 บาท มา 300 ตัว แล้วก็ปลาดะเพียน ตัวละ 10 สตางค์ ซื้อมา 20,000 ตัว แต่ที่เลี้ยงปลาก็ไม่ได้คิดที่จะขายจะเลี้ยงไว้กินมากกว่า ”

ส่วนพันธุ์ไม้ที่นำมาปลูก สราวุฒิไปซื้อที่สวนจตุจักร โดยเหมารถไปซื้อเองเลย “ อาศัยว่าไปตีสนิทกับเจ้าของร้าน ก็เลยได้ราคาถูกกว่าที่อื่น ”

พันธุ์ไม้ที่นำมาปลูกในสวน

1. ฝรั่ง (พันธุ์แป้นสีทอง) ซื้อกิ่งตอนมากิ่งละ 15 บาท ซื้อมา 300 กิ่ง

ส่วนวิธีการชำก็จะโทรถามจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (กรมส่งเสริมการเกษตร)

2. ขมิ้น ต้นละ 60-150 บาท เอามาปลูกอยู่ 20 ต้น
3. มะพร้าว น้ำหอม ไปซื้อเองที่บ้านแพ้ว ต้นละ 20 บาท เอามาปลูก 500 ต้น

“ ตอนหลัง ๆ แม่เอามะม่วงมาลง ผมไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไร เพราะว่ามันทนน้ำไม่ค่อยได้ ปลูกไปพอน้ำท่วมก็ตาย ที่ปลูกเพิ่มมาก็มีกล้วย ที่เลือกปลูกกล้วยเพราะไม่ต้องดูแลรักษามาก ตอนนี้เรื่องสวนผมดูแลเองทั้งหมด ส่วนเรื่องทำนาก็ไปช่วยพ่อบ้าง เวลาพ่อเขาวานก็ไปช่วยหยิบโน่นยกนี่บ้าง ทำเองไม่เป็นหรอกฮะ ” (สราวุฒิ คุมมานนท์, สัมภาษณ์)

วิธีการดูแลสวนเกษตรผสมผสานของสราวุธ

1. ในกรณีที่ฝนไม่ตกจะต้องรดน้ำต้นไม้ทุกวัน ทั้งเช้าและเย็น
2. ปุ๋ยที่ใช้จะเป็นปุ๋ยยูเรีย เพราะเป็นปุ๋ยที่ดูดซึมเร็วและไม่ค่อยตกค้าง ปุ๋ยยูเรียมีราคาประมาณถุงละ 300 บาท สำหรับวิธีใช้จะเลือกใส่เฉพาะต้นที่แคระแกรนเท่านั้น
3. การใช้ปุ๋ยคอก จะใส่ในขณะที่ดินไม้ยังต้นเล็กอยู่ คือ หลังจากปลูกได้ประมาณ 1 เดือน จะใส่ปุ๋ยคอกหนึ่งครั้ง จากนั้นเมื่อต้นไม้เริ่มโตขึ้นเรื่อยๆ ก็จะหยุดใส่ปุ๋ยคอก อาจจะใส่ประมาณปีละหนึ่งครั้งก็พอ

เมื่อพิจารณารูปแบบและวิธีการทำการเกษตรของทั้ง 2 คน พบว่า มีทั้งสิ่งที่คล้ายคลึงกัน และมีส่วนที่แตกต่างกัน สำหรับสิ่งที่ทั้งสองคนมีอยู่คล้ายกัน นั่นคือ เรื่องของความตั้งใจที่จะกลับมาทำการเกษตร หลังจากที่ได้ทงานแล้ว โดยเชื่อว่า ภาคการเกษตรจะสามารถช่วยให้ชีวิตของพวกเขาดีขึ้น นอกจากนี้พวกเขาทั้ง 2 คนยังมีความพยายามที่จะเรียนรู้เรื่องทางการเกษตรจากแหล่งวิทยาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสถาบันทางการศึกษา หรือจากหนังสือการเกษตร

“ ผมคิดว่า คนเราทำเกษตรก็สามารถอยู่ได้ ถ้ารู้จักที่จะเรียนรู้และขยัน อาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่อิสระ เป็นงานที่เราสามารถทำได้ด้วยตนเอง ลองดูอย่างในหลวงท่านจิ ท่านมองการณ์ไกล ส่งเสริมโครงการต่าง ๆ ให้ ไม่ว่าจะเป็นโครงการเศรษฐกิจพอเพียง ดูอย่างบนที่สูงท่านก็ยังหาวิธี ส่งน้ำไปให้คนบนดอยใช้ได้ แล้วที่ราบอย่างเราก็คงจะทำได้ไม่ยาก ที่ดินเราก็มี หนองน้ำลำคลอง เราก็มี จับปลากินจับปลาขายก็ได้ ผมว่าปัจจัยสำคัญสำหรับการทำเกษตรมี 3 อย่าง คือ มีพื้นที่ ที่เหมาะสม มีทุนที่ไม่ต้องกู้ยืมใคร แล้วก็มีวัตถุดิบที่สามารถหาได้เอง ส่วนความรู้ในการทำเกษตรสามารถจะฝึกฝนและเรียนรู้ได้ ” (ทะเนตร ฉัตรแก้ว, สัมภาษณ์)

“ ตอนนี่ผมกำลังสนุกกับการทำสวนอยู่ ถ้าสวนของผมเป็นรูปเป็นร่างขึ้นเมื่อไหร่ ผมคงภูมิใจมาก เพราะมันสร้างมาจากความตั้งใจและสองมือของผมเอง ” (สราวุธ คุ้มมานนท์, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการทำเกษตรของทั้งสองคน จะเกิดขึ้นจากความมุ่งมั่นและตั้งใจ แต่การทำเกษตรมีปัจจัยและองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง ที่จะนำไปสู่การทำเกษตรประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ ทุน พื้นที่ทำการเกษตร ราคาสินค้า แหล่งน้ำและตลาดรองรับสินค้าเหล่านี้ เป็นต้น แต่ก็ไม่มีสิ่งใดจะสำคัญมากไปกว่าการทำเกษตรอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นลักษณะของการทำการเกษตรที่ทั้งตัวผู้ลงมือทำเกษตรและสิ่งแวดล้อม สามารถที่จะอยู่ได้ ดังนั้น เมื่อย้อนกลับไปดูวิธีการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่นทั้งคู่แล้ว สามารถมองเห็นถึงความแตกต่างในเรื่องของการจัดการระบบฐานทรัพยากรที่มีอยู่ของแรงงานคืนถิ่นทั้ง 2 คน ซึ่งแสดงดังแผนภาพที่ 12

แผนภาพที่ 12 ปัจจัยที่ทำให้การเลี้ยงปลาของ ทะเนต จิตรแก้ว ไม่ประสบความสำเร็จ

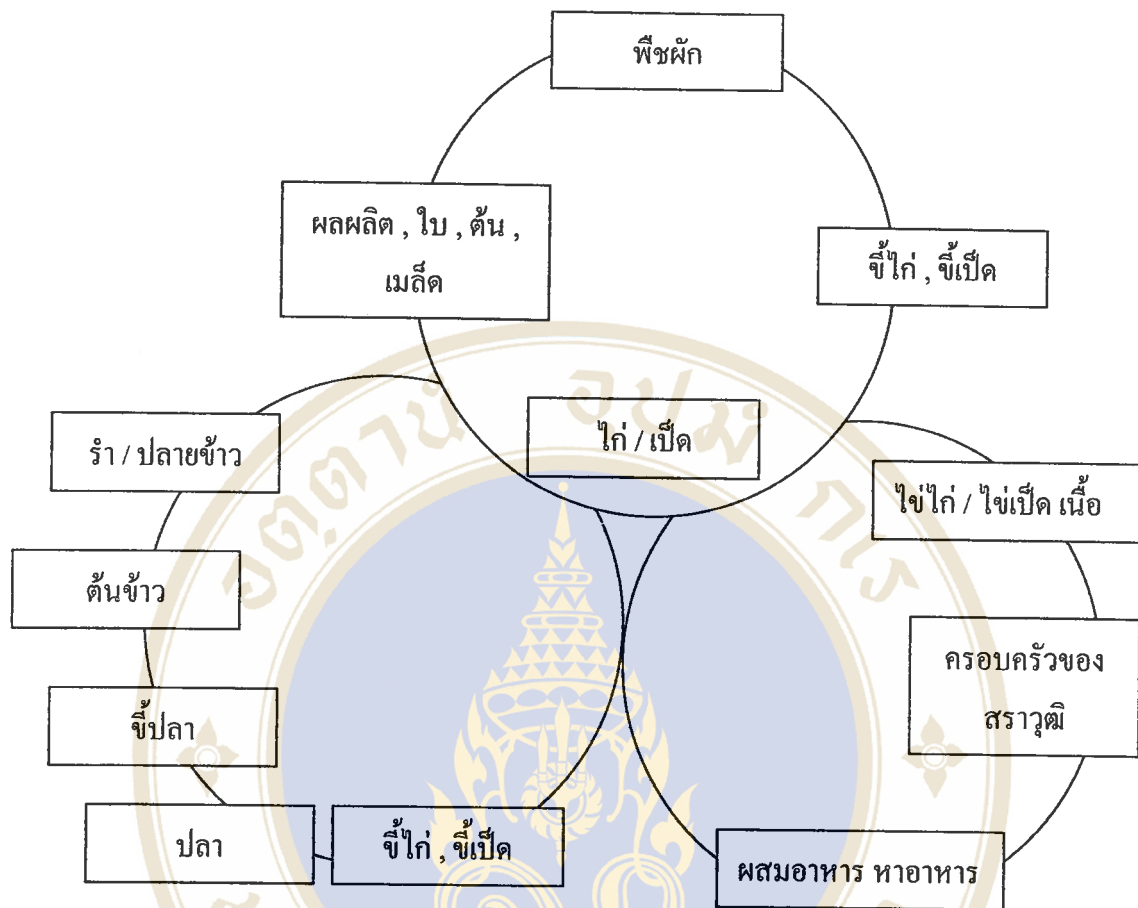
การเลี้ยงปลาของทะเนต มีลักษณะที่คล้ายกับการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ของ แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านอีกหลายคน ซึ่งเป็นการผลิตที่อาศัยการลงทุนสูง แต่ผลตอบแทนที่ได้ กลับไม่คุ้มค่าและที่สำคัญยังก่อให้เกิดภาระหนี้สินจากการทำเกษตรอีกด้วย ทั้งหมดนี้เป็นสาเหตุ สำคัญที่ทำให้การทำเกษตรของชาวบ้านหนองมนไม่ยั่งยืน เช่นเดียวกับ การเลี้ยงปลาของทะเนต เพราะเป็นการจัดการฐานทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่อย่างไม่มีประสิทธิภาพ เริ่มตั้งแต่ การตั้งต้นที่จะทำ การเลี้ยงปลาเพื่อขาย ซึ่งสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงมากที่สุด เมื่อจะมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ก็คือ การ คำนึงถึงความสามารถและความชำนาญของตนเองก่อน จึงจะมองไปที่การลงทุน ถ้าหากมีความ สามารถจริง การลงทุนควรจะเริ่มจากน้อยไปหามาก ในที่นี้ ทะเนตมีบ่อปลาอยู่เดิม ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ดี ที่ได้มีการนำทรัพยากรที่มีอยู่แล้วกลับมาใช้ประโยชน์อีกครั้งและยังช่วยลดค่าใช้จ่ายจากการลงทุน

ชุดบ่อเลี้ยงปลาไปได้อีกทางหนึ่ง ลักษณะของทะเลที่แตกต่างไปจากแรงงานคีนถิ่นที่กลับมาทำเกษตรกระแสหลักอีกประการหนึ่งคือ ความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะกลับมาทำเกษตรด้วยตัวเอง แต่สิ่งผิดพลาดเกิดขึ้นเมื่อลงมือเลี้ยงจริง ๆ ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เพิ่มสูงขึ้น ทั้งค่าอาหารที่ปลาต้องกินทุกเช้าและเย็น นอกจากนี้ยังต้องอาศัยยาและสารเคมีต่าง ๆ ในกระบวนการเลี้ยงอีกด้วย สิ่งเหล่านี้นอกจากจะทำให้ค่าใช้จ่ายเพิ่มสูงขึ้นโดยไม่จำเป็นแล้ว ยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลามีคุณภาพผิดไปจากธรรมชาติและมีโรคร้ายเกิดขึ้นอยู่เสมอ นอกจากนี้ ยังทำให้น้ำในบ่อเน่าเสียได้ง่าย (รัช รุจิวรรณ, 2542 : 29) ค่าใช้จ่ายในการลงทุนเลี้ยงปลาถูก นับตั้งแต่เริ่มเลี้ยงไปจนกระทั่งถึงวันที่จับปลาขายได้ ทะเลใช้เงินลงทุนไปรวมแสนบาท ปรากฏว่า เมื่อถึงคราวที่ต้องจับปลาขาย เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมกับที่ ฟาร์มเลี้ยงปลาถูกแถว ๆ อูฐยาและอ่างทองต่างก็จับปลาขายเช่นกัน ทำให้ปลาถูกราคาตกเหลือเพียงราคาโลกรั่มละ 16 บาทเท่านั้น

“ ผมให้แม่ค้าจากตลาดอ่างทองมารับซื้อ ได้กิโลละ 16 บาทเท่านั้นเอง มันไม่คุ้มกับเงินที่เสียไปรวมแสนบาท ไอ้เราจะไม่ยอมขายก็ได้ ปลามันได้เวลาจับขายเราก็ต้องขาย จะมามัวเก็บไว้เหมือนพืชผลอย่างอื่นไม่ได้หรอก ผมคงสู้ต่อไม่ไหวแล้วละ โชคไม่ดีเลยที่ดันมาจับขายช่วงเดียวกับฟาร์มเลี้ยงปลาที่อื่นเขา ผมว่าหลังจากเลิกเลี้ยงปลา ผมคงต้องกลับไปหางานโรงงานทำอย่างเดิม เพราะอย่างน้อยเราก็ไม่ต้องลงทุนอะไร อาศัยลงแรงอย่างเดียว แต่ในใจผมยังคิดเหมือนเดิม การทำเกษตรเป็นสิ่งที่ดีเพราะเราลงมือทำเอง แต่ที่ผมเลิกทำเพราะภาวะเสี่ยงมันมากเกินไป ” (ทะเล, สัมภาษณ์)

วิธีการเลี้ยงปลาดูกดังกล่าว แสดงให้เห็นถึง การมุ่งสู่จุดหมายของการผลิตที่อยากจะได้เงินคราวละมาก ๆ จนทำให้การลงทุนพลอยเพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย อีกทั้งปัจจัยในการเลี้ยงยังต้องพึ่งพาตลาดภายนอกเป็นสำคัญทั้งอาหารปลา สารเคมีและยารักษาโรค ซึ่งวิธีการดังกล่าว ไม่มีความมั่นคงและเสี่ยงต่อการขาดทุนสูง โดยเฉพาะในกรณีที่ราคาปลาในท้องตลาดตกต่ำและผู้เลี้ยงปลาเองก็ไม่ได้มีอำนาจในการต่อรองราคาปลา ด้วยเหตุนี้เอง ความไม่มั่นคงทั้งหมด จึงนำมาสู่ความล้มเหลวในการเลี้ยงปลาของทะเล ซึ่งคงไม่แตกต่างไปจากแรงงานคีนถิ่นคนอื่น ๆ ที่กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก และท้ายที่สุดเมื่อไม่สามารถต่อสู้กับภาวะความเสี่ยงในภาคการเกษตรได้อีกต่อไป พวกเขา ก็พร้อมที่จะหันกลับคืนสู่การประกอบอาชีพในภาคอุตสาหกรรมอีกครั้ง

ในขณะที่หลักการและวิธีการทำเกษตรแบบผสมของสราวุฒิ จะมีระบบการจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่ที่แตกต่างกันจากของทะเล และแรงงานคีนถิ่นที่กลับมาทำการเกษตรแบบสมัยใหม่ โดยสามารถอธิบายผลของการทำเกษตรแบบผสมผสานของสราวุฒิ คุมมานนท์ ผ่านวงจรการผลิต ดังแผนภาพที่ 13

แผนภาพที่ 13 วงจรการทำเกษตรแบบผสมผสานของ สราวุธ อุมมานนท์

“ ทุกวันนี้ แม่ทำนาโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี แต่หันมาพึ่งพิงธรรมชาติดีกว่า อย่างสวนที่ วุฒิเขาทำก็มีทั้งกล้วย ฝรั่ง ชมพู่ มะพร้าว ช่วงนี้แม่ก็ต้องช่วยเขาดูแล กว่าสวนจะเป็นรูป เป็นร่างก็คงจะราว ๆ ปี 43 ในสวนเรามีเปิด ไร่ เลี้ยงไว้กินไข่ ส่วนปลาเราก็เลี้ยงเอาไว้ กิน เห็นวุฒิเขาบอกว่าจะเพาะพันธุ์ขายด้วย ทุกวันนี้แม่ก็ต้องช่วยให้อาหารเปิด ไร่ แล้วก็ ปลาในบ่อเวลาที่วุฒิเขาไม่อยู่บ้าน พอหันมา พึ่งพิงธรรมชาติเห็นได้ชัดเลยว่าค่าใช้จ่ายลดลงกว่าตอนที่ใช้ปุ๋ยเคมีทำนามากเลย เพราะตอนที่ทำนาด้วยปุ๋ยเคมี แม่กู้เงินจาก ธกส.มา ลงทุน ปรากฏว่าช่วงปี 38 เกิดน้ำท่วมใหญ่ นาเสียหายหมดเลย แม่เป็นหนี้อยู่ประมาณ 500,000 บาท ทุกวันนี้ก็ยังใช้หนี้ไม่หมด ” (ป้าฉวี คุณมานนท์, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันครอบครัวของสรวิศ หันกลับมาใช้ปุ๋ยที่ได้จากธรรมชาติในการทำนาและการ
เพาะปลูกแบบผสมผสาน

“ ตั้งแต่แม่ไปเข้าอบรมที่ศูนย์วิจัยพันธุ์สัตว์ทับทิมกวาง ที่อำเภอแก่งคอย ในตัวจังหวัด แม่ได้ความรู้เยอะมาก ได้รู้ว่าการใช้ปุ๋ยเคมีจะทำให้ดินเสียไปอีก 3 ปีเลยทีเดียว ทุกวันนี้แม่เลยเลิกใช้ หันมาใช้ปุ๋ยธรรมชาติ พวกขี้เถ้า รำ แกลบ แล้วก็มูลสัตว์มาผสมกัน ก็เอาไปใช้ปลูกพืชต่าง ๆ ได้ ที่สวนของลุงเขาก็ใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติด้วยเหมือนกัน หลังจากไปเข้าอบรมแม่ก็เป็นผู้แทนของวารสาร เกษตรธรรมชาติวิทยะ เขาก็จะส่งหนังสือมาให้ทุกเดือน แม่กับลุงก็จะอ่านแล้วก็เอาวิธีการดี ๆ ไปใช้ แม้ว่าหนังสือเขาดีตรงที่รู้จักเอาวัสดุที่มีอยู่รอบ ๆ ตัวมาใช้ ซึ่งหาได้ไม่ยาก และยังช่วยลดต้นทุน การผลิตอีกด้วย ส่วนการทำนาแม่จะใช้ EM หรือที่เรียกว่า โบกาลี มาใช้ ซึ่งเป็นจุลินทรีย์ที่ช่วยปรับสภาพดิน เวลาใช้ก็ต้องเตรียมทำปุ๋ยก่อนโดยใช้รำผสมกับมูลสัตว์ ผสมกับ EM 1 ช้อน และกากน้ำตาลตามด้วยน้ำ 10 ลิตร หมักไว้ 3 วัน แล้วจึงนำไปหว่าน EM จะช่วยให้ดินร่วนซุยขึ้น แต่มันต้องอาศัยเวลา เพราะดินในนาเราไม่เคยใช้แต่ปุ๋ยเคมีมานานตั้ง 20-30 ปี อยู่ ๆ จะให้ดินดีขึ้นมาเลยก็คงจะเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะดินที่นี้จะเป็นกรด ดินเปรี้ยว สังเกตได้เลยนะเวลาที่น้ำแห้งจะเห็นดินมีสภาพเป็นสะเก็ดเลยทีเดียว แต่ถ้าใช้ EM มันจะค่อย ๆ ปรับสภาพดินให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ แม่ตั้งใจจะใช้ EM ไปตลอด สวนของลุงแม่ก็ให้เขาใช้ EM เหมือนกัน แม่เคยไปแนะนำให้ชาวบ้านเขาใช้แต่ถูกเขาหัวเราะ หว่านแม่ทำอะไรก็ไม่รู้เขาไม่เชื่อว่ามันจะช่วยได้ แม่ก็ไม่ได้สนใจอะไร แต่แม่จะทำให้เขาเห็นว่าแม่พูดจริงไม่ได้โกหกเขา ชาวบ้านเราก็คงแบบนี้แหละ ไม่เชื่อในสิ่งที่ไม่เห็น กับตาเขาจะหัวเราะเราไปจนกว่าเขาจะเห็นว่ามันดีจริง ๆ ” (ป้าฉวี คุมมามานนท์, สัมภาษณ์)

การทำเกษตรผสมผสานในกรณีของสราวุธนั้น จะเห็นได้ว่าผลผลิตทุกอย่างในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสัตว์ พืช สิ่งที่เกิดออกมาไม่ว่าจะเป็นมูลสัตว์หรือการเพิ่มพันธุ์ล้วนมีความเกี่ยวพันกับสิ่งอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้างอย่างเป็นวงจร เป็นไปตามหลักการที่ว่า เมื่อพืชสัตว์นั้นได้รับประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเจริญเติบโต คือ การได้อาหารจากพืชสัตว์อื่น มันต้องสร้างปุ๋ยสร้างอาหารให้พืชสัตว์อื่นด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การทำเกษตรผสมผสานได้ก่อให้เกิดวงจรการเคลื่อนไหวมีการสร้างประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เกิดวงจรแห่งการเกื้อกูลกัน และที่สำคัญเป็นการทำเกษตรที่บ่งบอกถึงการจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างมีคุณภาพ

“ในอนาคต ผมอาจจะต้องออกไปทำงานที่อื่นอีก เพราะผมเสียค่าความรู้ด้านคอมพิวเตอร์ที่เคยใช้ในการทำงานก่อนจะมาจ้างงานสวน แต่ที่แน่ ๆ ผมจะไม่ทิ้งสวนของผม ตอนนี้นั้นดูเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาก รอแต่ว่าจะมีผลผลิตเมื่อไหร่เท่านั้นเอง ผมตั้งใจที่ผมสามารถสร้างมันขึ้นมาได้ แล้วที่สำคัญมันไม่ได้สร้างหนี้สินให้ครอบครัวผม เพราะผมอาศัยหลักการของธรรมชาติแทบทั้งนั้น แล้วก็ใช้ตลอดไป เพราะถึงวันข้าง

หน้า ผมจะไม่ได้อยู่ดูแลมันตลอด แต่แม้กับพ่อผมก็จะใช้วิถีธรรมชาติในการดูแลสวนของผมอย่างแน่นอน ” (สราวุฒิ คุมมานนท์, สัมภาษณ์)

การกลับมาทำการเกษตรของทั้งทะเล และสราวุฒิ แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะกลับมาทำการเกษตรอย่างแท้จริง แม้ว่าการทำเกษตรของทะเลจะไม่ประสบความสำเร็จก็ตาม แต่ทั้ง 2 คน ก็ได้แสดงให้เห็นรูปแบบของการกลับมาทำเกษตรและวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ กล่าวคือ ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ ได้กลับมาอยู่บ้าน ไม่รู้จะทำอะไรก็ต้องทำการเกษตร โดยมีเหตุผลว่า ที่บ้านทำการเกษตรอยู่แล้ว เมื่อกลับมาอยู่บ้านไม่รู้จะทำอะไรก็ต้องทำการเกษตร ทำให้แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ดังเช่นที่คนในชุมชนทำกันอยู่แล้ว ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ การกลับเข้าสู่วังวนของปัญหา และภาวะความเสี่ยงของการทำเกษตรกระแสหลักที่มีอยู่หลายประการ ลักษณะของแรงงานคืนถิ่นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าความรู้สึกไม่รักในสิ่งที่จะทำ ย่อมไม่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น นั่นคือ แรงงานคืนถิ่นไม่ได้มีความรู้สึกหรือความต้องการที่จะกลับมาทำการเกษตรอย่างจริงจัง ดังนั้นพวกเขาจึงไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบ หรือวิธีการทำการเกษตรให้ดีขึ้นกว่าเดิม

นอกจากนี้ ปัญหาในเรื่องของการศึกษา ก็อาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้แรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ แตกต่างไปจากทะเล และสราวุฒิ กล่าวคือ ทั้งทะเลและสราวุฒิ เป็นแรงงานคืนถิ่นที่มีการศึกษาสูง เมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ ที่ส่วนใหญ่จะเรียนจบแค่ประถมศึกษาเท่านั้น การมีการศึกษาที่ดีกว่านำมาซึ่งโอกาสที่มากกว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของโอกาสในการทำงานที่สามารถเลือกงานได้มากกว่า โอกาสในการรู้จักกับแหล่งวิทยากรต่าง ๆ ที่สามารถให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการประกอบอาชีพเกษตรได้ เช่น สถาบันทางการศึกษา ตำราทางด้านการเกษตร ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญทางด้านการเกษตร เป็นต้น และที่สำคัญที่สุด การศึกษาช่วยให้มุมมองความคิดของ ทะเลและสราวุฒิกว้างไกลกว่าแรงงานคืนถิ่นคนอื่น ๆ โดยเฉพาะความคิดของสราวุฒิที่คำนึงถึงความยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติ ที่เป็นปัจจัยสำคัญยังสำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และด้วยโอกาสที่มากกว่าแรงงานคืนถิ่นคนอื่นในหลาย ๆ ด้าน จึงเป็นการสร้างความรู้สึกมั่นใจและกล้าที่จะลงมือทำการเกษตรอย่างจริงจัง

ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นที่มีการศึกษาน้อย มักจะถูกจำกัดในเรื่องของโอกาส ทั้งโอกาสที่จะคิดและโอกาสที่จะทำ ทั้งนี้เนื่องจากชีวิตการทำงานที่ผ่านมาไม่ได้เปิดโอกาส ให้แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ได้คิดเองหรือริเริ่มที่จะกระทำการใดได้ด้วยตัวเอง แต่กลับต้องเป็นฝ่ายที่ต้องคอยรับคำสั่งและปฏิบัติตามคำสั่งนั้นมากกว่า อีกทั้งระบบการทำงานก็มิได้เอื้อให้แรงงานคืนถิ่นได้ให้ความคิด กล่าวคือ แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้มักจะทำงานเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานอุตสาหกรรม โดยงานที่ทำส่วนใหญ่จะเป็นงานที่อาศัยเพียงแต่กำลังกายเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นงานล้างขวด แบกปูน หรือผูก

ลวด เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นการทำงานที่ใช้แรงกายแลกมาซึ่งค่าแรงราคาถูกเท่านั้น และการเข้าสู่ระบบการทำงานดังกล่าวเป็นระยะเวลานาน ย่อมก่อให้เกิดความเคยชิน จนในที่สุดแรงงานคีนถิ่นเหล่านี้จะตกอยู่ในสภาพที่เรียกว่า “คิดไม่เป็น” ซึ่งลักษณะของการเป็นคนที่ไม่คิดไม่เป็นจะติดตัวพวกเขาจนกระทั่งถึงวันที่ต้องออกจากงาน แล้วกลับมาอยู่ที่บ้านอีกครั้ง เพราะเมื่อกลับมาอยู่ที่บ้าน แรงงานคีนถิ่นหลายต่อหลายคน ก็ยังคงกลับไปทำการเกษตรกระแสหลัก เหมือนเมื่อครั้งก่อนที่จะออกมาทำงานนอกบ้าน และยังคงยอมที่จะก้าวเข้าไปสู่ภาวะปัญหาเก่า ๆ โดยที่ไม่คิดที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งใดในชีวิตให้ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้ง ๆ ที่ปัญหาเก่า ๆ โดยเฉพาะเรื่องของภาวะหนี้สิน อันเกิดจากการทำเกษตรแบบกระแสหลัก และความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรเป็นสิ่งที่บีบคั้นและผลักดันให้พวกเขาต้องออกไปหางานที่อื่นเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว เพราะการยึดถืออาชีพทำการเกษตรอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่สามารถช่วยให้พวกเขาและครอบครัวมีชีวิตรอดได้

จึงอาจกล่าวได้ว่า “การพัฒนาคุณภาพของคน” เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นยิ่งสำหรับชุมชนบ้านหนองมน ดังจะเห็นได้ว่า แรงงานคีนถิ่นในบ้านหนองมนมีจำนวนถึง 30 คน แต่กลับมีคนที่ไม่คิดแตกต่างไปจากคนอื่น ๆ เพียงแค่ 2 คนเท่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนที่น้อยมาก ดังนั้น การส่งเสริมให้แรงงานคีนถิ่น สามารถคิดและตัดสินใจได้ด้วยตนเองนั้น อาจต้องใช้ระบบทางการศึกษาเข้ามาช่วย โดยการให้ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่แรงงานคีนถิ่นสนใจ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการทำเกษตร หรือการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพื่อให้แรงงานคีนถิ่นได้มีโอกาสที่จะเลือกทำงานได้ตามความถนัดและความสนใจของตนเอง อย่างไรก็ตามการให้ความรู้หรือการให้การศึกษาแก่แรงงานคีนถิ่นนั้น ควรเน้นที่จะให้แรงงานคีนถิ่นได้ใช้ความคิดของตัวเองให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อเป็นการเพิ่มโอกาสให้แก่ตัวแรงงานคีนถิ่นเองในอนาคต ทั้งโอกาสในการทำงาน ตลอดจนถึงโอกาสที่จะมีสิทธิ เสรีภาพที่ทัดเทียมกับคนอื่น ๆ ในสังคม

6.6 การวิเคราะห์ความสามารถของฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคีนถิ่น

เมื่อประมวลเรื่องราวความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในบ้านหนองมน นับตั้งแต่ เรื่องราวของบ้านหนองมนในอดีตที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ ของฐานทรัพยากรในชุมชนเอาไว้ได้เป็นอย่างดี ภายใต้การพึ่งพิงธรรมชาติและความเกื้อกูลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เปลี่ยนผ่านมาจนถึงช่วงเวลาที่มีความทันสมัยต่าง ๆ เริ่มเข้ามาสู่บ้านหนองมน ผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดคือในเรื่องของวิธีการทำเกษตร ที่เริ่มเปลี่ยนแปลงจากการพึ่งพิงธรรมชาติ มาเป็นการพึ่งพาสารเคมีต่าง ๆ ด้วยเหตุผลของความสะดวกสบายและความรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านเริ่มขายควายหันมาจับรถไถนาเดินตาม กระบวนการเอาแรงกันถูกเปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงาน ปัจจัยในเรื่องของการแลกเปลี่ยน ถูกแปรเปลี่ยนเป็นการซื้อหากันด้วยเงินตรา ในขณะที่

ที่เงินตรากำลังมี อิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในบ้านหนองมน ฐานทรัพยากรที่มีอยู่จากที่เคยอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชผักต่าง ๆ ได้ผลดี เริ่มได้รับผลจากอิทธิพลของเงินตราที่หว่านลงในแปลงนาในรูปของปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ชาวบ้านก็ยังอัดปุ๋ยเคมีเพิ่มมากขึ้น ด้วยหวังเพิ่มพูนผลผลิต แต่ก็ไม่ได้ผล ยิ่งเพิ่มปุ๋ยเคมีมากดินก็ยิ่งเสื่อมและใช้ว่าจะเกิดความเสียสมดุลของระบบนิเวศน์บนบกเท่านั้น สารเคมีที่ถูกชะล้างลงสู่แหล่งน้ำลำคลองก็ได้รับผลกระทบไปด้วย สัตว์น้ำทั้งปลา กุ้ง หอยลดจำนวนและปริมาณลงไป แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย สุดท้ายผู้ที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากร ก็คือ ชาวบ้านหนองมนนั่นเอง โดยเฉพาะกระทบต่อสุขภาพร่างกาย บางคนเป็นผื่นคันตามตัวหลังจากลงไปอาบน้ำในคลอง บางคนแสบจมูกและหน้ามีดเมื่อได้รับสารเคมีที่ใช้ในการทำไร่พริก ที่สำคัญชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำนาและหาปลาขายต่างก็ประสบกับความยากลำบากในการทำมาหากิน อีกทั้งภาระหนี้สินก็รุมเร้าจนแทบอยู่ไม่ได้

จนกระทั่งถึงช่วงหนึ่ง นโยบายของรัฐบาลกำลังส่งเสริมให้ประเทศไทยเติบโตเป็นเสือเศรษฐกิจเอเชียตัวที่ 5 มีการผลักดันให้งานในภาคอุตสาหกรรมเจริญเติบโต โรงงานผุดขึ้นเป็นดอกเห็ด ทั้งโรงงานในกรุงเทพมหานครและโรงงานในต่างจังหวัด กระแสของการตอบรับของภาคอุตสาหกรรมเป็นไปอย่างงดงาม เมื่อชาวบ้านในชนบทต่างหอบเสื่อผืนหมอนใบมุ่งหน้าเข้าสู่การทำงานในโรงงานอย่างหน้าชื่นตาบาน ทั้งไร่นาไว้ที่บ้านเกิดอย่างไม่แยแส สภาพดังกล่าว เกิดขึ้นแทบทุกจังหวัดในประเทศไทย เช่นเดียวกับชาวบ้านหนองมนหลายคนทิ้งภาระหนี้สินจากภาคการเกษตรเข้าสู่การทำงานในโรงงาน ทั้งโรงงานในพื้นที่และโรงงานในต่างจังหวัด โดยเชื่อว่าการมีรายได้จากการทำงานในโรงงานจะช่วยให้ชีวิตของพวกเขาดีขึ้น ยิ่งชาวบ้านมีงานทำในภาคอุตสาหกรรมมากเท่าไร รัฐบาลต่างชื่นชมในความสำเร็จที่ประเทศไทยกำลังจะก้าวขึ้นสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำ มีความทันสมัยในด้านของเทคโนโลยีการผลิตที่ทัดเทียมกับนานาประเทศทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีการศึกษาน้อย ทำได้อย่างมากที่สุดก็คือการเข้าไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานต่าง ๆ อาศัยเงินรายได้รายวัน ๆ ละประมาณ 130-150 บาท เท่านั้นในการยังชีพในแต่ละวัน

ในที่สุดยุคแห่งการเฟื่องฟูในภาคอุตสาหกรรมก็เริ่มสิ้นสุดลง นับตั้งแต่ปลายปี 2539 โดยเฉพาะในช่วงครึ่งหลังของปี 2540 ภาวะเศรษฐกิจของประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจค่อนข้างรุนแรงขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเนื่องมาจาก หลังการเปลี่ยนแปลงระบบอัตราแลกเปลี่ยนค่าเงินบาทได้อ่อนตัวลง จนกระทบกับต้นทุนการผลิต ทั้งราคาสินค้านำเข้าและอัตราดอกเบี้ยที่เพิ่มขึ้นในรูปเงินบาท กอปรกับการปรับเพิ่มอัตราภาษีมูลค่าเพิ่ม ตามเงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (INTERNATIONAL MONETARY FUND : IMF) ทำให้อัตราเงินเฟ้อปรับตัวเพิ่มขึ้น เป็นร้อยละ 11.8 ในช่วงครึ่งหลังของปี 2540 และที่สำคัญภาวะการเงินที่ตึงตัวและการ

ประกาศปิดสถาบันการเงินรวม 58 แห่ง เป็นการชั่วคราว ได้ส่งผลกระทบต่อฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน โดยเฉพาะภาวะการจ้างงาน (สถานการณ์แรงงานไทย, 2541 : 9)

ในปี 2541 ตัวเลขจากการสำรวจของกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม พบคนว่างงานมีจำนวนมากถึง 2 ล้านคน ส่วนใหญ่เป็นแรงงานไร้ฝีมือที่มาจากชนบทในแทบทุกภาคของประเทศไทย ซึ่งในการแก้ไขปัญหาวิกฤติเลิกจ้างครั้งนี้ รัฐบาลและนักวิชาการจากหลากหลายสำนักต่างเชื่อว่า ภาคการเกษตรจะสามารถรองรับการจ้างแรงงานของผู้ที่ถูกออกจากงานได้ อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะสามารถรองรับการจ้างงานได้เป็นจำนวนมาก เพราะขนาดการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของเกษตรกรไทยยังมีระดับค่อนข้างสูง โดยข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรระบุว่า ที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมดในประเทศไทยมีประมาณร้อยละ 41 ของพื้นที่ทั้งหมดทั่วประเทศ ดังนั้น เมื่อเกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น แรงงานส่วนใหญ่ที่ประสบปัญหาจากวิกฤติเศรษฐกิจจะอพยพกลับสู่ภาคการเกษตรในชนบทอันเป็นถิ่นฐานเดิมอย่างแน่นอน (กานดา ชูเชิด, 2541 : 40)

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกที่จะพิสูจน์สมมติฐานดังกล่าวของรัฐบาลที่ว่าภาคการเกษตรจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่น ที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจได้ โดยใช้ “ ชุมชนบ้านหนองมน ” เป็นกรณีศึกษา ในฐานะที่เป็นชุมชนเกษตรกรรมและมีแรงงานคืนถิ่นที่ถูกเลิกจ้างจากโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งในพื้นที่และต่างจังหวัด รวมถึงกรุงเทพมหานครด้วย ซึ่งการที่จะตอบคำถามในประเด็นที่ว่า ภาคการเกษตรจะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ นั้น ต้องพิจารณาจากเรื่องของฐานทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะฐานทรัพยากรในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการทำการเกษตรและในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ก่อนทำการศึกษาผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นเอาไว้ว่า จะทำการศึกษาในเรื่องของผลกระทบจากการกลับมาของแรงงานคืนถิ่น ที่มีต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งนี้เนื่องจาก มีความเชื่อว่าการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นอาจมีผลต่อฐานทรัพยากรในชุมชนและผลกระทบที่เกิดขึ้นนี้ จะนำไปสู่การตอบคำถามว่า ฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร

ผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ พบว่าการที่จะตอบคำถามได้ว่าฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่อย่างไรนั้น จะต้องพิจารณาจาก กิจกรรมต่าง ๆ ที่แรงงานคืนถิ่นได้กลับเข้าไปทำในชุมชน ภายหลังจากการถูกเลิกจ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมทางด้านการทำเกษตร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปแบบ ขั้นตอนหรือวิธีการทำการเกษตร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึง ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อฐานทรัพยากรในชุมชน อันเนื่องมาจากการประกอบกิจกรรมของแรงงานคืนถิ่น

จากการวิเคราะห์ ผลที่ได้จากการเก็บข้อมูลในบ้านหนองมน ทำให้สามารถแบ่งประเภทของแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ แรงงานคืนถิ่นประเภทที่หนึ่ง เป็นแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ในบ้านหนองมนและเป็นแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสดหลักหรือประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปและหาปลาขาย แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ ส่วนใหญ่จะมีการศึกษาน้อย โดยก่อนที่จะถูกเลิกจ้าง แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้จะทำงานเป็นแรงงานไร้ฝีมือในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งที่อยู่ในจังหวัดและต่างจังหวัด ส่วนแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สอง เป็นแรงงานคืนถิ่นส่วนน้อยที่มีอยู่ในบ้านหนองมน เมื่อเทียบกับจำนวนกับแรงงานคืนถิ่นประเภทแรก แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะกลับเข้ามาทำการเกษตรด้วยตนเองและส่วนใหญ่เป็นแรงงานคืนถิ่นที่มีการศึกษาสูง มีความเชื่อมั่นในตนเองและก่อนที่จะกลับมาทำการเกษตรในชุมชน แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะทำงานในตำแหน่งหน้าที่ที่ดี มีเงินเดือนค่อนข้างสูง เมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นประเภทแรก ที่ได้รับเพียงแค่เงินรายได้เป็นรายวันเท่านั้น

รูปแบบของการกลับเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่แตกต่างกันของแรงงานคืนถิ่นทั้ง 2 ประเภท บ่งชี้ให้เห็นว่า “ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน มีความสามารถในการรองรับแรงงานคืนถิ่นแต่ละประเภทที่แตกต่างกัน” กล่าวคือ ในกรณีแรงงานคืนถิ่นประเภทที่หนึ่ง ที่กลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสดหลักหรือประกอบอาชีพรับจ้างและหาปลาขายนั้น แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ จะได้รับผลกระทบจากฐานทรัพยากรในชุมชนที่กำลังเสื่อมโทรมลงทุกขณะ ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากร มิได้เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงที่แรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาอยู่ในชุมชน แต่ในทางตรงกันข้าม ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน ทั้งที่ดินและแหล่งน้ำได้เสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ เมื่อชาวหนองมนเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรพึ่งพิงธรรมชาติ มาเป็นการทำเกษตรแบบกระแสดหลักและมีการยึดถือรูปแบบการทำเกษตรแบบกระแสดหลักมาเป็นระยะเวลายาวนาน ผลที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรกระแสดหลัก ก็คือ ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชนและปัญหานี้สินที่ผู้ยึดมาลงทุนทำการเกษตร ผลต่อเนื่องที่เกิดตามมาก็คือ ชาวบ้านต้องประสบกับความล้มเหลวในภาคการเกษตร เมื่อไม่สามารถแบกรับภาระหนี้สินของครอบครัวได้อีกต่อไป จนในที่สุดสมาชิกในครอบครัวคนใดคนหนึ่งต้องออกไปหางานทำที่อื่น เพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวและนำเงินมาใช้จ่ายในการลงทุนทำเกษตรต่อไป ในขณะที่สมาชิกในครอบครัวคนอื่น ๆ ที่ไม่ต้องรับภาระหารายได้นอกบ้าน ก็ยังคงตั้งหน้าตั้งตาประกอบอาชีพเกษตร โดยยึดถือรูปแบบของการทำเกษตรแบบกระแสดหลักต่อไป

จนกระทั่งถึงวันที่แรงงานที่ออกไปทำงานที่อื่นต้องหมดหนทางในการทำมาหากิน หมดแหล่งรายได้ เนื่องจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำ แรงงานเหล่านี้ถูกเลิกจ้างจากโรงงานอุตสาหกรรมและหันกลับเข้ามาเป็นแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน โดยกลับเข้ามาเป็นแรงงานเสริมใน

ภาคเกษตรของครอบครัวตนเองที่ทำการเกษตรแบบกระแสหลักอยู่แล้ว การกลับเข้ามาเป็นแรงงานเสริมในครอบครัว ทำให้แรงงานคืนถิ่นไม่ต้องริเริ่มหรือทำงานด้วยตนเอง ประกอบกับการทำเกษตรแบบกระแสหลักอย่างที่เป็นอย่างทุกวันนี้ อาศัยการจ้างแรงงานทุกขั้นตอน ลักษณะดังกล่าว ยิ่งทำให้แรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ยิ่งไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ ที่จะนำมาปรับปรุงวิธีการทำเกษตรให้ดีขึ้น แต่แรงงานคืนถิ่นกลับมองเห็นว่า การทำเกษตรแบบกระแสหลักเป็นอาชีพที่สามารถทำได้ง่าย เพราะครอบครัวทำอยู่แล้วและไม่ต้องอาศัยกำลังร่างกายเพียงแค่มoneyที่จะนำมาใช้จ่ายในการจ้างแรงงานก็เพียงพอแล้ว ความรู้สึกรังเกียจของแรงงานคืนถิ่นที่มีต่ออาชีพเกษตรกรรม จึงมิได้มีความผูกพันหรือไม่มีความภาคภูมิใจในอาชีพเกษตร เพราะฉะนั้น อาชีพเกษตรจึงเป็นเพียงอาชีพหนึ่งที่แรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาทำเพียงเพื่อรอเวลาที่จะออกไปหางานทำใหม่อีกครั้งหนึ่งเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การกลับเข้ามาอยู่ในวังวนของการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ย่อมเท่ากับเป็นการผลักให้แรงงานคืนถิ่นและครอบครัวกลับเข้าสู่ภาวะปัญหาเดิม ๆ โดยเฉพาะ ปัญหานี้สืบและปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน จากที่ได้นำเสนอไปแล้วว่า ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมานานแล้ว และยังไม่มีการแก้ไขปัญหานี้ให้หมดไป ดังนั้น การกลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสหลักของแรงงานคืนถิ่นก็ยังคงเป็นการทำลายฐานทรัพยากรในชุมชน ให้เสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้น จากการที่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงที่ต้องเพิ่มปริมาณให้มากยิ่งขึ้นทุกปี ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นที่กลับมาประกอบอาชีพรับจ้างและหาปลาขาย ก็ย่อมได้รับผลกระทบ จากการทำการเกษตรแบบกระแสหลักด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากรูปแบบการทำเกษตรแบบกระแสหลักที่หันไปใช้เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทันสมัย ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรถไถนาเดินตาม รถเกี่ยวข้าว เครื่องนวดข้าว เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีผลกระทบต่อดรายได้ของแรงงานคืนถิ่นที่กลับมารับจ้าง จากในอดีตที่เคยรับจ้างเกี่ยวข้าวได้วันละ 100 – 120 บาท แต่ปัจจุบันก็ไม่สามารถทำได้ เพราะขั้นตอนการเก็บเกี่ยวเป็นหน้าที่ของเครื่องจักรกลแทบทั้งหมด ทำให้แรงงานคืนถิ่นที่กลับมาจ้างต้องขาดรายได้ไป ในขณะที่เครื่องจักรกลต่าง ๆ ก็ต้องใช้น้ำมันเป็นตัวขับเคลื่อน ก็ถือได้ว่า เป็นตัวการปล่อยมลพิษที่สำคัญ ควั่นจากเครื่องยนต์และคราบน้ำมันที่เกิดขึ้นส่งผลต่อแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยเฉพาะลำคลองหนองมน เมื่อคราบน้ำมันและปุ๋ยเคมี ตลอดจนยาฆ่าแมลงที่ซึมอยู่ในดินถูกชะล้างลงสู่ลำคลอง ส่งผลให้ระบบนิเวศในน้ำถูกทำลาย ลำคลองสกปรกมีสารพิษเจือปน ดังปรากฏให้เห็นได้จาก จำนวนสัตว์น้ำ ปู ปลา กุ้ง หอย ลดชนิดและจำนวนลงอย่างน่าใจหาย

ผลกระทบที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำในลำคลอง นอกเหนือไปจากระบบนิเวศในน้ำที่ถูกทำลายไปแล้ว ยังเป็นการตัดช่องทางทำมาหากินของแรงงานคืนถิ่นที่จะกลับ

มาประกอบอาชีพหาปลาขายอีกด้วย จากในอดีตที่เคยจับปลาได้วันละหลายสิบกิโล มาถึงวันนี้เพียงแค่ 2 - 3 กิโลกรัมก็แทบจะหาไม่ได้ ส่งผลให้แรงงานคืนถิ่นที่กลับมาประกอบอาชีพนี้ ไม่สามารถยึดอาชีพนี้เป็นอาชีพเดียวได้ พวกเขาต้องออกไปรับจ้างหางานอื่นทำด้วย ไม่เช่นนั้น ก็จะไม่มียาได้มาจุนเจือครอบครัว ในขณะที่งานรับจ้างก็หาทำได้ยาก เนื่องจาก เครื่องจักรกลเข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ คงเหลือเพียงงานรับจ้างที่ให้ค่าแรงราคาถูกเท่านั้น ที่มีให้แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ทำ เช่น รับจ้างเก็บพริกกิโลละหนึ่งบาทหรือรับจ้างหักข้าวโพด หยอดข้าวโพด ได้วันละ 120 บาท เป็นต้น

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การทำเกษตรแบบกระแสหลักเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ที่ทำให้ชาวบ้านหนองมนต้องประสบกับภาวะความล้มเหลวในภาคการเกษตร อีกทั้งยังทำให้ฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมนเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ โดยไม่มีการปรับปรุงรูปแบบการทำเกษตร ตลอดจนไม่มีการฟื้นฟูให้ฐานทรัพยากรในชุมชนกลับมาในสภาพที่ดีขึ้นในทางตรงข้ามชาวบ้านหนองมนกลับยังคงยึดถือรูปแบบการทำเกษตรกระแสหลักต่อไป

ผลกระทบที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมน ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด จากการกลับเข้ามาทำมาหากินในชุมชนของแรงงานคืนถิ่น การทำมาหากินที่ฝืดเคืองขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้แรงงานคืนถิ่นต่างได้รับความเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ค่าใช้จ่ายในการทำเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้แรงงานคืนถิ่นต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน ในขณะที่แหล่งรายได้นอกจากภาคเกษตรที่เคยหาใช้จ่ายในการทำเกษตรได้หมดไปแล้วเนื่องจากพิษเศรษฐกิจ ส่งผลให้แรงงานคืนถิ่นไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้ ทำให้แรงงานคืนถิ่นหลายครอบครัวต้องตกอยู่ในสภาพมีหนี้สินล้นพ้นตัว นอกจากนี้ แรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามารับจ้างและหาปลาขาย ต่างก็ได้รับผลกระทบจากการเข้ามามีบทบาทของเครื่องจักรกล และเทคโนโลยีที่ทันสมัยในการทำเกษตร ทำให้แรงงานคืนถิ่นที่กลับมารับจ้างหางานทำได้ยากขึ้น และความเสื่อมโทรมของลำคลองหนองมนมีผลให้สัตว์น้ำลดน้อยลงไปในัน ก็ส่งผลให้แรงงาน คืนถิ่นที่กลับมายึดอาชีพหาปลาแทบอยู่ไม่ได้ เนื่องจาก รายได้การหาปลาไม่พอเพียงที่จะนำมาหาเลี้ยงคนในครอบครัว ด้วยเหตุนี้ แรงงานคืนถิ่นจึงต้องดิ้นรนหาหนทางเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว โดยการประกอบอาชีพเสริมอย่างอื่น และสมัครงานในโครงการของรัฐแทบทุกโครงการ เพราะถ้าหากแรงงานคืนถิ่นไม่พยายามที่จะหางานอย่างอื่นทำ พวกเขาก็จะไม่สามารถอยู่รอดได้ภายใต้บริบทของชุมชนที่เป็นอยู่อย่างทุกวันนี้

ลักษณะที่เกิดขึ้นในบ้านหนองมนทุกวันนี้ สะท้อนให้เห็นว่า การกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่น โดยกลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสหลักเหมือนเดิมนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตของแรงงานคืนถิ่นต้องกลับเข้าสู่วังวนของปัญหา และตกอยู่ในสภาพที่เสี่ยงอยู่ตลอดเวลาและฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนก็เสื่อมโทรมลงทุกขณะ เพราะฉะนั้น การกลับเข้ามาทำการเกษตร

แบบกระแสน้ำหลักก็ยังเท่ากับเป็นการซ้ำเติมให้ฐานทรัพยากรที่เหลืออยู่ในชุมชน ทั้งที่ดินและแหล่งน้ำถูกทำลายลงไปเรื่อย ๆ ประกอบกับการกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่น ยังเป็นการกลับมาที่ปราศจาก ความรู้ ความชำนาญและทักษะ (Skill) ในการทำเกษตร โดยมองไม่เห็นถึงความสำคัญของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ยิ่งทำให้การทำเกษตรของบ้านหนองมนไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงข้าม การทำเกษตรที่ยังคงยึดถือเป็นรูปแบบการทำเกษตรกระแสหลักอยู่เหมือนเดิม ส่งผลให้ฐานทรัพยากรเสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ ในขณะที่จำนวนคนที่เข้ามาพึ่งพิงประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนกลับเพิ่มมากขึ้น ทำให้แต่ละครอบครัวต่างก็ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดและพยายามที่จะดักดวงผลประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเต็มที่ โดยมีได้คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดตามมาในอนาคต ดังจะเห็นได้จาก การลงขันกันปล่อยน้ำออกจากคลองชลประทานเพื่อขุดบ่อดักปลา การจับปลาในเขตอภัยทานหน้าวัด การระเบิดปลา การใช้ไฟฟ้าช็อตปลา ตลอดจนการเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเพื่อเพียงต้องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น เป็นต้น

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า ฐานทรัพยากรที่เหลืออยู่ในชุมชนบ้านหนองมนกำลังแบกรับปัญหาที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะปัญหาปากท้องในชุมชนทั้งผู้คนที่อยู่มาก่อนและแรงงานคืนถิ่นที่กลับมาทำมาหากินในชุมชน ผู้คนเหล่านี้ต่างดักดวงผลประโยชน์จากฐานทรัพยากรในทุกวิถีทาง แต่ไม่เคยมีใครคิดที่จะปรับปรุง อนุรักษ์หรือฟื้นฟูให้ฐานทรัพยากรกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์เพื่อให้พวกเขาได้ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนได้อย่างยั่งยืน แต่ในขณะเดียวกัน พวกเขากลับยังทำให้ฐานทรัพยากรในชุมชนตกอยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อการถูกทำลายมากยิ่งขึ้น โดยการทำการเกษตรแบบกระแสหลักและตัวของแรงงานคืนถิ่นเองก็กลับมาเพียงเพื่อพักรักษาใจจากพิษเศรษฐกิจเท่านั้น เมื่อเศรษฐกิจดีขึ้นพวกเขาก็พร้อมที่จะออกไปหางานทำที่อื่นอีก ด้วยเหตุนี้ พวกเขาจึงไม่เห็นความจำเป็นหรือความสำคัญที่จะกลับมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรให้ดีขึ้น

จึงอาจกล่าวได้ว่า การกลับเข้ามาของแรงงานคืนถิ่นที่จะกลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก มิได้ก่อให้เกิดผลดีต่อชุมชนและต่อครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น เพราะนอกจากฐานทรัพยากรในชุมชนจะได้รับความกดดันและเสี่ยงต่อความเสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้นแล้ว ผลจากความเสื่อมโทรมยังส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ต่อแรงงานคืนถิ่นที่กลับมาใช้ชีวิตประจำวันและหาปลาขายอีกด้วย ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า “ ฐานทรัพยากรในชุมชนบ้านหนองมน จะไม่สามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสหลักได้ ” ซึ่งข้อสรุปดังกล่าวเป็นประเด็นที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง เพราะตราบโศกที่ชาวบ้านและแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรให้ดีขึ้น และยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของฐานทรัพยากรในชุมชน พวกเขา ก็ไม่สามารถหลุดพ้นจากภาวะปัญหาต่าง ๆ และวัฏจักรของความยากจนได้เลย

ในส่วนองแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สอง ดังที่นำเสนอไปแล้วว่า เป็นแรงงานคืนถิ่นที่กลับมารีเริ่มการทำเกษตรด้วยตัวเอง จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้แรงงานคืนถิ่นประเภทนี้กลับเข้ามาเริ่มทำการเกษตรได้ด้วยตนเองนั้นมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ ปัจจัยทางด้านการศึกษา เนื่องจากแรงงานคืนถิ่นประเภทนี้ เป็นแรงงานที่มีการศึกษาสูงเมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นประเภทที่หนึ่ง ทำให้พวกเขามีความคิดที่กว้างไกลกว่าและรู้จักแหล่งให้ความรู้ วิทยาการต่าง ๆ ทางด้านการเกษตร เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หนังสือเกี่ยวกับการทำการเกษตร ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการเกษตร เป็นต้น การเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้พวกเขาสามารถตัดสินใจและมุ่งมั่นที่จะกลับมาประกอบอาชีพทางการเกษตรในชุมชน

นอกจากปัจจัยทางด้านการศึกษาแล้ว ปัจจัยทางด้านทรัพยากรที่มีอยู่ในครัวเรือนก็ถือเป็นปัจจัยที่ช่วยเอื้ออำนวยและผลักดันให้แรงงานคืนถิ่น ตัดสินใจกลับมาทำการเกษตรได้ง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า ในกรณีของทะเลต ฉัตรแก้ว ที่กลับมาเพาะเลี้ยงปลาชุกขายนั่น โดยพื้นฐานครอบครัวของทะเลตในอดีต เคยเลี้ยงปลาชุกมาก่อน ทำให้ที่บ้านยังมีบ่อปลาชุกอยู่ ทะเลตจึงไม่ต้องเสียเงินลงทุนเพื่อขุดบ่อปลาชุกใหม่ จึงเป็นการช่วยทุนค่าใช้จ่ายได้มาก อีกทั้งเขายังเคยช่วยพ่อเลี้ยงปลาชุกมาก่อน ทำให้ทะเลตยังมีความชำนาญในการเลี้ยงปลาชุกอยู่บ้าง ยิ่งไปกว่านี้ ทุนสำรองในการซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ทั้งค่ายารักษาโรค ค่าอาหารปลา ฟอตาของทะเลตก็ออกเงินให้ก่อน ส่วนการเพาะเห็ดฟางขายนั่น ทะเลตก็ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในชุมชน เช่น ฟางข้าว จะซื้อหากก็เพียงเชื้อเห็ด และวัสดุอุปกรณ์เพียงไม่กี่อย่างเท่านั้น นอกจากนี้ ที่ดินสำหรับทำแปลงเพาะเห็ดก็อาศัยพื้นที่ข้างบ่อเลี้ยงปลาชุก เพื่อการสะดวกในการดูแล เพราะจะได้ดูแลทั้งเห็ดฟางและปลาชุกไปในคราวเดียวกัน

หากพิจารณาปัจจัยทางด้านฐานทรัพยากรที่ทะเลตและครอบครัวมีอยู่นั้น จะเห็นได้ว่า มีหลายประการที่ช่วยเอื้อต่อการทำการเกษตรของทะเลต ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของ ที่ดิน บ่อปลา ฟางข้าว เงินทุน ความรู้ ความชำนาญ เป็นต้น ฐานทรัพยากรเหล่านี้เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่ง ที่จะช่วยทุนค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรและช่วยให้การทำการเกษตรประสบความสำเร็จได้ หากทะเลตสามารถบริหารจัดการฐานทรัพยากรที่เขามีอยู่อย่างมีคุณภาพ แต่ทะเลตอาจผิดพลาดในเรื่องของระบบตลาดและเรื่องของความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ ลักษณะการเลี้ยงปลาชุกของทะเลตเป็นการเลี้ยงปลาชุกเพื่อขาย ทำให้เขาต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงปลาชุกค่อนข้างสูงมาก ทั้งค่ายารักษาโรคและค่าอาหารปลา ในขณะที่ยารักษาโรคและอาหารปลาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หน้าในบ่อปลาชุกมีอัตราเสี่ยงต่อการเน่าเสีย นอกจากนี้ การเลี้ยงปลาชุกโดยไม่ได้นำถึงเรื่องของระบบตลาด จึงทำให้ทะเลตประสบภาวะขาดทุน เมื่อราคาปลาชุกต่ำ เนื่องจาก เวลาที่จับปลาชุกตรงกับที่ฟาร์มปลาชุกที่อื่น ๆ ก็จับปลาชุกเช่นเดียวกัน

เมื่อกลับมาพิจารณาการทำเกษตรผสมผสานของสราวุฒิบ้าง จะพบว่า ปัจจัยทางด้าน ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เขาตัดสินใจกลับมาทำการเกษตรเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น เรื่องของที่ดิน ที่ครอบครัวเขามีอยู่แล้วถึง 20 ไร่ จำนวนแรงงานในครอบครัวที่พอเพียง เพราะพ่อ กับแม่ประกอบอาชีพทำนาอยู่แล้ว เงินทุนที่มีอยู่จากการสะสมในช่วงที่ทำงานบริษัท ตลอดจน ความเชื่อมั่น ความตั้งใจที่จะกลับมาทำการเกษตรแบบผสมผสานอย่างจริงจัง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ช่วย ผลักดันให้สราวุฒิสามารถประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ทั้งนี้เนื่องจาก เขาสามารถบริหารจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างยั่งยืน

ปัจจัยสุดท้ายเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่ง ที่จะทำให้การทำการเกษตรประสบความสำเร็จ นั่น คือความรู้สึกระหนักถึงปัญหาจากการเกษตรแบบกระแสหลักร่วมกันของคนในครอบครัว อย่างเช่นครอบครัวของสราวุฒินั้น แต่เดิมพ่อแม่ของสราวุฒิเคยทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ที่มุ่งเน้น การผลิตเพื่อขายและอาศัยปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงในการทำการเกษตร ตลอดจนมีการจ้างแรงงานใน แทบทุกขั้นตอน ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเกษตรแต่ละครั้งสูงมาก จนกระทั่งในปี 38 เกิดน้ำท่วม ครั้งใหญ่ ทำให้ไร่นาของสราวุฒิเสียหายหมดและผลจากการเสียหายในครั้งนั้น ทำให้ครอบครัวของสราวุฒิเป็นหนี้สินอยู่ร่วมห้าแสนบาท จากบทเรียนในครั้งนั้น ทำให้ครอบครัวของสราวุฒิ เริ่มตระหนักถึงพิษภัยจากการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก และเริ่มหาวิธีลดต้นทุนรายจ่ายในการ ทำการเกษตรโดยหันมาพึ่งพิงธรรมชาติ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในการทำการเกษตรอีกต่อไป ทั้งนี้ เพื่อเป็นการฟื้นฟูให้ฐานทรัพยากรกลับมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง ถึงแม้ว่า การฟื้นฟูความ อุดมสมบูรณ์จะต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนาน แต่ผลที่เกิดขึ้นจากการกลับคืนมาของฐานทรัพยากร ที่อุดมสมบูรณ์นั้น เป็นสิ่งที่คุ้มค่า อีกทั้งยังทำให้ครอบครัวของสราวุฒิสามารถใช้ประโยชน์จาก ฐานทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

เพราะฉะนั้นปัจจัยทั้ง 3 ปัจจัย ดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญที่จะ ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้การประกอบอาชีพเกษตรของแรงงานคีนถิ่นประเภทที่สอง ประสบ ความสำเร็จ โดยเฉพาะในกรณีการกลับเข้ามาทำการเกษตรของสราวุฒิ จัดได้ว่าเป็นการกลับเข้ามา ทำการเกษตรแบบผสมผสานที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านบวกของทรัพยากรในชุมชน ทั้งนี้เนื่อง จาก เป็นวิธีการทำการเกษตรที่หันมาพึ่งพิงธรรมชาติ แทนการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในอดีต กลับได้ รับการฟื้นฟูสภาพได้ดีขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้ การทำการเกษตรผสมผสานโดยอาศัยหลักการทำการเกษตร เพื่อยังชีพแทนการทำการเกษตรเพื่อขายนั้น ทำให้ครอบครัวของสราวุฒิมีค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตร ลดน้อยลงและไม่มีหนี้สินเพิ่มขึ้น ยิ่งไปกว่านี้ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำการเกษตรจากการ ทำการเกษตรแบบกระแสหลักมาเป็นการทำการเกษตรแบบผสมผสาน ยังช่วยลดความเครียดความกังวลใจ ที่มีอยู่ตลอดเวลาต่อราคาผลผลิตและเรื่องของการตลาดรองรับสินค้า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ทำให้สราวุธและครอบครัวเกิดความรัก และความรู้สึกภาคภูมิใจในการทำเกษตร ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้กับครอบครัวแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้าทำการเกษตรแบบกระแสหลัก

ดังนั้น รูปแบบการทำเกษตรของแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สอง ที่มีการนำเอาฐานทรัพยากรที่มีอยู่กลับมาใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน บ่อเลี้ยงปลา พุน แหล่งน้ำ การทำการเกษตรนั้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึง การรู้จักบริหารฐานทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างมีคุณภาพ จึงอาจกล่าวได้ว่า “ ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนบ้านหนองมน จะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สองได้ ” แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่แรงงานคืนถิ่นประเภทที่สองในบ้านหนองมนมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับแรงงานคืนถิ่นประเภทที่หนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นแรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ที่กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลักและถ้าหากในอนาคตแรงงานคืนถิ่นประเภทที่หนึ่งสามารถที่จะเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของฐานทรัพยากรในชุมชน ตลอดจนมองเห็นถึงสภาพของปัญหาที่เกิดจากการทำการเกษตรแบบกระแสหลักและพร้อมใจกันเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำการเกษตรแบบกระแสหลักมาทำการเกษตรแบบพึ่งพิงธรรมชาติ เมื่อถึงวันนั้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนบ้านหนองมนจะสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่นได้ทั้งหมด และชีวิตความเป็นอยู่ของ แรงงานคืนถิ่นและครอบครัวก็จะดีขึ้นตามไปด้วย แต่ในขณะที่เดียวกันหากในอนาคตแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านหนองมนส่วนใหญ่ ยังคงยึดถือการทำการเกษตรแบบกระแสหลักอย่างที่เป็นอยู่อย่าง ทุกวันนี้ต่อไป ฐานทรัพยากรที่ยังคงมีเหลืออยู่ในชุมชนก็จะถูกทำลายลงไปเรื่อย ๆ จนในที่สุด เมื่อถึงวันที่ฐานทรัพยากรในชุมชนได้อีกต่อไป ปัญหาการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานก็จะเกิดขึ้นตามมาในที่สุด

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาทำให้มองเห็นความแตกต่างกันของแรงงานคืนถิ่นทั้งสองประเภท โดยแรงงานคืนถิ่นแต่ละประเภทตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขความสามารถในการรองรับของฐานทรัพยากรในชุมชนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ การที่ฐานทรัพยากรในชุมชนสามารถรองรับการกลับมาของของแรงงานคืนถิ่นประเภทที่สองได้นั้น เนื่องจากเป็นแรงงานคืนถิ่นที่มีปัจจัยที่เกื้อกูลต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในหลาย ๆ อย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความมั่นคงในที่ดินทำกิน มีที่ดินเป็นของตนเองไม่ต้องเช่า มีทุนที่จะมาใช้จ่ายในการทำเกษตร จากการที่เคยทำงานมีรายได้มาก่อน ทำให้สามารถเก็บสะสมทุนได้มาก มีแหล่งความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ ที่จะคอยช่วยเหลือและให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการทำเกษตร เช่น มหาวิทยาลัย หนังสือเกี่ยวกับการเกษตร ผู้เชี่ยวชาญทางการเกษตร และจากสื่อโทรทัศน์ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นการมีการศึกษา ทำให้แรงงานคืนถิ่นประเภทที่สองสามารถมีมุมมองความคิดที่กว้างไกล ตลอดจนมีหนทางเลือกในการประกอบอาชีพในอนาคตได้มากมายและที่สำคัญ ทำให้พวกเขาสามารถวางแผนกำหนดแนวทาง ที่จะไปสู่จุดมุ่งหมายในอนาคตได้อย่างไม่ยากเย็นนักและปัจจัยที่สำคัญที่สุด คือ การตระหนักถึงความสำคัญของฐาน

ทรัพยากรในชุมชนในฐานะของฐานการผลิตที่สำคัญที่สุดในการทำการเกษตร เมื่อสามารถคงความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรได้ยาวนานตลอดไป จะส่งผลให้การประกอบอาชีพเกษตรกรรมสืบทอดยาวนานและยั่งยืนตามไปด้วยเช่นกัน

ในขณะที่ปัจจัยที่เอื้อต่อการทำการเกษตรของแรงงานคือนั่นประเภทที่สอง แทบจะไม่ปรากฏให้เห็นในการประกอบอาชีพเกษตรแบบกระแสหลักของแรงงานคือนั่นประเภทที่หนึ่งเลย ดังจะเห็นว่า แรงงานคือนั่นประเภทที่หนึ่ง เป็นแรงงานคือนั่นที่มีการศึกษาน้อย ทำให้พวกเขามีหนทางในการเลือกอาชีพได้น้อยมาก ส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะกลับมาทำเกษตรเหมือนเดิมหรือประกอบอาชีพรับจ้างและหาปลาขาย แรงงานคือนั่นประเภทนี้ ไม่ได้มีความมั่นคงในการถือครองที่ดินเลย หลายครอบครัวต้องเช่าที่ดินทำกินและการเช่าที่ดิน ทำให้พวกเขาไม่ตระหนักถึงความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ จึงไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขที่ดินที่เช่าเข้ามาให้มีสภาพดีขึ้น ประกอบกับการปรับปรุงแก้ไข ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างบนที่ดินผืนนั้น อาจก่อให้เกิดความยุ่งยากเพราะไม่ใช่ที่ดินของตนเอง ฉะนั้นสิ่งที่ทำได้ก็คือ การไม่ทำการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย รูปแบบการทำเกษตรแบบกระแสหลักจึงปรากฏให้เห็นในบ้านหนองมนทุกวันนี้

ยิ่งไปกว่านี้ การกลับเข้ามาของแรงงานคือนั่นประเภทที่หนึ่ง ส่วนใหญ่จะกลับมาเป็นแรงงานเสริมในภาคการเกษตร โดยกลับมาทำเกษตรเพียงเพื่อไม่ให้ตนเองอยู่ว่างมากเกินไป กลับมาเพื่อรอเวลาที่จะกลับออกไปหางานทำอีก อาชีพเกษตรจึงไม่มีความสำคัญอะไรมากไปกว่าเป็นอาชีพที่ยึดถือในช่วงที่ตกงานเท่านั้น พวกเขาจึงไม่ขวนขวายที่จะหาทักษะ ความรู้ ความชำนาญมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการทำเกษตรให้ดีขึ้น เพราะแรงงานคือนั่นประเภทนี้เชื่อว่า วันหนึ่งเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น พวกเขาจะออกไปหางานทำที่อื่นอีก เพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัวและนำมาลงทุนการทำเกษตรต่อไป ในขณะที่การทำการเกษตรในบ้านหนองมนก็ยังคงเป็นการทำเกษตรแบบกระแสหลักที่ทำลายฐานทรัพยากรในชุมชนต่อไปเรื่อย ๆ ซึ่งน่าเป็นห่วงอย่างยิ่งว่า ในอนาคตถ้าหากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นอีกครั้งสักครั้ง ในขณะที่เดียวกันฐานทรัพยากรในชุมชนได้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมไปจนหมดสิ้นแล้ว แรงงานคือนั่นเหล่านี้ที่อยู่เป็นจำนวนมากนั้น พวกเขาจะสามารถอยู่รอดได้อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ การที่รัฐบาลพยายามผลักดันให้แรงงานคือนั่นที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจกลับคืนสู่ภาคการเกษตร โดยหวังว่าภาคการเกษตรจะสามารถรองรับแรงงานคือนั่นเหล่านี้ได้ จากการศึกษาวិจัยพบว่า ความคาดหวังดังกล่าวจะมีความเป็นไปได้ ถ้าหากแรงงานคือนั่นส่วนใหญ่ มีคุณลักษณะดังเช่น แรงงานคือนั่นประเภทที่สอง ที่มีทั้งความรู้ความสามารถ มีทุนทรัพย์ มีแรงงาน ตลอดจนมีฐานทรัพยากรที่เป็นของตนเอง เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำทำการเกษตร ตลอดจนมีความตระหนักถึงความสำคัญของฐานทรัพยากรในชุมชน แต่ในทางตรงกันข้าม

แรงงานคืนถิ่น ส่วนใหญ่ที่พบในบ้านหนองมน กลับเป็นแรงงานคืนถิ่นที่ กลับเข้ามายึดถือทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ที่อาศัยเงินทุนที่สูงมาก ในขณะที่แรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ไม่ได้มีความมั่นคงไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดิน รายได้ ความรู้ ความชำนาญ เป็นต้น อีกทั้งส่วนใหญ่ยังเป็นแรงงานคืนถิ่นที่มีการศึกษาน้อย อันถือว่าเป็นคุณสมบัติที่เป็นข้อจำกัดของแรงงานคืนถิ่นในการหางานทำ ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ในบ้านหนองมน ต้องประสบความยากลำบากในการทำมาหากิน และต่อสู้กับปัญหานี้เส้นทางเกษตร ตลอดจน ผลจากการทำเกษตรแบบกระแสหลักยังเป็นการทำลายฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เสื่อมโทรมลงทุกขณะ และนั่นหมายถึงว่า ชีวิตและความอยู่ของแรงงานคืนถิ่นต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดมากยิ่งขึ้นในทุกวิถีทาง

จากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านหนองมน จึงนำไปสู่ประเด็นคำถามที่ว่า “ รัฐบาลเข้าใจชุมชนชนบทดีพอแล้วหรือยัง ” เพราะในสภาพความเป็นจริงแล้วชุมชนชนบทในปัจจุบันประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากการทำเกษตรแบบกระแสหลักและตรารบใดที่ปัญหานี้ยังไม่ได้รับการแก้ไขให้หมดไปโดยเร่งด่วน การผลักดันให้แรงงานคืนถิ่นกลับคืนสู่ภาคการเกษตรก็เท่ากับเป็นการผลักภาระให้แรงงานคืนถิ่นต้องแบกรับ และเผชิญกับปัญหาต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ดังนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดที่รัฐบาลควรจะทำอย่างยิ่งคือ การศึกษาและทบทวนสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทให้เข้าใจอย่างถ่องแท้เสียก่อนและวิธีการพัฒนาชนบทอย่างที่ผ่านมาควร จะได้รับการแก้ไข เพราะชุมชนชนบทไม่ใช่แหล่งสร้างงาน อย่างเช่น สร้างถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปา เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ความเจริญอย่างแท้จริง แท้จริงแล้ว สิ่งที่จะทำให้คนในชนบทอยู่รอดได้ก็คือ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การดึงเอาศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของคนในชนบทออกมาให้มากที่สุด โดยผ่านการระดมความคิด ระดมสมองจากสมาชิกในชุมชนทุกคนและสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่หมักหมมมานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาด้านการเกษตร ที่น่าจะถึงเวลาที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตร จากการทำเกษตรแบบกระแสหลักมาเป็นการทำเกษตรที่พึ่งพิงธรรมชาติ เพื่อเป็นการช่วยลดต้นทุนการผลิตและช่วยบรรเทาภาระหนี้สินตลอดจนค่าใช้จ่ายของชาวบ้านลงไป แต่สิ่งที่สำคัญที่สุด การแก้ไขปัญหาทางด้านการเกษตรจะต้องทำอย่างจริงจัง หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบในเรื่องของการเกษตรแก่ชาวบ้านในชุมชนมากยิ่งขึ้น ไม่ใช่เพียงแค่เข้ามาแจกเมล็ดพันธุ์แล้วก็กลับไป แต่จะต้องมีการติดตาม ตรวจสอบทุกข์สุขของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ เช่นเดียวกับ หน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ ที่จะต้องให้ความสำคัญกับชุมชนชนบทมากขึ้นและยึดถือการทำงานแบบยึดชาวบ้านเป็นศูนย์กลาง เพื่อให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะถ้าหากปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนชนบท โดยเฉพาะปัญหาทางการเกษตร

สามารถได้รับการแก้ไขไปในทิศทางที่ดีขึ้นแล้ว เมื่อนั้น ความคาดหวังของรัฐบาลที่จะผลักดันให้
แรงงานคืนถิ่นกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรอาจจะสอดคล้องของความเป็นไปได้มากขึ้นก็เป็นได้

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่น ต่อฐานทรัพยากรในชุมชน” เพื่อหาคำตอบในประเด็นที่ว่า ฐานทรัพยากรในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไรนั้น จากการวิจัยในหัวข้อดังกล่าว โดยใช้ชุมชนบ้านหนองมนเป็นกรณีศึกษา สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

7.1 ผลสรุปความสามารถของฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่น

จากการศึกษาภาพรวมของบริบทชุมชนบ้านหนองมน พบว่า ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนบ้านหนองมนได้เสื่อมโทรมลงไปเป็นระยะเวลานานแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรของชุมชน ที่เปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรแบบดั้งเดิม ที่อาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ มาเป็นการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ที่หันมาพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ อาศัยการใช้น้ำจากคลองชลประทานแทนน้ำฝน ตลอดจนการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในการเพาะปลูกอย่างต่อเนื่อง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ทั้ง ที่ดินและแหล่งน้ำ โดยเฉพาะลำคลองหนองมนมีสภาพที่เสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ และในขณะเดียวกันความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก การทำเกษตรย่อมต้องอาศัยฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญ เพราะฉะนั้นการที่ฐานทรัพยากรในชุมชนถูกทำลาย หรือมีสภาพที่เสื่อมโทรมลงไปในนั้น ย่อมเท่ากับ เป็นการทำลายหัวใจสำคัญ ของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตร ยังเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายในครอบครัวของชาวบ้านหนองมนอีกด้วย โดยเฉพาะค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นปัจจัยหลักของการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ส่งผลให้ชาวบ้านมีค่าใช้จ่าย และหนี้สินที่เกิดจากการทำเกษตรเพิ่มมากขึ้น จนในที่สุดเมื่อไม่สามารถแบกรับภาระหนี้สินเหล่านี้ได้อีกต่อไป สมาชิกคนใดคนหนึ่ง ครอบครัวก็ต้องออกไปหางานทำที่อื่น เพื่อหาเงินมาใช้จ่ายภายในครอบครัว และนำมาชดใช้หนี้ที่เกิดจากการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ในขณะเดียวกันสมาชิกคนอื่น ๆ ที่เหลืออยู่ในครอบครัว ก็ยังคงยึดถือ และทำการเกษตรแบบกระแสหลักอยู่ต่อไป ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนหนองมนพยายามที่จะดิ้นรน และแสวงหาทางออกจากการทำมา

หากินที่ผิดเคืองในภาคการเกษตร เพื่อหารายได้มาใช้จ่ายในครอบครัว และนำมาลงทุนในภาคการเกษตรต่อไป ในขณะที่ฐานทรัพยากรในชุมชนกลับเสื่อมโทรมลงทุกขณะจากการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก อันเป็นรูปแบบการทำการเกษตรที่มีได้ใช้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า และเหมาะสม

การทำงานนอกภาคเกษตรของชาวบ้านหนองมน โดยเฉพาะ การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นสิ่งที่ทำควบคู่ไปกับการทำงานในภาคการเกษตร ที่ยังคงยึดรูปแบบการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ลักษณะการทำงานดังกล่าวได้ดำเนินเรื่อยมา จนกระทั่งถึงวันที่เศรษฐกิจของประเทศเข้าสู่ภาวะวิกฤติ นับตั้งแต่ปลายปี 2539 ชาวบ้านหนองมนจำนวนไม่น้อยที่ต้องถูกเลิกจ้างจากโรงงานอุตสาหกรรม หลายคนไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ ด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น เรื่องของอายุและการศึกษา เป็นต้น

เมื่อไม่มีทางเลือกอื่น ชาวบ้านเหล่านี้จึงต้องกลับเข้ามาประกอบอาชีพ และใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนเดิมอีกครั้ง การกลับเข้ามาในชุมชนของชาวบ้านที่ถูกเลิกจ้าง หรือที่เรียกว่า “แรงงานคืนถิ่น” นั้น ย่อมเท่ากับเป็นการกลับเข้ามาใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งฐานทรัพยากรดังกล่าวกำลังเสื่อมโทรมลงทุกขณะ จากการทำการเกษตรแบบกระแสหลักของชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองมน จึงเป็นที่น่าสนใจว่าฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนจะสามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นได้หรือไม่ อย่างไร

ผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ พบว่า การพิจารณาความสามารถของฐานทรัพยากรในการรองรับแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมน จะขึ้นอยู่กับรูปแบบหรือเงื่อนไขในการกลับเข้ามาอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การถือครองฐานทรัพยากรรวมถึงบุคคลิก ลักษณะของแรงงานคืนถิ่น เป็นต้น จากการศึกษาวิจัยสามารถจำแนกแรงงานคืนถิ่นในบ้านหนองมนได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรงงานคืนถิ่นที่ฐานทรัพยากรในชุมชน สามารถรองรับได้ และ กลุ่มแรงงานคืนถิ่นที่ฐานทรัพยากรในชุมชน ไม่สามารถรองรับได้ โดยทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันที่สามารถมองเห็นได้ชัด กล่าวคือ

ในกรณีของแรงงานคืนถิ่นที่ฐานทรัพยากรในชุมชนสามารถรองรับได้นั้น จะเป็นแรงงานคืนถิ่นที่กลับเข้ามาพร้อมกับแนวคิดใหม่ๆ ในการทำการเกษตร มีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะกลับมาทำเกษตร และสามารถบริหารจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่เป็นทุนเดิม ในครอบครัวของตนเองได้อย่างมีคุณภาพ เช่น การใช้ที่ดินที่มีอยู่มาทำการเพาะปลูกพืชแบบผสมผสาน และใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ การใช้บ่อปลาที่มีอยู่เดิมกลับมาเพาะเลี้ยงปลา ตลอดจนการนำเงินทุนที่มีอยู่และที่ได้จากการเก็บสะสมในช่วงที่ทำงาน มาใช้ในการลงทุนทำการเกษตร ประกอบกับการใช้ประโยชน์จากแรงงานและเทคโนโลยีต่างๆที่มีอยู่ในครอบครัว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าแรงงาน

คีนถิ่นมีการปรับประยุกต์ใช้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยรู้จักนำเอาทักษะ ความรู้ ความชำนาญ ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า ทั้งจากผู้รู้และจากแหล่ง วิทยาการต่างๆ อันได้แก่ มหาวิทยาลัย หนังสือตำราเกี่ยวกับการทำเกษตร เป็นต้น

ที่สำคัญแรงงานคีนถิ่นในกลุ่มนี้ยังตระหนักถึงความยั่งยืนของ ฐานทรัพยากรในชุมชน เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการใช้ปุ๋ยที่ได้จากธรรมชาติแทนการใช้ปุ๋ยเคมี อันเป็นการช่วยฟื้นฟู สภาพฐานทรัพยากรที่เคยเสื่อมโทรมลงจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง มาเป็นระยะเวลายาวนาน รวมถึงการเปลี่ยนรูปแบบจากการทำเกษตรแบบกระแสหลัก มาเป็นการทำเกษตรแบบผสมผสาน ที่ นอกจากจะเป็นการใช้ประโยชน์ฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่าแล้ว รูปแบบการทำเกษตรแบบ ผสมผสาน ยังเป็นการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเป็นระบบอีกด้วย เช่น การใช้ที่ ดินในการทำนา และขุดบ่อเลี้ยงปลา โดยภายในบริเวณเดียวกันนี้ก็จะเลี้ยงเป็ด ไก่ ไข่ไก่ ไข่ ส่วน ไข่เป็ด ไข่ไก่ ก็จะกลายเป็นปุ๋ยอย่างดีของดินไม้ และใช้เป็นอาหารปลา เหล่านี้เป็นต้น

ลักษณะการทำเกษตรดังกล่าวเป็นการช่วยลดต้นทุนการผลิต ให้แก่แรงงานคีนถิ่นและ ครอบครัว อีกทั้งยังเป็นการคั่นความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ฐานทรัพยากรในชุมชนอีกด้วย ในขณะที่ การทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่นมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการเพาะปลูกเพื่อยังชีพ มิได้เป็นการเพาะ ปลูกเพื่อการค้า ทำให้การทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่นเป็นกิจกรรมที่ไม่เครียด หากแต่นำมาซึ่ง ความสุขใจและความภาคภูมิใจ ผลจากการทำเกษตรแบบผสมผสาน ทำให้แรงงานคีนถิ่นและ ครอบครัวไม่มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น เพราะค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำการเกษตรลดน้อยลง ขณะที่ ความยั่งยืนกลับเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความยั่งยืนของการดำเนินชีวิตในชุมชน และความยั่งยืน ของฐานทรัพยากรในชุมชน

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นหลักประกันที่แสดงให้เห็นว่า แรงงานคีนถิ่นที่กลับเข้ามาในชุม ชนภายใต้เงื่อนไขหรือรูปแบบเช่นนี้ พวกเขาจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างไม่ขัดสน อีกทั้งยังเป็นการกลับมาพร้อมกับแนวคิดที่สร้างสรรค์ และสามารถนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการ พัฒนาฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้กลับมีสภาพที่ดีขึ้น และสามารถตอบสนองความต้องการ ของแรงงานคีนถิ่นและครอบครัวได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า แรงงานคีนถิ่นและฐานทรัพยากรในชุมชน ต่างมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน เพราะในขณะที่แรงงานคีนถิ่นและครอบครัวได้รับประโยชน์จาก ฐานทรัพยากรในชุมชน ในฐานะที่เป็นฐานการผลิตที่สำคัญ ฐานทรัพยากรในชุมชนเองก็ได้รับ การพัฒนา และฟื้นฟูสภาพให้ดียิ่งขึ้นควบคู่กันไป แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าแรงงานคีนถิ่นในบ้าน หนองมน ที่อยู่ในกลุ่มที่ฐานทรัพยากรในชุมชนสามารถรองรับได้นั้น มีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบ กับแรงงานคีนถิ่นอีกกลุ่มหนึ่ง

ในทางตรงกันข้ามแรงงานคีนถิ่นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในชุมชนบ้านหนองมนนั้น เป็นแรงงานคีนถิ่นที่ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนไม่สามารถรองรับได้ เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานคีนถิ่นกลุ่มแรกจะเห็นถึงความแตกต่างกันในหลายๆ ประเด็น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา แนวคิด รูปแบบการประกอบอาชีพ ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในครอบครัว เช่น ที่ดิน เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำเกษตร ทุน เป็นต้น จากการศึกษาพบว่า แรงงานคีนถิ่นกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาน้อย และเมื่อกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนก็มักจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม อันเป็นอาชีพที่คนในครอบครัวทำอยู่แล้ว โดยแรงงานคีนถิ่นมักจะกลับมาเป็นแรงงานเสริมให้กับครอบครัวตัวเอง ในขณะที่แรงงานคีนถิ่นที่ไม่มีที่ดินทำกิน ก็จะกลับมาประกอบอาชีพรับจ้างและหาปลาขาย

การกลับมาทำการเกษตรของแรงงานคีนถิ่นกลุ่มนี้ จะยึดถือรูปแบบการทำเกษตรแบบกระแสหลักที่ต้องอาศัยเงินลงทุนสูง แต่แรงงานคีนถิ่นและครอบครัวกลับไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดินเลย หลายครอบครัวต้องเช่าที่ดินและต้องกู้เงินมาลงทุนทำการเกษตร ในขณะที่การทำเกษตรกระแสหลัก เป็นรูปแบบการทำเกษตรที่ทำให้แรงงานคีนถิ่น ต้องตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงหลากหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่าใช้จ่าย ทั้งค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ปัญหาภัยธรรมชาติ ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน เป็นต้น (ดังรายละเอียดได้ในบทที่ 6) ลักษณะการประกอบอาชีพดังกล่าว ส่งผลให้แรงงานคีนถิ่นและครอบครัวต้องประสบกับภาวะหนี้สินล้นพ้นตัว จนทำให้หลายครอบครัวไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรได้เพียงอย่างเดียวต้องออกไปหาอาชีพเสริมอย่างอื่นทำด้วย

ยิ่งไปกว่านี้การทำเกษตรแบบกระแสหลัก ยังมีผลต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ทำให้ฐานทรัพยากรถูกทำลาย และเสื่อมโทรมลงไปเรื่อยๆ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ความเดือดร้อนของแรงงานคีนถิ่นและครอบครัว กล่าวคือ แรงงานคีนถิ่นที่กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ก็ต้องใช้เงินลงทุนสูงขึ้น ในการหาซื้อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง เพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น ทำให้มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ส่วนแรงงานคีนถิ่นที่กลับมารับจ้าง ก็ต้องประสบปัญหาหางานทำได้ยากขึ้น เนื่องจากการทำการเกษตรกระแสหลักในปัจจุบัน นิยมนำเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ แทนแรงงานคน นอกจากนี้แรงงานคีนถิ่นที่กลับมาประกอบอาชีพหาปลาขาย ก็ได้รับผลกระทบโดยตรง จากความเสื่อมโทรมของน้ำในลำคลอง อันเนื่องมาจากการชะล้างปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ที่สะสมอยู่ใต้ดินลงสู่ลำคลอง มีผลให้สัตว์น้ำในลำคลองลดจำนวนลงมาก

ดังนั้นลักษณะของการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก จึงเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่าแรงงานคีนถิ่นไม่สามารถที่จะบริหารจัดการฐานทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีคุณภาพได้ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากแรงงานคีนถิ่นไม่ได้มีความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ โดยเฉพาะในเรื่องของที่ดิน

ดิน ทำให้แรงงานคืนถิ่นไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุง พื้นฟู หรือพัฒนาฐานทรัพยากรที่มีอยู่ให้ดีขึ้น ดังจะเห็นได้จากการทำการเกษตรที่ยังคงพึ่งพาปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นทุก ๆ ปี โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะติดตามมา นอกจากนี้แรงงานคืนถิ่นส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีความมุ่งมั่น ตั้งใจที่จะกลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างจริงจัง หากแต่กลับเข้ามาทำการเกษตรเพียงแค่ชั่วคราวเท่านั้น เพราะเมื่อเศรษฐกิจฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง แรงงานคืนถิ่นก็จะออกไปทำงานนอกชุมชนอีกเช่นเดิม ดังนั้นอาชีพเกษตรจึงเป็นอาชีพที่แรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาทำเพื่อไม่ให้ตนเองรู้สึกว่างงานเท่านั้น อีกทั้งยังเห็นว่าอาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่ทำได้ง่าย เพราะอาศัยการจ้างแรงงานแทบทุกขั้นตอน ทำให้แรงงานคืนถิ่นไม่เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้หรือความชำนาญในด้านการทำเกษตรเข้ามาใช้ในการปรับปรุงรูปแบบการทำเกษตรให้ดีขึ้น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า แรงงานคืนถิ่นมิได้กลับเข้ามาทำการเกษตรด้วยใจรัก จึงทำให้รูปแบบทางการเกษตรยังไม่เปลี่ยนแปลง นั่นคือยังคงยึดรูปแบบการทำเกษตรแบบกระแสหลักอยู่ต่อไป

ด้วยเหตุนี้รูปแบบของการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก นอกจากจะส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของแรงงานคืนถิ่นแล้ว ยังมีผลกระทบต่อฐานทรัพยากรในชุมชนให้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลงทุกขณะ จนไม่สามารถรองรับการกลับมาของแรงงานคืนถิ่นที่กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลักได้อีก เพราะการที่ฐานทรัพยากรในชุมชนเสื่อมโทรม ก็เท่ากับเป็นการทำลายแหล่งหาเลี้ยงชีพของแรงงานคืนถิ่นและครอบครัว และเมื่อฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเสื่อมโทรมลงเนื่องจากกิจกรรมต่าง ๆ ของการทำเกษตรแบบกระแสหลัก ผู้ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็คือแรงงานคืนถิ่นและครอบครัวนั่นเอง ดังปรากฏให้เห็นจากการตกอยู่ในสภาพที่มีหนี้สินล้นพ้นตัว จนต้องออกไปหาอาชีพเสริมอย่างอื่น เพื่อประทังชีวิตให้อยู่รอดได้ในชุมชน

ดังนั้นในอนาคตหากสามารถปรับเปลี่ยนวิถีคิดของแรงงานคืนถิ่นในกรณีที่กลับมาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก โดยให้แรงงานคืนถิ่นสามารถตระหนักถึงปัญหาและความเสี่ยงอันเกิดจากการทำเกษตร ให้หันกลับมาเป็นการทำเกษตรทางเลือก เช่น เกษตรแบบผสมผสาน เกษตรแบบยั่งยืน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยฟื้นฟูให้ฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนบ้านหนองมนที่กำลังเสื่อมโทรมลงทุกขณะ ให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นสภาพดินและระบบนิเวศในลำคลองหนองมน ที่ชาวบ้านได้พึ่งพิงเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ แม้ว่าการฟื้นฟูให้ฐานทรัพยากรในชุมชนฟื้นคืนสภาพขึ้นมา จะต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน แต่ผลที่ได้รับกลับคืนมานั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง เพราะการที่มีฐานทรัพยากรในชุมชนที่อุดมสมบูรณ์จะช่วยให้แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านหนองมน มีคุณภาพชีวิตที่ดีตามไปด้วย และที่สำคัญ การที่แรงงานคืนถิ่นกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนที่มีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ และสามารถรองรับแรงงานคืนถิ่นได้

7.2 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านหนองมน โดยมีแรงงานคีนถิ่นเป็นผู้ขับเคลื่อนเรื่องราวต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยพบว่า แรงงานคีนถิ่นในบ้านหนองมนส่วนใหญ่กำลังประสบปัญหาที่สำคัญ ๆ หลายปัญหา ได้แก่ ปัญหาหนี้สิน ปัญหารายได้ไม่เพียงพอ ปัญหาการว่างงาน ปัญหาการทำมาหากินฝืดเคือง และปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน เป็นต้น ลักษณะดังกล่าว ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของแต่ละปัญหา ที่มีสาเหตุสำคัญของปัญหามาจาก การทำเกษตรแบบกระแสหลัก ที่ต้องอาศัยเงินลงทุนสูงและยังมีการพึ่งพาปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง อันเป็นบ่อเกิดของการทำลายฐานทรัพยากรในชุมชน

การแก้ไขปัญหาดังกล่าวเหล่านี้ ต้องอาศัยระยะเวลาที่แตกต่างกัน บางปัญหาสมควรได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน ในขณะที่บางปัญหาก็อาจต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการแก้ไข ปัญหาให้สำเร็จลุล่วง ดังนั้นข้อเสนอแนะในงานวิจัยชิ้นนี้ จะแบ่งรูปแบบการให้การช่วยเหลือ และแก้ไขปัญหานั้นที่แรงงานคีนถิ่นและครอบครัวกำลังประสบอยู่ โดยแสดงให้เห็นรูปแบบของการช่วยเหลือในลักษณะของโครงการ สามารถแบ่งประเภทของโครงการได้ 2 ประเภท คือ โครงการระยะสั้น และโครงการระยะยาว

1. โครงการระยะสั้น เป็นลักษณะของโครงการที่จะเข้ามาช่วยเหลือ และแก้ไขปัญหานั้นที่เร่งด่วนของแรงงานคีนถิ่น เช่น ปัญหาการทำมาหากินฝืดเคือง ปัญหารายได้ไม่เพียงพอ ปัญหาการว่างงาน ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น โดยสามารถแสดงรายละเอียดของโครงการระยะสั้น แต่ละโครงการได้ดังต่อไปนี้

1.1 โครงการส่งเสริมและฝึกอบรมอาชีพให้แก่แรงงานคีนถิ่น ทั้งนี้เพื่อช่วยให้แรงงานคีนถิ่น สามารถนำวิชาชีพที่ได้รับการฝึกอบรมไปใช้ประโยชน์ได้ในอนาคต การจัดทำโครงการนี้จำเป็นต้องได้รับการร่วมมือ จากหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม มูลนิธิต่าง ๆ เป็นต้น โดยหน่วยงานเหล่านี้สามารถให้การสนับสนุนทั้งในด้านงบประมาณ บุคลากรที่จะให้การฝึกอบรม เครื่องมือ และการจัดหาตลาดรองรับสินค้า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โครงการนี้จะไม่สามารถประสบความสำเร็จได้โดยหากขาดความร่วมมือจากแรงงานคีนถิ่น และชาวบ้านหนองมนทุกคน

ลักษณะของอาชีพที่จะเข้ามาส่งเสริมหรือฝึกอบรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้แรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านหนองมนสามารถเลือกที่จะเรียนรู้และฝึกอบรมในอาชีพที่ตนเองถนัด และมีความสนใจ เพราะความมีใจรักในงานที่ทำจะสะท้อนออกมาให้เห็นได้จากผลงาน ยิ่งไปกว่านั้นอาชีพที่จะเข้ามาส่งเสริมจะต้องเป็นอาชีพที่แรงงานคีนถิ่นหรือชาวบ้านหนองมนสามารถยึดถือ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการ

ประกอบอาชีพในอนาคตได้ กล่าวคือ เป็นอาชีพที่ใช้เงินลงทุนไม่มากนัก เป็นอาชีพที่ต้องใช้ทักษะฝีมือในการสร้างสรรค์ผลงาน เพื่อให้แรงงานคืนถิ่นได้มีโอกาสพัฒนาฝีมือขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดจนต้องมีตลาดรองรับสินค้าที่กว้างขวาง และเพื่อเป็นการลดต้นทุนการผลิต ควรส่งเสริมให้มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ไม้ไผ่ ผักตบชวา และปลาในลำคลอง เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแต่ละอาชีพที่นำเสนอไปแล้วนั้น สามารถทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มได้ โดยเฉพาะงานแปรรูปผลิตภัณฑ์และงานฝีมือต่าง ๆ อาจมีการนำผลงานที่ผลิตได้มาจำหน่ายโดยจัดตั้งร้านจำหน่ายสินค้าที่ผลิตขึ้นในชุมชน เพื่อให้บริการแก่ลูกค้าหรือนักท่องเที่ยวที่สัญจรผ่านไปมา ในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาด สำหรับทำเลที่ตั้งของร้านจำหน่ายสินค้านั้น ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะตั้งอยู่ใกล้กับ ถนนโพธิ์พระยา – ท่าเรือ เพราะเป็นถนนสายหลักมีผู้คนสัญจรผ่านไปมาในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก และผลกำไรที่ได้จะถูกแบ่งสรรเป็นรายได้ให้แก่แรงงานคืนถิ่นและครอบครัว ตลอดจนนำเงินที่ได้มาลงทุนในการผลิตสินค้าในครั้งต่อไป

เพราะฉะนั้นการจัดทำโครงการส่งเสริมและฝึกอบรมอาชีพน่าจะเป็นโครงการ ที่ช่วยให้แรงงานคืนถิ่นและครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยไม่ต้องฝากชีวิตไว้กับการทำเกษตรแบบกระแสหลักเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ตลอดจนโครงการนี้ยังก่อให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ภายในชุมชนอีกด้วย และที่สำคัญยังช่วยให้แรงงานคืนถิ่นที่ต้องเช่าที่ดิน หรือไม่มีที่ดินทำกินสามารถลืมตาอ้าปากได้ในสังคม จากที่ได้นำเสนอไปแล้วว่ากลุ่มคนเหล่านี้ ถ้าหากไม่ทำการเกษตรแบบกระแสหลักก็จะกลับมารับจ้าง หรือไม่ก็หาปลาขาย แต่ทุกวันนี้สภาพฐานทรัพยากรที่เสื่อมโทรมทำให้การทำมาหากินยากลำบากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานรับจ้างก็หายากขึ้น ปลาในลำคลองก็ลดน้อยลง การทำเกษตรทุกวันนี้ก็ต้องใช้เงินลงทุนสูง ดังนั้นถ้าหากกลุ่มคนเหล่านี้ได้รับการฝึกอบรมความรู้ และมีวิชาชีพอื่นๆ ติดตัว พวกเขาก็สามารถหารายได้มาจุนเจือครอบครัว โดยการใช้อย่างไรประโยชน์จากวิชาชีพเหล่านี้ และถ้าหากพวกเขาเหล่านี้มีทักษะ ฝีมือในการทำงานดี ก็สามารถยึดถืออาชีพนี้เป็นอาชีพหลักต่อไปได้ในอนาคต

1.2 โครงการจัดทำร้านค้าชุมชน เพื่อช่วยให้การลดค่าใช้จ่ายในครอบครัวให้แก่แรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านหนองมน โดยการจำหน่ายสินค้าในราคาถูก เป็นการช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย และอาจใช้หลักของการทำงานในรูปของสหกรณ์มาใช้ ในกรณีที่ลูกค้าที่มาอุดหนุนหรือใช้บริการร้านค้าเป็นประจำจะได้รับส่วนแบ่งในรูปของเงินปันผลในแต่ละปี ทั้งนี้เพื่อให้เงินทองที่นำมาใช้ในการจับจ่ายใช้สอย ถูกหมุนเวียนอยู่ในหมู่บ้าน และเมื่อถึงสิ้นปี เงินทุนเหล่านี้ก็จะกระจายเป็นเงินปันผลให้แก่ชาวบ้านหรือแรงงานคืนถิ่น ที่เป็นสมาชิกของร้านค้าชุมชนต่อไป ลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่า ทุนทรัพย์ของชาวหนองมนมิได้ถูกจับจ่ายออกไปให้แก่คนภายนอก

ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า แม่ค้าที่เข้ามาขายสินค้าในชุมชน หากแต่ถูกจัดสรรให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชนอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

1.3 การส่งเสริมการทำบัญชีแสดงรายรับ – รายจ่ายของครอบครัว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านหนองมนได้เรียนรู้ และสามารถบริหารจัดการกับเงินที่มีอยู่ได้อย่างมีคุณภาพ ทั้งนี้เนื่องจากที่ผ่านมาครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น และคนในชุมชนบ้านหนองมนส่วนใหญ่ จะไม่เคยทำบัญชีแสดงรายรับ – จ่ายในแต่ละเดือนเลย ทำให้ไม่ทราบว่าในแต่ละเดือนนั้นครอบครัวได้สูญเสียรายจ่ายไปกับกิจกรรมใดมากที่สุด อีกทั้งยังไม่ทราบแหล่งที่มาของรายได้ ส่งผลให้มีการใช้จ่ายเงินอย่างไม่ระมัดระวัง จนกระทั่งก่อให้เกิดภาวะหนี้สินตามมามากมาย

ดังนั้น การจัดทำบัญชีแสดงรายรับ – รายจ่ายของครอบครัว จะช่วยให้ทราบว่า ในแต่ละเดือนครอบครัวของแรงงานคืนถิ่น และชาวบ้านหนองมนมีรายรับ - รายจ่ายเท่าไร และสูญเสียเงินไปกับกิจกรรมใดมากที่สุด ตลอดจนในแต่ละเดือนมีเงินคงเหลือทั้งหมดเท่าไร และได้กู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่ายเป็นจำนวนเท่าไร รายละเอียดของข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ จะนำมาซึ่งการจัดการเงินที่เหลือนอยู่ และการจัดการพฤติกรรมการใช้จ่ายของสมาชิกในครอบครัว ให้เหมาะสมต่อไป เช่น การลดค่าใช้จ่ายในส่วนที่ไม่จำเป็นลงไป ไม่ว่าจะเป็นค่ากับข้าวในแต่ละวัน แทนที่จะซื้ออาหารจากรถขายกับข้าวทุกวัน ก็ต้องหันกลับมาทำอาหารกินเองที่บ้านบ้าง โดยใช้พืชผักพื้นบ้านหรือปลูกผักสวนครัวไว้ใช้ในการประกอบอาหารเอง ลดค่าใช้จ่ายในการในการทำเกษตรลงไป เพราะพบว่า ค่าปุ๋ยเคมี และค่ายาฆ่าแมลง เป็นรายจ่ายหลักที่ทำให้ครอบครัวต้องสูญเสียเงินไปโดยไม่จำเป็น และหันกลับมาใช้ปุ๋ยที่ได้จากธรรมชาติแทน เช่น การทำปุ๋ยหมักหรือปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลสัตว์ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้หากแรงงานคืนถิ่นและคนในชุมชนหนองมนสามารถจัดการกับเงินคงเหลือในแต่ละเดือนว่าจะนำเงินจำนวนนี้ไปใช้จ่ายในกิจกรรมใดจึงจะเหมาะสมที่สุด ตลอดจนสามารถจัดการกับภาวะหนี้สินได้อย่างมีคุณภาพแล้ว ปัญหาหนี้สินที่เคยมีในอดีตก็จะลดน้อยลงไป

การจัดทำโครงการนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังจากคนในชุมชนบ้านหนองมน โดยอาจเริ่มต้นจากการพูดคุยกันระหว่างผู้นำหมู่บ้านและลูกบ้านให้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์ของการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายของครอบครัว หลังจากนั้นครอบครัวของผู้นำหมู่บ้านอาจต้องทำเป็นตัวอย่างให้แก่สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนได้เห็น เพื่อนำไปสู่การขยายผลในเชิงปฏิบัติต่อไป

1.4 โครงการให้ความรู้เกี่ยวกับระบบตลาด โดยเฉพาะการส่งเสริมให้แก่แรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านหนองมนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทั้งนี้เนื่องจากพบว่าแรงงานคืนถิ่นและชาวบ้านไม่ได้มีความรู้ทางด้านการตลาดเลย ทำให้การทำเกษตรของชาวบ้านหนองมนมักจะ

ประสบปัญหาด้านการตลาด เช่น การปลูกพืชฤดูแล้งหรือพืชอายุสั้น ไม่ว่าจะเป็น พริก ข้าวโพด หรือแม้กระทั่งการเพาะเลี้ยงปลาอุกขาย ก็ต้องประสบปัญหาด้านการตลาดแทบทั้งสิ้น และทุกครั้งที่ชาวบ้านต้องประสบปัญหาด้านการตลาดสิ่งที่ตามมาก็คือ ปัญหาหนี้สินที่กู้ยืมมาลงทุนทำการเกษตร

ในอดีตปัญหาด้านการตลาดอาจจะเป็นปัญหาที่ไม่ค่อยมีความสำคัญมากนัก เพราะการเพาะปลูกของชาวบ้านจะพึ่งพิงธรรมชาติเป็นสำคัญ ฉะนั้นปัญหาการเกษตรที่สำคัญในอดีต ก็คือ ปัญหาภัยธรรมชาติ แต่ในภาวะปัจจุบันชาวบ้านหรือเกษตรกรหันมาทำการผลิตพืชเพื่อขาย ทำให้การเกษตรต้องพึ่งพิงระบบตลาดเป็นหลัก ดังนั้นการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารด้านการตลาดให้แก่ชาวบ้าน และแรงงานคีนถิ่นได้รับรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็นในภาวะปัจจุบัน เพราะจะเป็นการช่วยให้พวกเขาสามารถวางแผนการเพาะปลูก ตลอดจนสามารถเลือกชนิดของพืชที่จะปลูกได้อย่างเหมาะสม

โดยวิธีการส่งเสริมหรือให้ความรู้ด้านการตลาดแก่แรงงานคีนถิ่นและชาวบ้านหนองมนนั้น เจ้าหน้าที่เกษตรน่าจะเข้ามามีบทบาท เพราะที่ผ่านมามงานด้านการส่งเสริมการเกษตรยังไม่ประสบความสำเร็จ ดังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านมักจะทำการเพาะปลูกพืชตามที่เจ้าหน้าที่เกษตรเข้าไปส่งเสริม และจะได้ราคาดีในระยะแรกเท่านั้น หลังจากนั้นก็จะประสบปัญหาด้านการตลาด โดยเฉพาะปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ และขาดตลาดรองรับสินค้า ด้วยเหตุนี้การเข้ามาส่งเสริมการเกษตรให้แก่ชาวบ้านจึงมีความจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงเรื่องของระบบตลาด อีกทั้งยังต้องมีการติดตามตรวจสอบการทำเกษตร ตลอดจนปัญหาการเกษตรที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านและแรงงานคีนถิ่นอย่างสม่ำเสมอ เพื่อจะได้ให้คำแนะนำปรึกษาที่ถูกต้อง และสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างทันทั่วถึง

2. โครงการระยะยาว เป็นการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาที่แรงงานคีนถิ่น และคนในชุมชนบ้านหนองมนที่กำลังประสบอยู่ อันเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยทันที หากแต่ต้องอาศัยระยะเวลาที่ค่อนข้างจะยาวนานในการแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องวิถีคิด ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรในชุมชน ปัญหาการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน เป็นต้น ดังมีข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ดังต่อไปนี้

2.1 การฟื้นฟูสิ่งที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” ให้กลับคืนมาสู่ชุมชนบ้านหนองมนอีกครั้ง ไม่ว่าจะเป็น ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชน และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นต้น โดยเฉพาะในเรื่องของการมีส่วนร่วมในการทำงานของชุมชน ที่นับวันจะลดน้อยลงไป เพราะชาวบ้านไม่มีเวลาเข้าร่วม เนื่องจากเวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ เพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว และนำมาใช้หนี้จากการทำ

เกษตรแบบกระแสหลัก ทำให้งานบริหารตกอยู่ในการควบคุมของผู้ที่มีอิทธิพลเพียงไม่กี่คน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้นชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองมน ยังสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไป นับตั้งแต่การเริ่มรับเอาความทันสมัยต่าง ๆ เข้ามา การทำเกษตรก็ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกแทบทั้งหมด อีกทั้งกลไกของรัฐยังได้เข้ามาควบคุมกิจการต่าง ๆ ในชุมชนไว้อย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งในเรื่องของระบบคิด ระบบการศึกษา สาธารณสุข เกษตร ศาสนา ไปจนกระทั่งถึงการรวมกลุ่มที่มักจะพบว่า หน่วยงานของรัฐมักจะเข้ามาจัดการรวมกลุ่มให้แก่ชาวบ้านอย่างเสร็จสรรพ ทำให้ชาวบ้านขาดโอกาสที่จะคิดค้นและพัฒนาทักษะเกี่ยวกับกิจกรรมในชุมชนของตนเอง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยมีอยู่ ความไว้วางใจเชื่อใจกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กำลังจะเริ่มหมดไปจากชุมชนบ้านหนองมนทีละเล็กละน้อย ถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้ยังพอมีอยู่บ้าง แต่ก็มักจะมีอยู่ในเฉพาะกลุ่มคนที่รู้จักมักคุ้นกัน หรือเป็นเครือญาติกันเท่านั้น

เพราะฉะนั้น หากมองโดยภาพรวมของชุมชนแล้ว จะพบว่า ทุนทางสังคมที่มีในอดีตในฐานะที่เป็นฐานรากของชุมชน ตลอดจนเป็นสิ่งที่ช่วยยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหนองมนไว้ กำลังจะถูกแทนที่ด้วยความรู้สึกของความเป็น “ปัจเจก” การแยกตัวเองและครอบครัวออกมา การตัดดวงผลประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับครอบครัวและตนเองให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงคำว่าส่วนรวม อีกทั้งยังไม่มี การหันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมกันมองถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะต่างคนต่างก็มุ่งที่จะแก้ไขปัญหของตนเองเท่านั้น สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านลบต่อสมาชิกในชุมชน และต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งทั้งสองสิ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเมื่อสิ่งหนึ่งถูกทำลาย อีกสิ่งหนึ่งก็ย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย

ดังนั้นชาวบ้านหนองมนทุกคนจึงต้องร่วมมือร่วมใจกัน ค้นหาทุนทางสังคมที่ยังคงมีอยู่ในชุมชน และสร้างสรรค์ทุนทางสังคมที่ดีงามในอดีตให้กลับคืนมา โดยวิธีการที่จะใช้ในการร่วมฟื้นฟูทุนทางสังคมในชุมชนนั้น ในขั้นตอนแรกอาจต้องอาศัยผู้นำในชุมชนที่มีความเสียสละ ไม่ว่าจะเป็น คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่นับถือของคนในชุมชน พระ ผู้หญิง อบต. เยาวชน เป็นต้น เพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้จุดประกายความคิด ความเข้าใจให้แก่คนในชุมชน ในขั้นตอนนี้อาจเป็นต้องอาศัยเวทีสาธารณะเป็นสื่อกลางในการเปิดประเด็นต่าง ๆ เช่น การมองภาพชุมชนหนองมนในอดีต และย้อนกลับมามองชุมชนหนองมนในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งด้านที่เป็นผลดี และสิ่งที่ปัญหาในชุมชน และเมื่อมองเห็นสภาพของชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบันแล้ว ประเด็นที่ต้องร่วมกันคิดต่อไปคือ อีก 10 – 20 ปีข้างหน้าชุมชนบ้านหนองมนจะเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมที่จะรองรับสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และร่วมกันฟื้นฟูสิ่งดีงามในอดีตให้กลับคืนมาอีกครั้ง

เกษตรแบบกระแสหลัก ทำให้งานบริหารตกอยู่ในการควบคุมของผู้ที่มีอิทธิพลเพียงไม่กี่คน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านี้ชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองมน ยังสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไป นับตั้งแต่การเริ่มรับเอาความทันสมัยต่าง ๆ เข้ามา การทำเกษตรก็ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกแทบทั้งหมด อีกทั้งกลไกของรัฐยังได้เข้ามาควบคุมกิจการต่าง ๆ ในชุมชนไว้อย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งในเรื่องของระบบคิด ระบบการศึกษา สาธารณสุข เกษตร ศาสนา ไปจนกระทั่งถึงการรวมกลุ่มที่มักจะพบว่า หน่วยงานของรัฐมักจะเข้ามาจัดการรวมกลุ่มให้แก่ชาวบ้านอย่างเสร็จสรรพ ทำให้ชาวบ้านขาดโอกาสที่จะคิดค้นและพัฒนาทักษะเกี่ยวกับกิจกรรมในชุมชนของตนเอง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยมีอยู่ ความไวเนื้อเชื้อใจกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน กำลังจะเริ่มหมดไปจากชุมชนบ้านหนองมนที่เล็กลงเรื่อย ๆ ถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะยังพอมืออยู่บ้าง แต่ก็มักจะมีอยู่ในเฉพาะกลุ่มคนที่รู้จักมักคุ้นกัน หรือเป็นเครือญาติกันเท่านั้น

เพราะฉะนั้น หากมองโดยภาพรวมของชุมชนแล้ว จะพบว่า ทุนทางสังคมที่มีในอดีตในฐานะที่เป็นฐานรากของชุมชน ตลอดจนเป็นสิ่งที่ช่วยยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหนองมนไว้ กำลังจะถูกแทนที่ด้วยความรู้สึกละเลยของความเป็น “ปัจเจก” การแยกตัวเองและครอบครัวออกมา การตัดดวงผลประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับครอบครัวและตนเองให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงคำว่าส่วนรวม อีกทั้งยังไม่มีกัณฑ์หน้าเข้าหากันเพื่อร่วมกันมองถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะต่างคนต่างก็มุ่งที่จะแก้ไขปัญหของตนเองเท่านั้น สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านลบต่อสมาชิกในชุมชน และต่อฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งทั้งสองสิ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเมื่อสิ่งหนึ่งถูกทำลาย อีกสิ่งหนึ่งก็ย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย

ดังนั้นชาวบ้านหนองมนทุกคนจึงต้องร่วมมือร่วมใจกัน ค้นหาทุนทางสังคมที่ยังคงมีอยู่ในชุมชน และสร้างทุนทางสังคมที่ดิ่งงามในอดีตให้กลับคืนมา โดยวิธีการที่จะใช้ในการร่วมฟื้นฟูทุนทางสังคมในชุมชนนั้น ในขั้นตอนแรกอาจต้องอาศัยผู้นำในชุมชนที่มีความเสียสละ ไม่ว่าจะเป็น คนเฒ่าคนแก่ที่เป็นที่นับถือของคนในชุมชน พระ ผู้หญิง อบต. เขาวชน เป็นต้น เพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้จุดประกายความคิด ความเข้าใจให้แก่คนในชุมชน ในขั้นตอนนี้อาจจำเป็นต้องอาศัยเวทีสาธารณะเป็นสื่อกลางในการเปิดประเด็นต่าง ๆ เช่น การมองภาพชุมชนหนองมนในอดีต และย้อนกลับมามองชุมชนหนองมนในปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งด้านที่เป็นผลดี และสิ่งที่ปัญหาในชุมชน และเมื่อมองเห็นสภาพของชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบันแล้ว ประเด็นที่ต้องร่วมกันคิดต่อไปคือ อีก 10 – 20 ปีข้างหน้าชุมชนบ้านหนองมนจะเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมที่จะรองรับสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต และร่วมกันฟื้นฟูสิ่งดิ่งงามในอดีตให้กลับคืนมาอีกครั้ง

สิ่งที่จะได้รับจากการร่วมพูดคุยกันของคนในชุมชน จะนำมาซึ่งความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกัน ความรู้สึกถึงความเป็นพี่เป็นน้อง ความเป็นชุมชนจะกลับคืนมา เพราะต่างฝ่าย ต่างได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ได้ปรับทุกข์ระบายความในใจ สิ่งสำคัญก็คือทำให้ต่างฝ่ายต่างมองเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยการแก้ไขปัญหาวาจจะปรากฏในรูปของการจัดทำโครงการต่าง ๆ ที่มาจากการระดมสมองของคนในชุมชน หรือการรวมกลุ่มกันในชุมชน เพื่อช่วยให้เกิดการเรียนรู้และสามารถลงมือทำงานในกิจกรรมของกลุ่มได้จริง เช่น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มเยาวชน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น หากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นจริงในชุมชนบ้านหนองมน ชุมชนบ้านหนองมนจะกลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ตลอดจนเป็นชุมชนที่กลับมามีชีวิตอีกครั้ง โดยเป็นชีวิตที่มีคุณค่า มีพลังในการร่วมกันเอาชนะปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.2 การปรับวิถีคิดของแรงงานคีนถิ่น แรงงานคีนถิ่นในบ้านหนองมนส่วนใหญ่กลับเข้ามาทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ทั้งที่การทำเกษตรแบบกระแสหลักเป็นตัวการที่ผลักดันให้พวกเขาต้องออกไปหางานทำ เพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวและรู้ว่าการทำเกษตรที่เป็นอยู่อย่างทุกวันนี้ต้องใช้ค่าใช้จ่ายในการลงทุนสูงมาก เพราะแทบทุกขั้นตอนต้องอาศัยการจ้างแรงงานทั้งสิ้น อีกทั้งพวกเขายังรู้ว่า การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี เป็นสาเหตุที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพและเมื่อฝนชะล้างหน้าดินลงสู่ลำคลองก็จะทำให้ระบบนิเวศในน้ำได้รับผลกระทบไปด้วย แต่เมื่อพวกเขากลับเข้ามาอยู่ในชุมชนอีกครั้ง แรงงานคีนถิ่นส่วนใหญ่ก็ยังคงเลือกที่จะกลับมาทำการเกษตรกระแสหลักอีก ซึ่งเท่ากับว่าพวกเขายอมที่จะกลับเข้ามาอยู่ในวัฏจักรของความยากจนเหมือนเดิมอีก แรงงานคีนถิ่นหลายคนบอกว่า พวกเขาไม่มีทางเลือก เพราะมีความรู้ น้อย คงทำอะไรได้ไม่มากไปกว่าการกลับมาช่วยครอบครัวทำการเกษตร หรือบางคนบอกว่า การทำการเกษตรเดี๋ยวนี้นั้นง่ายมาก เพราะไม่ต้องลงมือทำเอง แต่มีเงินก็สามารถจ้างคนมาทำแทนได้

ความคิดดังกล่าว แสดงถึงความบกพร่องอย่างมากในเรื่องวิถีคิดของแรงงานคีนถิ่น เพราะในความเป็นจริงแล้ว การทำเกษตรเป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนมาก ต้องอาศัยความเข้าใจและความเชื่อมโยง ดังจะเห็นได้จาก ภูมิปัญญาทางการเกษตรของคนในอดีตที่จะต้องมีความตระเตรียมความพร้อมก่อนที่จะลงมือทำการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกพื้นที่ทำการเพาะปลูก การคัดเลือกชนิดและพันธุ์พืชให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การพิจารณาความเหมาะสมของช่วงเวลาในการเพาะปลูก ตลอดจนถึงเรื่องการดูแลรักษา และที่สำคัญที่สุด ก็คือ การให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของฐานทรัพยากร ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไม่มีปรากฏให้เห็นในการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก ที่มุ่งเน้นแต่เรื่องของผลผลิตและผลกำไรเป็นสำคัญ โดยลืมนึกในเรื่องของฐานทรัพยากรในชุมชน ระบบการผลิตและระบบการตลาด จึงทำให้การทำการเกษตรแบบกระแสหลักได้ชักนำให้

เจ้าหน้าที่เกษตรจะมีบทบาทมาก ในการชี้แนะให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญ แต่ต้องอาศัยการทำงานอย่างจริงจัง ไม่ใช่การลงไปพบปะชาวบ้านเพียงแค่ครั้งหรือสองครั้งแล้วก็จบไป เพราะการกระทำดังกล่าว จะไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้จริง อาจมีการนำตัวอย่างผู้ที่เคยทำการเกษตรแบบผสมผสานมาแสดงให้ชาวบ้านเห็น หรือเชิญให้บุคคลเหล่านั้นมาถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตให้ชาวบ้านได้รับรู้ รวมถึงการมองหาบุคคลที่กำลังเริ่มที่จะเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรแบบกระแสหลักมาเป็นการทำเกษตรแบบผสมผสาน ที่เป็นคนในชุมชนบ้านหนองมน ดังเช่น ครอบครัวของสราวุธ ที่เป็นแรงงานคีนถิ่นคนหนึ่ง แล้วกลับเข้ามาทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยการหันกลับมาพึ่งพิงธรรมชาติและตระหนักถึงความสำคัญของฐานทรัพยากรในชุมชน ซึ่งในอดีต พ่อแม่ของสราวุธเคยทำนาโดยใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง เช่นเดียวกับวิธีทำนาของชาวบ้านคนอื่น ๆ และได้กู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) มาใช้ลงทุนในการทำนา แต่ปรากฏว่าในปี 2538 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ส่งผลให้ไร่นาเสียหายทั้งหมด ครอบครัวของสราวุธเป็นหนี้อยู่หลายแสนบาท

ผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นบทเรียน ที่ทำให้ครอบครัวสราวุธคิดได้ว่าการทำเกษตรแบบกระแสหลักไม่ได้สร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต แต่ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นสิ่งที่ทำลายชีวิตอย่างใหญ่หลวง เมื่อวันที่ต้องประสบกับความล้มเหลวจากการลงทุนในการทำเกษตรในครั้งนั้น และในที่สุดเมื่อตระหนักถึงสาเหตุของปัญหา ครอบครัวของสราวุธจึงเริ่มที่จะปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากที่มุ่งหวังรายได้เป็นสำคัญ เปลี่ยนมาเป็นการต้องการความพอเพียงในชีวิต มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตร โดยหันมาพึ่งพิงธรรมชาติมากขึ้นและทำการเกษตรแบบผสมผสานในพื้นที่ของตนเอง ให้ความสำคัญกับฐานทรัพยากรที่เป็นรากฐานการผลิต ตลอดจนให้ความสำคัญกับเรื่องของความสุขที่จะได้รับจากการทำการเกษตร มากกว่าการคาดหวังเรื่องเงินทอง

การนำบุคคลในชุมชนที่สามารถปรับเปลี่ยนวิธีคิดและกล้าที่จะลงมือปฏิบัติ มาเป็นตัวอย่างให้แก่ แรงงานคีนถิ่นคนอื่น ๆ และชาวบ้านในชุมชนได้เห็น จะเป็นการสร้างกำลังใจให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ทั้งชาวบ้านที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานอยู่ก็จะได้มีกำลังใจที่จะทำต่อไปจนบรรลุผลสำเร็จ ในขณะที่ชาวบ้านที่กำลังคิดจะทำหรือยังกล้า ๆ กลัว ๆ อยู่ ก็จะได้ตัดสินใจได้ง่ายขึ้นและสามารถลงมือปฏิบัติได้อย่างมั่นใจ และถ้าหากการทำเกษตรแบบผสมผสานประสบความสำเร็จและขยายผลออกไปอย่างกว้างขวาง ก็จะเป็นการช่วยลดปัญหาค่าใช้จ่ายในการลงทุน ตลอดจนลดปัญหาหนี้สินของชาวบ้านที่ถูกสร้างขึ้นจากการทำการเกษตรแบบกระแสหลัก

2.4 ประเด็นที่ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไป เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนชนบทในอนาคต ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ไม่อาจทำการศึกษาได้อย่างครอบคลุมทุก ๆ ด้าน ยังคงมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาวิจัยต่อไป เช่น ปัญหาภาวะหนี้สินของ

แรงงานคืนถิ่น การศึกษาผลกระทบของชุมชนจากการเคลื่อนย้ายแรงงานกลับสู่ การทำงานนอกชุมชนเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น การส่งเสริมการรวมกลุ่มของคนในชุมชนโดยผ่านเวทีสาธารณะ เป็นต้น

นอกจากนี้น่าจะมีการศึกษาวิจัย แรงงานคืนถิ่นที่มีลักษณะการเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปทำงานที่อื่นเป็นระยะเวลานาน เมื่อเศรษฐกิจตกต่ำจึงกลับสู่ภูมิลำเนาเดิม โดยศึกษาว่าแรงงานคืนถิ่นเหล่านี้ เมื่อกลับมาอยู่ในชุมชนจะมีรูปแบบการดำเนินชีวิต ที่มีผลอย่างไรต่อฐานทรัพยากรในชุมชน จะเป็นผลดีต่อฐานทรัพยากรดังเช่นที่พบในบ้านหนองมนหรือไม่ และการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองเป็นระยะเวลานาน มีผลต่อวิถีคิด ทักษะในการประกอบอาชีพ เมื่อกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรหรือไม่อย่างไร ระยะทางและระยะเวลาของการย้ายถิ่น มีความสัมพันธ์กับวิถีคิด เมื่อกลับเข้าสู่ภาคการเกษตรอย่างไร ในกลุ่มของแรงงานคืนถิ่นในรูปแบบนี้ และสัดส่วนของผู้ที่กลับมาแล้วส่งผลดีต่อฐานทรัพยากรเป็นอย่างไรเมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานคืนถิ่น นอกจากนี้ประเด็นเรื่องระดับการศึกษาของแรงงานคืนถิ่น มีผลต่อรูปแบบการประกอบอาชีพเมื่อกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนอย่างไร การศึกษาในประเด็นเหล่านี้ จะช่วยเพิ่มความรู้ความเข้าใจในเรื่องแรงงานคืนถิ่น อันจะนำไปสู่การวางแผนทางการแก้ไขปัญหาของแรงงานคืนถิ่นที่เหมาะสมต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมชลประทาน. (2535). สถิติโครงการชลประทาน: โครงการขนาดใหญ่และขนาดกลางที่สร้างเสร็จแล้วถึงสิ้นปีงบประมาณ 2534. อุดรธานี.
- เกษมสันต์ จินฉวาโส. (2531). การอพยพเข้ามาหางานทำของชาวชนบทในช่วงฤดูแล้ง. กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- กานดา ชูเชิด. (2541). แนวทางการกำหนดเขตเกษตรเศรษฐกิจ. ข่าวเศรษฐกิจการเกษตร, 45 (509), 40.
- กลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก. (2534). กรณีศึกษาเกษตรกรรมทางเลือก. เอกสารประกอบการสัมมนา เวทีชาวบ้าน.
- โกมล สนั่นก้อง. (2539). ภูมิปัญญาเกษตรกรรม : ประสบการณ์จากล้านนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์ดี.
- กรมป่าไม้. (2532). เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี 2531 : ข้อมูลจากดาวเทียม Land sat. กรุงเทพมหานคร : กรมป่าไม้.
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อพัฒนาชนบทภาคเหนือ. (2536). ตำนานชุมชนรักษาป่า บทเรียนการต่อสู้ – รักษาป่าของชาวบ้านภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโปรโตไทป์.
- คน วิสามัญ. (2532). ปัญหาที่ดินป่าไม้ในภาคเหนือ. สารล้านนา, 6 (3), 41 – 48 .
- เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก. (2535). เกษตรยั่งยืน: เกษตรกรรมกับธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2535). แนวทางพัฒนาเกษตรกรรมระดับตำบล. อุดรธานี.
- โฆษิต ปิ่นเปี่ยมรัชฎ์. (2533). ทรัพยากรธรรมชาติกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- จันทบูรณ์ สุทธิ. (2524). ไร่เลื่อนลอยชาวเขา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย. อุดรธานี
- _____. (2525) ข่าวในการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยชาวเขา. อุดรธานี

- _____. (2539). การเกษตรแบบตัดฟันโค่นผานบนพื้นที่สูง : วิทยาการพื้นบ้าน. เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด นันทกานต์.
- jemศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ). (2534). วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. (พิมพ์ครั้งที่ 1) กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2536). ความหลากหลายทางชีวภาพ : ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา . ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิคย์ (บรรณาธิการ). สิทธิชุมชน การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร (หน้า 355) .กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2533). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- _____. (2537). วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชนวน รัตนวราหะ และประเวศ แสงเพชร. (2532). ระบบเกษตรผสมผสาน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยฟาร์ม รมววิชาการเกษตร .
- ไชยา เฟื่องอุ่น. (2535). บทบาทและความสำคัญทางการเกษตรกรรมทางเลือก : เกษตรกรรมทางเลือกหนทางรอดของการเกษตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก.
- จิรวุฒิ เสนาคำและวิฑูรย์ ปัญญากุล. (2535) รัฐและธุรกิจการเกษตรแบบครบวงจร : จากสี่ประสานถึงสภาการเกษตรแห่งชาติ บทวิเคราะห์และข้อเสนอแนะทางนโยบายเพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือก. กรุงเทพมหานคร : เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). (2541). เศรษฐกิจศาสตร์การเมือง : คนจนไทย ในภาวะวิกฤติ. (พิมพ์ ครั้งที่ 1) กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอดิสันเพรสโปรดักส์.
- ณัฐจิรา รุจิระการโชติกุล. (2538). ปัจจัยที่สัมพันธ์กับความตั้งใจย้ายถิ่นกลับภูมิลำเนาเดิมของประชาชนชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประชากรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล .
- ณัฐพร มีชูกุล. (2541). สะท้อนภาพแรงงานไทย กับ ผัน จัทรพาน ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม . วารสารส่งเสริมการลงทุน , 9 (1) , 17 – 24 .
- เดชา ศิริภัทร. (2533). เกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทย. วารสารทางใหม่. 4 (6) , 10 – 15 .
- เดวิท ซี คอร์ทเน. (2542). เมื่อบรรษัทครองโลก. (อภิรักษ์ พันธเสน, ผู้แปล). กรุงเทพ : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก.
- ธวัช มกรพงศ์. (2531). แนวคิดบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนจากภูมิปัญญาชาวบ้าน. สารล้านนา, 9 (10), 9-11.
- นิพนธ์ พัวพงศกร (บรรณาธิการ). (2535) การเปลี่ยนแปลงของตลาดแรงงานสู่ภาวะขาดแคลนแรงงาน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- บุญคง หันจากสิทธิ. (2540). รายงานการสัมมนา นโยบายย้ายถิ่นในประเทศไทย การสัมมนาข้อมูลที่น่าสนใจ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บุญชนะ กลั่นคำสอน. (2533). จะมีป่าไม้เหลือจริงหรือไม่ ? . วารสารภูมิศาสตร์ , 15 (3) 363-384.
- ประชา ตั้งควัฒนา. (2536). แบบแผนการย้ายถิ่นของผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต , สาขาประชากรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล .
- ประเทือง นรินทรากุล ณ อยุธยา. (2532) . แนวทางแก้ไขปัญหาป่าไม้ ที่ดิน ในเขตป่าสงวนทิศทางของชุมชน . สารล้านนา , 6 (3) , 14 - 18.
- ประเวศ วะสี. (2539). หนทางรอดสังคมไทย : ปาฐกถาว่าด้วยเกษตรกรรมทางเลือกกับสังคมและธรรมชาติ . กรุงเทพมหานคร : สำนักงานพิมพ์ดี .
- เปลื้อง คงแก้ว. (2531). ทิศทางหมู่บ้านไทย : กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน .
- พิทยา ว่องกุล. (2532). ชุมชนพัฒนาฉบับพิเศษ: ทำอย่างไรจึงไม่จน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- _____. (2532) . ทำอย่างไรจึงไม่จน ชุมชนพัฒนา . กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทยาการพิมพ์.
- พิบูลย์ เขียมอนุกุลกิจ. (2542). ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจที่มีต่อครัวเรือนเกษตรกร. ข่าวเศรษฐกิจและการเกษตร, 45 (512), 5.
- ภัทรจิต จุมพล และนิสวันต์ ทวีสิทธิ์. (2541). วิกฤติเศรษฐกิจกับสินค้าเกษตรไทย. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, (35) (กันยายน – ธันวาคม), 40.
- _____. (2541). เศรษฐกิจไทยหลังวิกฤติเศรษฐกิจ. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 45 (507), 29.
- ภานี แส่นเจริญ. (2527). การปรับตัวของผู้ย้ายถิ่นสตรีในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต , สาขาประชากรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ภาวะการเลิกจ้าง. (2541). สถานการณ์แรงงานไทย, 17(1), 9.
- มนูญ ตนะวัฒนา. (2526). จิตวิทยาพัฒนาชีวิต (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.

- มาชาโนบุ ฟูกูโอกะ. (2537). ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- มานิตย์ ทวีกลีกรรม. (2541). ผู้ว่างงานอพยพกลับภูมิลำเนา. วิชาการปริทัศน์, 6 (8) , 7 – 9.
- มนตรี จันทะวงษ์. (2536). การจัดการเพื่อการเกษตรกรรมของระบบเหมือนฝายในชุมชน. สารล้านนา, 9 (10) , 5 – 6 .
- มนตรี เพ็ชรทองคำและคณะ. (2519). เกษตรเบื้องต้น (Introduction to Agriculture). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2538). การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ.2520 – 2537. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมวิทยาและมนุษยวิทยามหาบัณฑิต, สาขามนุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ .
- ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (เล่ม 1) กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เยาวลักษณ์ ราชแพทยาคม. (2539). แรงงานกับการประกันสังคม: นัยยะที่มีต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. ใน อรรถ อัจฉา (บรรณาธิการ). ประชากรไทย 60 ล้านคน สถานการณ์นโยบายและมิติด้านการพัฒนา (หน้า 279 - 287). นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล .
- ระพี สาคริก. (2540). เกษตรกรที่รัก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ .
- รัช รุจิวรรณ. (2542). วิฤทธิเศรษฐกิจการเกษตรปี 2542. ข่าวเศรษฐกิจการเกษตร. 45 (507), 29.
- ราตรี พัฒนรังสรรค์. (2524). จิตวิทยาแนะแนว. กรุงเทพมหานคร : อำนวยการพิมพ์ .
- เรือง สุขสวัสดิ์. (2541). เกษตรกรรมกับการจัดการกองทุนพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.
- วัฒนา สุกันสีล. (2540) . พัฒนาการทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมหมู่บ้าน. วารสารสงขลานครินทร์ , 3 (1) , 20 – 25 .
- วันเพ็ญ สุรฤกษ์. (2538). ภูมิศาสตร์การเกษตรเชิงวิเคราะห์ (การพัฒนาพื้นที่ : วิเคราะห์เชิงภูมิศาสตร์การเกษตร) เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว .
- วนิดา สุวรรณวัฒนะ. (2541). เศรษฐกิจไทย อีกนานเท่าใดจึงฟื้นไข้. บรรณปริทรรศน์, 5 (4), 14 – 18 .
- วิฤทธิเศรษฐกิจกับผลกระทบต่อคนจน. (19 กันยายน 2541). กรุงเทพธุรกิจ, หน้า 7 .
- วิทยากร เชียงกุล . (2525). การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมเกษตรภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 - 2523 . วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2 (1), 57-91.

- วิสุทธิ จำรัสพันธ์. (2531). ความทันสมัยการการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองหลวงเข้าสู่ชนบทไทย.
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2534). เอกสารประกอบการประชุม : เวทีชาวบ้าน 34 การพัฒนา ต้องมาจาก
ประชาชน. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2536). ร่างข้อเสนอแนวทางการส่งเสริมเกษตรกรรมตลาดทางเลือก.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____. (2539). บนพื้นแผ่นดินและชีวิตเดียวกัน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พิมพ์ดี.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2530). การเกษตรแบบผสมผสาน โอกาสสุดท้ายของเกษตรกรรมไทย.
กรุงเทพมหานคร:กลุ่มพืชพันธุ์และสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม.
- _____. (2539) .เกษตรกรรมทางเลือก ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิธี.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์ดี .
- ศยามล ไกรยูรวงศ์. (2541). สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน : หลักการและความเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชน
ในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี.
- สงวน ปัทมธรรมกุล. (2532). เหมืองฝาย วิทยาการบนภูมิปัญญาชาวนาไทย. ข่าวสารและ
ผลงานวิจัยเพื่อสนับสนุน และหาแนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำที่ชาวบ้านมีส่วนร่วม.
5 (6), 8 – 12 .
- สมาคมดินและปุ๋ยแห่งประเทศไทย. (2534). 10ปี สมาคมดินและปุ๋ยแห่งประเทศไทย
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- เสน่ห์ จามริก (บรรณาธิการ). (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา (เล่ม2)
ป่าชุมชนภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____. (2537). สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สุรเชษฐ เวชชาพิทักษ์. (2533). รากฐานแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- สุรางค์ จันทน์เอม. (2527). สุขภาพจิต. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2537). สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน.
ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- โสภณ ทองปาน. (2531). นโยบายเกษตรหลักและนโยบายของไทย. กรุงเทพมหานคร:
ศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- โสภณ ชมชาญ. (2533). แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
ของอีสานในทศวรรษหน้า. กรุงเทพมหานคร: กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.
สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม. (2536). ปฏิรูปที่ดินเพื่อชาวนา ชาวไร่ ผู้ใช้ที่ทำกิน.
วารสารของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม. 13 (4) , 98 .
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2538). สังคมไทย ภาวะปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต
(พ.ศ. 2535 – 2550). กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2537). แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535 – 2539). กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการ
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- _____. (2537). โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท ริชอสส์ เอนจิเนียริง คอนซัลแตนท์ จำกัด.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2542). ประมวลข้อมูลสถิติที่สำคัญของประเทศไทย
พ.ศ. 2542 (ฉบับพิเศษ). กรุงเทพมหานคร: กองคลังข้อมูลและสนเทศสถิติ สำนักงาน
สถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสระบุรี. (2542). แบบสรุปข้อมูลสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและชุม
ชน (บัญชี 1-9) จังหวัดสระบุรี. อัดสำเนา.
- อภิชัย พันธเสน. (2539). พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค การเปลี่ยนแปลง และการบริหาร
จัดการ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2539). สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา.
กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์.
- อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์. (2526) . ทางเลือกของชาวชนบทภาคกลาง การศึกษาติดตามและ
เปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นจากบ้านบางช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. เอกสารวิชาการ,
หมายเลข 69 : สถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล .
- อรรถชัย จินตะเวช. (2531). วิธีการวิเคราะห์พื้นที่ . ขอนแก่น : โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อัมมาร สยามวารา. (2533). ประมวลความรู้เรื่องข้าว. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการ
พัฒนาประเทศไทย.
- อารักษ์ พรหมณี. (2541). การประกันสังคมกรณีว่างงาน. จดหมายข่าวประกันสังคม. 5 (6), 4 - 11.

อุไรวรรณ ตันกิมขง. (2536). เหมืองฝายเพื่อการพัฒนาชุมชนและนิเวศสู่ความยั่งยืน. ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ), สิทธิชุมชน การกระจายอำนาจ จัดการทรัพยากร (หน้า 339). กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา .

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหลวง. (2542). แผนพัฒนาตำบลปีงบประมาณ 2542. สระบุรี: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหลวง.

เอี่ยม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว : พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมมิกจำกัด.

_____. (2538). ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

Adamchak , Donold J. (1987). Further Evidence on Economic Reasons for Turnaround Migration. Rural Sociology. 52 (1): 108 – 110.

Ploch , Louis A. (1978) . The Reversal in Migration Patterns. Rural Sociology . 43 (2) :293-303.

Seyfit , Corole L. (1986). Migration Intentions of Rural youths. Rural Sociology. 51(2):199-211.

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ในการทำวิทยานิพนธ์เรื่อง

“ผลกระทบของแรงงานคืนถิ่น ต่อฐานทรัพยากรในชุมชน”

กรณีศึกษา : บ้านหนองมน ตำบลบ้านหลวง

อำเภอตอนพุด จังหวัดสระบุรี

ชื่อ – นามสกุล

วันที่สัมภาษณ์

แรงงานคืนถิ่น

1. นางดวงตา ทองจุล	19 กรกฎาคม 2542
2. นายธานินทร์ หมายมั่น	20 กรกฎาคม 2542
3. นางปิ่นแก้ว รอดประยูร	18 กรกฎาคม 2542
4. นางลำจวน คาริขันธุ์	20 กรกฎาคม 2542
5. นางสมยศ จันทรนิฤทัย	20 กรกฎาคม 2542
6. นายสราวุฒิ कुमारานนท์	20 สิงหาคม 2542
7. นางอมรา เฉลยญาณ	18 กรกฎาคม 2542
8. นายธนู จันทรนิฤทัย	9 กรกฎาคม 2542
9. นางเจตน์กมล ทรัพย์ทิพย์	13 สิงหาคม 2542
10. นายประดิษฐ์ ภมร	8 กรกฎาคม 2542
11. นายทะเลนต์ ฉัตรแก้ว	10 กรกฎาคม 2542
12. นางจันทร์ทอง เส้าโท	14 กรกฎาคม 2542
13. นางนกร เกษสุริยงค์	1 สิงหาคม 2542
14. นายสะอาด เกษสุริยงค์	19 สิงหาคม 2542
15. นายไพรัตน์ มะลิแย้ม	16 สิงหาคม 2542
16. นางสาวสุรางค์ ทองอยู่	21 กรกฎาคม 2542
17. นางจันทน์ บุราคร	2 สิงหาคม 2542
18. นายประพัฒน์ บุราคร	2 สิงหาคม 2542
19. นางพัชรี มะลิแย้ม	13 สิงหาคม 2542
20. นางสาวปอวย ภมร	14 สิงหาคม 2542
21. นายสมศักดิ์ ทองสุข	31 กรกฎาคม 2542

22. นางถนอม สิงห์กุล	18 กรกฎาคม 2542
23. นายชูชัย สิงห์กุล	18 กรกฎาคม 2542
24. นายอนันต์ ทองจุล	8 กรกฎาคม 2542
25. นางประจวบ แผ้วภักดี	28 กรกฎาคม 2542
26. นายฉลอง แต่งพลช่าง	15 สิงหาคม 2542
27. นายธงชัย เฉลยญาณ	30 กรกฎาคม 2542
28. นางสาวอรภิน นาคชาติ	17 สิงหาคม 2542
29. นายฉลอง แต่งพลช่าง	30 กรกฎาคม 2542

ชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองมน

1. ลุงบุญสืบ ทองสุข	15 สิงหาคม 2542
2. ลุงเพิ่มสุข พานิชตระกูล	5 กรกฎาคม 2542
3. ครูทะวิน สืบประสงค์	30 กรกฎาคม 2542
4. น้ำเฉลียว ภมร	29 กรกฎาคม 2542
5. หมอตุ้ แผ้วภักดี	4 สิงหาคม 2542
6. ยายมาลัย ภมร	29 กรกฎาคม 2542
7. ผู้ใหญ่เสนาะ คล้ายคารา (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6)	5 กรกฎาคม 2542
8. ผู้ช่วยสมศักดิ์ ทองคำสุก (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7)	7 กรกฎาคม 2542
9. ป้าสะอาด ภมร (ป้าแจ้ว)	3 สิงหาคม 2542
10. ยายฉลวย กองชีพ	18 สิงหาคม 2542
11. น้ำพนม อ่อนน่วม	30 กรกฎาคม 2542
12. กำนันสงบ จันทร์สว่าง (กำนันตำบลบ้านหลวง)	4 สิงหาคม 2542
13. ป้าฉวี คุ้มมานนท์	18 สิงหาคม 2542
14. ลุงจำลอง เฉลยญาณ	20 สิงหาคม 2542
15. ป้าสนั่น ทองจุล	6 กรกฎาคม 2542

3. เจ้าหน้าที่รัฐ

1. นายอรรถพล ขันธวิธ (บัณฑิตอาสา ตำบลบ้านหลวง)	27 กรกฎาคม 2542
2. นายวัลลภ สุทธิกุล (เจ้าหน้าที่เกษตร)	3 สิงหาคม 2542
3. นายดำรงชัย มณี (เจ้าหน้าที่เกษตร)	3 สิงหาคม 2542
4. นายเรวัตติ์ ดันศิริ (เจ้าหน้าที่เกษตร)	27 กรกฎาคม 2542
5. นายเศรษฐพงศ์ วิลัย (หัวหน้าสถานีอนามัยบ้านหนองมน)	4 สิงหาคม 2542

หมายเหตุ : รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้นามสมมุติ

ภาคผนวก ข

**กรอบแนวทางการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มแรงงานคีนถิ่น
และชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองมน**

1) ประเด็นคำถาม ในส่วนของผู้นำชุมชนทั้งแบบที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้อาวุโสของหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ รวมทั้งชาวบ้านในพื้นที่ที่สามารถตอบคำถามได้ตามประเด็นศึกษา ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ อาจได้จากข้อมูลทุติยภูมิ จากหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่และเจ้าหน้าที่รัฐร่วมกับข้อมูลในพื้นที่

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
1. บริบทชุมชน	- ข้อมูลทางกายภาพ	- ลักษณะภูมิประเทศ - ลักษณะภูมิอากาศ - ปริมาณน้ำฝน - ลักษณะดิน - แหล่งน้ำ / ระบบการส่งน้ำชลประทาน - โครงสร้างด้านการคมนาคม
	- ข้อมูลทางชีวภาพ แบ่งได้เป็น - ข้อมูลเกี่ยวกับพืช	- ชนิดและพันธุ์พืชที่นิยมปลูก - ฤดูกาลปลูก - ระบบการปลูกพืช - ปริมาณที่ปลูก - ผลผลิต - การตลาด - ลักษณะการใช้แรงงานในการผลิต - การลงทุนและรายได้ - การใช้ปัจจัยการผลิต (เครื่องมือทางเกษตร , ปุ๋ย , สารเคมี ฯลฯ)

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
		- วัตถุประสงค์การปลูก (อดีต และปัจจุบัน) - ปัญหาการผลิต - การส่งเสริมจากหน่วยงานอื่นๆ
	- ข้อมูลเกี่ยวกับสัตว์	- ชนิดสัตว์ที่เลี้ยง - จำนวน - การตลาด - วัตถุประสงค์การเลี้ยง (อดีต และปัจจุบัน) - ปัญหาที่สำคัญในการเลี้ยง - หน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาส่งเสริม
	- ข้อมูลทางเศรษฐกิจ และสังคม	- ประวัติหมู่บ้าน - ลักษณะประชากร - ลักษณะครอบครัวและเครือญาติ - ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ - ลักษณะการปกครองของหมู่บ้าน - สาธารณูปโภค - สาธารณสุข - ลักษณะการจ้างแรงงาน - การศึกษา - การออกไปหางานทำที่อื่น - กิจกรรมนอกภาคเกษตร - กลุ่มต่างๆ และผู้นำ - ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรม

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
2. ระบบฐาน ทรัพยากรในชุมชน	- การใช้ประโยชน์จากฐาน ทรัพยากรในชุมชน และ การจัดการฐาน ทรัพยากรในชุมชน	- ประเภทและลักษณะของฐาน ทรัพยากร - การใช้ประโยชน์จากฐาน ทรัพยากรในการทำเกษตร / วิธี การทำเกษตร - การใช้ประโยชน์จากฐาน ทรัพยากรในกิจกรรมอื่นๆ นอก ภาคเกษตร - สภาพของฐานทรัพยากรธรรม- ชาติ (ดิน ,น้ำ ,ป่า)ในอดีตและ ปัจจุบัน - กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ที่สาธารณะในชุมชน (หนองน้ำ , พื้นที่รกร้าง ,ทุ่งหญ้า ฯลฯ) - ช่วงเวลาหรือฤดูกาล ในการใช้ ประโยชน์จากฐานทรัพยากรใน ชุมชน - การดูแล /กฏระเบียบ /การอนุรักษ์ ฐานทรัพยากรในชุมชน - ปัญหา /อุปสรรค ในการใช้ ประโยชน์จากฐานทรัพยากรใน ชุมชน
	- สิทธิและการเข้าถึงฐาน ทรัพยากรในชุมชน	- ลักษณะการถือครองที่ดิน (เช่า , เป็นเจ้าของที่ , เป็นเจ้าของที่บาง ส่วนและเช่าเพิ่ม , ไร้ที่ดิน) - กรรมสิทธิในฐานทรัพยากรอื่นๆ เช่น แหล่งน้ำ , เทคโนโลยีการ ผลิต , อุปกรณ์เครื่องมือการ เกษตร ฯลฯ

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
		- จำนวนพื้นที่ถือครอง (ไร่) - เอกสารสิทธิในการถือครอง - ประเภทของผู้ที่มีที่ดินทำกิน (มีที่ดินขนาดใหญ่ ,ขนาดปานกลาง ,ขนาดเล็ก) - แหล่งให้เช่าที่ดิน และลักษณะการจ่ายค่าเช่าที่ดิน - ลักษณะการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะในชุมชน - การขยายสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชน - สภาพของฐานทรัพยากรในชุมชน ภายใต้กรรมสิทธิ์ของคนในชุมชน

2) ประเด็นคำถาม ในส่วนของแรงงานคีนถิ่น

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
1. ข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานคีนถิ่น	- ข้อมูลส่วนบุคคล	- ชื่อ - อายุ - เพศ - การศึกษา - สถานภาพ - ที่อยู่
	- ข้อมูลทางด้านครอบครัวของแรงงานคีนถิ่น	- จำนวนสมาชิกในครอบครัว - การประกอบอาชีพของครอบครัว - การลำดับเครือญาติของครอบครัว - รายได้ / รายจ่าย / ภาระหนี้สินของครอบครัว - ผู้ที่มีรายได้หาเลี้ยงครอบครัว - จำนวนสมาชิกที่เป็นแรงงานของครอบครัว
	- ข้อมูลด้านฐานทรัพยากรแบ่งได้เป็น 1) การใช้ประโยชน์ และการจัดการฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น	- ประเภทของฐานทรัพยากรในชุมชนที่แรงงานคีนถิ่นเข้าไปใช้ประโยชน์ (ที่ดิน , แหล่งน้ำ , ป่า) - สภาพของฐานทรัพยากรในชุมชนที่แรงงานคีนถิ่นกลับเข้าไปใช้ประโยชน์ (อดีตและปัจจุบัน) / กิจกรรมที่ไปใช้ประโยชน์

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
		- ประเภทของพื้นที่สาธารณะในชุมชน และกิจกรรมต่างๆ ของแรงงานคีนถิ่นในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะ - ช่วงเวลา หรือฤดูกาลในการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น - การมีส่วนร่วมในการดูแล /การปฏิบัติตามกฎของชุมชน และการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น
	2) การทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่น	- ประเภทของฐานทรัพยากรในชุมชน ที่แรงงานคีนถิ่นใช้ในการทำการเกษตร - ลักษณะของการทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่น (ทำนา ,สวน ,ไร่ ,ฟาร์ม ฯลฯ) - ขั้นตอนและวิธีการทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่น - ประเภทของแรงงานคีนถิ่นในภาคเกษตร (แรงงานรับจ้าง , ลงทุนทำการเกษตรเอง , เช่นที่ดิน , ทั้งเช่าและมีที่ดินเอง) - แรงงานที่ใช้ในการผลิต - ระบบตลาด (จำนวนผลผลิต , ราคา ,การลงทุน ,ค่าใช้จ่าย , รายได้ ฯลฯ)

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
		- สภาพของฐานทรัพยากรในชุมชน ก่อนการทำเกษตรของแรงงานคีนถิ่นและสภาพของฐานทรัพยากรในปัจจุบันที่แรงงานคีนถิ่นใช้ในการทำเกษตร - อุปสรรค/ ปัญหาในการทำการเกษตรของแรงงานคีนถิ่น
	- สิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น	- ลักษณะการถือครองที่ดินของแรงงานคีนถิ่น (เช่าที่ , เป็นเจ้าของที่ , เป็นเจ้าของที่บางส่วนและเช่าเพิ่ม , เป็นที่ของครอบครัว , ไม่มีที่ดิน) - ลักษณะการเข้าถึงฐานทรัพยากรอื่นๆ ในชุมชนนอกจากที่ดิน ของแรงงานคีนถิ่น เช่น แหล่งน้ำ , เทคโนโลยีการผลิต , อุปกรณ์เครื่องมือการเกษตร เป็นต้น - จำนวนพื้นที่ถือครองของแรงงานคีนถิ่น (ไร่) - เอกสารสิทธิในการถือครอง - แหล่งที่เช่าที่ดิน / ลักษณะการจ่ายค่าเช่าที่ดิน - ประเภทของแรงงานคีนถิ่นที่มีที่ดินทำกิน (มีที่ดินทำกินขนาดใหญ่ , ขนาดปานกลาง , ขนาดเล็ก) - สิทธิและการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น - การขยายสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรในชุมชนของแรงงานคีนถิ่น

หัวข้อใหญ่	ตัวชี้วัด	หัวข้อย่อย
		- อุปสรรค / ปัญหาในการเข้าถึงฐานทรัพยากรในของแรงงานอื่น
	- ข้อมูลด้านการย้ายถิ่น	- ปัจจัย / เหตุผลของการย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น - ลักษณะของการย้ายถิ่น (ไป-กลับ ,ชั่วคราว(ตามฤดูกาล) ,ถาวร) - การประกอบอาชีพเมื่อออกไปทำงานที่อื่น - อาชีพเดิมก่อนการย้ายถิ่น - รายได้ของอาชีพเดิมและความ เป็นอยู่ก่อนการย้ายถิ่น - รายได้และความเป็นอยู่เมื่อย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น - รายจ่าย / ภาระหนี้สิน / เงินเก็บ - การส่งเงินกลับมาให้แก่ครอบครัว - ความรู้ / ความชำนาญ / ทักษะ พิเศษ และประสบการณ์ที่ได้รับจากการย้ายถิ่น - ปัจจัย / เหตุผลในการย้ายถิ่นกลับ - ความคาดหวังในอนาคต

ภาคผนวก ค

ตาราง แสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานเคลื่อนที่กลับบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่เข้ามาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุนการเกษตร	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
1	นางดวงตา ทองจุล นายธนาสินทร์ หมายมั่น	4	2	2	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 135 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 งาน	- ของตนเอง 1 งาน - เช่าผู้อื่น 135 ไร่	30	ผู้ รกส.		น้ำชลประทาน คลอปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / ยืม) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 4. รถจักรสาน - ชนค (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
2	นางปิ่นแก้ว รอดประยูร	4	2	1	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 24 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 2 งาน	- ของตนเอง 24 ไร่ 2 งาน	20	20	กู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม) 2. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 3. รถจักรยายนต์ (ของตนเอง)
3	นางลำจวน คาริขันธุ์	3	1	1	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 30 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 งาน	- ของตนเอง 1 งาน - เช่าผู้อื่น 30 ไร่	20	20	กู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นที่บ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่ใช้มาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุนการเกษตร	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
4	นายสมยศ จันทรมณีทัตย์	6	4	2	- กลุ่ม รกส. - กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร	- พื้นที่นา 25 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 3 ไร่	- ของตนเอง 28 ไร่		10	กู้ ธกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	2. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 1. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / ยืม) 2. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 3. รถจักรยายนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
5	นายตราวุฒิ กุมมามนต์	4	2	2	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 76 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 2 งาน - พื้นที่สวน 20 ไร่	- ของตนเอง 20 ไร่ 2 งาน - เช่าผู้อื่น 76 ไร่	20	20	กู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / เช่า) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / เช่า) 4. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
6	นางอมรา เกลยฉาย	3	1	1	-	- พื้นที่ทำนา 21 ไร่ 2 งาน พื้นที่อยู่อาศัย 3 ไร่	- ของตนเอง 10 ไร่ - เช่าผู้อื่น 11 ไร่ - อาศัยผู้อื่น 3 ไร่		20	กู้ยืม	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / ยืม) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 4. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตร และที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
7	นายธนู จันทร์นิฤทธิ์	3	1	1	กลุ่ม ธกส.	- พื้นที่นา 76 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 3 ไร่	- ของตนเอง 13 ไร่ - เช่าผู้อื่น 66 ไร่	20	ผู้ ธกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 4. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)	

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคนในบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่เข้ามาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
8	นางเจตน์กมล ทรัพย์ทิพย์	4	1	2	กลุ่มสหกรณ์	- พื้นที่นา 40 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 ไร่	- ของตนเอง 1 ไร่ - เช่าผู้อื่น 40 ไร่	15		ผู้สหกรณ์การเกษตร	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (เช่า / เชื้อ) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / เชื้อ) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / เชื้อ)
9	นายประดิษฐ์ ภมร	3	1	2	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 40 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 2 งาน	- เช่าผู้อื่น 40 ไร่ - อาศัยผู้อื่น 2 งาน	20		ผู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / เชื้อ)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
10	นายตะเนต นัตรแก้ว	5	4	1	กลุ่มสหกรณ์	- พื้นที่นา 35 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 3 ไร่	- ของตนเอง 11 ไร่ - เช่าผู้อื่น 27 ไร่		6	ใช้ของตนเอง	น้ำชลประทานตลอดปี	3. รถไถเดินตาม (เช่า/ยืม) 4. รถอีแต๋น (ของตนเอง) 1. เครื่องสูบน้ำ (เช่า/ยืม) 2. เครื่องนวดข้าว (เช่า/ยืม) 3. รถไถเดินตาม (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
11	นางจันทอง เสาโท	3	1	2	- กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร - กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 50 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 ไร่	- ของตนเอง 11 ไร่ - เช่าผู้อื่น 40 ไร่		20	ผู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดเกี่ยว (เช่า / ยืม) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 4. รถไถเดิน (ของตนเอง) 5. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุนการเกษตร	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
12	นางนกร เกษสุริยงค์ นายสะอาด เกษสุริยงค์	4	1	1	กลุ่ม รกส.	- พื้นดิน 18 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 งาน	- ของตนเอง 1 งาน - เช่าผู้อื่น 18 ไร่		15	กู้ รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	4. รถจักรสาน - ชนค (ของตนเอง) 1. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม) 2. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 3. รถจักรสาน - ชนค (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
13	นายไพรัตน์ มะลิแย้ม	8	2	2	- กลุ่มเกษตรกร - กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร - กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 190 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 ไร่	- ของตนเอง 13 ไร่ - เช่าผู้อื่น 178 ไร่		20	ผู้ รกส.	น้ำชลประทานคลองคี้	1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม) 3. รถแทรกเตอร์ (ของตนเอง) 4. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 5. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
14	นางสาวสุรางค์ ทองอยู่	4	2	2	กลุ่มรทส.	- พื้นที่ไร่ 2 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 ไร่ 2 งาน	- ของตนเอง 1 ไร่ 2 งาน - เช่าผู้อื่น 2 ไร่	7		กลุ่ม รทส.	น้ำชลประทานตลอดปี	6. รถบรรทุก 4 ล้อ (ของตนเอง) 1. เครื่องสูบน้ำ (ของตนเอง) 2. เครื่องหยอด (เช่า / ยืม) 3. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 4. รถจักรยาน - ยนต์ (ของตนเอง)

ตารางแสดงข้อมูลฐานทรัพยากรในครัวเรือนของแรงงานคืนถิ่นบ้านหนองมนที่กลับเข้าสู่ภาคเกษตร จำนวน 18 คน (ต่อ)

ลำดับ	รายชื่อ	จำนวนสมาชิกในครัวเรือน	จำนวนแรงงานเพื่อการเกษตร (อายุตั้งแต่ 13 ปีขึ้นไป)		การเป็นสมาชิกกลุ่มของสมาชิกในครัวเรือน	พื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย	ลักษณะการครอบครองที่ดิน	แรงงานที่จ้างมาเพื่อการเกษตร		แหล่งเงินทุน	แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	เครื่องจักรกลการเกษตร
			ชาย	หญิง				ตลอดปี (คน)	เฉพาะฤดูกาล (คน)			
15	นางจันทร์ บุรากร นายประพันธ์ บุรากร	2	1	1	กลุ่ม รกส.	- พื้นที่นา 34 ไร่ - พื้นที่อยู่อาศัย 1 งาน	- ของตนเอง 1 งาน - เช่าผู้อื่น 34 ไร่	15	15	กลุ่ม รกส.	น้ำชลประทานตลอดปี	1. เครื่องนวดข้าว (เช่า / ยืม) 2. รถไถเดินตาม (เช่า / ยืม) 3. รถจักรยานยนต์ (ของตนเอง)

ที่มา: ข้อมูลพื้นฐานการเกษตรรายครัวเรือน ปี 2540 ของ ตำบลบ้านหลวง อำเภอคอนฟู จังหวัดสระบุรี

สำรวจข้อมูลโดยสำนักงานเกษตร อำเภอคอนฟูและจากการสัมภาษณ์แรงงานคืนถิ่นเพิ่มเติมในช่วงเดือน กรกฎาคม – สิงหาคม ปี 2542

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวกชกร ชินะวงศ์
วัน เดือน ปีเกิด 14 มิถุนายน 2518
สถานที่เกิด จังหวัดน่าน ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ. 2536 – 2540
วิทยาศาสตรบัณฑิต (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)
มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2540 – 2543
วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการวางแผน
สิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาชนบท)
ทุนวิจัย ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์บางส่วน
โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาระบบเกษตร
(DORAS) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Executive Summary

Introduction

The collapse of the Thai economy, which occurred towards the end of 1996, created a shock to the whole society and a great number of unemployed people, many of whom had no alternatives but to return to their home villages in rural areas. Early studies in 1998 show that, of 169 unemployed who returned to 8 provinces scattered in different part of Thailand, the majority of them is male of 26-40 years old, who received only the elementary education. Most of them were unskilled labors, working in construction companies with an average income of 5,464 Baht per month. Eighty-one percent of these returning migrants stressed that they relied on themselves in finding other jobs.

Despite the crisis of unemployment, the government's major concern was at the urban sector: how to prevent the closure of financial firms and industries. As for the immediate unemployed workers, there was general view in the Thai public and governmental agencies in particular that the rural society, seen as the agricultural base, can absorb the sock and provide sufficient food and security for them.

This study was designed to address to test such a optimistic view. this particular view. The study employs a qualitative approach, focusing on semi-structured interviewing of 30 key informants, all of whom are returning migrants who live in the village of Nongmon, located in Saraburi, a Central Plain province of Thailand. Two - month field was conducted in the early part of 1999.

Summary of Abstract

To address the question as whether or not the rural sector has the capacity to absorb the returning migrants, existing conditions of the natural resources (land, water sources, forest, and so on) in the communities must be adequately understood. It was found that in the rural village of Nongmon, as in most rural communities of Thailand, the rural resource base has long been over-exploited and degraded by the practice of the mainstream agriculture, an agricultural system with the aim of selling to foreign markets. Money has increasingly become an important element in production. In order to increase yield, chemical fertilizers and insecticides are over used without much concern of their impacts to the local resources and even their health. Natural streams and canals, from which people used to collect vegetables and catch fish, are found polluted and chemically contaminated. Mechanization has also been purchasewd to open up new lands for cultivation, resulted in deforestation.

When the unemployed labors returned to their home village, they all encounter such a predicament. They have returned to a community in which many resources have long been degraded. With this context, two types of returning migrants

are identified. First, those who have overcome the problem of poor resources; and second, those who struggled with the existing community conditions.

The first types of returning migrants, found in a rather small number as compared to the latter, well adapted to the poor resources. They took advantages of their new ideas and skills to manage their family resources (land, labor and capital). Integrated agriculture, rather than the mainstream, mono-crop agriculture, was adopted and oriented towards long-term, sustainable production.

The second group, on the other hand, has chosen to fall right back to the mainstream agriculture, with heavy cash and labor input for short-term gains. This type is found among the low educated and unskilled group of returnees. Under uncertainty of the market, many of them used up their savings and some became indebted. They can be seen as the beginning of the well-known “vicious cycle” of the rural society.

In summary, the absorbing capacity of the rural village—whether or not the community-based resources can help solve urban unemployed population, depends on the types and conditions attained by the returning migrants themselves.

This calls for different types of assistance. The second type of returning migrants, those with low education and skills needs immediate attention. They should be provided with basic skill training in dealing with the pressing household problems: how to properly manage household incomes and expenses; how to set up community cooperation in order for the people in the community to help each other. Long term assistance should involve many of the following schemes: rebuilding the social capital at the community level, changing the way of the returnees’ thinking, promoting alternative agriculture, and finally encouraging community, action research.

Materials and Methods

The impact of economic “crisis” on the community must be understood in both macro and micro levels. The Thai rural community has long integrated into the national economic system designed by the Bangkok-based government. Changes taken place at the national scale has always an immediate effect on local communities. For more than fifty years the rural sector has been promoted to adopt the mainstream agriculture, a form of crop cultivation geared towards an optimization of productivity and directed towards foreign markets. To do this, farmers needed to increase production input, namely chemical fertilizers, pesticides, modern irrigation and some forms of mechanization. Most of these inputs have gradually transformed the community resources.

To address the issue of whether or not the rural area still have great potential to take care of the population who returned from cities feeling lost and bitter must take a special approach to capture the life of the people and a community context in which they interact. Changes of the local resource based must also be

analyzed. The research exploits a qualitative approach, taking advantage of participation and observation. During the two-month fieldwork, the researched spent most of the time living in the village among the 30 unemployed families. Semi-structured interviews were conducted, concentrate on those 30 key informants.

The thesis is organized into 7 chapters. The first three chapters (1-3) consist of a basic proposal format, which includes problem identification, literature review and research methodology. Chapter 4 begins with an overview of the village, Nongmon with an emphasis of the resource base: land-use, soil type, and water resources. A historical account of the village settlement and of agricultural development allows the researcher to construct a historical context of the community resource changes. Thus the present conditions of community resources are identified. This chapter serves as a context from which the lives of 30 unemployed families who returned from cities were captured.

Chapter 5 provides a description of how the 30 returning migrants adapted to the community in which they have come to live and responded to problems they encountered. Impacts of government-initiated assistance projects on the returning migrants are also examined

Chapter 6 is the main part of the thesis. It sets to examine the ability for the 30 migrants to make a living in the community. Following farming activities employed by each of them, the researcher is able to classify them into two different groups. All 30 returning migrants rely on land once used for rice cultivation.

The first group, only two of them, take initiatives by not following the conventional, mainstream agriculture. Instead, they transform their farm fields into a combination of crops, including fruit tree, vegetables and fishponds. They show an emphasis on saving their incomes and they will wait for long-term productivity.

The second, the majority of the returnees, begin to show that they do not take agriculture seriously. For most of them, going into the conventional agriculture is in a way they just want to do something while they wait for the recovery of the “old” national economy. In other words, agriculture is viewed as an immediate and short-term activity for a quick return. “Anyone can be farmers,” as many of them seem to think. Eventually, many of them begin to run out of money they tried to save since they lost their jobs. Some of them enter into debts.

A highlight of Chapter 6 is the way in which the researcher attempts to capture what has gone in people’s mind when the individual has decided to take a specific agricultural activity. It was found that the differences of how people “think” about agriculture or about the future have led to different kinds of action. For example, most people who were out of work do not take agriculture seriously.

In Thailand, “farming” was traditionally viewed as a way of life, full of local pride and wisdom. Those who are not totally committed and who view agriculture (rice and vegetable cultivation) a simple activity fall into the conventional

agriculture. They seem to be waiting for “better” options that, in their way of thinking, would soon come. That is when the national economy is recovered and off-farm occupations would be available. Given the availability and accessibility of hired tractors for land preparation and harvesting, any of the returnees can do modern rice farming. What they do not realize, however, is that the modern techniques also need large amount of cash input. This puts the farmers in a risky position, as prices of agricultural produce are highly erratic from year to year. In addition, the overuse of chemical pesticides and fertilizers for short-term gains has degraded the local ecology: land becomes less fertile; natural streams and canals are polluted and chemically contaminated.

There is yet another group of returnees who look at agriculture differently and take an alternative from of agriculture. Before deciding what to do with their farmlands, these returnees spent a great deal of time and effort to collect information and knowledge about different types of agriculture. They show their commitment and strongly believe that the alternative agriculture would make their lives better than that in the past where they spent most of their time in the office in the city. They have adopted a type of integrated agriculture. They spent some money digging small ponds to raise fish in some part of the land. They used a combination of crops, which included fruit trees, herbal plants and vegetables. None of them need to apply chemical pesticides and fertilizers. It clearly shows that this way of thinking has led the second group of the returning migrants an improvement of the local environments and resources.

Results and Findings

Results and findings are presented in Chapter 7, a conclusion chapter. They can be summarized in the followings:

1. The rural resources are evidently over-exploited and degraded by the adoption of the conventional, mainstream agriculture. The rural village should not be viewed as static. Change in the access to and ownership of land has occurred and is clearly evident.
2. In the community context, the returning migrants are immediately faced with the local resources problem: land, water and air remain heavily contaminated with chemical fertilizers and pesticides applied for increasing crop production.
3. In examining the capability of the rural sector, the analysis is shifted from that of the local resources to that of the ability of the returning migrants themselves to effectively respond to such a problem.
4. Two types of returning migrants are identified: those who are well adapted and those facing a great deal of difficulties. The well-adapted returnees are found to have taken advantages of their new ideas and skills in

managing their home resources (land, labor and savings). This has improved family-based resources. The second group faces a great deal of difficulties, as they cannot find better options. Some come back with the conventional idea of exploiting the mainstream agriculture; a few of them, especially the land-less, continue seeking daily wages, and others earn income from catching fish and selling them in market.

Discussion

As the above study results show, the returning migrants have responded to the rural resource problem on the basis of what they think about themselves, “farming” and about the possibility of the country’s economic recovery. The differences between the two groups lie on the degree of commitment to agriculture and skills in understanding real conditions. So the problem can be dealt with by building higher degree of commitment and improving skills.

It is now appropriate to discuss some assistance and intervention. Two types of assistance policies are recommended. First an immediate program is needed, aiming to improve basic skills to be used in understanding real situations closer to each of them. Training should be provided for the returnees to be able to manage household incomes and expenses and to organize among themselves a cooperative store. This would encourage them to learn from real activities some skills in managing their household and cooperative resources

The second intervention deals with local commitment. It was found that the returnees did not receive sufficient help from both the communities in which they live and the government-initiated programs. Many of them were unsure of their destiny. Agriculture is about making strong commitment to make a living in the rural community.

Long-term effort should be made to enhance the sense of community and get other people in the whole community involved in rebuilding the social capital, such as community trust and care for each other. Non-formal education should put an emphasis on critical and creative thinking. Alternative forms agriculture such as the integrated agriculture should be promoted.

Finally, it was found that the rural society has undergone rapid change. There remains a great deal of misunderstanding about the social, environmental and resource conditions. To avoid misconception and misunderstanding of rural problems, it is highly recommended that more research is needed at the local people. It should be a kind of research that could generate knowledge applicable to the local people in dealing with the rapidly changing world.

